

ZBORNÍK
SLOVENSKÉHO
NÁRODNÉHO
MÚZEA
V MARTINE

ROČNÍK
CXIV – 2020

ETNOGRAFIA 61

VYDALO SLOVENSKÉ NÁRODNÉ MÚZEUM

Vydalo Slovenské národné múzeum v Martine roku 2020

Predseda Edičnej rady
Slovenského národného múzea
Mgr. Branislav Panis

Redakčná rada
Mgr. Radovan Sýkora, predseda
PhDr. Marianna Janoštinová, Mgr. Simona Jaššová (tajomníčka), PhDr. Mária Halmová,
doc. PhDr. Anna Hlôšková, CSc., PhDr. Eva Králiková,
prof. doc. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD.,
PhDr. Zora Mintalová Zubercová, PhDr. Marta Pastieriková, CSc.,
Mgr. Michala Sedláčková, Mgr. Lucia Segľová, PhD., Mgr. Eva Ševčíková

Odborná redaktorka a zostavovateľka
PhDr. Mária Halmová

Zodpovedná redaktorka
Mgr. Anna Oláhová

Technická redaktorka
Mgr. Anna Oláhová

Obálku a väzbu navrhol
Zdeněk Jeřábek

Texty do angličtiny preložila
Stephanie Staffen

Rukopis posúdili
PhDr. Marianna Janoštinová; PhDr. Marta Pastieriková, CSc.

Výroba
P+M Tlačiareň, Turany

Frontispice
Sedacia praslica dvojstranná s rastlinným motívom na prísedke, Vysoká,
koniec 19. stor., evid. č. E-06503. Kresba č. 02306, kreslila H. Chorvátová, 1970

© Slovenské národné múzeum v Martine 2020

ISBN 978-80-8060-495-0
ISSN 0139-5475

ÚVODOM

Aktuálny ročník Zborníka Slovenského národného múzea – Etnografia prináša výstupy vedecko-výskumnej a odbornej činnosti pracovníkov Slovenského národného múzea v Martine, tematicky zameraného hlavne na spracovanie zbierkového fondu ľudového umenia, domáckej a remeselnej výroby, zbierky Múzea Martina Benku či objektov ľudovej architektúry v Múzeu slovenskej dediny. Spolu s rozsiahlymi správami o činnosti múzea, ako aj realizácie cezhraničného projektu, podávajú pomerne ucelený obraz o dianí a snažení na našom pracovisku v tomto neľahkom, rôznymi opatreniami v súvislosti so šírením pandémie, poznačenom roku.

So smútkom a nostalgiou za rýchlo uplynulými rokmi spolupráce si pripomíname tých, ktorí naše rady v tomto roku opustili. Na tomto mieste si však chceme pripomenúť aj tých, ktorí by sa v tomto roku dožili významných životných jubileí. Pripomíname si nedožitú sedemdesiatku Viery Gallovej, ktorá v múzeu začínala svoju profesionálnu kariéru, ktorú zavŕšila vo funkcii riaditeľky Turčianskej galérie ako významná organizátorka v oblasti regionálnej kultúry. Desať rokov pracoval vo funkcii konzervátora Ľudovít Staňo, ktorý by sa v tomto roku dožil deväťdesiatky, rovnako ako architekt Jozef Turzo, jeden z hlavných organizátorov a realizátorov Múzea slovenskej dediny, patriaci ešte ku generácii, ktorá začínala svoju múzejnícku dráhu pri Jánovi Gerykovi. A nezabúdame ani na Gustáva Kopčoka, narodeného v roku 1920, stolára, ktorého rukami prešli všetky stavby, ktoré boli rozobraté a prevezené do Múzea slovenskej dediny.

Zároveň gratulujeme kolegyniam, dlhoročným pracovníčkam nášho múzea, ktoré sa v tomto roku dožívajú významného životného jubilea.

K okrúhlejšiemu sedemdesiatke gratulujeme aj etnografovi, bývalému generálnemu riaditeľovi Slovenského národného múzea, Petrovi Marákymu.

Vážený pán doktor Maráky, milý Peter,

si takpovediac doživotný „múzejník“, ktorý už od svojich vysokoškolských čias mal jasnú predstavu, aké bude jeho profesionálne smerovanie. Rodený Bratislavčan si ako študent získaval prvé skúsenosti pracovníka fondových organizácií práve v národnom múzeu v Martine, ktorého odborná, ale najmä ľudská a kolegiálna atmosféra Ti doslova prirástla k srdcu. Nezmenil si svoj názor ani keď si si ako mladý absolvent zvolil za svoje prvé pôsobisko Kysucké múzeum v Čadci, ktoré sa aj vďaka Tvojej ambicióznosti vypracovalo na jedno zo skutočne najlepších regionálnych múzeí v rámci Slovenska. Čadca – Martin – Bratislava, to boli krížovatky Tvojich pracovných, ale aj osobnostných kontaktov. V tom prvom si si okrem úspešného múzea založil aj rodinu, s tým druhým, Martinom, a najmä

jeho pracovníkmi, si nikdy nestratil kontakt. Do rodného mesta si sa vrátil už ako etablovaný múzejník, uznávaný nielen širokou múzejnou obcou, ale aj kultúrnou societou doma i za hranicami. Svojou odbornou erudíciou, dokonalými organizačnými schopnosťami, a najmä znalosťou problematiky nielen všetkých fondových organizácií, bol Tvoj post vedúceho pracovníka Slovenského národného múzea či neskôr na Ministerstve kultúry SR úplne prirodzeným vyústením Tvojich pracovných, ale aj osobných ambícií.

Napriek rôznym konfliktom, ktoré sú nedeliteľnou súčasťou každého úspešného životného osudu, ako aj prekážkam i neúspechom, ktoré sú súčasťou životných sínusoid každého z nás, napriek mnohým, nie vždy ľahkým pracovným a osobným stretom, keď Tvoje závažné rozhodnutia vedúceho pracovníka o osudoch ľudí či riadených inštitúcií neboli vždy prijímané s pochopením, zostal si vždy profesionálne konzistentný. Ako generálny riaditeľ, ale najmä odborník s prirodzenou odbornou, ale aj ľudskou autoritou, dokázal si úspešne vyvrátiť myšlienku, že pracovníci múzeí prislúchajú do zvláštnej kategórie pracovníkov kultúry a že v rebríčku hodnôt a potrieb kultúrnych zariadení nepatria až na koniec pomyselného radu.

Bezprostredne sa to dotýka aj nás, bývalých kolegov zo SNM v Martine, múzea, kde si naberal prvé pracovné skúsenosti, kde si získal s mnohými kolegami celoživotné priateľstvo, kde si zanechal ako vedúci riadiaci pracovník SNM nezabudnuteľnú stopu. Veď aj Tvojou zásluhou sa prvá účelová budova národného múzea v Martine stala po rokoch oprávnenou súčasťou Slovenského národného múzea. A taktiež aj Tvojou zásluhou bola v jej priestoroch v roku 1998 sprístupnená prvá historická expozícia Kmetianum ako naplnenie predstáv zakladateľských generácií SNM. Aj týmto rozhodnutím si potvrdil, že Slovenské národné múzeum v Martine s kolektívom jeho pracovníkov, aj napriek nie vždy prajným historickým okolnostiam vnímaš ako inštitúciu s nespochybniteľným miestom v našej národnej histórii. Múzeum v Martine bolo a vždy bude pre Teba miestom príjemných návratov, však dnes už len ojedinelých stretnutí s tými, ktorí ho formovali.

V mene tých všetkých, ktorí Ti boli a sú v Martine blízki, Ti želáme ešte veľa životnej energie, zdravia, pohody v rodine a najmä, aby si nikdy neprestal s tým, čo si ako úspešný mladý absolvent začal, aby záchrana toho najcennejšieho, čo patrí do klenotnice historickej pamäti nášho národa, zostala naďalej súčasťou Tvojho životného snaženia. Dokázal si toho veľa a za to Ti patrí naša vďaka.

Mária Halmová, Eva Králiková

INTRODUCTION

The current issue of the Anthology of the Slovak National Museum – Ethnography brings together the results of the research and specialised activities of the staff of the Slovak National Museum in Martin, mainly focusing on work with the collection of folk art, home-made and craft production, the collection of the Martin Benka museum and the buildings of folk architecture in the Museum of the Slovak Village. Together with extensive reports on the museum's activity and the realisation of a cross-border project, they provide a comprehensive view of what we are doing and trying to do in our museums in this difficult year, marked by various measures connected to the spread of the pandemic.

With sadness and nostalgia for the quickly passing years of cooperation, we remember those who left our ranks.

However, we also wish to remember here those who celebrated important life jubilees this year. We will remember the seventieth birthday of the late Viera Gallová who began her professional career in the museum, which culminated in her post as director of the Turiec Gallery as an important organiser in the field of regional culture. Eudovít Staňo, who would have celebrated his ninetieth birthday this year, spent ten years working as a conservator; the architect Jozef Turzo would also have been ninety this year, one of the main organisers and implementors of the Museum of the Slovak Village, still a member of the generation which began its museum path alongside Ján Geryk. And let us not forget Gustáv Kopčok, born in 1920, a cabinetmaker through whose hands passed all the buildings which were taken apart and transported to the Museum of the Slovak Village.

On the other hand, we would like to congratulate our colleagues, employed in our museum for many years, who are celebrating important jubilees this year.

We would also like to congratulate the ethnographer, former general director of the Slovak National Museum, on his seventieth birthday.

Dear Dr Maráky, dear Peter,

You are, we can say, a lifelong “museologist” who had a clear vision since your university years of your professional direction. As a native of Bratislava, when still a student, you obtained first experience working in the collections of the national museum in Martin, where its professional, and above all human and collegial atmosphere, found a place in your heart. You did not change his opinion even after graduation, choosing the Kysuce Museum in Čadca as your first place of work, which became one of the truly best regional museums in Slovakia thanks to his ambitiousness. Čadca – Martin – Bratislava, those were the crossroads of his professional – and personal – contacts. In the first, alongside a successful museum, you also founded a family; with

the second, Martin, and its employees in particular, you never lost contact, and you returned to your town of birth as an established museologist, renowned not only by the wider museum community, but also by cultural society at home and abroad. Your professional erudition, perfect organisational skills and above all knowledge of the issues of (not only) all museum organisations made your post as head of the Slovak National Museum, or later at the Ministry of Culture of the Slovak Republic, a natural conclusion to your work and personal ambitions.

Despite various conflicts which are an intrinsic part of every successful life, despite the obstacles and failures which are part of everyone's life, despite many, sometimes complicated, professional and personal encounters, when your weighty decisions as a manager concerning the fates of people or managed institutions were not always understood, you always remained professionally consistent.

As general director, but mainly as a specialist with a natural professional – and human – authority, you were able to rebut the idea that museum staff belong to a particular category of employees in culture, and that their place is at the end of the queue in the list of the values and needs of cultural institutions.

This directly affects us too, your former colleagues from the SNM in Martin, the museum where you gained your first experience of work, where you found lifelong friends in many colleagues, where you left an unforgettable mark as head of the SNM. It is thanks to you that the first purpose-built building of the Slovak National Museum in Martin became after many years a justified part of the Slovak National Museum, and it is thanks to you that the first historical Kmetanium exhibition was opened in its premises in 1998 as a fulfilment of the ideas of the founding generations of the SNM. Through these decisions, too, you proved that you see the Slovak National Museum in Martin and all its staff, despite the sometimes unfavourable historical circumstances, as an institution with an indubitable place in our national history. It has been and will always remain for you a place of pleasant returns and unique meetings with those who shaped it.

In the name of all those who were and are close to you in Martin, we wish you still more energy for life, health, comfort in your family and above all, for you never to stop doing what you started as a successful young graduate, to ensure that the protection of the most valuable things which belong in the treasure chest of our nation's historic memory, continues to remain part of your lifelong efforts. You have achieved much, and we are grateful for it.

Mária Halmová, Eva Králiková

ŠTÚDIE A MATERIÁLY

NIEKOĽKO POZNÁMOK K POŠTÁTNEIU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA

*Mária Halmová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: maria.halmova@snm.sk*

Abstract: *This article is focused on describing the attempts of the Slovak Museum Society in Martin to nationalise the Slovak National Museum. The Slovak Museum Society strove ceaselessly to achieve this from 1919, during the entire period of existence of the first Czechoslovak Republic. However, the Slovak National Museum was only nationalised following various long-winded processes and disputes on competencies by the Act of the Slovak National Council no. 12 in 1949.*

Keywords: *Slovak Museum Society, Slovak National Museum, nationalisation, legislation, Slovak National Council, government.*

Pri štúdiu archívnych prameňov k niektorým otázkam z dejín Muzeálnej slovenskej spoločnosti (ďalej MSS) a Slovenského národného múzea (ďalej SNM) sme mali možnosť oboznámiť sa aj s pomerne rozsiahlou písomnou agendou o snahách vedenia MSS a SNM o poštátneie Slovenského národného múzea. Aj keď túto problematiku veľmi precízne a prehľadne spracoval Štefan Mruškovič, rozhodli sme sa doplniť jeho prácu poukázaním na ďalšie pramene a okolnosti tohto procesu, nakoľko ide o prelomový zásah do podstaty MSS a SNM. Predložený príspevok preto predkladáme ako addenda k štúdiu Š. Mruškoviča, publikovanej na stránkach nášho zborníka v roku 1997.¹

MSS sa dlhodobo pokúšala o poštátneie svojho múzea. Prvý pokus urobila už v roku 1919, keď sa vedenie nádejalo, že v nových podmienkach, v Československej republike, bude jej doterajšie pôsobenie ocenené aj takýmto spôsobom. Spoločnosť „... účinkovala aj v neprajných pomeroch pod maďarskou vládou bez všetkej štátnej pomoci a podpory, početné, krásne a cenné predmety... ona z vlastnej sily a darom jej dobrodincov sossbierala... a v lepšej budúcnosti naše Muzeum chceme nie len udržať, ale aj ho zveľadiť tak, aby ono bolo dôstojné svobodnému Slovensku...“² SNM však bolo poštátneie až k 1. 1. 1949 a tomuto aktu predchádzalo niekoľko ďalších neúspešných pokusov. MSS žiadosti o poštátneie (a tým aj zabezpečenie pravidelného ročného a primeraného financovania) opakovane predkladala i v roku 1927 a aj po zavedení krajinského zemského zriadenia v roku 1928, až napokon na to v 30. rokoch 20. storočia viac-menej rezignovala.

¹ MRUŠKOVIČ, Š. Slovenské národné múzeum v Martine (1944 – 1948). Boj o prežitie a poštátneie. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 38*. Edit. E. Králiková. Roč. XCI, Martin: SNM, 1997, s. 9-26.

² Archív SNM, pobočka v Martine. Fond Muzeálna slovenská spoločnosť (MSS). Registratúra MSS, list z 19. 2. 1919 Ministerstvu školstva a národnej osvety v Prahe.

Novú kapitolu v tomto úsilí začala MSS, osobitne jej tajomník a správca (neskôr prvý riaditeľ) múzea Ján Geryk, písať po vypuknutí Slovenského národného povstania (ďalej SNP). J. Geryk bol aktívnym účastníkom povstania a otázku poštátnenia SNM navrhoval Slovenskej národnej rade (ďalej SNR) už v Banskej Bystrici v roku 1944. Prirodzene, v danom období proces nemohol prebehnúť, ale J. Geryk sa na tento fakt odvolával začiatkom roka 1945, keď potrebu poštátnenia SNM opätovne predkladal SNR. „Ešte za povstania v Banskej Bystrici oznámil nám povereník SNR pre školstvo a osvetu, že SNM... má byť poštátnené. Keďže vtedy poverený bol podpísaný riaditeľ tohto Múzea vypracovaním dôvodovej správy, ktorú žiadala SNR, predkladám ju dnes...“³ Obnovená žiadosť o poštátnenie bola predložená opätovne 30. 4. 1945. Ako reakciu na túto iniciatívu vypracovalo Povereníctvo školstva a osvetu SNR osnovu poštátnenia a 20. 7. 1945 ju zaslalo MSS na pripomienkovanie. „O tomto návrhu rokoval výbor MSS dňa 24. VIII. 1945 a valné zhromaždenie dňa 25. VIII. 1945, ktoré zvolilo zvláštnu komisiu pre ustálenie nového textu osnovy.“⁴ Tento text osnovy zákona o poštátnení predložila MSS Povereníctvu pre školstvo a osvetu SNR 3. 9. 1945. V návrhu je uvedená žiadosť, aby sa poštátnenie SNM vykonalo samostatným zákonom a nie v spojení s iným múzeom (Slovenské múzeum v Bratislave má byť poštátnené iným zákonom). Ďalej je tu deklarovaná požiadavka zachovania názvu Slovenské národné múzeum. Ohľadne majetku MSS navrhovala nasledovné riešenie: do vlastníctva štátu prejde druhá budova SNM s Botanickou záhradou a Muzeálnej slovenskej spoločnosti bude ponechaná prvá budova a všetky základiny (o. i. skanzenová vo výške 77 000 korún a galerijná vo výške 48 502 korún). Dôležitá je predložená požiadavka ďalšieho zachovania MSS „za účelom vedeckým a propagačným“ a tiež ďalšie návrhy, aby odovzdaný inventár nemohol byť (bez súhlasu MSS) scudzený resp. prenesený na iné miesto, aby sa štát zaviazal systemizovať dostatočný počet miest pre administratívne a odborné sily múzea a aby prevzal všetkých jeho doterajších zamestnancov.⁵ Povereníctvo školstva a osvetu SNR však vypracovalo vlastný návrh, v rámci ktorého zapracovalo do procesu poštátnenia i Slovenské múzeum v Bratislave (ďalej SM). MSS naň reagovala písomne 22. 9. 1945. Proces spracovávaní nových návrhov a ich pripomienkovaní pokračoval aj v roku 1946 – MSS odoslala svoje pripomienky k ďalšiemu návrhu po svojom Valnom zhromaždení 6. 5. a následne 15. 6. toho roku. Na prejednávaniach návrhu zákona o poštátnení v SNR zastupoval záujmy múzea a MSS spravidla jej predseda Štefan Janšák.

Pre MSS bolo kameňom úrazu všetkých návrhov spojenie poštátnenia SNM s poštátnením Slovenského múzea do jedného zákona, čo sa napokon ukázalo nevyhnutné a MSS od svojho zamietavého stanoviska v ďalšom rokovaní upustila. V tomto zmysle boli koncipované aj správy právneho a kultúrneho výboru SNR o návrhu na vydanie nariadenia o poštátnení SNM a SM z marca a apríla 1947. „Sbor povereníkov predložil Slovenskej národnej rade návrh nariadenia, ktorým sa má poštátniť Slovenské národné múzeum v Turčianskom Svätom Martine a Slovenské múzeum v Bratislave. Poštátnený má byť nehnuteľný majetok Muzeálnej slovenskej spoločnosti... pozostávajúci z novej budovy Slovenského národného múzea... a z botanickej záhrady patriacej k tejto budove, ako aj nehnuteľný majetok Spolku Slovenského múzea v Bratislave... Na Slovensku máme tri veľké múzeá, a to Slovenské národné múzeum v Turčianskom Svätom Martine, Slovenské

³ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra SNM, list č. 132/45 z 28. 4. 1945 SNR pre školstvo a osvetu v Košiciach.

⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. Otázka poštátnenia Slovenského národného múzea. Nečíslované, nedatované, neautorizované (predpokladaným autorom je J. Geryk).

⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS, list MSS Povereníctvu SNR pre školstvo a osvetu z 3. 9. 1945.

múzeum v Bratislave a Štátne východoslovenské múzeum v Košiciach. Z týchto štátne je len košické múzeum a každoročne subvencované štátom. Subvencie sú nedostačujúce a aby múzeá mohli držať krok s potrebami a požiadavkami dneška, nútené sú žobrať aj u súkromných inštitúcií.“⁶ V ďalšom texte sa uvádza, že poštátnenie má zaistiť múzeám primeranú možnosť vývinu a vzhľadom na to, „... že muzeálne spoločnosti sa doteraz o múzeá v najťažších hmotných a morálnych pomeroch dobre staraly“, toto nariadenie umožňuje ich ďalšiu spoluúčasť pri riadení a spravovaní oboch múzeí delegovaním polovice členov (6) do ich kuratórií a „... štát sa zaväzuje, že preberá všetky osobné a vecné náklady, aby múzeá postavil na pevnú bázu a preberá zamestnancov múzeí do služieb štátu“.

Poštátnenie oboch múzeí bolo vyčíslené odhadovaným ročným finančným nákladom vo výške 2 200 000 Kčs. Značnú časť z tohto finančného objemu predstavovali mzdové náklady, nakoľko Geryk v rámci návrhu na poštátnenie predložil aj systemizáciu miest. Pre zabezpečenie prevádzky a základných odborných činností požadoval navýšenie stavu zamestnancov na 29 v nasledovnej štruktúre: archív: 2 odborné + 1 pomocná sila; archeológia: 1 odborná sila + 2 konzervátori; kultúrna história: 2 odborné sily; numizmatika: 1 odborník; národopis: 4 odborné sily + 1 kreslič + 1 pomocná sila; pre prírodovedné zbierky v zložení: po jednom odborníkovi pre botaniku, geológiu a mineralógiu a zoológiu + 1 preparátor + 1 pomocná sila. K uvedeným funkčným miestam navrhoval ešte 9 ďalších, a to dvoch záhradníkov a päť pomocných síl (2 domovníkov, 3 sprievodcov a 2 upratovačky).⁷

Od začiatku roka 1947 Geryk priebežne a neustále poštátnenie urgoval, osobitne u povereníka školstva a osvety Ladislava Novomeského, ale tiež u ostatných povereníkov s prosbou, aby odporúčali poštátnenie v čo najskoršom možnom termíne.⁸ Predovšetkým finančné zabezpečenie chodu SNM vrátane miezd bolo v sledovanom období kritické, a preto sa J. Geryk usiloval o poštátnenie múzea k 1. 1. 1947. Vo februári 1947 píše L. Novomeskému list, v ktorom mu ďakuje za jeho iniciatívu, ale zároveň ho upozorňuje, že „... dnes dostal sa mi do ruky text osnovy, ktorý Slovenská národná rada rozdala svojim členom. Podľa toho poštátnenie platí od 1. júna 1947 a nie od 1. januára... nám ide preto od 1. januára 1947, lebo k tomuto dňu viažeme všetko, platy, celé hospodárstvo...“⁹ V ďalšom liste, adresovanom Povereníctvu školstva a osvety SNR vysvetľuje, že poštátnenie múzea bolo plánované k 1. 1. 1947, a preto sa už s poskytnutím subvencie pre múzeum nepočítalo a žiada o poštátnenie so spätnou platnosťou k 1. 1. 1947. V prípade, že by tento krok nebol možný, požaduje pridelenie subvencie na obdobie od januára do mája toho roku, lebo „... sme úplne bez finančných prostriedkov.“¹⁰

Celý proces navyše skomplikoval politický vývoj v obnovenej ČSR, osobitne prijatie tzv. tretej pražskej dohody (28. 6. 1946), ktorá výrazným spôsobom obmedzila právomoc slovenských orgánov a nariadila predbežnú kontrolu všetkých rozhodnutí SNR centrálnou vládou. V tomto zmysle bol návrh na poštátnenie SNM a SM, schválený Zborom povereníkov, kultúrnym, právnym a rozpočtovým výborom SNR v apríli 1947 predložený

⁶ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Slovenská národná rada, 80. Zpráva právneho a kultúrneho výboru o návrhu Sboru povereníkov na vydanie nariadenia o poštátnení Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine a Slovenského múzea v Bratislave /tlač 63/ z 13. 3. 1947.

⁷ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS, č. 180/47.

⁸ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List J. Geryka L. Novomeskému č. 107/47 z 27. 1. 1947; list J. Geryka Karolovi Šmidkem, predsedovi Zboru povereníkov, Rudolfovi Fraštickému, podpredsedovi Zboru povereníkov a všetkým povereníkom č. 111/47 z 27. 1. 1947.

⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List J. Geryka L. Novomeskému č. 163/47 z 28. 2. 1947.

¹⁰ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List J. Geryka Povereníctvu školstva a osvety SNR č. 230/47 z 7. 3. 1947.

na Úrad Predsedníctva vlády ČSR a J. Geryk opätovne neúnavne loboval. Píše list rovnakého znenia viacerým ministrom (Ivanovi Pietrovi, ministrovi dopravy, Mikulášovi Franekovi, ministrovi unifikácie, Júliusovi Ďurišovi, ministrovi poľnohospodárstva), štátnemu tajomníkovi ministerstva zahraničných vecí Vladimírovi Clementisovi a podpredsedovi vlády Viliamovi Širokému so žiadosťou o podporu. V liste uvádza, že poštátnenie SNM je v rozhodujúcom štádiu a „... prosíme Vás... urobiť všetko, aby vláda čsl. dala výnimočne tento súhlas SNR na poštátnenie oboch múzeí, lebo to vyžadujú okolnosti. Pražské a brnenské múzeá sú zemské. Na Slovensku krajinské sriadenie není a preto naše múzeá musia byť štátne. Dosavád' udržované byly zo štátnej subvencie a milodarov. Živoríme bez peňazí a odborníkov, lebo tí do súkromného kultúrneho ústavu neprídu...“.¹¹ V tomto duchu napísal listy aj predsedníctvu Demokratickej strany a okresnej organizácii Komunistickej strany.¹² Osobitným listom oslovil aj Zdeňka Nejedlého, ministra práce a sociálnej osvet, v ktorom mu pripomína, že „... roku 1945 mali sme česť privítať Vás na valnom shromáždení Muzeálnej slovenskej spoločnosti. Na tomto shromáždení... bolo uzavreté požiadať Slovenskú národnú radu, aby obnovila pokračovanie vo veci poštátnenia Slovenského národného múzea... Vy, pán minister... na tomto valnom shromáždení prisľúbili ste nám v tejto veci plnú podporu... Prosíme Vás pomáhať nám, aby vláda naša dala súhlas k tomu, aby Slovenská národná rada vyniesla nariadenie o poštátnení tohto múzea, ktoré spojené je i s poštátnením Slovenského múzea v Bratislave“.¹³

Československá vláda o návrhu rokovala na svojom 85. zasadnutí dňa 13. 5. 1947, avšak súhlas na poštátnenie SNM a SM nedala, pretože „... nesouhlasí s tím, aby Slovenská národná rada projednala tuto osnovu, neboť jde o věc, která nepatří do její působnosti... Vláda se zároveň usnáší, že ukládá ministru školství a osvěty, aby dal s urychlením vypracovati, a to nejdéle do 3 měsíců, osnovu celostátního zákona o zestátnění některých muzeí, která dosud nejsou státními ústavy, tedy zejména také o zestátnění obou shora uvedených slovenských muzeí.“¹⁴ V zdôvodnení je zároveň uvedené nariadenie pre ministra financií, aby pre SNM i SM uvoľnilo finančné prostriedky na ich základný chod formou subvencií. Postoj vlády musel byť pre Geryka sklamaním, ale vytrvalo pokračoval v lobingu. Už v júli píše na ministerstvo školstva a osvet, v ktorom vyjadruje nádej, že „... všetko príde do riadnej kolaje.“ „Naša čsl. vláda má na programe kultúrne vyrovnanie Slovenska s historickými zemiami... Keď porovnáme, že na pr. v Národním museu v Prahe je do 150 zamestnancov, v tom veľký počet odborníkov... a v našom Slovenskom národnom múzeu len 11, je to ohromný, neveriteľný rozdiel. Treba poukázať na nespravodlivé upotrebenie štátnych peňazí... Ministerstvo školstva má v rukách i otázku kultúrneho vyrovnania dvoch bratských národov a preto dúfame, že i v tejto otázke príde spravodlivé vyrovnanie“. K listu zároveň prikladá návrh SNR o poštátnení SNM a SM, aby ministerstvu slúžil ako osnova pripravovaného zákona.¹⁵

Ministerstvo školstva a osvet, však v lehote, určenej uznesením vlády z 13. 5. 1947, so žiadnou iniciatívou neprišlo. V auguste zaslalo do pripomienkového konania návrh zákona,

¹¹ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List J. Geryka č. 371/47 z 18. 4. 1947.

¹² Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. Listy J. Geryka č. 373/47 z 18. 4. 1947 a č. 374/47 z 18. 4. 1947.

¹³ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List J. Geryka Z. Nejedlému č. 380/47 z 19. 4. 1947.

¹⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List Úradu Predsedníctva Slovenskej národnej rady MSS č. 7.455/III-1947, MSS č. 505/47 z 18. 6. 1947.

¹⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List J. Geryka Ministerstvu školstva a osvet, v Prahe č. 577/47 z 7. 7. 1947.

ktorým mali byť poštátnené Národné múzeum v Prahe a Náprstkovo múzeum a zlúčené do jedného organizačného celku. V reakcii na tento návrh Úrad Predsedníctva SNR podal uvedenému ministerstvu pripomienky, v ktorých – odvolávajúc sa na dané uznesenie vlády – žiadal, aby bol predmetný návrh rozšírený aj na Slovenské národné múzeum a Slovenské múzeum. „V pripomienkach bolo opätovne zdôraznené, že nutnosť poštátnenia slovenských múzeí, odhliadnuc od príčin všeobecne ideových, je odôvodnená katastrofálnou situáciou... preto každé oddaľovanie ich poštátnenia zapríčiňuje väčšie škody“.¹⁶ Ministerstvo školstva a osvety následne podáva vysvetlenie, že „... rozdiľná povaha Národného múzea v Praze a oboch múzeí slovenských bráni navrhnutí jedinej osnovy pro postátnění všech tří múzeí jedinou spoločnou osnovou“¹⁷ a zároveň zasiela v auguste svoju osnovu o poštátnení slovenských múzeí Poverenictvu školstva a osvety SNR, pričom žiada vládu, aby bol termín na predloženie osnovy poštátnenia slovenských múzeí predĺžený o 2 až 3 mesiace. Poverenictvo školstva a osvety SNR zaslalo k osnove zákona svoje pripomienky „... len pre ten prípad, ak Rozhodčí sbor neprizná kompetenciu Slovenskej národnej rade na vydanie uvedeného nariadenia o poštátnení oboch slovenských múzeí.“¹⁸ Celý tento postup je zhrnutý v správe o stave legislatívnych prác na poštátnení oboch slovenských múzeí, ktorú predniesol z poverenia právneho a kultúrneho výboru SNR jej člen Ernest Sýkora na 12. zasadnutí pléna SNR, ktoré sa konalo 12. 12. 1947. Správa sa končí odporúčením oboch výborov, aby poštátnenie prebehlo v čo najkratšom možnom čase. Rezolúciou oboch výborov, v ktorej je podané zdôvodnenie nutnosti neodkladného poštátnenia oboch múzeí a „... Slovenská národná rada žiada vládu, aby... uznala poštátnenie Slovenského národného múzea v Turč. Sv. Martine a Slovenského múzea v Bratislave za neodkladné a postarala sa, aby minister školstva a osvety dal hneď príslušný návrh zákona do medziministerského pripomienkového pokračovania a aby vláda tento návrh súrne schválila a predložila Ústavodárnemu národnému zhromaždeniu s požiadaním o jeho urýchlené uzákonenie“.¹⁹ V diskusii k predloženej rezolúcii vystúpil ako jediný člen SNR spisovateľ Rudolf Brtáň.²⁰ Z jeho oduševneného a presvedčivého prejavu vyberáme: „Slovenské múzeá, to sú zrkadlá našej minulosti, najvzácnejším dedičstvom pamiatok po našich praotcoch a pramateriach. Nie sú mŕtvym luxusom, ani zbytočnými rekvizitami... každý muzeálny kus je pokladom a zaslúži si nielen piety, ale aj ošetrovania a dostatočnej konzervácie. Bolo by náramnou neobanlivosťou ponechať naše múzeá v trvalej finančnej biede a živorení. Ak chceme kráčať s pokrokovým civilizovaným a kultúrnym svetom, nedopustíme, aby aj naše centrálné Slovenské národné múzeum v Turčianskom Svätom Martine a bratislavské Slovenské múzeum, vojnou poškodené, ostalo bez pravidelnej pomoci a podpory. Nesmieme dopustiť,

¹⁶ Stenografický zápis o priebehu 12. zasadnutia pléna SNR, ktoré bolo dňa 2. decembra 1947 v Bratislave [cit. 2019-06-26]. Dostupné z: <http://www.psp.cz/eknih/1946snr/stenprot/012schuz/s012012.htm>.

¹⁷ Stenografický zápis. Cit. 16.

¹⁸ Stenografický zápis. Cit. 16.

¹⁹ Stenografický zápis. Cit. 16.

²⁰ Predpokladáme, že J. Geryk intervenoval u R. Brtáňa osobne. Bol totiž jedným z tých, ktorým múzeum poskytlo úkryt po vypuknutí Slovenského národného povstania. „Učiť sme prestali a ja som si hľadal úkryt v Slovenskom národnom múzeu. S kolegom Jánom Pavlovičom... a Rudom Bednárnikom sme sa vydávali za kustódov múzea, kde nás prichýlil do komína v múzeu a do jednej svojej izbičky v muzeálnej záhrade pán Janiček, statočný zriadenec múzea... Ale ani tam sme nemali celkom pokoj. Aj do botanickej záhrady... nám vtrepali vojakov, Nemcov. Báľ som sa, že prišli podmínať múzeum (vravelo sa už o podmínovaní múzea i Štefánikovho ústavu, ktoré boli i za SNP dôležitým strategickým bodom). Riskoval som, beztak by ma boli našli, vošiel som do botanickej záhrady a dal som sa s nimi do reči. Veliteľ sa ma pýtal, čo je to tu za múzeum... a ja som mu zacitoval z básní Goetheho... Čosi sa v ňom otupenom vojnom pohlo, rozkázal vojakom ničoho sa nedotknúť a na druhý deň sa už odtiaľ stiahli“. In: BRTÁŇ, R. *Živé roky. Spomienky. 3. časť. Tvorivé roky*. Liptovský Mikuláš: Tranoscius, 2010, s. 85. ISBN 978-80-7140-344-9.

aby vrcholná bašta slovenského národovectva pred r. 1918, Muzeálna slovenská spoločnosť so Slovenským národným múzeom, ostala odkázaná na žobrotu a náhodné nedostačujúce a dnes veľmi otázne subvencie súkromníkov alebo štátu... Nuž, či si práve toto múzeum zaslúži dnes takej macošskej neuznanlivosti, akej sa mu štedro dostalo v pripomienkovom pokračovaní v pražských nechápavých kruhoch?... Aby sa múzeum mohlo rozšíriť, musí ho pravidelne podporovať štát. Veď je dnes nemysliteľné, aby to mohla nejaká nešťatná spoločnosť dobudovať a dostávať, tým boľavejší je tento problém, že s otázkou poštátnenia múzeí sme prišli pred českými historickými krajinami. Badáme však s trpkosťou isté rozpaky a zastretú neochotu pražských kompetentných kruhov... Preto musíme trvať na úplnej rovnoprávnosti oboch národov...²¹ V následnom hlasovaní bola rezolúcia Slovenskej národnej rady vláde Československej republiky vo veci poštátnenia SNM a SM prijatá bez pripomienok v prednesenom znení.

Celý proces sa však neustále naťahoval či doslova vliekol (i v súvislosti s prípravou novej ústavy), takže už v novembri bol J. Geryk nútený obrátiť sa písomne na Predsedníctvo vlády ČSR s upozornením, že tri mesiace na vypracovanie osnovy zákona o poštátnení už uplynuli a so žiadosťou, aby sa poštátnenie ďalej neodkladalo, pretože je ohrozený základný chod múzea. „Správa Slovenského národného múzea je v kritickom položení, lebo i tí odborníci, ktorých mala dosiaľ, odišli, lebo správa neni vstave zaistiť im platové požiadavky. Žijeme len z milodarov a pôžičiek. Štátnu subvenciu na tento rok sme ešte nedostali, napriek tomu, že vláda čl. nariadila, aby nám bola vyplatená zo štátneho rozpočtu.“ Žiada, aby vláda predložila osnovu zákona parlamentu ešte v tom roku a list končí uistením, že MSS sa hlási k potrebe kultúrneho vyrovnania slovenského národa s českým „... lebo sme si vedomí, že naša Československá republika len vtedy bude pevná, keď oba národy budú v každom ohľade, teda i kultúrnom, rovnocenné“.²² V rovnakom duchu sa obracia i na svojho bývalého spolužiaka z bratislavského lýcea Štefana Kočvaru, ktorý bol v danom období podpredsedom čl. vlády.²³

Dňa 9. 5. 1948 bola prijatá Ústava Československej republiky (zákon č. 150/48 Sb.) a v jej zmysle do zákonodarnej právomoci SNR náležia aj „... péče o rozvoj národni kultury... a musejníctví“. Na tomto základe už nasledujúci deň píše Geryk list L. Novomeskému, v ktorom ho žiada, aby sa SNR zaoberala otázkou poštátnenia čím skôr.²⁴ V závere zároveň L. Novomeskému ďakuje, že Povereníctvo školstva a osvetu SNR začlenilo do svojho programu päťročnice aj návrh SNM na prístavbu k druhej účelovej budove SNM a zriadenie „scansenu“.

Prieťahy, nejasnosti a kompetenčné spory ohľadne poštátnenia SNM a SM však pokračovali aj naďalej a trvali prakticky celý rok 1948. Tieto skutočnosti podrobne uvádza vo

²¹ Stenografický zápis. Cit. 16.

²² Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List J. Geryka Predsedníctvu vlády ČSR č. 907/47 z 19. 11. 1947.

²³ „Všeobecným želaním je, aby si uhájil košickou dohodou zaistené práva slovenského národa a korigoval pražskú dohodu, ktorá znemožňuje vývoj Slovenska. Zároveň Ťa prosím i v mene Slovenského národného múzea, buď tak dobrý osvojiť si naše želanie, aby Slovenské národné múzeum bolo ešte tohto roku poštátnené a hneď byly aj systemizované miesta“. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS. List J. Geryka Š. Kočvarovi č. 940/47 z 27. 11. 1947.

²⁴ „Vysokoctený pán povereník, očakávaná ústava ČSR je schválená. Na základe tejto muzejníctvo podlieha právomoci Slovenskej rady. Preto myslíme, že už neni prekážky, aby Váš návrh... na poštátnenie dvoch múzeí... nemohol byť schválený SNR... Vás prosím, pán povereník, keby ste otázku poštátnenia dali riešiť SNR urýchlene.“ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra SNM. List J. Geryka L. Novomeskému č. 297/48 z 10. 5. 1948.

svojom príspevku Š. Mruškovič.²⁵ Poštátnenie múzeí bolo začlenené do programu rokovania SNR až 18. decembra, a to správou právneho, kultúrneho a rozpočtového výboru o návrhu Sboru povereníkov na vydanie zákona SNR o poštátnení SNM a SM. V správe je stručne podaný doterajší priebeh snáh o poštátnenie oboch múzeí s vyčíslením ročných nákladov na zabezpečenie prevádzky oboch múzeí vo výške 2 457 000 Kčs, pričom výbory odporúčajú plénu SNR návrh na odhlasovanie.²⁶ V rozprave k predloženému návrhu vystúpili traja poslanci. Poslanec Vladimír Brežný za Stranu slovenskej obrody vo svojom príspevku vysoko vyzdvihol význam MSS a SNM v našich dejinách („... nebyť Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine pred r. 1918, nebol by mal slovenský národ žiadneho kultúrneho centra. Bolo opravdu šťastím... že sme mali... Slovenské národné múzeum... ktoré v časoch najkrutejšej poroby bolo jediným a opravdovým kultúrnym a národným strediskom... Obidva ústavy, ktoré majú byť poštátnené, vznikli z nadšenia k práci a týmto nadšením boli vedené a spravované. Vytvorily a zachránily cenné kultúrne a národné hodnoty a preto... Slovenská národná rada koná len svoju povinnosť, keď obidvom týmto slovenským ústavom zabezpečuje nerušený rozvoj a preberá ich do štátnej správy“).²⁷ Diskusný príspevok podpredsedu SNR Antona Granatiera, ktorý vystúpil z poverenia Klubu poslancov za Komunistickú stranu, sa už niesol plne v duchu fráz o kapitalistickej a socialistickej kultúre a sľubov lepších zajtrajškov („Ľudovodemokratická republika je nám zárukou, že pod jej starostlivosťou pôjdu naše múzeá v ústrety radostného rozvoja“).²⁸ Tretím diskutujúcim bol poslanec František Sidor, ktorý za Stranu slobody sľúbil podporu pri schvaľovaní predmetného zákona.

Následným hlasovaním plénum SNR schválilo zákon podľa uvedeného návrhu právneho, kultúrneho a rozpočtového výboru ako zákon č. 12 (Sb. z. SNR č. 12/1949), ktorý bol účinný ku dňu 1. 1. 1949.

Zákon neakceptoval niektoré požiadavky MSS, osobitne ohľadne nehnuteľného majetku. Ešte 3. 12. 1948 boli zástupcovia oboch múzeí (MSS zastupovali Š. Janšák a J. Geryk) predvolaní na Povereníctvo školstva a osvetu SNR s cieľom prerokovať námietky, ktoré vzniesli k návrhu na poštátnenie. Za SNM išlo predovšetkým o jeho prvú budovu, ktorá nemala byť predmetom poštátnenia a mala zostať pre potreby MSS. Poštátnené však boli obe budovy, Botanická záhrada, zbierky, pozemky, fondy a ceniny, vklady, hotovosť, skratka celý hnuťelný i nehnuteľný majetok MSS, ktorej nezostalo nič. „Majetok Muzeálnej slovenskej spoločnosti... prechádza bez náhrady do vlastníctva štátu... Muzeálna slovenská spoločnosť a Spolok Slovenského múzea môžu pre svoju činnosť bezplatne používať kancelárske miestnosti... múzeí“.²⁹ J. Geryk ako tajomník MSS sa začal neodkladne zaoberať otázkou cieľov a programu Spoločnosti na ďalšie obdobie.³⁰

Pre múzeum bolo poštátnenie zavŕšením niekoľko desiatok rokov trvajúceho úsilia, ktoré však, paradoxne, v začiatkoch neprinieslo múzeu očakávané pozitíva. Päťdesiate roky 20. storočia boli totiž pre múzeum mimoriadne zložité a traumatizujúce, nakoľko

²⁵ MRUŠKOVIČ, Š. Cit. 1, s. 23-24.

²⁶ Stenografický zápis o priebehu 7. zasadnutia pléna Slovenskej národnej rady, ktoré bolo dňa 18. decembra 1948 v Bratislave [cit. 2019-06-26]. Dostupné z: <http://psp.cz/eknih/1948snr/stenprot/007/schuz/s007001.htm>.

²⁷ Stenografický zápis. Cit. 26.

²⁸ Stenografický zápis. Cit. 26.

²⁹ Zákon Slovenskej národnej rady zo dňa 18. decembra 1948 o poštátnení Slovenského národného múzea v Turčianskom Svätom Martine a Slovenského múzea v Bratislave. In: *Časopis MSS*. Roč. XXXIX, 1948, č. 4, s. 63-65.

³⁰ J. G. Čo bude s Muzeálnou slovenskou spoločnosťou? In: *Časopis MSS*. Roč. XXXIX, 1948, č. 4, s. 65-66.

dochádzalo k veľmi nešetrným, priam brutálnym zásahom do jeho zbierkového fondu rôznymi delimitáciami a aj financovanie sa skvalitňovalo iba veľmi postupne.

V tejto súvislosti stojí za zmienku, že Národní muzeum v Prahe prešlo do zemskej správy v roku 1934, v roku 1943 sa jeho organizačnou zložkou stalo Náprstkovo múzeum, ktoré bolo zemským od roku 1932. Národní muzeum bolo poštátnené zákonom č. 280 z 21. 12. 1948.³¹

PRAMENE

Archív SNM, pobočka v Martine. Fond MSS. Registratúra MSS, roky 1919, 1945 – 1948.

LITERATÚRA

BRTÁŇ, Rudolf. *Živé roky. Spomienky. 3. časť. Tvorivé roky*. Liptovský Mikuláš: Transcius, 2010. ISBN 978-80-7140-344-9.

DENKSTEIN, Vladimír. Postátnění Národního muzea. In: *Časopis Národního muzea*. Roč. CXVII–CXIX, 1948 – 1950, s. 128.

J. G. Čo bude s Muzeálnou slovenskou spoločnosťou? In: *Časopis MSS*. Roč. XXXIX, 1948, č. 4, s. 65-66.

MRUŠKOVIČ, Štefan. Slovenské národné múzeum v Martine (1944 – 1948). Boj o prežitie a poštátnenie. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 38*. Edit. E. Králiková. Roč. XCI, Martin: SNM, 1997, s. 9-26.

³¹ DENKSTEIN, V. Postátnění Národního muzea. *Časopis Národního muzea*. Roč. CXVII–CXIX, 1948 – 1950, s. 128.

A FEW NOTES ON THE NATIONALISATION OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM

Mária Halmová

Summary

The Slovak Museum Society (hereafter “Society”), which was founded in 1893 in Turčiansky Svätý Martin (present-day Martin), built up its institutional element – the Slovak National Museum – over a long period and systematically. Immediately after the establishment of the Czechoslovak Republic (1918), it tried to nationalise the Slovak National Museum in the hope and conviction that the new democratic circumstances would enable the development of the museum, which had been financed until then only by the membership fees of the Society and financial donations. The Society made its first attempt to nationalise the museum in 1919; this ended in failure, just like the following attempts, made gradually in the 1920s and 1930s. The postponement of the nationalisation of the Slovak National Museum by lawmakers and executive state bodies in the 1920s was based on the preparation of the new administrative division of the country, and in the 1930s based on divided opinions concerning the needs, or priorities, of the nationalisation of museums in the Czech lands (the National Museum in Prague and the Náprstek Museum) and in Slovakia. In addition to the Slovak National Museum, the Slovak Homeland Museum in Bratislava (established in 1924, merging into a single organisation unit with the Museum of Agriculture in Bratislava called the Slovak Museum). Both museums repeated their attempts at nationalisation immediately after the end of the Second World War, but the whole process dragged on over the following years, mainly due to conflicts of competencies between the Slovak and Czech sides. Both museums were only nationalised on January 1st 1949 through an Act of the Slovak National Council no. 12/1949.

ZBIERKA PRASLÍC V SLOVENSKOM NÁRODNOM MÚZEU V MARTINE

*Dáša Ferklová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: dasa.ferklova@snm.sk*

Abstract: *The collection includes items which were used for processing plant fibres. These were tools or aids used in many jobs in the home and craft environment. Spinning, weaving and making clothing was one of the main employments of women, alongside cooking, even in the recent past. For spinning, an essential tool was a distaff, made out of wood, and richly ornamented. They were part of the essential equipment of every home. They were made by self-taught villagers – specialists – or craft masters working in wood-processing jobs. The present article is our attempt to show the types, different materials and shapes, decoration and geographic distribution in Slovakia, following their presence in the collections of the Slovak National Museum in Martin. From a historical, cultural and artistic point of view, they have today become in many cases precious evidence of the culture and way of life of the Slovak people.*

Keywords: *collection, distaff, production, ornamentation.*

K najrozšírenejším odvetviam tradičnej ľudovej výroby na Slovensku patrilo získavanie a spracovanie rastlinných vlákien. Okrem spracovania vlny z oviec a kôz práve poľnohospodárstvo a zámerné pestovanie technických plodín ako ľan a konope poskytovalo surovinu na ďalšie textilné spracovanie. Pestovanie ľanu a konope bolo rozšírené na celom území Slovenska. Pestovanie ľanu sa sústreďovalo najmä v severných a východných oblastiach nášho územia, pričom pestovanie konope vo väčšej miere v jeho západnej časti. Vlákna zo stoniek obidvoch rastlín sa spracovávali za sucha alebo za mokra. Rastliny sa takto zbavili kôry s drevitým jadrom, uvoľnila sa z nich lyková časť, z ktorej sa ďalej pripravovali vlákna priadze na tkanie. Potrebná niť vznikala skrúcaním, čo zabezpečovalo jej pevnosť. Skrúcanie vlákien bolo a je základom pradenia.

Na našom území boli známe tri spôsoby ručnej výroby nití: šúľanie prstami alebo dlaňami bez nástroja, druganie pomocou paličky, vretena a neskôr kolovrátko. Pri šúľaní a druganí sa vlákna držali iba v dlani a prstami sa potáhovali a skrúcali, pri pradení sa vlákno upevňovalo na špeciálny nástroj – praslicu, čím mala priadka voľné obidve ruky na vlastné pradenie.

Medzi základné povinnosti ženy – gazdinej ako v urbánnom tak i v rurálnom spoločenstve patrilo zásobiť rodinu plátom. Kvalita a kvantita vykonanej práce prispievala k hodnoteniu ženy. V súvislosti s týmto názorom pradenie patrilo medzi tie druhy ženskej práce, ktoré sa v stredovekej symbolike stali znakmi ženskej ušľachtilosti a starostlivosti, pričom spradená niť symbolizovala niť života. Praslica a vreteno boli a sú dodnes v ručnom

Obr. 1. Sedacia praslica dvojstranná s plastickým vzorom s geometricko-rastlinno-figurálnym motívom, Lišov, 1869, evid. č. E-28864. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 016 286/002. Foto J. Dérer, 1963
 Fig. 1. Double-sided sitting distaff with a relief pattern and a geometric-plant-figural motif, Lišov, 1869, rec. no. E-28864. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 016 286/002. Photograph by J. Dérer, 1963

pradení hlavnými nástrojmi.¹ Z minulosti sa tento symbol ženskej práce historicky preniesol i do výrazu potomkov po praslici – zo ženskej vetvy rodu.

V nasledujúcej časti nášho materiálového príspevku sa budeme venovať práve problematike praslíc, ich typom, výrobe, výzdobe a ich zastúpeniu v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea v Martine (ďalej SNM v Martine). Príspevok vznikol na základe štúdia predmetného typu muzeálií priamo v depozitári SNM v Martine. Ich vznik sme sledovali prostredníctvom štúdia prírastkových denníkov a porovnávali ich s dostupnými informáciami na katalógizačných záznamoch i v odbornej literatúre. Z hľadiska geografického zbierka praslíc mapuje ich použitie prakticky na celom území Slovenska a z hľadiska časového predovšetkým obdobie 2. polovice 19. až 1. polovice 20. storočia. Naším cieľom je predstaviť odbornej i laickej verejnosti zbierku praslíc, ktorá bola budovaná v múzeu v rámci akvizícií od konca 19. storočia a v priebehu 20. storočia darmi a kúpami, vo väčšej či menšej intenzite. V súčasnosti predstavuje zaujímavú a vzácnu kolekciu, dopĺňajúcu svojou kvalitou i kvantitou celkový fond tohto múzea.

Praslica je v slovníku slovenského jazyka vysvetlená ako žŕdka, na konci ktorej je pripevnená kúdeľ pri ručnom pradení. V etnografickej spisbe o praslici hovoríme ako o náradí na upevnenie vlákien pri ich súkaní do nite, ktorá je tvorená vodorovnou prísednou (prísadnou) doskou prevažne obdĺžnikového tvaru, na ktorej sa pri pradení sedelo, ďalej palicou, celistvou alebo dvojdielnou, kolmo upevnenou do vodorovnej dosky, ukončenou hlavicou. Praslice boli bohato zdobené predovšetkým geometrickým dekórom. Ich používanie zaniklo s ručným pradením nití. Názov praslica je rozšírený po celom Slovensku, na východnom Slovensku sa používa i názov kúdeľ. Tento názov má spoločný základ slova u všetkých slovanských národov a príbuzné sú i tvary praslíc.

Stáročná tradícia pradenia vytvorila v našej kultúre rôzne typy praslíc. Najskôr to boli jednoduché drievka z prírody, ktoré si žena dala za pás, prípadne pod pazuchu a mohla priasť postojáčky alebo pri chôdzi. Ďalej sa používali rôzne samorasty, väčšinou na konci rozdvojené do tvaru vidlice, kde sa upevňovalo pradiivo. Išlo o jeden zo starších spôsobov jednoduchého pradenia. Neskôr sa začali používať praslice vyrábané podomácky alebo

¹ KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Človek tvorca*. Bratislava: SAV, 1987, s. 139.

remeselnými majstrami zaoberajúcimi sa prácou s drevom. Praslica sa stala jedným z najpoužívanejších ženských nástrojov. I preto bola bohato zdobená a mládenci, otcovia či manželia ich zhotovovali ako dary z lásky. Dekoratívnosť, ktorú uprednostňovali hlavne slobodné dievčatá a mladé ženy, prisúdila prasliciam i akúsi reprezentatívnu funkciu, dávala možnosť prezentácie vlastnej osoby, prípadne osoby darcu a do istej miery naznačovala jeho náklonnosť k obdarovanej. Sú obdivuhodné, dokumentujú remeselnú zručnosť a umelecké cítenie ich tvorcov, odrážajú vkus spotrebiteľa. Z funkčného hľadiska ich radíme k úžitkovým predmetom.

Typy praslíc

Na našom území sa používali dva základné typy praslíc: *sedacie a stojaté.*

Sedacie praslice sa skladali z vodorovnej prísednej dosky a palice (celistvej alebo zlozenej z dvoch častí) a patrili k najrozšírenejším a najpoužívanejším na našom území. Rozdeľujeme ich na jednostranné a dvojstranné. V prípade jednostranných praslíc palica (často používaný i názov stĺpik), ktorá mala väčšinou kruhový alebo štvorcový tvar, bola zasunutá na jednom okraji prísednej časti a bývala zvyčajne z jedného kusa dreva. Pri dvojstranných bola palica ukotvená prevažne v strede prísednej vodorovnej dosky a bývala dvojdielna. V týchto prípadoch sa vrchná časť (nazývaná i kužeľ) nasadzovala na spodnú časť palice pomocou kolíka. Výhodou dvojstranných praslíc bolo i to, že na nich mohli priať dve ženy naraz, čo sa napr. využívalo na spoločných priadkach, ktoré sa v minulosti organizovali po jednotlivých domoch hlavne v zimnom období. Palice oboch typov praslíc boli ukončené zárezom a tzv. hlavicou alebo hlavičkou (v tvare malej guľky), čo umožňovalo lepšie uchytenie pradiava k praslici. Na sedacích prasliciach sa priadli prevažne ľanové vlákna, z ktorých sa tkali textilie. Ľanové vlákna boli obľúbené pre svoje vlastnosti: sú trvanlivé, vzdušné, chladivé a udržiavajú si belosť. Podľa akosti ľanovej priadze sa zhotovovali textilie, ktoré sa používali na zhotovovanie vrchného a spodného ošatenia. Tento typ praslíc bol rozšírený na celom území Slovenska, prevažoval hlavne v regiónoch severného a východného Slovenska, čo súviselo s rozšíreným pestovaním ľanu.

Stojaté praslice boli rozšírené menej. Stojaté praslice sa používali na pradenie konopného vlákna. Toto vlákno bolo hrubšie, dlhšie a pevnejšie, tkali sa z neho hrubšie plátna hnedastej farby, alebo sa používali na výrobu lán, vrecoviny, plachiet a pod.

V našom prostredí rozlišujeme stojaté praslice jednodielne a dvojdielne. Vysokú palicu mali upevnenú v podložke, v tzv. stolčeku s tromi alebo štyrmi nohami. Nohy stolčeka bývali valcovité, hranolovité, prípadne zbité z dosiek, osadené rovno alebo šikmo zospodu. Stolček mal troj-, štvor- alebo osemuholníkový tvar, prípadne bol v tvare srdca, jednoduchého kvetu alebo kríža. Palica valcovitá alebo hranolovitá bola ukončená taktiež zárezom s tzv. hlavičkou. V prípade dvojdielnej palice spodná časť mala vodiaci žliabok, v ktorom bola pomocou vodiaceho kolíka upevnená vrchná časť, ktorá sa posúvala v zvislom smere, opatrená prevažne štyrmi kolíkmi na zachytenie v rôznych výškach (napr. praslica s evid. č. E-32246 z Martoviec). Zastúpenie stojatých praslíc v zbierke SNM v Martine dokumentuje ich používanie v lokalitách južného Slovenska s rozšíreným pestovaním konope (napr. Čiližská Radvaň, Horné Saliby, Martovce, Imeľ). S ich výskytom sa stretávame i v okolí Banskej Bystrice (Ľubietová), Rimavskej Soboty, Levíc (Hokovce), na Kysuciach, Orave (Kraľovany), Liptove (Vyšná Boca, Jamník), Turci (Blatnica, Rakša, Sklabiňa, Martin, Turčiansky Michal), Prievidzi (Čavojs, Radobica), ale i v okolí Zvolena (Cerovo, Žibritov, Dolné Rykynčice), Žiaru nad Hronom (Horné Opatovce), Žiliny (Strečno) a na východnom Slovensku v humenskom regióne. Pri tomto type praslíc absentovala výzdoba. Výnimku tvorili

Obr. 2. Stojatá jednodielna praslica, Malý Lapáš, 1930, evid. č. E-37471. Kresba č. 03843, kreslila D. Hložeková, 1973

Fig. 2. Standing single distaff, Malý Lapáš, 1930, rec. no. E-37471. Drawing no. 03843, drawn by D. Hložeková, 1973

Obr. 3. Sedacia praslica dvojstranná s drobným geometrickým vzorom, Vyšný Klátov, 1916, evid. č. E-25802. Fotoarchív SNM v Martine, č.neg. 013 697. Foto J. Dérer, 1962

Fig. 3. Double-sided sitting distaff with a small geometrical pattern, Vyšný Klátov, 1916, rec. no. E-25802. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 013 697. Photograph by J. Dérer, 1962

tie, kde bola palica formovaná na tokárni, takto profilované drevo považujeme za výzdobu. V niekoľkých prípadoch sa skromnejšia výzdoba sústredila len na vrchnú časť stolčeka. Bola veľmi jednoduchá, prevládala dekor predmetový (srdce), alebo rastlinný (jednoduché kvietky). Na výrobu týchto praslic sa zvyčajne používalo tvrdé drevo, čo vysvetľuje, prečo tieto praslice v podstate neboli zdobené.

Veľmi ojedinele sa používala praslica spojená s kolovratom. Na severnej Orave, Spiši a v Gemeri používali pri pradení ľanu horšej kvality dvojice hrebeňov, nazývané *gracky*, *graca*, upevňované na časť praslice (evid. č. E-25767, Novotš; E-26147, Lesnica). Uvedené

Obr. 4. Stojatá praslica dvojdielna, Martovce, 1. tretina 20. stor., evid. č. E-32246. Kresba č. 03165, kreslila M. Longauerová, 1972
 Fig. 4. Two-part standing distaff, Martovce, 1st third of the 20th century, rec. no. E-32246. Drawing no. 03165, drawn by M. Longauerová, 1972

Obr. 5. Stojatá praslica dvojdielna, sústružená na tokárni, Čačín, prelom 40. – 50. rokov 20. stor., evid. č. E-47365. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 130 553. Foto J. Dérer, 1983
 Fig. 5. Two-part standing distaff, turned on a lathe, Čačín, turn of the 1950s, rec. no. E-47365. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 130 553. Photograph by J. Dérer, 1983

predmety sú v zbierke v SNM v Martine zastúpené pomerne veľmi málo. Zriedkavo sa praslica používala i spôsobom, že bola zapichnutá do otvoru na lavici.

Výroba praslíc

Domáci výrobcovia vyrábali praslice so štiepanými a kresanými palicami. Remeselníci ich vyrábali s palicami sústruženými na tokárni, a to na objednávku pre daný región, prípadne i pre širšie spoločenstvo. Na výrobu praslíc sa používalo v prevažnej miere mäkké drevo (lipové, javorové, topolové, vrbové, čerešňové, klenové a pod.). Tvrdé drevo

Obr. 6. Graca, Novot', 40. roky 20. stor., evid. č. E-25767. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 013 761. Foto J. Dérer, 1962

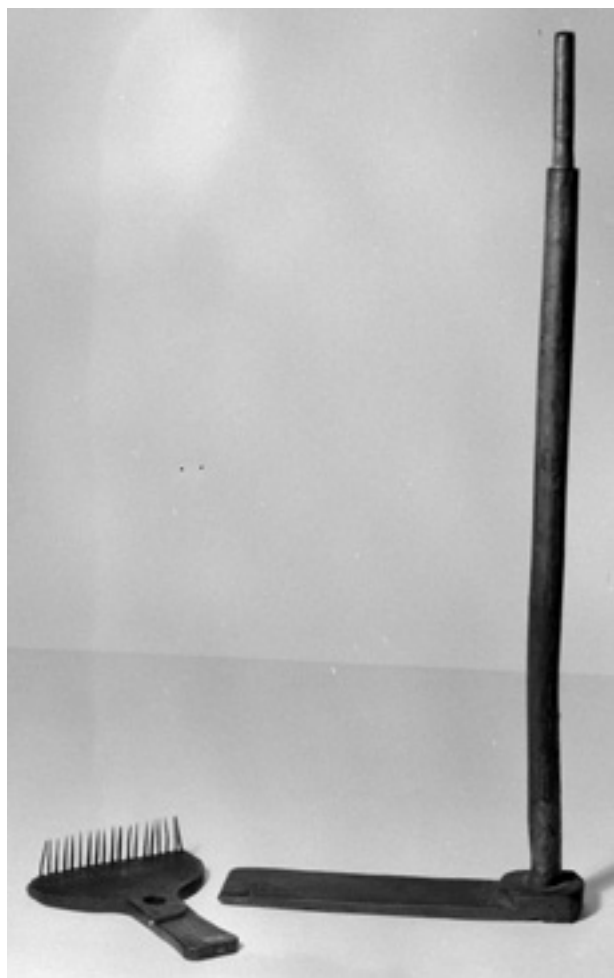
Fig. 6. Hoe-shaped distaff, Novot', 1940s, rec. no. E-25767. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 013 761. Photograph by J. Dérer, 1962

(smrekové, bukové) bývalo používané menej. Ak bolo použité, tak skôr len na výrobu stolčeka k stojatej praslici, alebo prísednej dosky, vtedy tieto časti praslice neboli zdobené. Drevo na výrobu praslic sa pripravovalo v zimných mesiacoch, nechalo sa dobre vysušiť i s kôrou. Potom sa očistilo od kôry a narezalo do hranolov, s ktorými sa ďalej pracovalo. Hranoly dreva boli opracovávané viacerými spôsobmi (rezaním, sekaním, hobľovaním, brúsením, sústružením), čím vznikla palica, ktorá bola osadená do vodorovnej prísednej dosky rôznych tvarov. V podstate ako u jednostranných praslic, tak i u dvojstranných mali tvar obdĺžnika, v mnohých prípadoch boli ich konce rôzne profilované. Končiacu časť mali zúženú, čím sa dosiahol tzv. kónický tvar. U dvojstranných praslic bol u výrobcov oblúbený i tzv. vrtuľkový tvar prísednej dosky. V tomto prípade sa konce dosky zužovali v strede i na konci. Niektoré prísedné dosky vynikali svojou výzdobou, ktorá v niektorých prípadoch dosahovala pozoruhodné estetické stvárnenie.

V strede prísednej dosky bol kruhový alebo štvorcový otvor na osadenie palice. Štúdium praslic v zbierkovom fonde SNM v Martine ukázalo malé odchýlky v otvoroch, ktoré miestami mali elipsovité alebo ružicový tvar.

Palice bývali rôznej výšky, zväčša pri sedacích prasliciach dosahovali 90 – 130 cm a pri stojatých 175 – 200 cm. Bývali hranolovité, valcovité a tokárené, prípadne bola palica vyrobená kombinovaním týchto troch spôsobov. Vyrábané boli vcelku alebo boli dvojdielne. Pri sedacích dvojdielných prasliciach bolo výhodou, že ak sa vrchná časť stratila alebo skôr zlomila, mohla byť nahradená novou. V takomto prípade zvyčajne sa už nedorábala podľa pôvodnej podoby, ale ako vrchná časť sa použila kvôli funkčnosti nástroja obyčajná palica. Lanové a konopné pradiivo sa na praslice upevňovalo jeho omotaním pomocou motúza, stuhy, tkanice. Stuhly a tkanice mávali na konci pripevnenú kovovú alebo drevenú ihlicu, ktorá sa zapichla do pradiiva, čím bolo omotanie lepšie fixované.

Obr. 7. Graca, Ludrová, 1. pol. 20. stor., evid. č. E-74194. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 074 194. Foto J. Dérer, 1971
 Fig. 7. Hoe-shaped distaff, Ludrová, 1st half of the 20th century, rec. no. E-74194. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 074 194. Photograph by J. Dérer, 1971

Obr. 8. Sedacia praslica dvojstranná, sústružená, s vrtuľkovou prísednou časťou, Muránska Zdychava, 50. roky 20. stor., evid. č. E-35463. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 105 941. Foto I. Darula, 1977
 Fig. 8. Double-sided sitting distaff, turned, with a propeller-shaped sitting part, Muránska Zdychava, 1950s., rec. no. E-35463. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 105 941. Photograph by I. Darula, 1977

Výzdoba praslic

Práve výzdoba robí z praslic pozoruhodné objekty v muzeálnych zbierkach. Pri ich štúdiu v zbierke SNM v Martine pozorujeme neuveriteľnú invenciu a nápaditosť výrobcov. Túto výnimočnosť môžeme sledovať nielen pri povrchovej úprave praslic, ale najmä v ich mnohovariantnej výzdobe, ktorá je dokladom nadania tvorcov a prezentuje ich umeleckú úroveň. Zbierka v SNM v Martine dokumentuje niekoľko variantov zdobenja: a) výzdoba

Obr. 9. Detaily palice zo sedacej praslice dvojstrannej s geometrickou výzdobou, Slovensko, okolo 1870, evid. č. E-06530. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 028 203. Foto J. Dérer, 1965

Fig. 9. Details of the pole of a double-sided sitting distaff with geometrical ornamentation, Slovakia, around 1870, rec. no. E-06530. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 028 203. Photograph by J. Dérer, 1965

na palici, prísedná časť hladká, bez výzdoby; b) palica bez výzdoby a zdobená prísedná časť; c) výzdoba celej praslice. Tento princíp bol uplatnený na sedacích jednostranných i dvojstranných prasliciach.

Pri výzdobe praslíc výrobcovia používali rôzne techniky. Najrozšírenejšie boli techniky vyrezávania, dlabania, leptania, sústruženia, žliabkovania, technika plytkého alebo hlbokého vruborezu, zadymovania (výzdoba do vruborezu robená pomocou vápna a opálenia nad dymom), vypaľovania, maľovania, vylievania olovom (do vyrezaného vzoru sa nalialo olovo, čím sa okrem výzdoby docielilo i spevnenie palice), vykladania zrkadielkami, (najmä západné Slovensko, na strednom banskobystričká oblasti), prípadne sa zdobili malými hrkálkami, vyrývalo sa krstné meno, monogram vlastníčky, meno darcu, rok výroby a pod. V menšej miere sa používala i technika lakovania a farbenia. V tomto prípade bola natretá celá praslica jednou farbou, preferované boli farby zelená, červená, hnedá a modrá. Najbežnejšími pracovnými nástrojmi na zhotovenie žiadaných výzdob boli rôzne druhy nožov (zarovňavací, uberací, špicový), dlát (rovné, šikmé, hranaté, pologuľaté) a kladivko.

Vo výzdobe praslíc boli najčastejšie používané geometrické prvky. Vnímame ich ako jednoduché ornamente, pričom v minulosti sa týmto prvkom často pripisovala magická sila. V ľudovej ornamentike boli tieto ornamente dlhé obdobie aktuálne, časom sa však ich význam zmenil alebo úplne vytratil. V starších fázach dekoratívneho prejavu sa uplatňovali vo výzdobe skromnejšie kompozície, zložené z jednoduchých liniek, dvojliniek, cik-cakovitých alebo zubkovitých pásov, ktoré sa robili nožom alebo dlátom. Oblíbený bol vruborez, vytvorený rezbou do hĺbky polguľatým dlátom. Tvorili ho trojuholníkové zárezy radené vedľa seba s menšími alebo väčšími rozstupmi. Vruborez sa často vyskytoval v kombinácii s inými rezbárskymi technikami. Tento typ výzdoby sa využíval pri výzdobe

dlhých úzkych plôch, a preto bol obľúbenou výzdobnou technikou na palicovej časti praslíc, najmä tých, ktoré mali hranatý tvar. Strany hranatých palíc buď boli zdobené rovnako alebo každá strana bola zdobená odlišne. Rozšírený geometrický ornament vo viacerých pásoch nad sebou, tzv. pásová výzdoba, prevažoval napr. na prasliciach z východného Slovenska.

Vo výzdobe praslíc neabsentujú ani geometrické prvky, ako sú kruh, štvorec, kosoštvorec, trojuholník a hviezda. Celkovo kruh, štvorec a trojuholník patria k primárnym znakom, sú to jednoduché obrazce vyjadrujúce pokoj a úplnosť. K najčastejšie zobrazovaným znakom patrili kruh, ktorého symbolika mala viacero vysvetlení. Zväčša sa spájal so solárnou symbolikou (slnko ako zdroj svetla a života). Slnko malo zaistiť šťastie i svadobnému páru, a preto na praslici ako daru z lásky mal kruh silné zastúpenie.

Štvorec vyjadrujúci pevnosť, stálosť, harmóniu, pokoj, bol ďalším geometrickým prvkom na prasliciach. Väčšinou bol zobrazovaný v rôznych obmenách, najčastejšie rozdelený na štyri malé štvorce, alebo ako diagonálne predelený štvorec. Zvláštne postavenie vo výzdobe praslíc malo použitie kosoštvorca. Kosoštvorec bol starovekým symbolom stvoriteľskej sily, rodiace lono dané žene Bohom.² Tento obrazec v súvislosti s rozšírením rôznych predstáv a neskôr prevládajúcemu lascívneho významu sa vyrezával na spodnej strane prísednej časti praslice. V prepojení so štvorcem naznačoval ochraňujúcu mužskú silu.

Ako protiklad štvorca bol geometrický symbol trojuholníka, ktorý je výrazom života a pohybu. Na prasliciach sa zobrazoval aj vo forme cik-cakovej línie vytvárajúcej vlnovku, ktorá sa niekedy v ľudovej terminológii spodobovala s vodou (ochranný znak zamedzujúci vznik požiaru), i preto bývali praslice v čase nepoužívania uložené doma v komorách.³

Pri dekorácii praslíc sa používala i hviezda (považovaná za ochranný a prosperitný znak) a kríž, ktorý bol základom početnej geometrickej výzdoby. V ľudovom výtvarnom prejave našiel mnohostranné vyjadrenie. Prelínali sa tak znaky kresťanskej symboliky s magicko-ochrannými znakmi. Rozšírené zastúpenie vo výzdobe praslíc mali i kruhové hviezdicové rozetové motívy, hlavne na prísedných častiach praslíc. Tu predpokladáme ochrannú funkciu motívu alebo zámer prísľubu šťastia.⁴

O. Danglová píše: „Darovanie piesta a praslice bolo prejavom pozornosti a náklonnosti mladého muža. Na odplatu darovalo dievča vyvolenému pierko a vzájomná výmena darov bola výzvou na spoločný tanec a často i podnetom na uzatvorenie manželstva“.⁵ Preto sa na prasliciach vyrezávali iniciály mena obdarovanej a zaznamenával sa rok ich vyhotovenia. Na takýchto prasliciach, ktoré boli dary z lásky, bolo najfrekvencovanejším motívom vyrezané srdce.

Prelínaním geometrických vzorov vznikli na paliciach praslíc tie najrôznejšie štylizované vzory, charakteristické prakticky pre celé územie Slovenska. Ornament bol aplikovaný na rovnú plochu palíc a zároveň na ich prísedných častiach. Palice boli zdobené rytmickým vzorom, častokrát horizontálne členené do viacerých častí, vždy s iným dekorom.

Geometrická výzdoba bola často dopĺňaná rastlinnou. Vegetatívne a florálne motívy boli značne rozšírené i preto, že ľudový tvorca hľadal inšpiráciu priamo v prírode. V prípade výzdoby praslíc ako výzdobný prvok vnímame hlavne štylizované kvety tulipánov, ľalie, ruže alebo motívu kvetinového kra. Rezbári a náaturisti ich vyrezávali predovšetkým na prísedných častiach praslíc. Bývali kombinované s predmetovým motívom, z ktorých

² DANGLOVÁ, Oľga. *Dekor Symbol. Dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext*. Bratislava: Vydavateľstvo VEDA, 2001, s. 26.

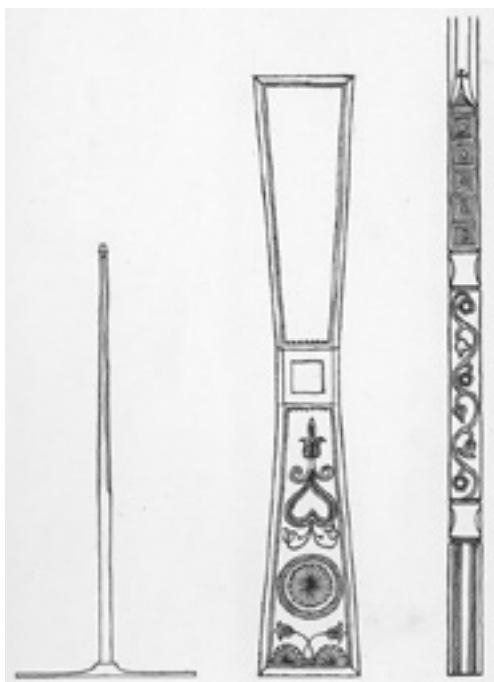
³ DANGLOVÁ, Oľga. Cit. 2, s. 28.

⁴ Bližšie: ZAJONC, Juraj. Kruh, rozeta a svastika na ľudovom nábytku a ich interpretácia. In: *Dekoratívny prejav. Tradícia a súčasnosť*. Bratislava: Veda, 1998, s. 134-149.

⁵ DANGLOVÁ, Oľga. Cit. 2, s. 45.

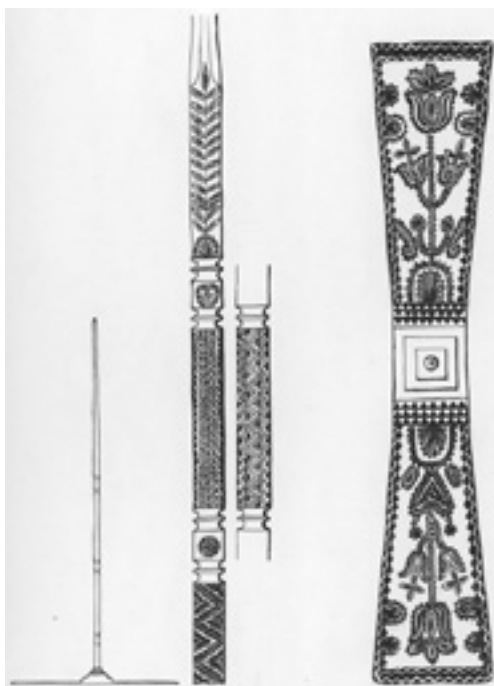
Obr. 10. Sedacia praslica dvojstranná s geometrickým, rastlinným a predmetovým motívom, Drieňová, 1907, evid. č. E-25834. Kresba č. 02413, kreslil B. Slezáček, 1970

Fig. 10. Double-sided sitting distaff with a geometrical, plant and object motif, Drieňová, 1907, rec. no. E-25834. Drawing no. 02413, drawn by B. Slezáček, 1970

Obr. 11. Sedacia praslica dvojstranná s rastlinným motívom na prisedke, Vysoká, koniec 19. stor., evid. č. E-06503. Kresba č. 02306, kreslila H. Chorvátová, 1970

Fig. 11. Double-sided sitting distaff with a plant motif on the sitting part, Vysoká, end of the 19th century, rec. no. E-06503. Drawing no. 02306, drawn by H. Chorvátová, 1970

dominovalo srdce (symbol lásky). Do ornamentiky praslíc prenikol i vnutý charakter úponkov, kvetinové vence a rozptýlené záhradné kvietky, zvončeky, trojlístky, d'atelinky, králiky a pod. Do ľudového prostredia sa tento charakter výzdoby dostal z dekoratívnych prvkov z obdobia renesancie a čiastočne baroka. Stali sa stabilnou súčasťou ľudovej ornamentálnej motíviky.⁶

Pri výzdobe praslíc sa v pomerne menšej miere stretávame so zoomorfnou a figurálnou ornamentikou. Zvieratá boli prirodzenou súčasťou života. Človek obdivoval ich vlastnosti, hlavne tie, ktoré sa mu zdali nedosiahnuteľné. K najobľúbenejším patrili motív vtáka, a to najmä holubice ako symbolu lásky a vernosti (opäť praslice ako dary z lásky), ale i jeleň, zajac, krava, ovce, psi a iné. Zobrazované boli väčšinou samostatne. Ich znázornenie bolo odrazom ikonografickej tradície, ktorá bola prevzatá viac po vizuálnej stránke ako po obsahovo-významovej.

Antropomorfné zobrazenie bolo na prasliciach len sporadické. Tento motív bol v ľudovom umení spájaný s personifikáciou magickej sily. V rytej podobe sa objavuje na paličiach praslíc v dvoch stvárneniach: ako samostatné postavy alebo ako figúry, ktoré sú súčasťou žánrového motívu. Obidva motívy sú v spojení s rastlinnou a geometrickou ornamentikou. Antropomorfný motív súvisel i s určením artefaktu. Na praslici ako daru z lásky býval znázornený napr. ľudský pár, dvojica. V zbierkach SNM v Martine máme pozoruhodnú praslicu (evid. č. E-03415, zo severného Slovenska) s bohato rozvinutými antropomorfnými a zoomorfnými motívmi. Žánrový motív zachytáva vyobrazenia rôznych postáv a centrálnej postavy Jánošíka.⁷ Na uvedenej praslici sa nachádzajú postavy Jánošíka v rôznych pózach, ďalej sú to postavy pandúrov, valachov, muž s trúbou, harfou, huslista, pár mladých ľudí, vojaci. Doplnené sú pestrou mozaikou zvierat – jeleň, jahňa, zajac, ovce, psi, vtáky a geomericko-rastlinných ornamentov. Figúry sú zobrazené z profilu a i en face, s náznakom pohybu. Ide o námety svetského charakteru, ktoré sa v 19. storočí čoraz viac začali objavovať v dekoratívnom repertoári rezbárov i náturistov.

Pre výzdobu praslíc platil princíp lokálnej príslušnosti. Zaužívané dekoratívne formy odzrkadľovali väzbu k tomu spoločenstvu, ktoré produkt tvorilo a používalo. Zmeny ovplyvňovali viaceré faktory, geografické a materiálové podmienky, migrácia obyvateľstva, šírenie kultúrnych javov a ich vzájomné ovplyvňovanie sa. Tiež to bola potreba po silnejšej zdobnosti, ktorá bývala spojená s obohatením celej škály vzorov v spojení s rozkvetom dekoratívneho umenia, čo viedlo v jednotlivých regiónoch k formovaniu lokálnych dekoratívnych štýlov.

Geografické zastúpenie praslíc v SNM v Martine

Zbierka praslíc v SNM v Martine je jedna z najstarších kolekcí, ktoré sa začali vo fonde sústreďovať. K dnešnému dňu sa tu nachádza 486 kusov praslíc (prípadne ich častí). Z geografického hľadiska je v nej zastúpené prakticky celé Slovensko, samozrejme, v rôznych počtoch.⁸

Ich používanie na západnom Slovensku dokumentuje 32 praslíc, a to z okresov Dunajská Streda (Čiližská Radvaň, 1 ks), Galanta (Horné Saliby, 1 ks), Hlohovec (Červeník, 1 ks; Vašardice, 1 ks), Komárno (Imeľ, 2 ks; Iža, 1 ks; Martovce, 3 ks), Levice (Plavé Vozokany, 3 ks; Devičany, 1 ks; Hokovce, 1 ks), Malacky (Pernek, 3 ks; Plavecké Podhradie, 3 ks;

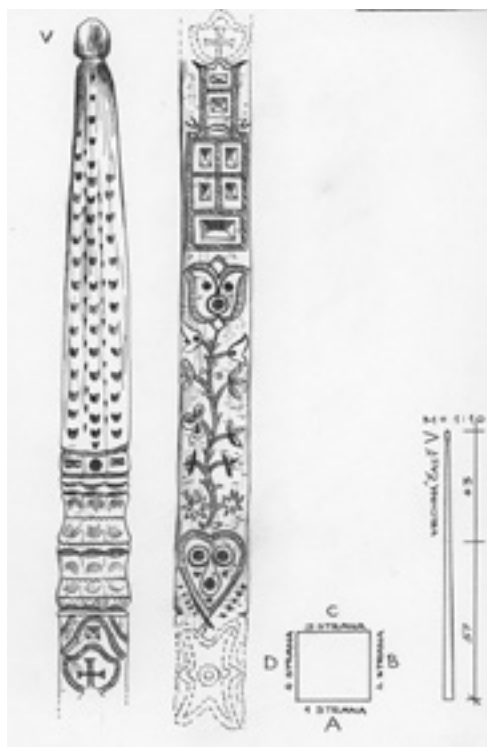
⁶ DANGLOVÁ, Oľga. Cit. 2, s. 92.

⁷ Pri pomenovaní postáv vyobrazených na praslici E-03415 sme vychádzali z opisu na katalogizačnom zázname.

⁸ Uvádzané lokality pri prasliciach neznamenajú vždy lokalitu pôvodu.

Obr. 12. Sedacia praslica dvojstranná s jánošíkovskou tematikou, severné Slovensko, posledná tretina 19. stor., evid. č. E-03415. Kresby č. 03813, 03814, 03815, 03816, kreslila D. Hložeková, 1973

Fig. 12. Double-sided sitting distaff with a Jánošík theme, northern Slovakia, last third of the 19th century, rec. no. E-03415. Drawings no. 03813, 03814, 03815, 03816, drawn by D. Hložeková, 1973

Zohor, 1 ks), Nové Mesto nad Váhom (Moravské Lieskové, 1 ks), Nitra (Podhorany, 1 ks; Malý Lapáš, 1 ks), Piešťany (Dolný Lopašov, 1 ks), Senica (Štefanov, 2 ks), Skalica (3 ks) a Trnava (Zeleneč, 1 ks.). Predmetná zbierka demonštruje používanie 25 ks sedacích a 7 ks stojatých praslíc. Kolekciu dopĺňa jeden kužeľ k praslici, točený, zo Skalice, jedna palica k praslici z Vašardíc a jedna prísedka z javorového dreva, datovaná rokom 1871, zdobená vruborezom a bohatou geometricko-rastlinnou výzdobou. Praslice pochádzajú z 2. polovice 19. storočia až 40. rokov 20. storočia. Na sedacích prasliciach zo západného Slovenska prevláda geometricko-rastlinná výzdoba, napr. praslica z Dolného Lopašova (evid. č. E-21415), Zelenča (evid. č. E-03406), Štefanova (evid. č. E-06138), Plavých Vozokan (evid. č. E-33484) a iné. Nachádzajú sa tu maľované praslice, napr. z Plaveckého Podhradia (evid. č. E-26134) atď. Výtvarne pôsobivé sú praslice z Červenika a Vašardíc, zdobené geometrickým vzorom, maľované, vykladané zrkadielkami. V prípade praslice z Červenika je na prísedke vyrytý monogramom „W. M.“ (evid. č. E-03440). Zaujímavá je praslica z Moravského Lieskového (evid. č. 03448), zdobená rastlinným dekórom, zrkadielkami a nápisom: „*Moju prácu pre Slovenské národné múzeum venuje roľnícky sin Martin Švehla na žiadosť Štefana Svetského zberateľa starožitností Roku 1909*“. Výzdobou neobyčajná je i praslica z Podhorian (evid. č. E-35449). Prísedka je ozdobne profilovaná a vzor vybiňaný mosadznými klinčekmi. Vzor predstavuje dve polkružnice v podobe slnka, pod ním je uhorský znak s trojramenným krížom a uhorskou korunou. Ďalej sa na praslici nachádza rastlinný, zoomorfný, predmetový a antropomorfný motív. Praslica je zdobená fotografiou mladého muža, a bola zhotovená ako dar z lásky.

Stojaté praslice sú z obcí: Čiližská Radvaň, Horné Saliby, Malý Lapáš, Plavecké Podhradie. Sú to jednodielne praslice (po jednom kuse z uvedených lokalít), dvojdielne posúvacie stojaté praslice sú z obce Martovce (3 ks). Všetky sú bez výzdoby, palice sú osadené buď na krížových podstavcoch, alebo v stolčeku.

Najbohatšie zastúpenie praslíc v zbierke je zo stredného Slovenska, v celkovom počte 322 kusov (z toho 31 stojatých). Praslice sú z okresov Banská Bystrica (Ľubietová, 3 ks; Hrochoť, 1 ks; Podkonice, 1 ks; Čačín, 3 ks), Banská Štiavnica (Banská Štiavnica, 3 ks; Beluj, 1 ks; Prenčov, 11 ks; Počúvadlo, 4 ks; Vysoká, 3 ks), Brezno (Hel'pa, 5 ks; Pohorelá, 2 ks; Malachov, 1 ks; Valkovňa, 1 ks; Benuš, 1 ks; Čierny Balog, 6 ks), Bytča (Štiavnik, 2 ks), Čadca (Dunajov, 2 ks; Raková, 2 ks; Oščadnica, 1 ks; Harvelka, dnes súčasť Novej Bytrice, 1 ks), Detva (Detva, 1 ks; Detva-Sklárov, 3 ks; Dolný Tisovník, 1 ks; Horný Tisovník, 5 ks), Dolný Kubín (Krivá, 2 ks; Malatiná, 2 ks; Kral'ovany, 1 ks; Zázrivá, 25 ks; Istebné, 2 ks; Jasenová, 1 ks; Veličná, 6 ks; dolná Orava, 1 ks; juhovýchodná Orava, 1 ks; Orava, 1 ks), Ilava (Košeca, 4 ks), Krupina (Cerovo, 5 ks; Dolné Rykynčice, 3 ks; Drieňovo, 1 ks; Horné Rykynčice, 1 ks; Horný Badín, 9 ks; Kozí Vrbovok, 3 ks; Krupina, 1 ks; Lišov, 3 ks; Medovarce, 1 ks; Senohrad, 1 ks; Sitnianska Lehôtka, 3 ks; Žibritov, 4 ks), Kysucké Nové Mesto (Horný Vadičov, 2 ks), Liptovský Mikuláš (Dúbrava, 3 ks; Galovany, 1 ks; Jamník, 1 ks; Huty, 1 ks; Hybe, 1 ks; Kráľova Lehota, 1 ks; Liptovský Ján, 1 ks; Liptovská Sielnica, 2 ks; Partizánska Ľupča, 1 ks; Východná, 2 ks; Vyšná Boca, 2 ks; Sokolče, dnes priehrada Liptovská Mara, 1 ks), Lučenec (Ľuboreč, 1 ks; Polichno, 2 ks; Nedelište, 1 ks; Ábelová, 4 ks; Lentvora, 1 ks; okolie Lučenca, 6 ks), Martin (Blatnica, 8 ks; Bystrička, 1 ks; Martin, 6 ks; Nolčovo, 1 ks; Sklabiňa, 2 ks; Turčiansky Ďur, 2 ks; Vrúcko, 4 ks; Turiec, 1 ks), Námestovo (Hruštín, 3 ks; Novot', 2 ks; Krušetnica, 4 ks; Sihelné, 1 ks), Poltár (Kokava nad Rimavicou, 4 ks; Hrnčiarске Zalužany, 1 ks), Považská Bystrica (4 ks), Prievidza (Čavojský, 1 ks; Radobica, 1 ks; Nová Lehota, 1 ks), Rimavská Sobota (Striežovce, 1 ks; Ratkovská Zdychava, dnes súčasť obce Rovné, 1 ks), Ružomberok (Černová, 3 ks; Liptovská Osada, 10 ks; Liptovská Lúžna, 5 ks; Liptovské Sliache, 2 ks; Liptovská Revúca,

Obr. 13. Sedacia praslica dvojstranná, so zrkadielkovou výzdobou, Moravské Lieskové, 1909, evid. č. E-03448. Kresba č. 02299, kreslila H. Chorvátová, 1970

Fig. 13. Double-sided sitting distaff, with a mirror ornamentation, Moravské Lieskové, 1909, rec. no. E-03448. Drawing no. 02299, drawn by H. Chorvátová, 1970

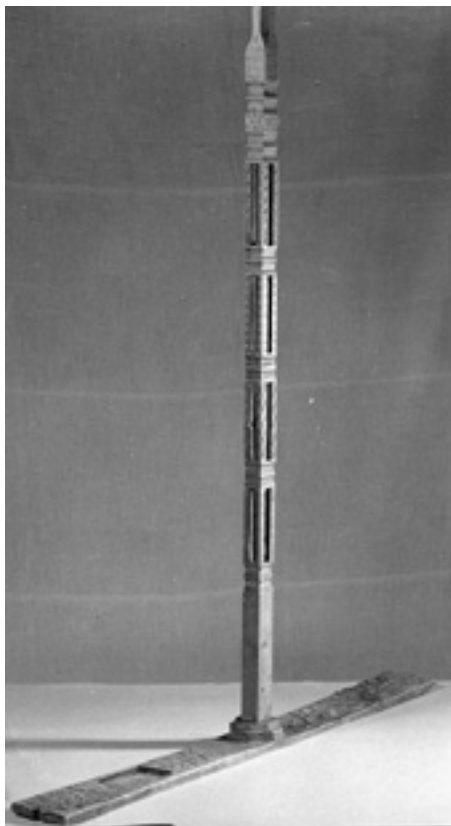
Obr. 14. Sedacia praslica s maľovanou, vyrezávanou výzdobou a zrkadielkami, Červeník, zač. 20. stor., evid. č. E-03440. Kresba č. 02297, kreslila H. Chorvátová, 1970

Fig. 14. Sitting distaff with a painted, carved ornamentation and small mirrors, Červeník, early 20th century, rec. no. E-03440. Drawing no. 02297, drawn by H. Chorvátová, 1970

Obr. 15. Detail palice zo sedacej praslice vyliavanej olovom, Banská Štiavnica, prelom 19. a 20. stor., evid. č. E-06527. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 160 592. Foto M. Pišný, 2003
 Fig. 15. Detail of the pole from a sitting distaff with lead inlay, Banská Štiavnica, turn of the 20th century, rec. no. E-06527. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 160 592. Photograph by M. Pišný, 2003

Obr. 16. Sedacia praslica dvojstranná, vyrezávaná, Dolné Rykynčice, zač. 20. stor., evid. č. E-29015. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 018 980. Foto J. Dérer, 1960
 Fig. 16. Double-sided sitting distaff, carved, Dolné Rykynčice, early 20th century, rec. no. E-29015. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 018 980. Photograph by J. Dérer, 1960

6 ks; Lúčky, 1 ks; Ludrová, 4 ks; Stankovany, 1 ks; Švošov, 11 ks; okolie Ružomberka, 4 ks; Valašská Dubová, 1 ks; Vlkolínec, 1 ks; Vrbie, dnes priehrada Liptovská Mara, 1 ks), Turčianske Teplice (Dolná Štubňa, 1 ks; Kaľamenová, 1 ks; Rakša, 1 ks; Turček, 2 ks; Turčiansky Míchal, 1 ks) Veľký Krtíš (Brusník, 1 ks; Čelovce, 4 ks; Dolné Strháte, 1 ks; Selce, dnes súčasť obce Dolné Strháre, 3 ks; Hrušov, 4 ks; Dačov Lom, 1 ks; Plachtince, 4 ks; Pravica, 1 ks; Príbelce, 2 ks; Pôtor, 2 ks; Sklabiná, 1 ks; Sucháň, 2 ks; Vieska, 2 ks; Závada 1 ks), Zvolen (Očová, 8 ks), Žarnovica (Nová Baňa-Stará Huta, 1 ks), Žiar nad Hronom (Horné Opatovce, 2 ks; Lutilla, 1 ks) a Žilina (Belá, 1 ks; Čičmany, 1 ks; Strečno, 1 ks; Terchová, 2 ks).

Z hľadiska kvantitatívneho máme zo stredného Slovenska najviac zastúpené súčasné okresy Ružomberok (50 ks), Dolný Kubín (42 ks), Krupina (35 ks), Veľký Krtíš (29 ks), Martin (25 ks), Banská Štiavnica (22 ks), Brezno (16 ks), Lučenec (15 ks). Z ostatných vyššie uvedených okresov je zastúpených 10 kusov a menej. Uvedený výskyt praslíc, ktoré sa používali pri spracovaní technických plodín akými boli ľan a konope, nám potvrdzuje ich rozšírené pestovanie, ako i intenzívny chov oviec najmä v podhorských oblastiach stredného Slovenska.

Akvizičnú činnosť v regiónoch ovplyvnili i snahy zberateľov konca 19. a prvej polovice 20. storočia, keď do zbierok pribudli vzácne kolekcie praslíc a ich častí, napr. z oblastí dnešných okresov Dolný Kubín, Námestovo a Banská Štiavnica. Od konca 19. storočia sa na budovaní zbierky podieľal rímsko-katolícky kňaz Andrej Kmeť, významný zberateľ, zakladateľ Muzeálnej slovenskej spoločnosti, v 30. rokoch 20. storočia to bol banskoštiavnický zberateľ Emil Reif. Vďaka A. Kmeťovi a E. Reifovi bola vytvorená zaujímavá kolekcia praslíc z banskoštiavnického regiónu, napr. praslica evid. č. E-06497 z Prenčova s rastlinno-predmetovou výzdobou, praslica s evid. č. E-06502 taktiež z Prenčova, zdobená hustým vruborezom a ďalšie. Na zberoch praslíc sa podpísali ďalší zberatelia, napr. Karol Anđel, archeológ, etnograf a notár, ktorý istý čas pôsobil vo Veličnej. V prvej polovici 20. rokov 20. storočia skúmal na Orave ľudovú architektúru, kroje a remeselnú výrobu, písal do Časopisu MSS a spolupracoval so SNM v Martine.⁹ V súbore praslíc, ktoré sme získali od K. Anđela, prevláda geometrická výzdoba, v niektorých prípadoch vylietaná olovom (nie všetky sú kompletne, do zbierok boli získané väčšinou už len palice). V 60. rokoch 20. storočia kolekciu praslíc obohatil zber Albína Senaja, rímsko-katolíckeho kňaza zo Zázrivej. Súbor 20 praslíc zo Zázrivej dokumentuje výrobu predovšetkým dvojdielných praslíc. Ide o praslice tokárené a strúhané, najčastejšie zdobené geometricko-rastlinnou výzdobou (napr. praslica evid. č. E-36070, E-36073 a ďalšie).

Počtom rozsiahle sú kolekcie praslíc z dnešných okresov Ružomberok a Martin. Blízka dostupnosť zberného terénu sa odrazila aj v ich akvizíciách. Do zbierok sa dostali praslice z viacerých obcí z uvedených okresov. V prípade kolekcie praslíc z okresu Martin to bola i aktívna činnosť tokára Samuela Ivašku v Martine, ktorý vyrábala praslice pre región Turca a blízkeho okolia a do múzea sme ich získali kúpou i darom, napr. praslicu s evid. č. E-37933. V zbierke prevládajú praslice strúhané s geometricko-rastlinnou výzdobou, ktoré sú vývojovo staršie, z obdobia 30. – 40. rokov 20. storočia sú to praslice tokárené.

Počtom najbohatšia kolekcia praslíc v zbierkach múzea je z dnešného okresu Ružomberok. Sú to dvojdielne prísedné praslice. Ich výzdoba dokumentuje predovšetkým techniku vyrezávania, plytkého a hlbokého vruborezu a sústruženia. Oblúbený na nich bol dekór geometrický, rastlinný a predmetový. Na prasliciach sa vyskytujú ženské mená alebo iniciály mien, čo potvrdzuje fakt, že boli dávané ako dary z lásky (napr. praslica s evid. č. E-03436 z Liptovskej Osady a iné).

Stojaté praslice zo stredného Slovenska pochádzajú z obcí Lúbietová, Čačín, Kraľovany, Krupina, Žibritov, Cerovo, Jamník, Vyšná Boca, Blatnica, Sklabiňa, Martin, Priekopa, Čavoj, Radobica, Turčiansky Michal, Kaľamenová, Rakša, Sklabiná, Horné Opatovce, Strečno. Ide o jednodielne stojaté praslice a dvojdielne posúvacie stojaté praslice, bez výzdoby. Palice sú hladké, osadené buď na krížových podstavcoch, alebo v stolčeku. V obciach Lúbietová a Čačín sme zaznamenali pri stojatých prasliciach točené palice (evid. č. E-47338, E-47339 a E-47365) vyrobené začiatkom 20. rokov 20. storočia.

⁹ *Slovenský biografický slovník*. I. zväzok A–D. Martin: Matica slovenská, 1986, s. 27–58.

Praslice z obcí stredného Slovenska pochádzajú zo začiatku 19. storočia až 60. rokov 20. storočia. Pri spracovaní rastlinných vlákien prevládalo v domácnostiach používanie sedacích praslíc. Z výrobných techník to bolo strúhanie a sústruženie, z výzdobných techník prevažovalo vyrezávanie, plytký a hlboký vruborez. Výzdoba bola dotváraná vylievaním olovom a maľovaním. Obľube sa tešil hlavne geometricko-rastlinný dekór, ktorý býval doplnený zoomorfnými a predmetovými prvkami, iniciálami mien, letopočtami.

Východné Slovensko prezentuje 92 praslíc, a to z okresov Bardejov (Hutka, 1 ks), Gelnica (Kluknava, 1 ks; Kojšov, 1 ks; Úhorná, 1 ks; Švedlár, 1 ks; Smolník, 5 ks), Humenné (Nechválova Polianka, 1 ks), Košice (Vyšný Klátov, 6 ks; Nižný Klátov, 4 ks; Myslava, 4 ks; Valaliky, 1 ks; zaniknutá obec Košické Hámre, 1 ks; Košice-Šaca, 1 ks), Medzilaborce (Palota, 1 ks), Michalovce (Vysoká nad Uhom, 1 ks), Poprad (Vyšná Šuňava, 1 ks; Štrba, 4 ks; Liptovská Teplička, 3 ks), Prešov (Prešov, 1 ks; Kvačany, 3 ks; Široké, 1 ks), Revúca (Muránska Zdychava, 1 ks), Rožňava (Rejdová, 1 ks; Henckovce, 2 ks; Silica, 1 ks), Sabinov (Okrucany, 1 ks; Drienica, 1 ks; Červená Voda, 1 ks; Ražňany, 3 ks; Ostrovany, 1 ks), Snina (Šmigovec, 1 ks; Strihovce, 2 ks; Hostovice, 1 ks; Zvala, 5 ks; Osadné, 3 ks; Ruský Potok, 1 ks; Belá nad Cirochou, 1 ks), Sobrance (Inovec, 2 ks), Spišská Nová Ves (Hnilec, 1 ks; Spišská Nová Ves, 2 ks), Stará Ľubovňa (Lesnica, 3 ks; Legnava, 1 ks; Kolačkov, 2 ks; Litmanová, 1 ks), Stropkov (Vyšná Oľšava, 2 ks; Veľkrop, 1 ks), Svidník (Bodružal, 1 ks), Trebišov (Pribeň, 1 ks; Dvorianky, 2 ks; Černochovej, 1 ks), Vranov nad Topľou (Petrovce, 1 ks; Michalok, 1 ks; Sečovská Polianka, 1 ks). Uvedená kolekcia praslíc dokumentuje 88 kusov sedacích, 2 kusy stojatých praslíc (Zvala, Ruský Potok) a 2 grace (Lesnica, Henckovce). Z kvantitatívneho hľadiska sú najviac zastúpené súčasné okresy Košice (17 ks), Snina (14 ks), Gelnica (9 ks), Poprad (8 ks). Zaujímavú výzdobu majú praslice z okresov Prešov, Stará Ľubovňa, Sabinov, Stropkov a Trebišov. Z nich prevládajú praslice vyrezávané, tokárené a hlavne vylievané olovom, napr. praslice: evid. č. E-16167, E-16168 z Kvačian, evid. č. E-44594 zo Širokého, evid. č. E-56191 z Ostrovan alebo evid. č. E-33240 z obce Dvorianky. Praslice z obcí východného Slovenska pochádzajú z 2. polovice 19. storočia až 50. rokov 20. storočia. Prevládalo tu používanie sedacích praslíc, vo výzdobe ktorých bol obľúbený geometricko-rastlinný dekór, pričom geometrická časť bola dopĺňaná liatym olovom do vyrytých alebo vysústružených rýh. V niektorých prípadoch sme sa stretli i s plošnou maľovanou výzdobou. Ojedinele sa vyskytli na prasliciach i profilované prísedky, ako napr. na praslici evid. č. E-24161 z Belej nad Cirochou. Uvedená praslica je zaujímavá i výzdobou palice, na ktorej zhotoviteľ geometricko-rastlinnú výzdobu natrel bielym vápnom a zadymil nad ohňom. Vzor po pretretí mokrú handrou ostal vo farbe pôvodného dreva, pričom povrch praslice bol tmavý. Praslica bola pôvodne zhotovená ako dar z lásky, sú na nej vyryté iniciály AN.

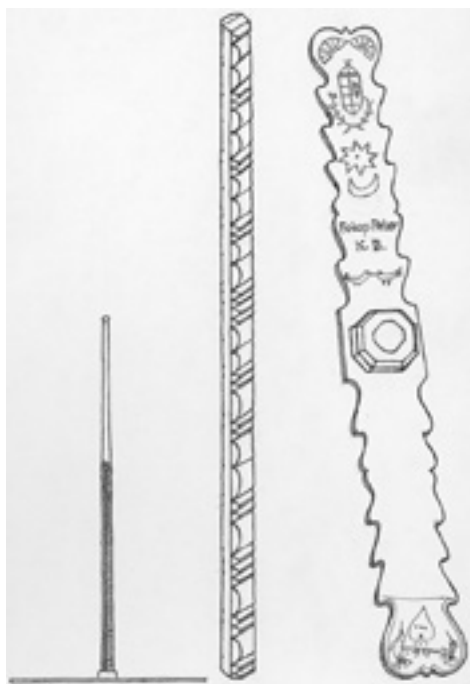
Zo stojatých praslíc z východného Slovenska máme v zbierkach dve, a to z obcí Zvala a Ruský Potok z okresu Snina. Sú to jednodielne praslice, ktorých palica je osadená v stolčeku. Obidve sú bez výzdoby.

V predmetnej kolekcii sa nachádza i 34 sedacích praslíc a 3 stojaté. Sú slovenskej proveniencie, ale nie sú bližšie lokalizované. Týka sa to v prevažnej väčšine praslíc získaných v počiatkoch budovania zbierky. Do zbierok múzea sa dostali koncom 19. storočia a tiež v rámci akvizičnej činnosti múzea v 1. tretine 20. storočia. Vyrobené boli prevažne v rokoch 1850–1890. Uvedená časť zbierky sedacích praslíc prezentuje praslice vyrobené strúhaním a sústružením, zdobené sú vyrezávaním, plytkým a hlbokým vruborezom a leptaním. Dominuje na nich dekór geometrický, rastlinný (napr. praslica s evid. č. E-03384). Táto základná výzdoba je doplnená predmetovými prvkami (napr. praslica evid. č. E-03396)

Obr. 17. Sedacia praslica dvojstranná, s geometrickou výzdobou a symbolom kríža, Očová, 2. pol. 19. stor., evid. č. E-03390. Kresba č. 02314, kreslil B. Slezáček, 1970
 Fig. 17. Double-sided sitting distaff, with geometrical ornamentation and the symbol of a cross, Očová, 2nd half of the 19th century, rec. no. E-03390. Drawing no. 02314, drawn by B. Slezáček, 1970

Obr. 18. Sedacia praslica dvojstranná, s geometrickým, rastlinným, figurálnym motívom a s fotografiou, Podhorany, 1928, evid. č. E-35449. Kresba č. 02423, kreslila H. Chorvátová, 1970
 Fig. 18. Double-sided sitting distaff, with a geometrical, plant and figural motif and with a photograph, Podhorany, 1928, rec. no. E-35449. Drawing no. 02423, drawn by H. Chorvátová, 1970

Obr. 19. Sedacia praslica jednostranná, sústružená na tokárni, Šaca, 1900, evid. č. E-26205. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 105 904. Foto I. Darula, 1977
 Fig. 19. One-sided sitting distaff, turned on a lathe, Šaca, 1900, rec. no. E-26205. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 105 904. Photograph by I. Darula, 1977

Obr. 20. Detail palice zo sedacej praslice jednostrannej, vylievanej olovom, Ostrovany, 40. roky 20. stor., evid. č. E-56191. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 158 178/002. Foto J. Matúšková, 2000
 Fig. 20. Detail of the pole of a one-sided sitting distaff, with lead inlay, Ostrovany, 1940s, rec. no. E-56191. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 158 178/002. Photograph by J. Matúšková, 2000

alebo zoomorfnými (napr. praslica evid. č. E-06533). Tri stojaté praslice sú jednodielne, palice majú osadené v stolčekoch a sú bez výzdoby.

Evidujeme taktiež praslice z prostredia zahraničných Slovákov. Dve sú z južného Maďarska. Prvá z nich je z obce Bánhegyes, a to sedacia jednodielna praslica, maľovaná (palica červená, výzdoba bielo-žlto-modro-zelené ornamenty) z 1. polovice 20. storočia (evid. č. E-20500). Druhá je z Békešskej Čaby, a to sedacia dvojdielna praslica, bez výzdoby, z roku 1890. Tretia je zo slovensko-poľského pomedzia z obce Dolná Lipnica (evid. č. E-11061). Patrí do starých zbierok múzea, predpokladáme, že je zo zberov z 1. tretiny 20. storočia. Ide o jednoduchú sedáciu jednostrannú praslicu z lipovo-bukového dreva z rokov okolo 1860.

Praslice sa do zbierok múzea získavali akvizíciami od samotného počiatku budovania zbierky a v podstate to tak je až do súčasnosti. Najviac sa ich získalo v 30. rokoch, koncom 50. rokov a v priebehu 60. rokov 20. storočia, dnes sú ich prírastky už iba výnimočné. Odborní pracovníci ich získavali darmi alebo kúpami. Na ich odbornom spracovaní sa podieľali: J. Petrikovič, R. Bednárík, A. Polonec, E. Apáthyová, G. Serbínová, D. Daneková,

Obr. 21. Prísedná časť sedacej praslice dvojstrannej, s geometrickou a rastlinnou výzdobou, Liptovská Lúžna, koniec 19. stor., evid. č. E-03385. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 048 417. Foto J. Dérer, 1968
 Fig. 21. Sitting part of a two-sided sitting distaff, with geometrical and plant ornamentation, Liptovská Lúžna, late 19th century, rec. no. E-03385. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 048 417. Photograph by J. Dérer, 1968

Obr. 22. Palica a prísedná časť sedacej praslice dvojstrannej v tvare vrtuľky, okolie Lučenca, 1. pol. 20. stor., evid. č. E-49484. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 135 290/001, 002, 003. Foto A. Kovačková, 1985
 Fig. 22. Pole and the sitting part of a double-sided sitting distaff in the shape of a propeller, Lučenec area, 1st half of the 20th century, rec. no. E-49484. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 135 290/001, 002, 003. Photograph by A. Kovačková, 1985

I. Krištek, G. Horváthová, A. Gazdíková, D. Ferklová, A. Kiripolská a ďalší. Najstaršiu datovanú praslicu máme z Lubietovej (evid. č. E-9349), je točená, pôvodne pestro maľovaná, na prisedke má vyrezaný letopočet 1819. Do zbierok múzea bola získaná v 1. tretine 20. storočia. Pôvodom k najstarším patrí i zaujímavá kolekcia praslíc zo začiatku 19. storočia zo Zázrivej, získaná v 30. rokoch 20. storočia. Poslednou praslicou získanou do zbierok múzea je praslica sústružená, kúpená v roku 2017, je z Bystričky pri Martine, ale pôvodom z Riečnice (dnes už zaniknutej obce v okrese Čadca), z 30. rokov 20. storočia. Nadobudnutá bola pre potreby Múzea slovenskej dediny v Martine.

Predmetná zbierka praslíc svojimi prejavmi dekoratívnosti prezentuje síce jednoduché, ale pritom originálne formy tvorby výrobcov. Jej originalita je založená na neobyčajnej variabilite a pestovaní zručnosti, ktoré sa rozvinuli vo všetkých oblastiach Slovenska.

PRAMENE

Zbierkový fond Slovenského národného múzea v Martine.

LITERATÚRA

- ÁBELOVÁ, Viera – CHLEBANA, Milan. *Praslice na okolí Trenčína*. Trenčín: ONV, 1979.
- DANGLOVÁ, Oľga. *Dekor Symbol. Dekoratívna tradícia na Slovensku a európsky kontext*. Bratislava: VEDA, 2001. ISBN 80-224-0675-9.
- Encyklopédia ľudovej kultúry na Slovensku 2*. Bratislava: VEDA, 1995. ISBN 80-224-0235-4.
- KOVAČEVIČOVÁ, Soňa. *Človek tvorca*. Bratislava: SAV, 1987.
- LUNTER, Daniel. *Zabudnuté priadky*. Bratislava: Prebudená pieseň, 1998. ISBN 80-889-2602-5.
- PALIČKOVÁ-PÁTKOVÁ, Jarmila. *Ľudová výroba na Slovensku*. Bratislava: SAV, 1992. ISBN 80-224-0097-1 a ISBN 80-224-0221-4.
- Slovensko, 3. časť ĽUD*. Bratislava: Obzor, 1975.
- Slovenský biografický slovník*. I. zväzok A–D. *Heslo ANDEL, Karol*. Martin: Matica slovenská, 1986.
- ŠVORC, Peter. Názvy tradičného náradia na spracovanie ľanu na rozhraní Liptova a Spiša. In: *Historica carpatica*. Roč. 16, 1985, s.293-308.
- ZAJONC, Juraj. Kruh, rozeta a svastika na ľudovom nábytku a ich interpretácia. In: DANGLOVÁ, Oľga – ZAJONC, Juraj, eds. *Dekoratívny prejav. Tradícia a súčasnosť*. Etnologické štúdie 6. Bratislava: Veda, 1998, s. 134-149.
- ZAJONC, Juraj. Premeny vlákna. Od vlákna k niti. In: *Remeslo, umenie, dizajn*. Roč. 3, č. 2, s. 47-50. Bratislava: ÚLUV, 2002. ISSN 1335-5457.

THE COLLECTION OF DISTAFFS IN THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN

Daša Ferklová

S u m m a r y

The Slovak National Museum in Martin (hereafter “SNM in Martin”) protects, documents and presents collections with several thousands of items. They include a collection of objects – distaffs – interesting from both a cultural and historical perspective. Distaffs and spindles were, and still are today, the main instruments for hand spinning. In the past, they were an essential part of every household’s practical equipment. Over the course of several decades, the SNM in Martin has built up an interesting collection presenting the use of the basic types of distaffs (to be used seated or standing) in Slovak culture. The article is the result of several years of study of item-based museum studies in the museum’s depositories.

In this study, attention is paid to the description of the above-mentioned types of distaffs, as well as their method of production and ornamentation. It is the ornamentation of distaffs, which in many cases is admirable, that documents the striking craft skill and artistic sensitivity of their makers, while also reflecting consumers’ tastes in the given time period. Ornamentation was applied either to the whole distaff, or to its parts, such as the staff and sitting board. One of the most frequently used decorative elements in the ornamentation of distaffs is the geometric motif, often complemented by floral, or zoomorphic, elements. To a lesser extent, ornamentation with anthropomorphic elements was also applied. The original ornamentation was also based on elements with protective and magical functions, changing their original meaning, however, over the years. In addition to their practical purpose, distaffs also had a representative function and were given as love tokens, to which their ornamentation was also often adapted.

A particular principle of local appurtenance was applied to the ornamentation of distaffs, tied to the community which made and used the distaff. Several factors affected changes which led to an increased variety in the whole range of patterns, leading to the creation of local, decorative styles on distaffs in individual regions of Slovakia. With the disappearance of hand spinning, the use of distaffs also disappeared.

CHOLVAROK Z TERCHOVEJ V MÚZEU SLOVENSKEJ DEDINY

*Simona Jaššová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: simona.jassova@snm.sk*

Abstract: *The seasonally-used log building from Terchová-Šípková no. 849 has been part of the Kysuce-Podjavorníky exhibition region in the Museum of the Slovak Village since the beginning of the 1970s. Within this region, it was allocated to a group of filial farmsteads, and it shows the transition from a seasonal dwelling to permanent residence. The building was moved to the settlement of Šípková in around the 1930s, where it was lived in by the Bukovinský family. This study provides information on the way of life and genealogy of its original inhabitants, also sketching out the opportunities for opening the building as part of the exhibition of the Museum of the Slovak Village.*

Keywords: *folk architecture, seasonal log building, Terchová, Šípková settlement.*

Zrubová sezónna stavba – cholvarok č. 849 z osady Šípková, ktorá je súčasťou obce Terchová, bol predmetom záujmu odborných pracovníkov Slovenského národného múzea v Martine od 60. rokov 20. storočia. Svedčí o tom archívna dokumentácia i fotografický materiál, zobrazujúci objekt in situ už v rokoch 1963, 1966 a 1970.¹ Dôvodom tejto skutočnosti bola predovšetkým príprava koncepčného zámeru s konkrétnym výberom vhodných objektov do novovznikajúceho Múzea slovenskej dediny (ďalej MSD).² Kopaničiarske osídlenie severozápadného Slovenska malo byť v múzeu reprezentované rôznorodými stavbami z oblasti Javorníkov, Kysúc a Malej Fatry. Ako reprezentant oblasti Malej Fatry bol do tohto výberu zahrnutý práve objekt cholvarku č. 849 z Terchovej-Šípkovej, ktorého majiteľom bol v tom čase František Bukovinský. Na základe terénnych výskumov, realizovaných v 70. rokoch 20. storočia, bol výber objektov pre predmetný región prehodnotený a nové poznatky viedli aj k aktualizácii celej koncepcie výstavby MSD. Cholvarok z Terchovej bol však stále súčasťou stavebných plánov ako zástupca filiálneho hospodárstva oblasti kopaničiarskeho osídlenia severozápadného Slovenska.³

¹ Terénny výskum realizovali v predmetnej lokalite v roku 1963 J. Boďa a J. Turzo; v roku 1966 A. Polonec a v roku 1970 opäť J. Turzo.

² V tom čase ešte Múzea ľudovej architektúry a bývania pri Slovenskom národnom múzeu v Martine (ďalej MEA). V roku 1965 bol v tejto súvislosti vypracovaný Návrh zásad na koncepciu MEA i zoznam vybraných objektov ľudového staviteľstva. Pozri bližšie: HORVÁTH, S. Ciele, snahy a realita budovania Múzea slovenskej dediny v Martine. In: *Zborník slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 33*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVI, Martin: SNM, 1992, s. 29-57.

³ MRUŠKOVIČ, Š. – POLONEC, A. Etnograficko-muzeologické hľadisko na výstavbu a prevádzku Múzea ľudovej architektúry v Jahodníckych hájoch v Martine. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM v Martine, č. 908/80.

S reálnou výstavbou regiónu Kysuce-Podjavorníky sa v MSD pod vedením J. Turzu začalo v roku 1972, pričom v prvej etape, ktorá trvala do roku 1975, sa podarilo postaviť 17 objektov z 11 lokalít. Technickú dokumentáciu vybraných objektov realizovali pracovníci múzea (M. Kvopková, J. Januš a ďalší), rovnako ako ich výstavbu v MSD. Sezónne využívané stavby boli v tomto regióne zastúpené okrem samotného objektu z Terchovej-Šípkovej aj ďalšími objektmi z Papradna a osady Beňovce v Štiavniku.⁴

Kopaničiarske sídla patriace do oblasti, ktorú mala reprezentovať rovnomenná časť MSD, vznikali v súvislosti so snahou obyvateľstva materských obcí lepšie využiť odľahlú kopaničiarsku pôdu v horských a podhorských oblastiach. V týchto oblastiach ležala pôda na vzdialených a ťažko prístupných miestach chotárov. Preprava náradia, osiva či hnoja do týchto častí bola veľmi problematická a rovnako namáhavý bol i zvoz úrody späť do obce. Preto sa na vzdialených kopaničiach vytvárali najskôr dočasné – sezónne obydlia a hospodárske stavby na letné, ale aj zimné ustajnenie dobytká. V nich umiestnený dobytok a ovce mali skonzumovať seno z okolitých lúk a vyprodukovať hnoj na zúrodnenie kopaničných rólí. Počas obdobia hlavných poľnohospodárskych prác bývali na kopaničiach nielen ľudia, ale bol tam ustajnený aj zápražný dobytok, potrebný pri obrábaní pôdy. Neskôr sa tieto sezónne filiálne hospodárstva stali základom trvalých kopaničiarskych sídiel.⁵ V oblasti Kysúc sa sezónne sídla začali upravovať na stále bývanie a gazdovanie najmä pri populačnom raste v období tereziánskej urbárskej regulácie. V jednotlivých obciach tak vznikala tzv. vnútorná kolonizácia.⁶

Sezónne stavby, v Terchovej nazývané cholvarky, boli teda objekty využívané iba počas určitého časového úseku, najčastejšie vo vegetačnom období roka, približne od apríla do októbra.⁷ Na základe dostupných informácií z Archívu SNM v Martine, bol cholvarok č. 849 sezónnym sídlom s hospodárskou i obytnou časťou pod spoločnou strechou. Výbudovaný mal byť v druhej polovici 19. storočia v chotári obce Terchová, v kopcoch pod Rozsutcom.⁸ Približne v 30. rokoch 20. storočia sa stáva majiteľom objektu Jozef Bukovinský,⁹ ktorý ho presťahoval do osady Šípková a upravil ho na trvalé obydlie, zodpovedajúce potrebám malého roľníka s viacdnetnou rodinou.¹⁰ Objekt bol v MSD rekonštruovaný podľa plánov a architektonicko-etnografickej dokumentácie, vypracovanej J. Janušom a D. Tomkovou v roku 1970.¹¹ Technický scenár vypracovala v roku 1985 E. Pančuhová, ktorá navrhla aj jeho vnútorné zariadenie. Malo predstavovať prechod medzi sezónnym a trvalým obydľím

⁴ TURZO, J. Kysucko-podjavornický región v Múzeu slovenskej dediny v Martine. In: *Zborník slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 17*. Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXX, Martin: SNM, 1976, s. 31-47.

⁵ HORVÁTH, P. Historický prehľad vzniku a rozvoja chotárných sídiel v slovenskej časti Karpat. In: *Slovenský národopis*. Edit. B. Filová. Roč. XXVIII, Bratislava: Veda, 1/1980, s. 8-17.

⁶ BEDNÁRIK, R. *Ludové staviteľstvo na Kysuciach*. Bratislava: Veda, 1967, s. 22.

⁷ MAREC, J. *Drevený život, kamenný chlieb. Ludové obydlie a ľudová výroba na Kysuciach*. Žilina: Artis Omnis, 2015, s. 90.

⁸ PANČUHOVÁ, E. Technický scenár objektu Terchová č. 849, okr. Žilina, región SZ Slovensko. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM v Martine, VS č. 742/86, s. 2.

⁹ V technickom scenári objektu sa uvádza, že novým majiteľom sa stal František Bukovinský. Z informácií získaných terénnym výskumom v roku 2019 a 2020 však vyplýva, že išlo s najväčšou pravdepodobnosťou o jeho otca Jozefa Bukovinského (keďže v predmetnom období František Bukovinský ešte nežil).

¹⁰ S presunom objektu do osady Šípková sa spája viacero nejasností. Niektoré z nich sa dodatočným výskumom podarilo objasniť (napr. meno majiteľa domu, ktorý ho v 1. tretine 20. storočia previezol do osady Šípková). Okolnosti prevozu ako aj jeho existencia na pôvodnom mieste sú však dosiaľ nejasné. Vzhľadom na nedostatočné informácie v archívnych dokumentoch a súčasnú absenciu priamych účastníkov nebolo možné všetky podrobnosti dodatočne vypátrať.

¹¹ TOMKOVÁ, D. – JANUŠ, J. Architektonicko-etnografická dokumentácia zrubového cholvarku z Terchovej, osada Šípkové 849. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM v Martine, bez inv. č.

malého roľníka s naturálnym charakterom hospodárenia, konkrétne so spracovávaním mlieka a výrobou mliečnych produktov koncom 19. storočia. V izbe mala byť znázornená situácia pracovného dňa predpoludním po podojení kráv a oviec a následného spracovania získaného mlieka.¹² Expozičné zariadenie objektu však dosiaľ nebolo realizované.

Stručná charakteristika obce Terchová

Obec Terchová sa nachádza na severnom Slovensku v okrese Žilina. Rozprestiera sa medzi Krivánskou časťou Malej Fatry a Kysuckou vrchovinou na severe Žilinskej kotliny. Centrom obce preteká rieka Varínka.¹³ Jej chotár má výmeru 8454 ha,¹⁴ čo ju radí medzi najrozľahlejšie obce na Slovensku. Na základe posledných spracovaných dát o obyvateľstve Slovenskej republiky žilo v obci Terchová k 31. 12. 2019 spolu 4076 obyvateľov.¹⁵ K obci Terchová patrí aj 68 osád.¹⁶

Zakladajúca listina obce pochádza z 22. apríla 1580, v ktorej sa Terchová spomína ešte ako „Kráľova lúka“.¹⁷ Obec vznikla na kľčovisku, pričom 13 zakladajúcich rodín bolo podľa listiny na 12 rokov oslobodených od platenia daní a rôznych poplatkov.¹⁸ Terchová od počiatku svojho vzniku patrila panstvu Strečno. Zákupný richtár disponoval právom postaviť si mlyn, pílu a slobodne variť a predávať pivo. Rozvoj obce bol v prvých desaťročiach pomerne pomalý, v roku 1598 mala iba 19 domov. Koncom 16. storočia sa Terchová spomína po prvýkrát pod súčasným názvom. Od 17. storočia sa obec začala pomaly rozrastať. V urbári Strečnianskeho panstva z roku 1662 sa uvádza už približne 90 rodín. S naznačeným nárastom obyvateľstva však nekorešpondoval rozvoj životnej úrovne. Staršie privilégia, ktoré Terchová ako obec založená na valašskom práve využívala, boli postupne likvidované a neúmerne sa zvyšovali aj dávky a robotné povinnosti poddaných. K neľahkej situácii neprispel ani horský charakter obce, ktorý neumožňoval pestovanie obilia na väčších výmerách. Z počtu 27 sedliakov, menovaných v urbári, nehospodáril ani jeden na celej usadlosti sám, najčastejšie išlo o štvrtinu, v lepšom prípade o polovicu výmery pôdy. Dospelí synovia sa neosamostatňovali a žili spoločne na jednom gazdovstve. Okrem sedliakov žilo v Terchovej v tom čase aj 60 želiarov, ktorí museli taktiež platiť poplatky zemepánovi.¹⁹ V priebehu storočia však nastal veľký nárast obyvateľstva. V roku 1784 sa spomína už 438 domov, 381 rodín a 2164 obyvateľov, pričom priemerný počet obyvateľov v jednej domácnosti predstavoval približne 6 ľudí.²⁰ Tento počet však mohol byť v skutočnosti o niečo vyšší, pretože už o polstoročie neskôr, v roku 1828, mala obec 425 domov s 3427 obyvateľmi. Uvedený údaj teda predpokladá v priemere 8 členov na jednu domácnosť. Početnosť obyvateľstva od 3000 do 3500 ľudí si Terchová udržala

¹² PANČUHOVÁ, E. Cit. 8, s. 9.

¹³ KROPILÁK, M., ed. Terchová. In: *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III*. Bratislava: Veda, 1978, s. 156.

¹⁴ Výmera obce Terchová podľa Úradu geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky na základe poslednej aktualizácie dát z 12. 08. 2019 [online], [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: <http://www.skgeodesy.sk/files/slovensky/ugkk/kataster-nehnutelnosti/registre-obnovenej-evidencie-pozemkov/roep-za.pdf>

¹⁵ Počet obyvateľov v SR k 31. 12. 2019 [online], [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: http://datacube.statistics.sk/#!/view/sk/VBD_DEM/om7101rr/v_om7101rr_00_00_00_sk

¹⁶ Základné údaje o obci Terchová [online], [cit. 2019-05-30]. Dostupné z: <https://www.terchova.sk/navstevnik/obec/informacie-o-obci>

¹⁷ CABADAJ, P., ed. *Terchová. Monografia obce*. Martin: Matica slovenská, 2018, s. 9.

¹⁸ Po uplynutí lehoty 12 rokov predstavovali dávky 5 baranov ročne od jednej role a od každých 100 oviec ďalších 5 baranov. In: CABADAJ, P. Cit. 17, s. 9.

¹⁹ CABADAJ, P. Cit. 17, s. 10-11.

²⁰ KROPILÁK, M. Cit. 13, s. 157.

Obr. 1, 2. Centrálna časť obce Terchová pred vyhorením a jej zástavba pozdĺž rieky Varínky. Archiv Národného muzea, Praha, neg. č. OAE_n14 088, OAE_n14 089. Foto O. Vondráček, 1934
Fig. 1, 2. The central part of the municipality of Terchová before its fire and its buildings along the river Varínka. Archives of the National Museum, Prague, neg. no. OAE_n14 088, OAE_n14 089. Photograph by O. Vondráček, 1934

až do obdobia prvej svetovej vojny.²¹ Výskum SNM v Martine, realizovaný v 70. rokoch 20. storočia v obci M. Turzovou pomocou dotazníka uvádza, že rodiny boli v Terchovej mnohopočetné. Predovšetkým vo vzdialenejších osadách sa počet detí pred druhou svetovou vojnou pohyboval nad 10, v centre obce žilo v rodinách približne do 10 detí.²²

Dňa 11. júna 1848 bola v časti obce Štefanová ničivá povodeň, v dôsledku ktorej padla za obeť, okrem jednej drevenej chalupy, celá osada. Voda zaplavila celú Novú dolinu, Lúky až po Tiesňavy, ktorých úzke hrdlo nestačilo prepúšťať mohutný tok. Spriečené konáre, polámané stromy a zvyšky dreva zo štefanovských obydľí a hospodárskych stavieb zvýšili hladinu vody o niekoľko metrov. Povodeň si okrem strát na majetku vyžiadala aj životy 14 ľudí. Tí čo tragédiu prežili, sa však nerozhodli z obce odísť hľadať nový domov inam, ale bezprostredne po povodni si začali pomaly obnovovať svoje hospodárstva. V roku 1948 nechali obyvatelia Terchovej zhotoviť pamätnú tabuľu, ktorá je dodnes osadená v Tiesňavách spolu so soškou Panny Márie a znázorňuje výšku vody počas povodne.²³

Až do začiatku 20. storočia sa obyvatelia Terchovej živilí prevažne poľnohospodárstvom, chovom oviec, prácami v lesoch, ťažbou a spracovaním dreva. V 19. storočí bolo v obci 10 vodných mlynov a spomína sa aj mlyn na výrobu papiera. Okrem drevorubačov, piliarov, tesárov a povozníkov sa stali známymi a vyhľadávanými aj terchovskí šindliari, respektíve výrobcovia dreveného riadu a náradia.²⁴ Drevený šindel' na pokrývanie striech vyrábali gazdovia v zimnom období takmer v každej domácnosti. Priekupníci ho skupovali a ďalej distribuovali predovšetkým na Orave a v Liptove. Dôležitý zdroj obživy však predstavoval aj chov oviec a výroba mliečnych produktov. Gazdovia chovali menší krdlik v maštali (približne 5 – 20 kusov) a väčšiu časť dávali na letnú sezónu bačovi. Salašov bolo v Terchovej niekoľko, v každom približne 300 oviec. Zo syra a mlieka gazdovia zhotovovali najmä oštiepky a korbáče, ktoré chodili predávať do Žiliny, Martina, Ružomberka, ale aj do vzdialenejších miest.²⁵

Výskumné materiály SNM v Martine spomínajú aj každoročné odchádzanie obyvateľov Terchovej na sezónne práce. Túto možnosť využívali najmä malí roľníci a bezzemkovia, pričom najvyhľadávanejšie boli lokality v južných Čechách a v Nemecku. Na roboty odchádzali muži a slobodné dievčatá zväčša v marci a domov sa vracali v novembri. Príležitostne chodievali aj na žatevné práce do Turca. Pred prvou svetovou vojnou a neskôr v čase veľkej hospodárskej krízy (na konci 20. a začiatkom 30. rokov minulého storočia) odišlo za prácou do zahraničia najmä z ekonomických dôvodov mnoho obyvateľov Terchovej. Najviac ich smerovalo do zámorských krajín – USA, Kanady a Argentíny, no množstvo z nich našlo svoje dočasné a neskôr i trvalé pôsobisko vo Francúzsku a Belgicku. Zamestnávali sa zväčša v ťažkom priemysle, v baniach, na farmách a plantážach. Odchádzali predovšetkým muži „vršani“ z okolitých osád, zo všetkých majetkových skupín. Mnoho z emigrujúcich sa v nových krajinách usadilo natrvalo. Tí, ktorí sa vrátili späť, investovali zarobené peniaze najmä do kúpy pozemkov.²⁶

Po prvej svetovej vojne sa v obci začal rozvíjať bohatý spoločenský, kultúrny a športový život. Vznikla miestna telocvičná jednota Orol (1921), Dobrovoľný hasičský zbor (1925), dychová hudba (1931), športový klub Jánošík (cca 1935) a rozvíjalo sa aj divadelníctvo.

²¹ CABADAJ, P. Cit. 17, s. 12.

²² TURZOVÁ, M. Správa z etnografického výskumu spracovaná podľa dotazníka pre potreby MSD – Terchová. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM v Martine, VS č. 551/1978, s. 4.

²³ KRÍŽO, V. Povodeň v Štefanovej (1948). In: *Terchová*. Roč. X, 1999, č. 6, s. 18.

²⁴ KROPILÁK, M. Cit. 13, s. 157.

²⁵ TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 5-6.

²⁶ TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 6-7.

Obr. 3, 4. Novovybudovaná časť obce Terchová. Nová zástavba v centre obce s regulovaným riečnym korytom Varínky. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 085 324, 084 677-002. Reprodukcia a foto J. Hanus, nedatované, 1972
Fig. 3, 4. Newly-built part of the municipality of Terchová. New buildings in the centre of the town with the regulated river course of the Varínka. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 085 324, 084 677-002. Reproduction and photograph by J. Hanus, undated, 1972

Terchovskí ochotníci v rokoch 1922 – 1939 pripravili s aktívnou pomocou Potravného družstva takmer 50 divadelných hier. V obci boli organizované pod záštitou jednotlivých organizácií tanečné zábavy, majálesy aj maškarné plesy. Rozvoj obce však pribrzdili roky druhej svetovej vojny. Oslobodzovacie boje o Terchovú a jej okolie boli súčasťou Ostravskej operácie 4. ukrajinského frontu. Operácia sa začala 10. marca 1945 a trvala dlhých 57 dní. Nemecké vojská využívali obranné postavenie, systematicky budované od jesene 1944 a v okolí Terchovej tak vznikli strelecké zákopy, protipechotné prekážky a protitankové zátarasy. Zamínované boli aj všetky prístupové cesty do obce. Civilné obyvateľstvo bolo násilne evakuované, čo sa nevyšlo stratám na životoch. V dôsledku nemeckých zápalných striel vypukol v evakuovanej obci 8. apríla 1945 mohutný požiar, ktorý zničil stavby na pravej strane rieky Varínka a o deň neskôr vyhorela aj časť obce na ľavom brehu. Zhorelo približne 150 drevených obydli a hospodárskych stavieb, zvyšné domy boli značne poškodené a spustošené. Bolo tak zničených mnoho cenných objektov, ktoré predstavovali hmotné doklady tradičného ľudového staviteľstva v Terchovej. Obec bola napokon oslobodená 24. apríla 1945.²⁷

Po skončení druhej svetovej vojny, počas ktorej boli zničené dve tretiny celej obce, opustilo Terchovú 1236 obyvateľov. Bezprostredne po nej bol vypracovaný dvojročný plán obnovy, počas ktorého boli zregulované korytá potokov, rozšírené boli cesty, pribudli nové mosty a autobusovou dopravou sa obec spojila s okresným mestom Žilina. Na zhorenisku 153 pôvodných drevených domov vzniklo na základe regulačného plánu 70 nových murovaných domov s manzardami a pristavanými hospodárskymi budovami. Viac ako 200 rodín sa rozhodlo presťahovať do iných častí Slovenska, najmä na juh a západ krajiny. Na teritóriu bývalej nemeckej obce Schildern vznikla obec Jánošíková, dnes súčasť Dunajskej Lužnej. Celkový rast životnej úrovne viedol k vybudovaniu školských, zdravotníckych, športových a osvetových zariadení, pribudlo i mnoho rodinných domov a bytoviek. Na časti poľnohospodárskej pôdy vzniklo v roku 1957 Jednotné roľnícke družstvo, kde našlo uplatnenie mnoho obyvateľov.²⁸ V roku 1965 mala Terchová 4451 obyvateľov, množstvo z nich (najmä zo vzdialenejších osád) však odchádzalo hľadať lepšie životné podmienky do väčších miest. Domy v osadách ostávali opustené a začali ich vykupovať obyvatelia Žiliny či Ostravy na rekreačné účely.²⁹

V minulosti zohrávalo dôležitú úlohu v živote ľudí náboženstvo. Obec Terchová až do 18. storočia nemala vlastný kostol ani farnosť, čo nútilo veriacich zúčastňovať sa na bohoslužbách v 15 kilometrov vzdialenom Varíne. Narastajúci počet obyvateľov Terchovej si však vyžadoval vlastný chrám so samostatnou farou. Rímskokatolícky Kostol sv. Martina v barokovom slohu bol napokon vybudovaný v roku 1731.³⁰ Od 30. rokov 20. storočia však Terchová pociťovala nutnosť priestrannejšieho chrámu. V roku 1942 bol teda položený základný kameň nového rímskokatolíckeho Kostola svätých Cyrila a Metoda, ktorého architektom bol M. M. Harminc. Slávnostná konsekrácia chrámu sa konala v októbri 1949 za prítomnosti vtedajšieho apoštolského administrátora Nitrianskeho biskupstva E. Nécsey.³¹ Paralelne so stavbou nového kostola však chátral ten starší, ktorý bol napokon definitívne uzatvorený v roku 1949. Napriek protestom obyvateľov ho okresné stranícke úrady ponúkli roľníckemu družstvu, ktoré ho začalo využívať najskôr na uskladnenie sena, neskôr

²⁷ CABADAJ, P. Cit. 17, s. 14-18.

²⁸ CABADAJ, P. Cit. 17, s. 29-34.

²⁹ TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 4.

³⁰ CABADAJ, P. Cit. 17, s. 23-27.

³¹ CABADAJ, P. *Kostol sv. Cyrila a sv. Metoda, Terchová*. Bratislava: Novum, 1991, s. 6-8.

Obr. 5. Cholvárok č. 849 v osade Šípková, bočný pohľad. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 068 564.

Foto J. Turzo, 1970

Fig. 5. *Cholvárok* no. 849 in the settlement of Šípková, side view. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 068 564. Photograph by J. Turzo, 1970

zruinovaný objekt slúžil ako košiar pre ovce. Po zrútení strechy prijalo vtedajšie vedenie obce rozhodnutie o likvidácii zvyškov chrámu, ktoré bolo napokon naplnené v roku 1980.³²

Tradičná ľudová architektúra obce Terchová

Objekty tradičnej ľudovej architektúry sa v centre Terchovej zachovali po prechode frontu v roku 1945 iba ojedinele, najmä na hornom konci obce. Prevažoval jednotraktový dvor, pričom domy mali štítovú orientáciu ku komunikácii. Za domom sa nachádzali v jednom trakte hospodárske stavby, vo vzdialenejších osadách však boli zväčša nepravidelne rozložené v teréne. Základný stavebný materiál predstavovalo drevo, z ktorého boli zhotovované obytné aj hospodárske stavby. Používalo sa najmä smrekové a jedľové drevo z okolitých lesov.³³

Strechy obytných domov mali krokrovú konštrukciu, v domoch z druhej polovice 19. storočia sa vyskytovali aj podstropné podperné rošty „mešternice“ s vročením. Strecha

³² CABADAJ, P. Cit. 17, s. 23-27.

³³ Podľa informátorov, s ktorými prebiehal výskum SNM v Martine v 70. rokoch. 20. storočia, boli v 19. storočí všetky stavby v obci zhotovené z dreva, jediným kamenným objektom bol pivovar. TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 10.

bola najčastejšie polvalbová s došteným štítom. Strieška nad štítom bola v niektorých prípadoch ukončená hálkou polkruhovitého tvaru s ozdobne vyrezávaným nástrešnikom. V záznamoch sa uvádza, že strešná krytina bola v 18. a začiatkom 19. storočia z kôry, neskôr sa na tieto účely začal používať šindel, zhotovený v obci. Menej častý typ predstavovala strecha sedlová, s jednoduchým došteným štítom, v oboch prípadoch boli dosky pribíjané vertikálne. Štíty boli zväčša hladké, bez výzorníkov, ojedinele sa vyskytovali s jedným či dvoma výzorníkmi rôznych tvarov (najčastejšie štvorec a obdĺžnik).³⁴

Výskum SNM v Martine nepreukázal existenciu dvojpriestorového typu obydlia napriek tomu, že ho obyvatelia uvádzali ako rozšírený typ v medzivojnovom období (dispozícia pitvor a izba). V obci sa nachádzali domy najmä s tradičným trojpriestorovým členením (vstupný pitvor, z neho sa v jednej časti vstupovalo do izby, z opačnej do komory). Ojedinele sa vyskytovali aj domy s podpivničenou prednou časťou – izbou, pričom táto časť bola vysýšená. Okolo nej sa z vonkajšej strany nachádzala veranda.³⁵

Vykurovacie zariadenia sa zväčša nachádzali len v izbe, pitvor bol studený. Bývali hlinené a kamenné, mali doštený koch, ktorý bol ohádzaný hlinou a obielený. Vývod dymu z vykurovacieho telesa bol v starších obdobiach iba na povalu, neskôr sa začali stavať komíny nad úroveň strechy domu. Okolo pece bola umiestnená drevená lavička a na bočnej strane polička na ukladanie kuchynského riadu. Pec slúžila na prípravu jedál a pečenie chleba počas celého roka.³⁶

Vstup do domu tvorili drevené dvojvrstvové dvere, ktoré boli masívne, jednokridlové a zasadené do širšej drevenej zárubne. Zatvárali sa na haspru alebo drevenú zámku.³⁷ Okolo vchodu sa nachádzal „nálepok“ – podstenie, vyložené plochými kameňmi. Využívalo sa aj na uskladnenie dreva narúbaného na polienka, čo zabráňovalo jeho vlhnutiu zo spodnej strany. Podstenie vyskytujúce sa v celej oblasti malo šírku približne 120 – 150 cm.³⁸

Stodoly, v obci nazývané „humná“, stáli prevažne na konci dvora, uzatvárajúc ho zo zadnej časti. Mohli sa tiež nachádzať za obytným domom ako samostatná jednotka. Väčšinou platilo, že išlo o združený objekt stodoly a maštale. V ľudovom staviteľstve boli pri stavbe objektov vždy využívané vlastnosti terénu, preto aj umiestnenie hospodárskych stavieb záviselo od jeho konfigurácie. Ojedinele, približne do roku 1960, sa vyskytoval aj typ, pri ktorom bol obytný dom pod jednou strechou s „humnom“ a maštalou. Vchody boli umiestnené z dlhších strán a na zatváranie priestoru sa využívali latkové dvojkrídlové vráta. K stodole prináležal zväčša aj jeden bočný odkladací priestor a podstrešná časť. Stredná časť „humna“, ktorá slúžila na mlátenie obilia, mala názov „holohumnica“, bočný skladovací priestor bol „záčin“, podstrešná časť na odkladanie krmiva sa nazývala „petro“. K stodole bol zvyčajne pristavaný aj „plevinec“, ktorý býval doštený s pultovou strieškou a slúžil na odkladanie pliev a na úschovu rôzneho poľnohospodárskeho náradia. Celá stavba bola zrubová s došteným štítom, so sedlovou strechou a krytá šindľom. Samostatne stojace sýpky alebo komory neboli v obci doložené. Na kopaniciach bol zaznamenaný častejší výskyt maštaliiek so stodolou. Boli to zrubové stavby so šindľovou strechou, ktorých vstup býval situovaný z dvorovej časti. Pozdĺž dlhšej steny sa nachádzal válov na krmivo pre dobytok. Po dĺžke bola maštal' delená na dve časti, bližšie k dverám bývali umiestnené kone, za nimi sa nachádzala doštená polpriechka, ktorá ich oddeľovala od kráv. V zadnom kúte oproti krávam bývali ustajnené ovce. Na maštali sa nachádzali doštené dvere, ale aj malá polovičná

³⁴ TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 10.

³⁵ TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 11.

³⁶ TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 11.

³⁷ Rovnaký typ je zaznamenaný aj zo susedných obcí (napr. Lutiše) a rozsiahlej oblasti Kysúc. Pre vizuálne zobrazenia pozri bližšie BEDNÁRIK, R. Cit. 6, s. 55-56; MAREC, J. Cit. 7, s. 147-155.

³⁸ BEDNÁRIK, R. Cit. 6, s. 56.

bránička, ktorá sa zatvárala najmä v lete, pokiaľ boli veľké dvere otvorené a hrozilo, že by zvieratá vychádzali von. Chlievy pre hydiny bývali doštené so stĺpikovou konštrukciou a pultovou strieškou. Začali sa však stavať až v medzivojnovom období. Archaickejší spôsob umiestnenia hydiny predstavoval priestor pitvora obytného domu. Za maštaloú alebo oproti nej, v závislosti od veľkosti dvora, sa nachádzal drevený doštený chliev pre ošipané. Ak však bol dostatok miesta v maštali, býval v jej kúte pre ne oddelený chlievik. Kôľňa, nazývaná „vozareň“, bola stĺpikovej konštrukcie s pultovou strechou a otvorenými stenami. Stála za stodolou a slúžila predovšetkým na úschovu vozov a saní.

V obci sa najmä v prípade domov s pavlačou vyskytovali aj pivnice. Neboli pod celou obytnou časťou domu, nachádzali sa iba pod izbou. Na ich zhotovenie sa využíval kameň a z vonkajšej strany boli omazané vápnom. Vchod do nich bol spravidla zo štítovej strany. Slúžili najmä na uskladnenie krmnej repy a zemiakov. Pokiaľ ľudia nemali v dome pivnicu, zhotovovali si vo svahu jamy, vyložené kameňmi. Skladovali v nich zemiaky, burgyňu či zeleninu. Vrchná časť bola prikrytá vekom, aby potraviny v zime nezamrzli.³⁹ Archaický spôsob skladovania potravín, najmä zemiakov, predstavovali jamy, ktoré boli vyhĺbené priamo v izbe obytného domu.⁴⁰

Cholvarok ako súčasť tradičnej ľudovej architektúry

Cholvarky predstavovali hospodárske stavby, pozostávajúce z maštale a skromnej obytnej miestnosti. Vznikli ako sezónne stavby, patriace k trvalo osídlenej jednotke, z ktorých sa postupne vytvárali trvalé usadlosti. Pôvodne sa používali ako letné stajne rozložené ďaleko od dvorov a dočasne obývané boli aj počas prezimovania oviec a dobytká. Cholvarky obývali zväčša mladší členovia rodiny z materského dvora. Zvýšeným počtom populácie sa cholvarok postupne menil na stále bývanie. Pribúdali k nemu ďalšie stavby a vznikol dvor pomenovaný podľa jeho zakladateľa.⁴¹ Na rozšírenie cholvarkov však pôsobila aj skutočnosť, že v obciach sa nachádzalo veľmi málo pastvín pre dobytok.⁴² Vlastníkom takejto stavby bol gazda z niektorého dvora v obci, ktorý zodpovedal aj za jeho údržbu.

Cholvarky neslúžili len na ustajnenie dobytká, ale aj na spracovanie mlieka a na prenocovanie pastierov. Už pri ich stavbe a priestorovom členení sa preto dbalo na účel, akému mali slúžiť. Ich stavbu si vynútil osídľovací systém dvorov s pôvodným chovom oviec, ktorý bol neskôr transformovaný na chov dobytká spojený s obrábaním pôdy. Pri ich umiestňovaní sa dbalo na to, aby sa nachádzali v závetrí, aby bola v blízkosti pitná voda, dostatok stavebného materiálu, ale aj pastvín a lúk na seno. Gazdovia sa pri ich stavbe naopak vyhýbali miestam, kde by do nich mohla preniknúť v čase dažďov voda. Od polovice 19. storočia bolo možné vidieť snahu o premenu časti priľahlých pasienkov na ornú pôdu. Na jej skvalitnenie bol potrebný hnoj, ktorý sa získaval práve na cholvarkoch.⁴³

Stavbu cholvarku realizoval gazda spolu s členmi rodiny. Technika stavby sa nelíšila od hospodárskych objektov vo dvoroch. Išlo o zrub, ktorý mal na uhloch a základoch

³⁹ TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 12-14.

⁴⁰ Jama na zemiaky, nachádzajúca sa v izbe obytného domu, je doložená v oblasti celých Kysúc. Pivnice s funkciou zemiakovej jamy boli podľa R. Bednárika novším variantom uskladnenia potravín. Pozri bližšie BEDNÁRIK, R. Cit. 6, s. 85-87.

⁴¹ Proces premeny cholvarku na stále bývanie je doložený ešte zo začiatku 60. rokov 20. storočia výskumom R. Bednárika v oblasti susedných Kysúc. BEDNÁRIK, R. K štúdiu cholvarkov na Kysuciach. In: *Zborník slovenského národného múzea: Etnografia 4*. Edit. A. Polonec. Roč. LVII, Martin: SNM, 1963, s. 28-39.

⁴² Pastviny, ktoré boli z centra obce relatívne jednoducho dostupné, často sa upravovali na kosné lúky. Pozri bližšie BEDNÁRIK, R. Cit. 41, s. 29.

⁴³ BEDNÁRIK, R. Cit. 41, s. 29-30.

kamene, na ktoré boli kladené hrubšie brvná. Tie boli nepomerne ľahšie a menšie než na obytných a hospodárskych stavbách v centre obce. Na horné hrady sa priečne kládli tri hrady, na ktoré boli pribité tri páry krokiev (v prípade dlhšej stavby aj viac). Na krokvy sa pribíjali laty a na ne následne krytina z dosák, šindľa alebo jedľovej kôry. Škáry medzi hradami, v Terchovej nazývané „šparungi“, boli vyložené machom alebo sa steny ešte obíjali jedľovou kôrou na ochranu proti vetru a dažďu.⁴⁴ Stavby boli zväčša dvojpriestorové, pričom predná miestnosť slúžila na sezónne bývanie a druhá na úschovu sena a ustajnenie dobytky. V izbe sa nachádzalo aj dôležité zariadenie potrebné na spracovanie mlieka a výrobu mliečnych produktov.⁴⁵ V druhej miestnosti, okrem časti na úschovu sena, sa nachádzal aj tzv. „carek“ pre hospodárske zvieratá a celý objekt bol pod jednou strechou.⁴⁶ Pri stavbe stál zvyčajne košiar pre ovce. Vnútorne vybavenie izby pozostávalo z jednoduchého základného nábytku a pece s pristavaným sporákom. Pôvodne sa však na varenie používal otvorený oheň, nad ktorým bol umiestnený kotlík, zavesený na háku „kumháre“, pripevnenom na „polieňach“.⁴⁷

Cholvarok z Terchovej-Šípkovej č. 849 in situ

Objekt cholvarku č. 849 sa nachádzal v osade Šípková, ktorá je od centra materskej obce Terchová vzdialená približne 6 kilometrov. Išlo o sezónne sídlo, kde hospodárska i obytná časť bola pod spoločnou strechou, pričom zastavaná plocha predstavovala 71,99 m².⁴⁸ Cholvarok reprezentoval rozvinutú formu sezónneho obydľia severovýchodnej časti Žilinskej kotliny a juhovýchodnej časti Kysuckých vrchov.

Jeho vznik je datovaný do druhej polovice 19. storočia. Približne do 30. rokov 20. storočia mal plniť funkciu sezónneho obydľia, ktorého pôvodný majiteľ – stredný roľník, mal trvalé obydľie v materskej obci.⁴⁹ Pôvodné umiestnenie cholvarku je však otáznе. V technickom scenári objektu, vypracovanom E. Pančuhovou v roku 1985 je uvedené, že stavba bola pôvodne vybudovaná v kopcach pod Rozsutcom a v 20. rokoch 20. storočia bola presunutá na nové miesto. Pri popise fotografie objektu, vytvorenej v Šípkovej v roku 1963 J. Boďom sa však uvádza, že cholvarok bol presunutý z osady Biely Potok,⁵⁰ ktorá je od centra Terchovej vzdialená približne 2,5 km. Táto osada sa ako pôvodné miesto stavby uvádza aj v ďalšom zázname z roku 1968, v ktorom J. Boďa uviedol aj rok 1935, kedy mal byť zrealizovaný presun cholvarku do Šípkovej.⁵¹ Vzhľadom na rozchádzajúce sa dáta v archívnych materiáloch a absenciu priamych účastníkov či pamätníkov pri opakovanom terénnom výskume už nebolo možné získať o týchto skutočnostiach bližšie informácie. Jeho vznik ako aj situovanie pred presunom do osady Šípková tak ostávajú nejasné.

⁴⁴ BEDNÁRIK, R. Cit. 41, s. 30.

⁴⁵ Napríklad nástenná skrinka s uzatvárateľnými dvierkami na úschovu mliečnych produktov a ich ochranu pred hmyzom. Informátorka Ludmila Bukovinská, rod. Balátová, nar. 1949, Terchová, osada Šípková.

⁴⁶ Informátorka Ludmila Bukovinská, rod. Balátová, nar. 1949, Terchová, osada Šípková.

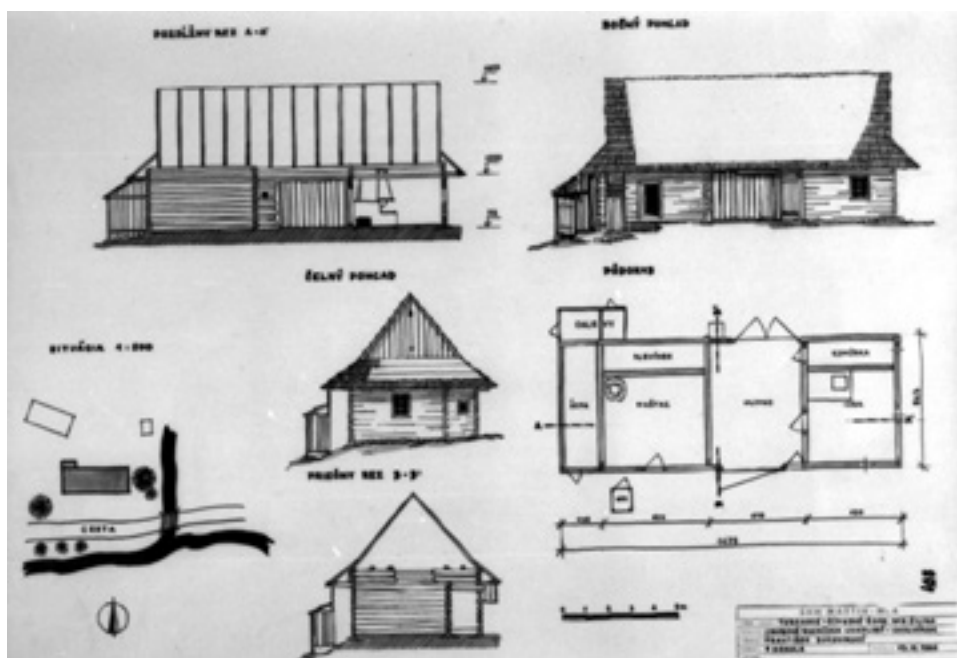
⁴⁷ TURZOVÁ, M. Cit. 22, s. 14.

⁴⁸ JANUŠ, J. Sprievodná správa k architektonicko-etnografickej dokumentácii zrubového cholvarku, Terchová-Šípkové č. 849, okr. Žilina. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM v Martine, bez inv. č., s. 1.

⁴⁹ PANČUHOVÁ, E. Cit. 8, s. 2.

⁵⁰ V zázname sa presne uvádza: „Dom bol premiestnený z osady Biely Potok z cholvarku.“ Pozri bližšie katalogizačný záznam k fotografii: Zrubový dom č. 849 v osade Šípková. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 021 423-001. Foto J. Boďa, 13. 12. 1963.

⁵¹ V zázname sa presne uvádza: „Zrubová roľnícka usadlosť (cholvarok) z r. 1934 ... Pôvodne cholvarok premiestnený z Bieleho Potoka r. 1935.“ Pozri bližšie katalogizačný záznam k fotografii: Plán zrubovej roľníckej usadlosti č. 849 v osade Šípková. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 035 420. Foto J. Déer, 1968.

Obr. 6. Technická dokumentácia cholvarku č. 849 na pôvodnom mieste. Kreslil J. Hanula. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 035 420. Foto J. Dérer, 1968

Fig. 6. Technical documentation of the *cholvarok* no. 849 in its original site. Drawn by J. Hanula. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 035 420. Photograph by J. Dérer, 1968

Informácie o cholvarku z obdobia jeho umiestnenia v osade Šípková sú však pomerne obsiahle a podrobné.⁵² Terénnym výskumom v roku 2019 a 2020 sa podarilo zistiť, že z pôvodného miesta ho s najväčšou pravdepodobnosťou presunul Jozef Bukovinský, ktorý sa v ňom usídlil so svojou rodinou rímskokatolíckeho vierovyznania. Zvláštnosťou tohto objektu, ktorého prevozom na nové miesto bola pôvodná funkcia zmenená, boli pretrvávajúce znaky sezónneho sídla, viditeľné napríklad v jeho priestorovom členení. Z hľadiska sídelnej formy išlo pôvodne o samotu, postavenú mimo ústredia obce. Z hľadiska dispozičnej skladby išlo o jeden z rozvinutých variantov sezónneho obydlija, neskôr upraveného na trvalo obývaný objekt. Pozostával z obytnej časti, ktorú tvorila izba s otvoreným ohniskom a malá komôrka. Hospodársku časť tvorila stodola, maštal' a plevinec pod spoločnou strechou s obytnou časťou.

Stavba mala trojdielny pôdorys so samostatným vstupom do stodoly, cez ktorú sa prechádzalo do izby, komôrky a plevince a z dvorovej časti osobitným vstupom do maštale. Z hľadiska použitého stavebného materiálu a konštrukcie išlo o zrubovú stavbu. Zrub obytnej i hospodárskej časti bol osadený do nízkej kamennej podmurovky. V uhloch objektu boli

⁵² Dôležité informácie poskytuje najmä architektonicko-etnografická dokumentácia od D. Tomkovej a J. Januša (1970), sprievodná správa k tejto dokumentácii od J. Januša (1970), technický scenár objektu od E. Pančuhovej (1985), ako aj katalogizačné záznamy k fotografickému materiálu vytvorenému in situ od J. Boďu (1963, 1968), J. Turza (1963, 1970) a A. Polonca (1966).

umiestnené väčšie kamene a na spevnenie celej podmurovky bola použitá hlinená malta.⁵³ Medzery medzi podmurovkou a základovými trámami priečných stien sa vyplňali voľnými trámami „darebákmi“. Dverové zárubne boli osadzované zároveň so zrubom stien a ich spojenie sa realizovalo na pero a drážku. Takto bola založená i zrubová maštaľ. Zrub obytnej časti bol dvojstranne kresaný, zrub maštale bol kresaný jednostranne. V nárožiach bol objekt viazaný úplným plátovaním, bez presahov záhlavia trámov. V horných častiach mali zrubové trámy presahy, na ktoré boli uložené odkvapové väznice. Sedlová strecha objektu mala jednoduchú krokrovú konštrukciu pokrytú šindľom. Jednotlivé krokvy boli z mäkkej guľatiny s priemerom 13 – 15 cm, vo vrchole spájané na ostrih.⁵⁴ Doskové štíty domu mali malé výzorníky. Ostrešia objektu boli pri odkvape zhotovené z troch radov šindľov. Šindel použitý na zastrešenie celého cholvarku mal dĺžku 65 – 70 cm a šírku 12 – 14 cm.⁵⁵

Plocha izby zaberala 15,43 m² a vstupovalo sa do nej zo stodoly. V izbe sa sústreďoval život celej rodiny, slúžila však predovšetkým na bývanie, spávanie a vykonávanie rôznych domácich prác. Čierna izba mala približne štvorcový pôdorys, podlahu tvorila udupaná hlina a trámový strop mal doskový záklop. Steny boli omazané hlinou a obielené vápnom. V priechodí izby bolo umiestnené jedno okno s rozmerom 40 x 60 cm. Jednoduché okenné krídlo bolo delené stĺpikom a priečkami na šesť zasklených plôch.⁵⁶ Rovnaké okno bolo umiestnené aj na dvorovej strane. Ako vchod do izby slúžili dvere z dvoch vrstiev dosák, zo strany izby boli dosky uložené vodorovne, zo strany stodoly boli uložené zvisle a spevnené dvoma zvlakmi. Veľkú časť izbového priestoru zaberala kamenná pec ohádzaná hlinou s otvoreným ohniskom a pecou na pečenie chleba. Otvorené ohnisko malo čeľuste z izby.⁵⁷ Neskôr bol k peci pristavený sporák s murovaným dymným kanálom, pričom odvod dymu do podstrešnej časti bol zabezpečený otvorom v strope. Vedľa pece stála vodová lavička jednoduchej konštrukcie na doskových profilovaných nohách. Konča pece, na dvorovej chrbtovej strane, stála drevená dosková polica na riad a hneď vedľa nej drevená nízka truhlica s priečinkom na odkladanie odevných súčiastok. Pozdĺž čelnej steny a pozdĺž dverovej bočnej steny bola umiestnená lavica s nízkym chrbtovým operadlom. Mala širokú sedáciu časť a stála na hranolovitých nohách. Lavice slúžili na sedenie a v prípade potreby aj na spávanie. Pred lavicami stál krosienkový stôl, v Terchovej označovaný ako „starosvetský“ alebo „ťažký stôl“. Stolová doska mala štvorcový tvar, vyhotovená bola z tvrdých dubových dosák. Na jej spodnej strane mala zapustené trámiky so žliabkami, v ktorých sa pohybovala zásuvka. Doska ležala na podstolínach zhotovených zo smrekových dosák. Ozdobne profilované nohy boli priečne spojené horným stolovým rámom s profilovanou doskou, ktorá bola zapustená medzi ne. Páry nôh spájali v strede dva trámy. Konča lavice pozdĺž dvorovej steny stála drevená posteľ so zasúvacou postieľkou. Čelá posteľe boli rámovej konštrukcie zakončené jednoduchou rímsou. Nad posteľou bývala zavesená drevená ozdobne profilovaná žrdka, na ktorú sa vešalo šatstvo príslušníkov rodiny.⁵⁸

⁵³ PANČUHOVÁ, E. Cit. 8, s. 2-3.

⁵⁴ JANUŠ, J. Cit. 48, s. 1.

⁵⁵ JANUŠ, J. Cit. 48, s. 3.

⁵⁶ V sprievodnej správe k architektonicko-etnografickej dokumentácii od J. Januša (1970) sa spomínajú štyri zasklené plochy okna. Z archívnych fotografií vytvorených in situ (1963, 1966, 1970), ako aj z nákresu P. Hanulu (1966) je však zrejme, že okno malo pôvodne šesť zasklených plôch. Pri realizácii stavby v MSD boli na objekte použité okná so štyrmi zasklenými plochami, ktoré však nekorešpondujú s pôvodným stavom.

⁵⁷ JANUŠ, J. Cit. 48, s. 4.

⁵⁸ PANČUHOVÁ, E. Cit. 8, s. 6-7.

Obr. 7. Cholvarok č. 849 v osade Šípková, čelný pohľad. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 036 047. Foto A. Polonec, 1966

Fig. 7. *Cholvarok* no. 849 in the settlement of Šípková, front view. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 036 047. Photograph by A. Polonec, 1966

Stodola⁵⁹ s rozlohou 20,16 m² bola vstupným priestorom do obydlija. Spĺňala predovšetkým komunikačné a odkladacie funkcie. Prechádzalo sa ňou do izby, komôrky a plevinca. Stodola slúžila najmä na odkladanie pracovného náradia či narúbaného dreva, okrem toho sa tu vykonávali aj rozličné práce, týkajúce sa zabezpečenia chodu domácnosti.⁶⁰ Vstup do stodoly tvorili z dvorovej časti jednokrídlové doskové vráta a zo zadnej strany doskové dvojkrídlové vráta. Z dvorovej strany boli pri obytnej časti umiestnené aj menšie doskové vrátka, ktoré slúžili ako vchod. Nad stodolou bol strop vyvýšený z voľne uložených dosák na štyroch trámoch z nekresanej guľatiny. Prístup na povalu do priestoru nad izbou a maštaľou bol zabezpečený pomocou odkladacieho rebríka. Vertikálne členenie povalového priestoru bolo realizované doskovou stenou, ktorá oddeľovala povalový priestor nad izbou od priestoru nad humnom. V doskovej stene bol vytvorený otvor pre prístup do tohto priestoru.⁶¹

Do malej komory s rozlohou 4,07 m² sa vstupovalo zo stodoly. Slúžila na uskladňovanie potravín a odkladanie domáceho riadu. Býval tu uložený súdok s nakladanou kapustou, menšie súdky na bryndzu, košíky so strukovinami, nádoby na maslo, mlieko a tvaroh. Žídka

⁵⁹ V archívnych materiáloch používa J. Januš (1970) pre označenie tohto priestoru pojem holohumnica, E. Pančuhová (1985) humno.

⁶⁰ PANČUHOVÁ, E. Cit. 8, s. 7.

⁶¹ JANUŠ, J. Cit. 48, s. 2-3.

v zadnej časti komory slúžila na prevesenie starých odevných súčiastok členov rodiny a uloženie vriec na obilie, múku alebo zemiaky. V komôrke sa nachádzal malý otvor bez okenného krídla. Dvere do nej mali rovnaký charakter ako dvere do izby.⁶²

Do maštale s rozlohou 18,22 m² sa vstupovalo ťažkými dvojrstvovými dvermi z dvora. Na zemi sa nachádzali drevené mostiny a pozdĺž steny bol umiestnený drevený válov pre dobytok. Nad maštalou sa nachádzal trámový strop s jednoduchým záklopom z dosák. Plevinec mal rozlohu 4,74 m².⁶³

Obyvatelia cholvarku z Terchovej-Šípkovej č. 849

Objekt cholvarku č. 849 patril od presťahovania z pôvodného miesta (pravdepodobne z osady Biely Potok) rodine Bukovinských, ktorá pochádzala z osady Šípková v Terchovej. Na základe dostupných informácií z obecných matričných kníh, popisných hárkov k sčítaniu obyvateľov z rokov 1940 a 1950 a výpovedí informátorov počas terénneho výskumu v rokoch 2019 a 2020, sa podarilo vytvoriť približný obraz o sociálnych a rezidenčných pomeroch v rodine Bukovinských.

Tomáš Bukovinský (*14. 3. 1880 – †?) si v roku 1904 vzal za manželku Annu, rod. Janíkovú (*2. 11. 1881 – †17. 10. 1960) a usadil sa s ňou v dome s popisným číslom 666 (neskôr prečíslovanom na 838) v osade Šípková. Narodilo sa im spolu päť detí: Jozef (*5. 6. 1904 – †12. 7. 1959), Adam (*27. 9. 1906 – †?), Ján (*27. 3. 1908 – †1911), Gregor (8. 3. 1910 – †20. 4. 1986) a Karolína (*13. 3. 1914 – †?). Dospelosti sa dožili štyri deti. Syn Ján zomrel ako trojročný. Tomáš Bukovinský narukoval do prvej svetovej vojny, z ktorej sa už domov nevrátil. Anna Bukovinská, rod. Janíková žila až do svojej smrti v dome č. 666 (resp. č. 838).

Ako prvý sa oženil najstarší Jozef, ktorý si v roku 1928 zobrať za manželku Annu, rod. Lysičanovú (*15. 1. 1900 – †24. 12. 1949) a priviedol ju do rodičovského domu č. 666. O dva roky neskôr sa im narodila prvá dcéra Jozefa (*19. 3. 1930 – †14. 12. 1991). V tom čase teda v predmetnom dome žilo sedem osôb (Jozef s manželkou Annou a dcérou Jozefou, jeho matka Anna a slobodní súrodenci Adam, Gregor a Karolína). Adam si v roku 1930 vzal za manželku Žofiu, rod. Balátovú (*7. 4. 1907 – †?) a odsťahoval sa s ňou do jej rodičovského domu č. 659 v Šípkovej.⁶⁴ Gregor si v roku 1931 vzal za manželku Máriu, rod. Dávidíkovú (*24. 2. 1908 – †1944) a priviedol ju do domu č. 666. V krátkom slede sa im narodili dve dievčatá Ľudmila (*12. 3. 1931 – †?) a Margita (*13. 9. 1934 – †?) a ďalšie štyri deti, ktoré sa buď narodili mŕtve, alebo zomreli krátko po pôrode.⁶⁵ V roku 1934 sa v dome č. 666 narodil syn Adam (*10. 4. 1934 – †10. 4. 1934) aj najstaršiemu Jozefovi a jeho manželke Anne, zomrel však v ten istý deň. Naznačená situácia v rodičovskom dome Jozefa Bukovinského bola zrejme jedným z motívov, prečo sa snažil vyriešiť rezidenčnú otázku svojej novej rodiny. Je dôvodné predpokladať, že vzhľadom na tieto okolnosti

⁶² PANČUHOVÁ, E. Cit. 8, s. 7.

⁶³ JANUŠ, J. Cit. 48, s. 1-2.

⁶⁴ Zakrátko sa im narodil syn Jozef (*2. 9. 1930 – †?). Manželstvo však dlho nevydržalo, Žofia so synom z osady odišla a Adam sa po druhej svetovej vojne presťahoval do obce neďaleko Trnavy. Najmladšia sestra Karolína sa v roku 1940 vydala za Jána Kuchtu (*17. 11. 1913 – †?) a odišla žiť do obce Šípkov (okr. Bánovce nad Bebravou).

⁶⁵ Boli to deti Terézia (*28. 10. 1938 – †1938), mŕtvonarodené dievča bez mena (†23. 8. 1940), Adam (*30. 3. 1943 – †31. 3. 1943) a Viktor (*3. 4. 1944 – †3. 10. 1944). Následkom posledného pôrodu pravdepodobne podľahla aj manželka Mária a Gregor si o štyri mesiace neskôr zobrať za ženu jej mladšiu sestru Ľudmilu, rod. Dávidíkovú (*24. 5. 1920 – †?). Aj im sa narodilo ako prvé mŕtve dievča (†8. 11. 1946), potom však mali dcéru Máriu (*13. 5. 1948) a syna Gustáva (*2. 12. 1954 – †?). Všetky deti sa narodili v dome s popisným číslom 666.

Obr. 8. Zadná časť cholvarku č. 849 v osade Šípková. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 021 512. Foto J. Turzo, 1963

Fig. 8. Rear part of the *cholvarok* no. 849 in the settlement of Šípková. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 021 512. Photograph by J. Turzo, 1963

Obr. 9. Vykurovacie zariadenie v obytnej časti cholvarku č. 849 v osade Šípková. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 068 566. Foto J. Turzo, 1970

Fig. 9. Heating apparatus in the residential part the *cholvarok* no. 849 in the settlement of Šípková. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 068 566. Photograph by J. Turzo, 1970

sa rozhodol ďalej nezotrvávať v dome č. 666 s bratom a jeho novou rodinou, slobodnou sestrou a matkou a osamostatnil sa. Akým spôsobom však prebehla dohoda s pôvodným majiteľom cholvaruku o jeho prevoze do osady Šípková je otázne.⁶⁶ Isté však je, že Jozefov najmladší syn sa už narodil v dome označenom ako 534 (neskôr prečíslovanom na 849).

Vo svetle týchto skutočností vyznieva ako najpravdepodobnejší rok 1935, ktorý uvádza v záznamoch J. Boďa, ako rok prevozu cholvaruku do osady Šípková.⁶⁷ Jozefovi a Anne sa v roku 1935 narodila aj druhá dcéra Kamila (*20. 2. 1935 – †?), v dostupných matričných záznamoch sa však neuvádza, či to bolo ešte v Jozefovom rodičovskom dome alebo už v novom sídle mladej rodiny. V súpisnom hárku k sčítaniu obyvateľov z roku 1940 však už figuruje dom č. 534, v ktorom žil Jozef s Annou a dvomi dcérami.⁶⁸ Ich najmladším a posledným dieťaťom bol František (*27. 8. 1942 – †24. 11. 2016), ktorý sa podľa záznamu v obecnej matrike narodil práve v dome č. 534.

Podľa informácií z terénneho výskumu, ktorý realizovala autorka príspevku, sa hospodárstvu darilo pomerne dobre. Anna pochádzala z rodiny majetnejšieho roľníka a priniesla si do novej domácnosti relatívne štedré veno. Rodina taktiež obhospodarovala veľkú výmeru pôdy, na ktorej si dokázala dopestovať základné potraviny. Gazda vlastnil koňa, s ktorým chodil vypomáhať pri rôznych poľnohospodárskych prácach iným obyvateľom osady. Na statku chovali aj hovädzí dobytok (dve kravy), drobnú hydinu (sliepky, husi) a ošípané (každý rok rodina dokázala vychovať jeden kus na zakáľačku). Bukovinskí boli v osade obľúbení, mali povest' pracovitých a čestných ľudí, ktorí boli vždy ochotní poskytnúť pomoc.⁶⁹ Na pôvodnom cholvaruku realizoval otec rodiny stavebné zásahy, ktoré mali objekt prispôbiť potrebám trvalého bývania. Pristavená bola komora, ktorá nebývala základnou súčasťou sezónnych obydlí. Dobudovaná bola aj kôlna, toaleta a chlievy, ktoré boli prístupné z vonkajších strán zadnej časti domu. Potrebám sa prispôbilo i vykurovacie teleso v izbe. Vstupný priestor – stodola, slúžila aj ako holohumnica na mlátenie obilia.

Dcéra Jozefa, podľa informácií z matričných kníh, porodila ako slobodná matka v dome č. 534 (resp. č. 849) dvojčičky Adama a Jozefa (†6. 3. 1949), ktoré však pôrod neprežili. V ňom v tom istom roku zomrela na Štedrý deň aj matka Anna, rod. Lysičanová, pričom jej najmladší syn František mal v tom čase iba šesť rokov. Podľa súpisového hárku k sčítaniu obyvateľov z roku 1950 žil v dome č. 534 (resp. č. 849) vdovec Jozef s tromi slobodnými deťmi.⁷⁰ Mladšia dcéra Kamila však zakrátko odišla pracovať na majer neďaleko Trnavy⁷¹

⁶⁶ Informátorka Ľudmila Bukovinská (rod. Balátová, nar. 1949, Terchová, osada Šípková) sa domnieva, že mohlo ísť o cholvarok, ktorý pôvodne patril rodine starej mamy Jozefa Bukovinského – Anny, rodenej Mihovej.

⁶⁷ Pozri bližšie katalogizačný záznam k fotografii: Plán zrubovej roľníckej usadlosti č. 849 v osade Šípková. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 035 420. Foto J. Dérer, 1968.

⁶⁸ V popisnom hárku k sčítaniu obyvateľov z roku 1940 sa pri dome č. 534 uvádza ako majiteľ Jozef Bukovinský, ktorý bol samostatným roľníkom rímskokatolíckeho vierovyznania. V dome s ním žila aj manželka Anna, rod. Lysičanová, ktorá bola roľníčkou vypomáhajúcou manželovi v jeho hospodárstve. V domácnosti žila aj mladšia dcéra Kamila a staršia Jozefa, ktorá v tom čase bola ako jediná z rodiny gramotná. In *Sčítanie obyvateľov z roku 1940 v obci Terchová*. Slovenský národný archív v Bratislave, xerokópia sčítacieho hárku na základe žiadosti č. SANBA3-2020/000495.

⁶⁹ Informátorka Ľudmila Bukovinská, rod. Balátová, nar. 1949, Terchová, osada Šípková.

⁷⁰ Ako majiteľ domu sa uvádza opäť Jozef Bukovinský. Staršia dcéra Jozefa bola podľa záznamu zodpovedná za vedenie domácnosti. Mladšia dcéra Kamila bola roľníčkou vypomáhajúcou na hospodárstve, v kolónke o povolani však mala ako jediná spomedzi členov rodiny zapísaný aj pojem robotníčka. Syn František bol v tom čase žiakom 1. triedy ľudovej školy. In *Sčítanie obyvateľov z roku 1950 v obci Terchová*. Slovenský národný archív v Bratislave, xerokópia sčítacieho hárku na základe žiadosti č. SANBA3-2020/000495.

⁷¹ Kamila sa vydala a usadila v obci Biely Kostol (okr. Trnava), kde sa jej narodilo päť deťí a napokon tam v 70. rokoch 20. storočia aj zomrela. V počiatočnom období jej pomáhal aj strýko Adam (mladší brat Kamilinho otca Jozefa), ktorý sa k Trnave presťahoval po druhej svetovej vojne.

a staršia Jozefa sa v roku 1954 vydala za Františka Baláta (*27. 6. 1930 – †13. 11. 2014) a presťahovala sa do jeho rodičovského domu v osade Šípková. V dome č. 534 teda ostal žiť iba otec Jozef s maloletým synom Františkom.⁷² Po otcovej smrti v roku 1959 ostal dom celkom neobývaný. František odišiel na vojenskú službu trvajúcu dva roky a počas návratov do osady už neprebýval v rodičovskom dome, ale u svojej sestry Jozefy. Tá sa v čase jeho neprítomnosti starala aj o správu jeho majetku a odvádzanie povinného kontingentu.⁷³

V dome č. 534 (resp. č. 849) však v osade Šípková neprebývala iba rodina Bukovinských. Začiatkom 60. rokov 20. storočia⁷⁴ vypukol v Šípkovej mohutný požiar, ktorý úplne zničil dve usadlosti a bola značne poškodená aj hospodárska časť tretieho dvora. Na základe terénneho výskumu v osade Šípková i zistení mnohých bádateľov, realizujúcich výskumy v obdobných lokalitách na Slovensku možno konštatovať, že vzájomná výpomoc bola základnou normou spoločenského správania obyvateľov v osadách. Bola hlboko ukotvená v ich spoločenskom vedomí a prejavovala sa vo všetkých aspektoch života.⁷⁵ V prípade takejto mimoriadnej udalosti bola motivovaná vedomím, že môže postihnúť kohokoľvek a je nepredvídateľná.⁷⁶ Práve preto sa poškodeným snažila pomôcť nielen najbližšia rodina, ale aj susedia, celé lokálne spoločenstvo i obyvatelia susedných obcí. Rovnako to bolo aj v prípade požiaru v Šípkovej. Postihnuté rodiny boli nútené „chodiť po žobraní“, pričom im ľudia venovali najmä šatstvo a peniaze na kúpu potrebných vecí. Zachránený dobytok gazdu, ktorému vyhorela hospodárska časť, pomohli ustajniť susedia. Jedna z rodín, ktorej zhorela celá usadlosť, odišla bývať k príbuzným do centra obce Terchová. Dom č. 655, v ktorom bývala štvorčlenná rodina Ďuranových,⁷⁷ bol taktiež neobývateľný. Keďže Ďuranovci nemali kam ísť, ako dočasné útočisko im bol poskytnutý objekt prestavaného cholvarku, ktorý bol v tom čase už neobývaný. Rodina v ňom bývala približne dva roky, kým sa jej s pomocou príbuzných nepodarilo presťahovať do Skalice.⁷⁸ Ďuranovci boli zároveň poslednými obyvateľmi domu č. 849 v osade Šípková.

Posledný majiteľ domu č. 849, František Bukovinský, sa v roku 1968 oženil s Ľudmilou, rod. Balátovou (*30. 3. 1949), ktorá pochádzala z neďalekej osady Balátovci. Mladá rodina mala v tom čase už dve deti⁷⁹ a pokúšala sa riešiť rezidenčnú otázku. Istou alternatívou bol aj opustený dom č. 849, avšak prispôbenie potrebám plnohodnotného bývania by si vyžadovalo príliš mnoho času i úsilia. Objekt bol napokon po dohode súrodencov Jozefy a Františka v roku 1970 odpredaný Slovenskému národnému múzeu v Martine.⁸⁰

Cholvarok z Terchovej-Šípkovej č. 849 ex situ

Objekt cholvarku č. 849 bol v MSD postavený už počas prvej etapy výstavby regiónu Kysuce-Podjavorníky, ktorá začala v roku 1972. Stavba bola realizovaná podľa montážnych

⁷² So starostlivosťou o domácnosť im vypomáhala Jozefova matka Anna, rod. Janíková, ktorá bývala v neďalekom dome č. 666 (resp. č. 838).

⁷³ Informátorka Ľudmila Bukovinská, rod. Balátová, nar. 1949, Terchová, osada Šípková.

⁷⁴ V rozmedzí rokov 1960 – 1962 počas letnej nedele.

⁷⁵ PRIEČKO, M. *Socioekonomické perspektívy rozptýleného osídlenia na Slovensku (komparácia lokalít Málinec, Nesluša a Válská Belá)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015, s. 48.

⁷⁶ ŠKOVIEROVÁ, Z. Intralokálne vzťahy v Riečnici. In: *Národopisné informácie*. Bratislava: Národopisný ústav SAV. 1-2/1981 – 1982. Riečnica-Harvelka, s. 135.

⁷⁷ Tvoril ju starší manželský pár Ján Ďurana a Katarína, rod. Balátová, s ktorými prebývala v spoločnej domácnosti dcéra Anna (*14. 9. 1926 – †?) s maloletým synom.

⁷⁸ Informátorka Ľudmila Bukovinská, rod. Balátová, nar. 1949, Terchová, osada Šípková.

⁷⁹ Staršia dcéra Alena a syn František. Najmladší syn Miroslav sa manželom narodil už po odsťahovaní zo Šípkovej do neďalekého Varína (okr. Žilina).

⁸⁰ Kúpna zmluva č. 212/VI-70 bola podpísaná dňa 22. 1. 1970.

Obr. 10. Výstavba cholvaruku z Terchovej-Šípkovej v Múzeu slovenskej dediny. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 086 456. Foto J. Turzo, 1972

Fig. 10. Construction of the *cholvarok* from Terchová-Šípková in the Museum of the Slovak Village. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 086 456. Photograph by J. Turzo, 1972

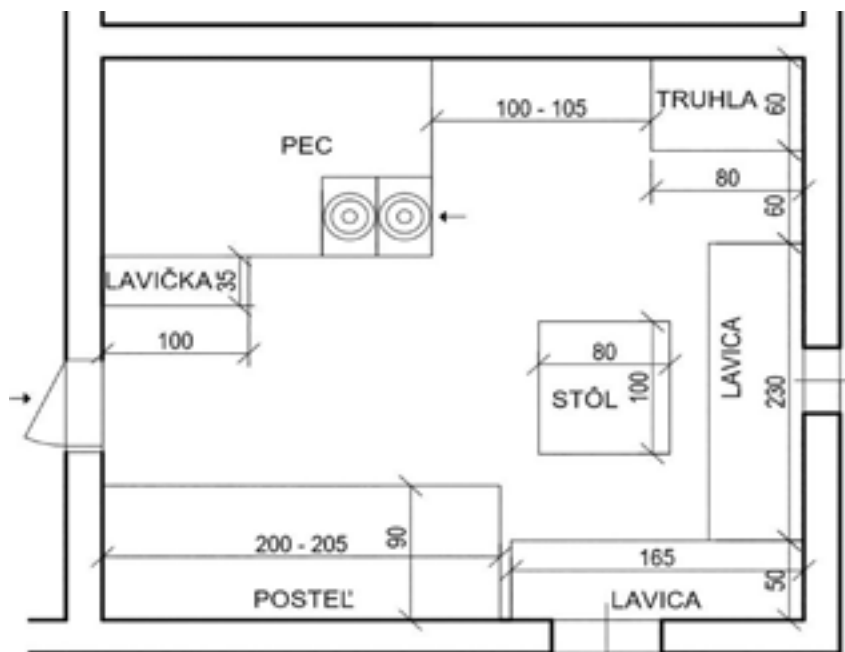
a stavebných výkresov a sprievodnej dokumentácie, ktoré vypracovali D. Tomková a J. Januš (odovzdané 12. 2. 1970).⁸¹ V prírastkovom denníku MSD dostal objekt prírastkové číslo 6/70. Po niekoľkoročnom odstupe bola vypracovaním technického scenára poverená E. Pančuhová.⁸² Zariadenie objektu navrhla zaradiť do konca 19. storočia. Malo predstavovať prechod medzi sezónnym a trvalým obydľím malého roľníka s naturálnym charakterom hospodárenia. Objekt však dosiaľ nebol expozične zariadený.

Objekt cholvaruku z Terchovej-Šípkovej bol v rámci príslušného regiónu zaradený ku skupine filiálnych hospodárstiev.⁸³ Keďže však nie sú známe podrobnosti o existencii objektu na pôvodnom mieste pred presunom do osady Šípková, neodporúčam ho zaradiť do obdobia konca 19. storočia, ako navrhovala E. Pančuhová. Vzhľadom na dostupné informácie odporúčam expozíciu lokalizovať do roku 1942, kedy dom obývala päťčlenná rodina Bukovinských. V tom čase v ňom žil Jozef (*1904) s manželkou Annou (*1900) a deťmi Jozefou (*1930), Kamilou (*1935) a novorodeným Františkom (*1942). Dôvod výberu naznačeného obdobia súvisí aj s reálnym stavom objektu v MSD. Jestvujúce vykurovacie zariadenie prináleží časovému zaradeniu približne do druhej tretiny 20. storočia.

⁸¹ TOMKOVÁ, D. – JANUŠ, J. Cit. 11.

⁸² PANČUHOVÁ, E. Cit. 8.

⁸³ Spoločne s objektmi z Papradna a Štiavniku. Pozri bližšie KIRIPOLSKÝ, M. Múzeum slovenskej dediny – skupina objektov V. stavby – vyhodnotenie situácie súčasného stavu. Archív SNM, pobočka v Martine. Fond SNM v Martine, 1990, bez inv. č., s. 6.

Obr. 11. Pôdorys izby cholvarku z Terchovej-Šípkovej so zariadením. Archív SNM v Martine, VS č.742/86. Kreslila E. Pančuhová, 1985. Prekreslil J. Jaško, 2020

Fig. 11. Lay-out of the room in the *cholvarok* from Terchová-Šípková with its furnishings. Archives of the SNM in Martin, VS no.742/86. Drawn by E. Pančuhová, 1985. Redrawn by J. Jaško, 2020

Objekt by mal reprezentovať prechod od sezónneho obydľia k trvalému bývaniu. Niektoré stavebné zásahy, ktoré viedli k prispôsobeniu cholvarku novým podmienkam po jeho presune do osady Šípková, však v MSD neboli realizované. Ide napríklad o kôľňu alebo chlievy, ktoré boli prístupné z vonkajších strán zadnej časti domu. Odklon od sezónneho obydľia tak v súčasnosti predstavuje najmä komora a vykurovacie teleso v izbe, pričom navodenie situácie trvalo obývaného objektu by malo byť v prípade jeho sprístupnenia podčiarknuté i príznačným inventárom. Rozmiestnenie základného nábytku v izbe by mohlo kopírovať návrh E. Pančuhovej.⁸⁴ V izbe by sa mala nachádzať posteľ s vysúvateľnou postieľkou, lavice na sedenie, krosienkový stôl, drevená truhlica, kratšia vodová lavička a žrdka nad posteľou na vešanie šatstva. V komore by sa mala nachádzať polica na chlieb, sud na kapustu, súdky na bryndzu, prútené košíky, nádoby na mliečne produkty, vrecia na zemiaky, fľaše na pálenku a i. Vstupná časť objektu by mala byť vybavená najmä drobným poľnohospodárskym a pracovným náradím. V zbierkovom fonde SNM v Martine sa však nachádza nedostatočné množstvo zbierkových predmetov, ktoré by mohli byť využité pri zariadení objektu.⁸⁵ V prípade jeho expozičného sprístupnenia by sa inventár musel doplniť aj o predmety z okolitých obcí.

⁸⁴ Rovnaké umiestnenie nábytku v izbe potvrdila aj informátorka Ľudmila Bukovinská (rod. Balátová, nar. 1949, Terchová, osada Šípková), ktorá objekt navštívila začiatkom 60. rokov 20. storočia, keď v ňom dočasne prebývala rodina Ďuranových.

⁸⁵ Lokalita Šípková nie je uvedená pri žiadnom zo zbierkových predmetov pochádzajúcich z obce Terchová.

Obr. 12, 13. Cholvarok z Terchovej-Šípkovej v Múzeu slovenskej dediny. Fotoarchív SNM v Martine, neg. č. 094 849-002. Foto J. Turzo, 1974; S. Jaššová, 2019

Fig. 12, 13. *Cholvarok* from Terchová-Šípková in the Museum of the Slovak Village. Photograph archives of the SNM in Martin, neg. no. 094 849-002. Photograph by J. Turzo, 1974; S. Jaššová, 2019

Vzhľadom na súčasný stav objektu je nutné najskôr zrealizovať niekoľko stavebných úprav. Ide predovšetkým o opravu strešnej krytiny – dreveného šindľa, ktorý v súčasnosti už prekročil hranicu svojej životnosti. Spôsobuje tak zatekanie do interiéru objektu a s tým spojené komplikácie. Potrebné je taktiež renovovať výplň úzkych otvorov medzi jednotlivými hradami, ktoré boli pôvodne vykladané machom. Nutné je vykonať aj diagnostiku objektu z dôvodu podozrenia na jeho poškodenie hnilobou a drevokazným hmyzom.

PRAMENE

Archív Slovenského národného múzea, pobočka v Martine.
Matrika a evidencia obyvateľov obce Terchová.
Slovenský národný archív v Bratislave.
Archiv Národního muzea, Praha.

LITERATÚRA

- BEDNÁRIK, Rudolf. K štúdiu cholvarok na Kysuciach. In: *Zborník slovenského národného múzea: Etnografia 4*. Edit. A. Polonec. Roč. LVII, Martin: SNM, 1963.
- BEDNÁRIK, Rudolf. *Ludové staviteľstvo na Kysuciach*. Bratislava: Veda, 1967.
- CABADAJ, Peter. *Kostol sv. Cyrila a sv. Metoda, Terchová*. Bratislava: Novum, 1991.
- CABADAJ, Peter, edit. *Terchová, Monografia obce*. Martin: Matica slovenská, 2018. ISBN 978-80-8128-218-8.
- HORVÁTH, Pavel. Historický prehľad vzniku a rozvoja chotárných sídiel v slovenskej časti Karpát. In: *Slovenský národopis*. Edit. B. Filová. Roč. XXVIII, Bratislava: Veda, 1/1980, s. 8-17.
- HORVÁTH, Stanislav. Ciele, snahy a realita budovania Múzea slovenskej dediny v Martine. In: *Zborník slovenského národného múzea: Etnografia 33*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVI, Martin: SNM, 1992, s. 29-57.
- KRIŽO, Vladimír. Povodeň v Štefanovej (1948). In: *Terchová*. Roč. X, 1999, č. 6, s. 18.
- KROPILÁK, Miroslav, edit. *Terchová*. In: *Vlastivedný slovník obcí na Slovensku III*. Bratislava: Veda, 1978, s. 156-158.
- MAREC, Jozef. *Drevený život, kamenný chlieb. Ludové obydlie a ľudová výroba na Kysuciach*. Žilina: Artis Omnis, 2015. ISBN 978-80-89718-45-0.
- PRIEČKO, Martin. *Socioekonomické perspektívy rozptýleného osídlenia na Slovensku (komparácia lokalít Málinec, Nesluša a Valaská Belá)*. Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, 2015. ISBN 978-80-8105-718-2.
- ŠKOVIEROVÁ, Zita. Intralokálne vzťahy v Riečnici. In: *Národopisné informácie*. Bratislava: Národopisný ústav SAV. 1-2/1981 – 1982. Riečnica-Harvelka, s. 123-145.
- TURZO, Jozef. Kysucko-podjavornický región v Múzeu slovenskej dediny v Martine. In: *Zborník slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 17*. Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXX, Martin: SNM, 1976, s. 31-47.

CHOLVAROK SHEPHERD'S HUT FROM TERCHOVÁ IN THE MUSEUM OF THE SLOVAK VILLAGE

Simona Jaššová

S u m m a r y

Cholvarky shepherd's huts were farm buildings consisting of a stable and a modest room for living. They were built as seasonal buildings belonging to a permanently settled unit, and gradually became permanent settlements. *Cholvarok* no. 849 from Terchová-Šípková represents the transition between a seasonal and a permanent dwelling. Its original location is not known exactly, but it fulfilled the function of a seasonal building in one of the outlying parts of the Terchová area. In around the 1930s, the *cholvarok* was moved to the settlement of Šípková, where it remained until 1970.

The building was moved from its original site most probably by Jozef Bukovinský (*1904 – †1959), thus resolving the housing issues of his new family. He lived there with his wife Anna, born Lysičanová (*1900 – †1949) and their children Jozefa (*1930 – †1991), Kamila (*1935– †?) and František (*1942 – †2016). During this period, the building underwent several reconstructions to meet the needs of permanent dwelling. However, the original character of the *cholvarok* was preserved, with the residential and farm parts both under the same roof. The residential part in this case was a room and a small pantry, and the farm part consisted of a barn, a stable and a room for storing chaff. At the beginning of the 1960s, when the building was no longer inhabited, a family affected by a fire found refuge in it. As part of neighbourly help, the Ďuran family was offered house no. 849 as a replacement home for their destroyed farmstead. The family stayed there for around two years until they resolved their housing issue.

In 1970, the building was sold off to the Slovak National Museum in Martin and transferred to the Museum of the Slovak Village. As part of the Kysuce-Podjavorníky exhibition region, it was included in the group of filial farms together with the buildings from Papradno and Štiavnik. Its inclusion in the exhibition should represent a sample of the traditional household of a Roman Catholic peasant set in the 1940s.

DIELA EURÓPSKYCH UMELCOV A PORTRÉTY V ZBIERKE MÚZEA MARTINA BENKU

Monika Váleková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: monika.valekova@snm.sk

Abstract: *The study deals with works by Bohemian and Moravian artists and artists of other European nationalities which belonged to Martin Benka and are concentrated in the collection of his museum. Older European art is mostly represented by reproductions – facsimiles, books and photographs of well-known works of art or portraits of masters of European art and by Bohemian and Moravian painters whose work, art philosophy or personality were important to Benka. In terms of numbers, older art in the collection is dominated by works of more recent date by Bohemian and Moravian painters from the 1920s to 1960s. Portraits of Martin Benka make up a particular part. Where information is available, the study describes Martin Benka's relation to the work in question, or to its artists on the level of memories, personal relations or artistic inspirations.*

Keywords: *fine art, collection, influence, inspiration, realism, plein-air painting, post-Impressionism.*

K nemnohým uceleným múzejným personálnym zbierkam na Slovensku, zviazaným s osobnosťou umenia a kultúry, patrí Múzeum Martina Benku (ďalej MMB), súčasť Slovenského národného múzea v Martine. V jeho fonde, okrem zachovaného pôvodného interiéru, diel či osobných predmetov M. Benku, sú zaujímavé aj predmety, ktoré maliar zozbieral počas svojho života. Spolu s umelcovými pamäťami dokresľujú jeho osobnosť, záľuby, ciele, túžby i umelecké vzory. O nich i kontaktoch s umelcami – súčasníkmi vypovedajú v zbierkovom fonde MMB diela iných maliarov a sochárov. Benka ich nesústredoval systematicky, teda nejde o vedome vytváranú zbierku s vytýčeným zberateľským zámerom. Získaval ich rôzne – napríklad niekoľko diel dostal ako člen Združenia výtvarných umelcov moravských a Umeleckej besedy slovenskej, ďalšie pribúdali náhodne a spontánne, z priateľstva či kolegiálnych sympatií. Ale aj z úcty k veľkosti umenia, krásy či z iných osobných a profesijných pohnútok. Časť tejto zbierky symbolicky zhmotňuje Benkove umelecké hľadanie a otázky, ktoré počas tvorivej, najmä v začiatkoch aj pocitom samoty sprevádzanej, cesty vyvstali. Zbierka vypovedá aj o jeho vzoroch, obľúbených dielach, či o umelcoch, ktorých tvorbu si vážil. Niektoré z diel začlenil do svojich súkromných priestorov. Zostali tam aj po jeho smrti, keď sa stali súčasťou expozície múzea. Podľa majstrovho želania je zachovaná v takej podobe, akú nadobudla počas jeho života.

Hoci celú kolekciu diel od iných umelcov tvorí približne stovka prác, v expozičných priestoroch je z nich prezentovaná len menšia časť. Ide najmä o staršie umenie, zastúpené zväčša reprodukciami – faksimile, knižnými tlačami a fotografiami známych výtvarných diel, alebo portrétov európskych veľikánov umenia i českých a moravských maliarov, ktorých tvorba, umelecká filozofia či osobnosť boli pre Benku dôležité. Preto popri origináloch

zahŕňame do štúdie aj rôzne formy reprodukcí, aby sme lepšie priblížili umenie pre Benku osobitě a inšpiratívne. Nad starším umením v zbierke prevažujú diela mladšieho datovania z 20. až 60. rokov 20. storočia, ktoré patria do maliarsky aktívneho obdobia pôsobenia umelca. Tieto diela ilustrujú jeho kolegiálne a priateľské vzťahy v umeleckých kruhoch. Tvoria ich prevažne kresby a grafiky.¹ V menšom počte sú zastúpené sochy, reliéfy, ojedinelo aj maľby a niekoľko prác má umelecko-remeselný charakter. Diela sú nielen druhovo, ale aj námetovo a výrazovo rozmanité. Stvárnajú krajinu i figurálne kompozície. Motivicky ucelenú početnejšiu skupinu tvoria portréty umelca a niekoľko portrétov osobností slovenskej histórie a českej hudby. Väčšina diel má realisticko-figuratívne východiská s rôznou mierou autorskej štylizácie a abstrahovania, s odkazmi na umelecké smery z prelomu 19. a 20. storočia i veľmi vzdialené, nepatrné inšpirácie európskymi avantgardami.

Vzhľadom na to, že celá kolekcia diel od iných umelcov je pomerne obsiahla, v tejto štúdiu sa zaoberáme len dielami českých a moravských umelcov a umelcov iných európskych národností. Grafické albomy, novoročenky a diela od slovenských umelcov sme vyčlenili a budú predmetom ďalšej samostatnej štúdie.

Svetoví umelci na Benkovej ceste za hľadaním umeleckého výrazu

V súvislosti so štúdiom dejín umenia je potrebné pripomenúť, že M. Benka si znalosti z nich, na rozdiel od mladších nasledovníkov (Janka Alexyho, Mikuláša Galandu, Miloša A. Bazovského či Ľudovíta Fullu), ktorí sa po vzniku Československa zapísali na Akadémiu výtvarných umení či na Umeleckopriemyselnú školu v Prahe, dopĺňal ako samouk. Dejinám umenia sa začal systematicky venovať od začiatku štúdia v súkromnej škole českého krajinára Aloisa Kalvodu a dopĺňal si aj všeobecný vzdelanostný prehľad. To, že k štúdiu pristupoval so záujmom a nasadením, nie je potrebné v Benkovom prípade zvlášť zdôrazňovať. O jeho túžbe vzdelávať sa svedčia výpisky a postrehy z umenovednej literatúry², neskôr sa spoliehal na vlastnú pamäť. V knihe spomienok *Za umením* uvádza, že študoval dejiny maliarstva od historika umenia nemeckého pôvodu Richarda Muthera, *Filozofiu umenia* od francúzskeho pozitivistického mysliteľa Hyppolita Taina, *Dva chodníčky* od anglického spisovateľa a kritika umenia Johna Ruskina, úvahy o umení švajčiarskeho historika umenia Heinricha Wolflina a na radu profesora dejín českej literatúry na Karlovej univerzite Miroslava Hýska tiež *Kruh čítania* Leva Nikolajeviča Tolstého. Hlbavý a uvažujúci Benka sa pohyboval v Prahe v prostredí maliarov, hudobníkov, spisovateľov a aj pod ich vplyvom nadobúdval humanitné vzdelanie. Prehodnocoval preštudované názory, aby estetické východiská i ideové princípy svojej tvorby zakotvil hlbšie: „*Čítaním kníh o umení, estetike, filozofii atď. hľadal a dával som si pevnejší podklad, aby som netápal v náhodnosti, ale aby som poznal obsah, podstatu umenia, za ktorým ma duša viedla.*“³

V poznávaní dejín svetového umenia – vrcholných diel a ich tvorcov – pokračoval počas svojich študijných ciest do zahraničia v 20. a 30. rokoch 20. storočia. V roku 1924 cestoval s manželmi maliarmi Hlavínovcami, priateľmi z Prahy, druhýkrát do Talianska. Počas tohto pobytu navštívil okrem Benátok, ktoré už poznal pred dvoch rokov, aj Bolognu, Florenciu a Rím, kde navštevoval galérie a múzeá a spoznával tvorbu talianskych umelcov.

¹ Medzi dielami sú aj vydávané súbory grafických listov a drobné diela – novoročné prania. Prevažne sú od slovenských umelcov, preto sme ich spolu s tvorbou slovenských maliarov a sochárov vyčlenili na spracovanie do samostatnej štúdie.

² Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Benkov zápisník.

³ BENKA, Martin. *Za umením. Spomienky a úvahy*. Bratislava: SVKL, 1958, s. 225-226.

Vo Florencii získal faksimile troch výtvarných diel.⁴ Jedným z nich bola reprodukcia známej kresby, považovanej za autoportrét renesančného umelca Leonarda da Vinci (1452 – 1519).⁵ Okrem nej Benkov ateliér tiež dopĺňala ďalšia reprodukcia diela tohto umelca – veľmi pôvabná Hlava Madony z roku 1500. Na stenách jeho pracovne i spálne sa ocitli aj farebná zmenšená reprodukcia jedného z najznámejších Leonardových i svetových umeleckých diel vôbec – Mona Lisa i jej detail. Benka originálu tohto obrazu venoval osobitnú pozornosť v parížskom Louvre, ktorý navštívil v roku 1925. Na toto výtvarné dielo, patriace k azda najdiskutovanejším obrazom na svete, Benka reagoval nasledovnou úvahou: „Myslel som si, že originál je väčší a – je to malý obraz veľkých hodnôt. Sugestívny. Čím dlhšie ho pozorujem, tým je vábivejší. Prečo? Pretože Mona Lisa hľadá na človeka. To však nie je ťažké namaľovať. Vynechané obočie zvyšuje sugestívnosť, usmievané ústa tak isto a pokojný, prirodzený postoj, vyjadrený dokonalou, hladkou, dokreslenou, dokolorovanou maľbou vyvoláva onen mimoriadny, vábivý účin. Ale – v obraze je ešte dych umelca, ktorý neúnavnou prácou a trpezlivosťou vykonštruoval z kresby a farieb túto živú bytosť a krásu, obdivovanú posiaľ celým svetom.“⁶

Pôvod vo Florencii, okrem Leonardovho autoportrétu, má aj faksimile kresby Žena s dieťaťom od Leonardovho súčasníka Andrea del Sarto (1486 – 1530). Benku v parížskom Louvre zaujala jeho olejomaľba Charita (Dobročinnosť), na ktorej ocenil „pekny trojuholník“, teda pyramidálnu kompozíciu, ktorá sa objavuje aj v jeho tvorbe najmä od záveru 20. rokov 20. storočia. Okrem dvojice spomínaných osobností renesančného umenia Benka sympatizoval s ich ďalším súčasníkom Michelangelom Buonarottim (1475 – 1564), ktorého reprodukciu portrétu mal umiestnenú v ateliéri a tiež si ju priniesol z Florencie.⁷ Počas spomínanej študijnej cesty, okrem florentských diel (socha Dávida a iné) od tohto všestranného a neustále hľadajúceho umelca, veľmi zapôsobila na Benku aj nástenná maľba Posledný súd na strope vatikánskej Sixtínskej kaplnky. „Hľadiac s vypleštenými očami po umení hladného a smädného človečika na tieto obrazy-giganty, bol som ohromený... Z antickej meravosti a či vážnosti vyrastá dynamika, nový ruch, životnosť, sila. Svalnatosť, ťarcha, mohutnosť mužov, žien i detí naznačuje nový boj a vzlet do priestoru iného umenia. Nevdojak cítim potrebu zhodiť kabát, vysúkať rukávy a dať sa týmto smerom do zápasu so starým duchom, pretože Michelangelo hucká, povzbudzuje.“⁸

V roku 1930 Benka so svojím priateľom spisovateľom Jánom Smrekom, pražským vydavateľom slovenskej literatúry Leopoldom Mazáčom a jeho manželkou opäť po piatich rokoch navštívil Francúzsko a tiež Maroko, Belgicko i Holandsko. Benku záujem o Rembrandta van Rijna (1606 – 1669) poháňal do amsterdamského Rijksmusea, kde ho potešili aj Brueghelovci. Ich diela zakotvené tematicky v im vlastnom kultúrnom i prírodnom prostredí a ich iné (v porovnaní so starším talianskym umením koncentrujúcim významné umelecké výdobytky a objavy následne rozšírené v európskom umení) maliarske techniky,

⁴ Autoportrét Leonarda da Vinci, Žena s dieťaťom Andrea del Sarto, portrét Michelangela Buonarottiho. Chýba na nich značenie, no ide o reprodukcie pôvodných renesančných diel pravdepodobne z prvých dvoch desaťročí 20. storočia.

⁵ Na Leonardovi da Vinci iste Benku zaujala okrem výtvarnej tvorby aj jeho všestrannosť a technické myslenie premietnuté do návrhov konštrukcií a technických zariadení. Benka sa tiež zaoberal navrhovaním úžitkových predmetov, napríklad aj univerzálnych technických zariadení na sústruženie, pilenie, rezanie, niekoľko takýchto návrhov je v zbierkovom fonde MMB.

⁶ BENKA, M. Cit. 3, s. 294.

⁷ V zbierkovom fonde je i neveľká kópia modelu sochy s názvom Svalovec, pripisovaná v súpise majetku písanom Martinom Benkom umelcovi, čo sa však nepodarilo potvrdiť. Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Súpis majetku M. Benku.

⁸ BENKA, M. Cit. 3, s. 287.

kompozičné východiská, práca so svetlom a farbou mu boli blízke: „*Holandská svojráznosť v umení mi imponovala. A utvrdila ma v mojich názoroch. Stvorili si umenie vlastné a – krásne.*“⁹ Umelcov – Holanďanov Benkovi pripomínalo malé grafické dielo jedného z najvýznamnejších i najznámejších predstaviteľov európskeho, zaalpského barokového umenia Rembrandta van Rijna. Grafika zachytáva poprsie muža s polodlhými kučeravými vlasmi, oblečeného v kabáte s mohutným kožušinovým golierom. Pravdepodobne ide o autoportrét umelca, ktorého ľavá polovica tváre je zatienená, teda svetlo dopadá na pravú polovicu tváre a vyobrazená časť postavy vrhá tieň v pravom dolnom rohu diela. Značenie diela v ľavom hornom rohu – Rt 1651 je málo zreteľné.¹⁰ Pripomienkou holandského umenia v MMB je tiež reprodukcia mužského portrétu od Rembrandtovho žiaka.

Z Holandska ďalej Benkova študijná cesta viedla do Nemecka, kde podľa jeho názoru chýbal umeniu pôvab holandského, talianskeho i francúzskeho umenia, no v staršom nemeckom umení nachádzal umelcov, ktorých tvorbu si vážil: „*O vplyvy tu niet núdze, no nechýbajú ani veľké a hodnotné diela. Taký Holbein, Dürer, Böcklin, Stuck a iní mali čo povedať svetu a povedali to na plné ústa. Vyrástli zo svojho národa a svoju umeleckú daň splatili mu aj s úrokmi.*“¹¹ Osobnosti nemeckého umenia v Benkovom interiéri reprezentuje čierno-biela reprodukcia diela Ružencová slávnosť od Albrechta Dürera z roku 1506. O storočie neskôr od jeho dokončenia kúpil tento obraz známy zberateľ umenia, priaznivec i podporovateľ umelcov český a nemecký kráľ, rímsko-nemecký cisár Rudolf II. a začlenil ho do svojej pražskej zbierky.¹²

Z hľadiska pôvodu a originality zostáva otáznou kresba od známeho ruského maliara Il'ju Jefimoviča Repina (1844 – 1930), predstaviteľa realizmu a jedného z najvýznamnejších predstaviteľov umeleckého zoskupenia tzv. peredvižnikov, ktoré vzniklo ako reakcia na „mŕtve umenie“, šírené petrohradskou akadémiou. Kresba ceruzou s námottom starého muža – lodného robotníka je signovaná a označená rokom 1872. Benka v súpise svojho majetku v poznámke pri nej uvádza, že ju kúpil ako originál v Prahe.¹³ O Repinových kresbách sa zmieňuje v jednom liste z roku 1934.¹⁴ V roku 1936 cestoval Benka do vtedajšieho Zväzu sovietskych socialistických republík, kde pri návšteve Moskvy v Treťjakovskej galérii videl jubilejnú Repinovu výstavu. „*Repin svojím umením už pri prvom pohľade vie pozorovateľa chytiť a tak ho opantať, že mu je až úzko, že sa priam cíti účastníkom toho, čo obraz znázorňuje. ... Uvedené tri obrazy (Burlaci, Záporožci, Zavraždenie cároviča Ivana) sú stále živé, hovoria jasnou, každému zrozumiteľnou výtvarnou rečou.*“¹⁵

Benka teda sympatizoval s umelcami, ktorí svojou tvorbou výrazne poznamenali ďalší vývoj výtvarného umenia – objavili, pozmenili a presadili nové výtvarnoumelecké výrazové prostriedky. Prikláňal sa k renesančným umelcom, čerpajúcim z antiky a k ich tvorbe, vyznačujúcej sa proporčnosťou, racionalitou, výtvarnou čistotou, vyváženosťou,

⁹ BENKA, M. Cit. 3, s. 305.

¹⁰ Otázna je originalita a pôvod diela, môže ísť o originál, ale tiež o tlač z pôvodného štočku v neskoršom období ako značenie diela. Po opätovnom sprístupnení zbierkového fondu MMB po zrekonštruovaní budovy múzea sa budeme dielom podrobnejšie zaoberať, bude podrobené ďalšiemu skúmaniu a konfrontáciám.

¹¹ BENKA, M. Cit. 3, s. 305.

¹² Národní galerie v Prahe. Albrecht Dürer: Ružencová slávnosť [cit. 2020-6-4]. Dostupné z: https://sbirky.ngprague.cz/dielo/CZE:NG.O_1552

¹³ Po opätovnom sprístupnení zbierkového fondu MMB po zrekonštruovaní budovy múzea sa budeme kresbou podrobnejšie zaoberať, bude podrobená ďalšiemu skúmaniu a konfrontáciám.

¹⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. List M. Benku adresovaný pravdepodobne Adolfovi Nystroňovi? (adresáta listu sa nepodarilo bližšie identifikovať), datovaný 1934.

¹⁵ BENKA, M. Cit. 3, s. 309.

kategóriou krásy a harmónie. Benka isto sympatizoval so všestrannosťou Michelangela a Leonarda da Vinci, ktorou mohli zosobňovať aj jeho vlastné, ešte len tušené umelecké ambície. Realizoval ich až neskôr – od začiatku 30. rokov 20. storočia v podobe úspešných monumentálnych prác pre architektúru (leptané sklá pre Kolonádový most v Piešťanoch, sgrafitá na budovu Roľníckej vzájomnej pokladnice v Martine a iné) či pokusmi vstúpiť do dejín husliarstva inovovaním tvarov huslí. Spomínaní umelci mu mohli byť tiež vzorom ako uplatniť trojrozmerné výtvarné cítenie, vrodennú zručnosť (drevorezby a sochárske pokusy realizované v rôznych materiáloch) a technicko-konštruktívne myslenie, Benkom prejavené napríklad návrhmi na technické zariadenia. Repin si ho získal realistickou pravdivosťou a Rembrandt (zosobňujúci pre Benku holandské umenie) schopnosťou kráčať vlastnou cestou. Obaja títo umelci ho oslovili tiež tvorbou námětovo zakotvenou v tradíciách svojej krajiny, odrážajúcu jej atmosféru, človeka a jeho život, prácu a kultúru v širšom zmysle.

Českí klasici 19. storočia – inšpirátori

Martin Benka si naposledy spomínané hodnoty, kvality a obsahy umenia začal naplno uvedomovať po roku 1918, po vzniku Československa, keď sa vytvorili podmienky slovenskej kultúry. Kreujúc národnú líniu maliarstva, začal tematicky čerpať z hornatých regiónov Slovenska. Iná situácia však vládla na Slovensku v čase Benkovho štúdia u českého krajinára A. Kalvodu v rokoch 1909 – 1914, kedy politické podmienky nepriali kultúrnemu a umeleckému rozvoju. Až do roku 1918 slovenským umelcom (i intelektuálom) chýbalo širšie zjednocujúce inštitucionálne zázemie, finančná i morálna štátna podpora, fungujúci maliarsky spolok či príležitosti vystavovať. Slovensko bolo súčasťou Uhorska, ktorého vládna politika potláčala prirodzený rozvoj a napĺňanie potrieb moderných národov okrem dominujúceho maďarského. Umelecké a kultúrne dianie bolo roztrieštené, izolované do niekoľkých centier, pričom vo viacerých zohrávali rolu zväčša inonárodní umelci. Z úsilia o kreovanie národne orientovaného prúdu v umení, ktorého najvýraznejšími reprezentantmi boli pred 1. svetovou vojnou i počas nej Jozef Hanula a český maliar pôsobiaci na Slovensku Jaroslav Augusta, zostával Benka vyčlenený. Aj preto, že do roku 1918 Slovensko, s výnimkou rodného Záhoria hraničiaceho s Moravou, navštívil len raz – v roku 1913.

Benkovi teda zostalo nadhlo najbližším české umelecké prostredie, ktoré malo nielen bohatú tradíciu, ale aj vytvorenú inštitucionálnu štruktúru v podobe umeleckých škôl – Akadémie výtvarných umení (ďalej AVU) a Umeleckopriemyselnej školy (ďalej UPŠ), profesijných spolkov (napríklad Mánes, Združenie výtvarných umelcov moravských – ďalej SVUM, Jednota umelcov výtvarných), zbierkotvorných inštitúcií (Moderná galéria). Aktívne fungoval trh s umením, podpora formou štipendií (napríklad Hlávkovo) a objednávok výtvarných diel do verejných priestorov.

Benka si v českom prostredí prirodzene – v jeho novších dejinách i medzi žijúcimi osobnosťami hľadal umelecké vzory – vážil si umelcov, ktorí mu boli blízki a inšpiratívni. K nim patril Josef Mánes (1820 – 1871). Reprodukcia portrétu tohto významného českého všestranne nadaného maliara dopĺňala Benkov ateliér. Bol najtalentovanejšou osobnosťou početnej umeleckej rodiny Mánesovcov, ktorá predstavovala osobitý fenomén v českom umení 19. storočia. Mánes sa venoval historickým námětom, portrétnej tvorbe a žánrovým motívom, zobrazujúcim scény z každodenného života. Navštívil aj Slovensko a spätosť s ním i diela, ktoré tam vytvoril s idealizovaným nábojom neporušenej harmónie plynúcej z jednoty človeka a krajiny, ktoré zaujali M. Benku. Ako umelec s citom pre farebnosť ocenil drobné žánrové obrázky J. Mánesa, ktoré svojim koloristickým a maliarskym

podaním patria podľa niektorých českých umenovedcov k najlepším dielam českého maliarstva 19. storočia.¹⁶

V Benkovej zbierke je najstarším grafickým dielom českého umenia 19. storočia lept známeho krajinára Juliusa Mařáka (1832 – 1899), ktorý istý čas pôsobil vo Viedni a potom od roku 1887 dvanásť rokov učil krajinomalbu na AVU v Prahe. V Mařákovskej tvorbe, ktorej princípy si osvojilo mnoho výborných českých krajinárov, dominujú realistické východiská, spojené s doznievajúcim romantizmom českého národného obrodzenia. Ako jediný krajinár sa zapojil do výzdoby Národného divadla, kde stvárnil významné miesta českých dejín (Říp, Vyšehrad a iné). Lept v zbierke MMB s názvom Bludička z roku 1875 zobrazuje melancholickú atmosféru figurálneho motívu uprostred prírodnej scenérie. Romanticcko-tragický motív bludičky a muža, ktorý ju nasleduje, je modelovaný svetlom a tieňom – jemnými prechodmi mnohých odtieňov sivej farby. Dielo i jeho samotný námet majú romantizujúci výraz, ktorý neskôr maliar nahradil príklonom k plenérovému realizmu.

Ludsky i umelecky Benku obohatilo osobné stretnutie s významným českým maliarom, považovaným spolu s predchádzajúcimi dvoma umelcami za klasika českého výtvarného umenia 19. storočia, Mikolášom Alešom. Aj on sa, podobne ako Mařák, podieľal na maliarskej výzdobe Národného divadla v Prahe. Alešove bravúrne kresliarsky vytvorené obrázky, s ktorými vyrastali generácie českých i časť slovenských detí, Benka poznal z časopisu *Světovzor*. Umelca navštívil v jeho byte v roku 1912, keď mu bol v Kalvodovom i svojom mene blahoželal k 60. narodeninám. O tomto významnom českom maliarovi bolo známe, že patril k čitateľom slováckeho a slovenského folklóru. Mladý Benka si z návštevy u Aleša, ktorého reprodukciu portrétu (vytvoreného Maxom Švabinským) s faksimile podpisu si umiestnil do svojho ateliéru, odnášal dojmy, ktoré v knihe *Za umením* vyjadril takto: „*Bol to naozaj človek zlatého srdca. Uveličený, že som ho mohol poznať, vracal som sa do ateliéru. Ako vzácny príkaz zneli mi v duši jeho slová, aby som mal rád umenie i svoj rod.*“¹⁷

Benkovi súčasníci – moravskí a českí umelci

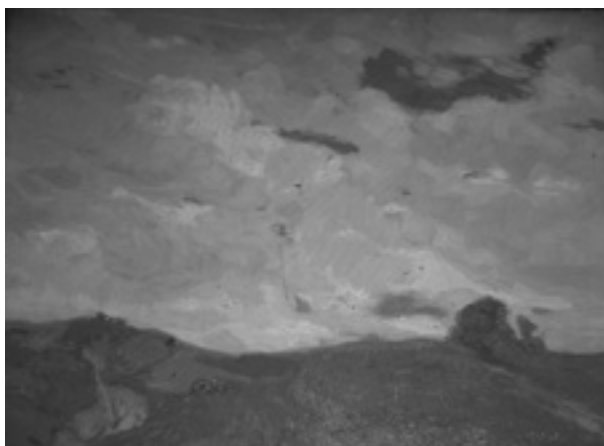
Mnohých súčasníkov – kolegov Benka spoznal priamo v ateliéri maliarskej školy A. Kalvodu a sám učiteľ ho postupne doviedol do sveta výstav, umenia a umelcov. Do Kalvodovho ateliéru chodili zväčša krajinári, maliari ľudového žánru, ale aj niektorí študenti a pedagógovia z prostredia AVU, členovia Jednoty výtvarných umelcov (Kalvoda bol do roku 1911 jej členom, od roku 1907 redigoval spolkový časopis *Dílo*) i SVUM, ktorého bol spoluzakladajúcim členom aj Benkov učiteľ, neskôr bol tiež jeho predsedom. Kalvodov ateliér bol cieľom návštev aj ďalších osobností – okrem maliarov ho navštevoval aj významný hudobný skladateľ Leoš Janáček a mnohé iné osobnosti kultúrneho, ale aj politického života.

Nielen počiatočné pražské kontakty, ale tiež Benkova raná tvorba vyrástli predovšetkým na podnetoch a usmerneniach Kalvodu (1875 – 1934). Tento maliar, grafik, pedagóg i spisovateľ bol nielen Benkovým prvým učiteľom, ale aj priateľom, ktorý mu pomohol zorientovať sa v Prahe a jej umeleckom svete. Rozoznal jeho talent a chránil ho pred nástrahami rýchleho zárobku či povrchnej maliarskej práce. O ich vzťahu a vzájomnej dôvere svedčia Benkove slová, ktorými reagoval na kritiku tvorby či výučby svojho učiteľa: „*Ja si svojho učiteľa vážim, on to so mnou dobre myslí, a až raz dosiahnem stupeň, kde*

¹⁶ BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Naděžda, ed. *Umění 19. století*. Praha: Národní galerie v Praze, 2002, s. 24–28. ISBN 80-7035-232-9.

¹⁷ BENKA, M. Cit. 3, s. 276.

Obr. 1. Alois Kalvoda: Krajina, olej na plátne, nedatované, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020
Fig. 1. Alois Kalvoda: Landscape, oil on canvas, undated, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

*by mi jeho metóda neprosplievala, poradím si sám – budem hľadať vlastné východisko.*¹⁸ Kalvoda študoval na pražskej AVU u J. Mařáka, bol teda odchovancom českej krajinárskej školy s realistickými východiskami, ovplyvnenými plenérovou maľbou. V roku 1900 ako štipendista navštívil Paríž a o rok neskôr Mníchov, kde maliarsky napredoval. Po návrate si založil súkromnú krajinársku školu na pražských Vinohradoch, ktorá čiastočne suplovala po Mařákovskej smrti nefunkčnú krajinársku speciálku na AVU. Po spomínaných zahraničných študijných cestách Kalvoda zmenil svoj maliarsky rukopis – realisticky uchopenú krajinu začal pretvárať viac pod vplyvom secesného symbolizmu a následne do svojej tvorby pretavil inšpirácie impresionizmom, čoho výsledkom boli presvetlené krajinomaľby s komornými zákutiami či ďalekou perspektívou harmonickej farebnosti. Jedna z Kalvodových krajinomaľieb sa nachádza v zbierke MMB. Nie je datovaná, podľa maliarskeho rukopisu mohla vzniknúť v rokoch 1910 – 1915. Zachytáva vyľudnenú letnú, mierne zvlnúťú lúčnu krajinu s ďalekou perspektívou, s briežkom brázdneným poľnou cestou. Horizont krajiny je položený nízko, aby sa nad ňou mohlo týčiť vysoké nebo s mrakmi, spomedzi ktorých len na niekoľkých miestach presvítá modrá obloha. Kalvoda, patriaci k najlepším českým krajinárom prvých desaťročí 20. storočia, namaľoval túto náladovú krajinu, poznamenanú atmosférickými zmenami pred búrkou, pre jeho tvorbu príznačným deleným rukopisom, ktorý si osvojil aj jeden z jeho najtalentovanejších žiakov – Martin Benka a maľoval ním v ranom období tvorby.

Svoje rané diela, ešte ovplyvnené učiteľovým rukopisom, Benka vystavoval v roku 1913 v Hodoníne prvýkrát so SVUM, ktorého sa v spomínanom roku zároveň stal členom.¹⁹ Na otvorení tejto výstavy Benka osobne spoznal moravského maliara Joža Uprku (1861 – 1940). Benka v liste adresovanom jeho dcére spomínal na to, že na vernisáži jeho obrazy nepochválil, len mu radil, že musí ísť vyššie a vyššie. Neskôr, keď sa stal Kalvoda predsedom SVUM, navštívil s Benkom Joža Uprku v Hroznej Lehotě. Benkovi utkvelo v pamäti, že podnecoval mladých umelcov k tvorbe a tiež mal prehľad o slovenských umelcoch, ktorých v tom čase Benka ešte nepoznal (Eugen Lehotský, Milan Tomka Mitrovský,

¹⁸ BENKA, M. Cit. 3, s. 222.

¹⁹ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. List M. Benku J. J. Langnerovej, datovaný 13. 3. 1913.

Emil Pacovský, Gustáv Mallý, Jozef Hanula).²⁰ Uprka maľoval jasnými žiarivými farbami presvetlené ľudovožánrové kompozície vychádzajúce z realistickej maľby, ktorú po pobyte v Paríži v rokoch 1892 – 1893 spojil s prvkami impresionistického maliarstva.²¹ V prvom desaťročí 20. storočia maľoval aj na Slovensku, v maliarskej kolónii založenej J. Augustom v Detve. Do spálne si Benka umiestnil reprodukciu Uprkovho diela z roku 1909 – Žena v mentieke z Myjavy. Ľudovožánrový námet tejto krojovej štúdie situovanej v pleníri odkazoval na Benkov rodný kraj. Podľa jeho názoru malo dielo J. Uprku spomedzi českých a moravských umelcov azda najväčší vplyv na slovenských maliarov, najvýraznejšie ovplyvnil Skaličana – maliara Gustáva Mallého. Vzhľadom na regionálnu a kultúrnu blízkosť južnej Moravy a Skalice bolo pre neho Uprkovo dielo inšpiratívne z hľadiska námetu i charakteru zobrazovanej krajiny a jej atmosféry: „*hovorilo blízkym jazykom moravským, aj to len pre západné slovenské kraje*“, a Benkovi „*krajinársky nemohlo mi nič dať*“.²² J. Uprka a jeho brat – sochár Franta Uprka (1868 – 1929) však vplývali na Benku viac principiálne a morálne ako maliarsky formálne: „*Uprkovci mali na mňa vplyv viac morálny a ja som ho ochotne prijímal. Lepšie rozumeli našej povahe, im takej blízkej, preto som ich city chápal tak, akoby ony boli naše a moje vlastné. Isteže rozdiely sa našli, no nebolo ich tak veľa, aby sa nemohli prijať.*“²³ V tvorbe bratov Uprkovcov Benku zaujala nielen ich sústredená orientácia na námety ľudového žánru, ale i na kultúru života vidieckych ľudí, čo oceňoval. A tiež mu bol sympatický ich maliarsky a sochársky prejav, ktorý mal „*korenisté jadro, chuť, vôňu, pôvab, ktorým Uprkovci priam oplývali. A jednako Uprkovci neboli len folklór, ako sa im nesprávne vyčítalo, vo svojich dielach hoci krojovaných, zachytili kus nášho života, čosi, čo sa ani predtým, ani potom nikomu tak nepodarilo.*“²⁴ Benku v jeho pražskom i martinských ateliéroch sprevádzali tri modely sôch od F. Uprku – Mládenec, Tanečnica a Hlásnik. Ich autor, späť s moravskoslováckymi a slovenskými ľudovožánrovými námetmi, patril k Benkovým generácie starším druhom, ktorý ho povzbudzoval v jeho maliarskom programe. Našiel u neho to, čím sa Kalvoda nezaoberal, respektíve o čom nediskutoval a neprecizoval: „*my musíme splácať nášmu rodu v bankovkách umenia; cudzím nie sme nič dlžní, ale našim, – národu. Je tak krásny, že nikde na svete nenájdeš taký!*“²⁵ Na margo pražskej výstavy SVUM v roku 1921, kde Benka vniesol do svojho umenia slovenské námety a s nimi spojený drsnejší výraz i ponurejšiu farebnosť, ktoré vyvolali nevôľu jeho učiteľa, Uprka ho povzbudil týmito slovami: „*Marcinko, vieš aj keď to ešte nie je také, ako by si sám chcel, základ si si dal dobrý, stavaj ďalej a prehlbuj, naša nôta zneje. Budú Ťa chváliť aj haniť, vyber si z každého, čo ti dobre padne, a spievaj si svoju.*“²⁶

F. Uprku Benka stretával aj počas maliarskych plenérov, ktoré pre svojich študentov A. Kalvoda, pochádzajúci z južnej Moravy, často smeroval práve do svojho rodiska. Podľa Kalvodových spomienok bol F. Uprka obľúbeným spoločníkom, keďže mal bezprostrednú, veselú, prajnú povahu.²⁷

²⁰ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Koncept listu M. Benku Eve Novákovej-Uprkovej, datovaný 1969.

²¹ V roku 1902 navštívil Uprkov ateliér francúzsky sochár Auguste Rodin.

²² BENKA, M. Cit. 3, s. 329-330.

²³ BENKA, M. Cit. 3, s. 329-330.

²⁴ BENKA, M. Cit. 3, s. 340.

²⁵ BENKA, M. Cit. 3, s. 234.

²⁶ BENKA, M. Cit. 3, s. 276.

²⁷ KALVODA, Alois. *Prátele výtvarníci – vzpomínky a úvahy*. Praha: Jednota umělců výtvarných, 1929, s. 78-95 [cit. 2020-2-7]. Dostupné z: <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:eb2e3420-3d96-11e4-8fc5-005056827e52?>

Obr. 2. Ateliér Martina Benku so sochami Frantu Uprku – Mládenec a Hlásnik. SNM v Martine – MMB. Foto A. Jančiová, 2018

Fig. 2. Martin Benka's studio with sculptures by Franta Uprka – Young Man and Watchman. SNM in Martin – MMB. Photograph by A. Jančiová, 2018

Obr. 3. Jakub Obrovský: V záhrade, farebná litografia, 1944, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 3. Jakub Obrovský: In the Garden, colour lithography, 1944, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

Kalvodov pražsko-vinohradský ateliér bol miestom často navštevovaným jeho krajanmi, Moravanmi. Vplývali na Benkov umelecký rast a na zacielenie tvorby, čo nepriamo podporuje známy fakt, že väzby medzi nepočetnou skupinou slovenských a moravsko-slováckych umelcov boli blízke, keďže je známe, že moravskí maliari „organizačne i z formovo-obšahovej stránky aktivizačne pôsobili na prvú generáciu slovenských umelcov“.²⁸ Benka sa pohyboval v „konzervatívnejšom“ umeleckom prostredí, medzi krajinármi a umelcami inklinujúcimi k ľudovožánrovým námetom, s východiskami v realizme, impresionizme a secesnom symbolizme. Medzi týmito umelcami, otvorene odmietajúcimi napríklad kubizmus a iné moderné dobové smery a avantgardnými umelcami bol priepastný rozdiel, ktorý často vyvolával ostré polemiky.

Pre avantgardných umelcov bola neprijateľná tvorba moravského maliara a sochára, člena SVUM Jakuba Obrovského (1882 – 1949), ktorú považovali za symbol konzervativizmu. Tento umelec, pedagóg i spisovateľ absolvoval maliarsku špeciálku Maxa Pirnera na AVU. Po jej skončení získal štipendium na cestu do Talianska. Po návrate z neho spojil inšpirácie starým antickým a renesančným umením s moderne chápanou sýtou a žiarivou farebnosťou. Tvoril výrazné figurálne kompozície s dominujúcimi ženskými postavami. Okrem komornej tvorby realizoval viaceré verejné zákazky na výzdobu interiérov budov (napríklad Priemyselný palác, Obecný dom, oba v Prahe). Medzi súčasníkmi, s výnimkou spomínaných avantgardných umelcov, bola jeho tvorba populárna a oceňovaná napríklad aj prijatím do kuratória Modernej galérie v Prahe, Českej akadémie vied a umení, parížskej Societé Nationale des Beaux-Arts (1921) a v roku 1935 menovaním za rektora pražskej AVU.²⁹ Od J. Obrovského Benka získal dve grafické diela – litografie V záhrade (alebo Dievčatá oberajúce ovocie) a V izbe, obidve datované rokmi 1943 a 1944. Dominujú im výrazné ženské postavy a sú charakteristické umelcovým veľmi osobitým, farebne, tematicky i kompozične nápaditým prejavom poznamenaným výrazným nábojom novoromantizmu. A. Kalvoda dešifroval ideovú a idealistickú črtu Obrovského diel v nasledovnej veľmi osobnej reflexii: „*Zo súboru jeho obrazov vyžaruje opojná vôňa intimity a radostná záplava farieb a svetla. ... Obrovský maľuje svoje sny a túžby. Tvorí si nové svety, nový čistý život. ... Nepocítil som azda nikdy v expozícii hneď v prvých okamihoch toľko pokoja a dôvery k umelcovmu dielu, ako pred týmito obrazmi, ktoré sú vyrozprávané s rýdzim nadšením, prouto a s nezakalenou životnou vierou. K takej kráse netreba ani afektu, ani filozofie.*“³⁰ Obrovský, ktorý bol nielen výraznou, ale aj všestrannou umeleckou osobnosťou sa od roku 1923 venoval aj sochárskej tvorbe.³¹ Za jednu zo svojich sôch Vraždiaci Odyseus získal v roku 1936 Katzovu cenu Českej akadémie vied a umení, ktorá bola v 30. rokoch 20. storočia považovaná za najprestížnejšiu cenu pre česko-slovenských umelcov. V zbierke MMB sa okrem grafik nachádza aj jeho komorná keramická soška – Fortuna (nazývaná tiež Jar alebo Šťastie), inšpirovaná antickou – ženská postava s rohom hojnosti s kvetmi. Dielo získal Benka ako členskú prémii SVUM. Obrovský sa zoznámil s Benkom v roku 1912 v Kalvodovom ateliéri. Vtedy začínajúceho umelca povzbudil, aby svoje diela prvýkrát

page=uuid:0e71f530-5425-11e4-8b11-005056827e51

²⁸ ZAŤKOVÁ, Lubica. Martin Benka – jeho miesto vo výtvarnom umení a vzťah k národnej kultúre. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 29*. Edit. K. Strelec. Roč. LXXXII, Martin: SNM, 1988, s. 23-24.

²⁹ [cit. 2020-5-7]. Dostupné z: <https://www.muoz.cz/sbirky/obrazy--44/obrovsky-jakub--568/>

³⁰ KALVODA, A. Cit. 27, s. 75-77.

³¹ KONEČNÝ, Milan. *Česká keramika. Rukověť keramického průmyslu v Čechách 1748 – 1948*. Praha: Leonardo, 2003, s. 469. ISBN 80-238-9460-9.

Obr. 4. Roman Havelka: Les, farebná litografia, nedatované, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020
Fig. 4. Roman Havelka: Forest, colour lithography, undated, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

vystavil, čím symbolicky odštartoval jeho nástup na výtvarnú scénu a pozitívne motivačne ovplyvnil ďalší umelecký rast.³²

Spoluzakladajúcim členom SVUM, predsedom v rokoch 1923 – 1940 a jeho doživotným čestným predsedom bol krajinár Roman Havelka (1877 – 1950), ktorý študoval na AVU v Prahe u J. Mařáka, Stanislava Suchardu a Rudolfa Ottenfelda. Po skončení školy cestoval po Taliansku a Bosne a na nejaký čas si zriadil ateliér v Mníchove. Maliarskymi skúsenosťami z ciest obohatil východiská získané v Mařákovvej krajinárskej škole, ktorej realisticko-plenérovú maľbu spojil s prvkami impresionistického rukopisu a presvetlenou krajinou. Je považovaný za maliara – lyrika, ktorý do diel premietol zmysel pre kúzlo svetiel a tieňov, meniacich sa farebných odtieňov stromov a porastov. Učarovalo mu povodie rieky Dyje, odkiaľ čerpal mnoho inšpirácií.³³ Jeho litografia *Les* v zbierke MMB predstavuje abstrahovaný lesný interier stvárnený deleným rukopisom, vytvorený jemnými odtieňmi pastelových farieb.

Medzi aktívnych členov SVUM patrili František Hoplíček (1890 – 1946), maliar a grafik, ktorý študoval na pražskej AVU u Vlada Bukovaca a R. Ottenfelda. Potom žil istý čas

³² Vďaka Obrovského iniciatíve Benka prvýkrát vystavoval v roku 1913 v pražskom Rudolfíne i na výstave SVUM.

³³ TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. I. díl, Praha: Tvar, 1947, s. 306.

vo Viedni a v Antverpách. Od roku 1921 bol redaktorom Umeleckých listov, ktoré SVUM vydával. Maľoval portréty, krajinu, krojové štúdie a každodenný život sedliakov z Hanej.³⁴ V zbierke MMB je grafické dielo *Pri stole*, nazývané aj *Rodina*. Dielo so sociálnym podtónom zobrazuje sedliacku rodinu pri skromnom stole a jedle. Interiér i celý výjav odkazujú na striedmosť flámskeho umenia, ktoré Hoplíček študoval počas pobytu v Antverpách. Ústredný motív stolujúcej rodiny v hornej časti diela ohraničuje poloblúk, ktorý umelcovi poslúžil na naratívne a viacčasové vrstvenie deja. Na ľavej strane diela poloblúk kopíruje zohnutý chrbát a sklonenú hlavu muža, sediaceho na konci stola. Oddeluje miniatúrny pracovný motív nakreslený nad stolujúcou rodinou, ktorý zobrazuje toho istého muža kráčajúceho po poli za koňmi a pluhom, čo bol obľúbený a častý námet v tvorbe umelca. V zachovanej korešpondencii sa Hoplíček obracia na Benku s požiadavkou vzájomnej výmeny diel, aby si vybudoval zbierku umenia svojich kolegov pre radosť i materiálne zabezpečenie svojej rodiny v budúcnosti. Vyzval ho, aby niečo napísal, alebo odporučil nejakého autora do slovenskej časti Umeleckého listu v roku 1921, ktorý mal v pláne zostaviť.³⁵

Súkromnú školu A. Kalvodu navštevoval moravský maliar, grafik a ilustrátor Karel Němec (1879 – 1960), ktorý ďalej v štúdiu pokračoval na UPŠ, tú však nedokončil. Vrátil sa do rodiska – na Vysočinu, kde pomáhal s hospodárstvom svojmu otcovi. Popri tom tvoril a napomáhal rozvoju Horáckeho múzea v Novom Meste na Morave.³⁶ Po návrate z ukrajinského zajatia po 1. svetovej vojne sa venoval najmä grafickej tvorbe a veľmi svojráznym sgrafitám, do diel vkladal humor a nadsádzku. V jeho tvorbe dominujú figurálne kompozície s námetmi svätcov, strašidiel či postáv z horáckych povestí. Inšpiroval sa stredovekým drevorytom a knižnou výzdobou.³⁷ Jeho drevorezy a drevoryty sa vyznačujú hrubými líniami, plošnosťou, niektoré nesú znaky dekorativizmu a ilustratívnosti, k čomu prispieva aj členenie obrazovej plochy ohraničením ústrednej kompozície poloblúkom v hornej časti. Rohy obrazovej plochy dopĺňajú drobné postavičky, často podobné anjelom. Tieto znaky nesie aj dielo v zbierke MMB, zobrazujúce sv. Juraja bojujúceho s drakom.

Ďalším študentom A. Kalvodu a členom SVUM bol Hilar Václavek (1886 – 1951), maliar, grafik a ilustrátor. Venoval sa najmä krajinomalbe, pričom preferoval krajinu z okolia Prostějova, odkiaľ pochádzal a z Dražanskej vysočiny. V zbierke MMB je grafické dielo z roku 1945 s krajinársko-figurálnym námetom, na ktorom vyobrazil v skorej jarnej, mierne zvlnenej krajine rodinu, pracujúcu na poli. Zo zachovanej korešpondencie vieme, že s M. Benkom bol v kontakte kvôli organizovaniu výstavy Klubom priateľov umenia v Prostějove v roku 1935.³⁸

Členom SVUM a blízkym rodákom A. Kalvodu bol sochár a medailér Rudolf Březa (1888 – 1955). Študoval na UPŠ v Prahe, kde skončil všeobecnú časť a figurálnu prípravku u S. Suchardu. Absolvoval študijné cesty do Nemecka, Francúzska a Talianska, ktoré napomohli jeho umeleckému rastu. Počas 1. svetovej vojny bol odvedený, stal sa členom československých légií a patril k vojakom, ktorí zaisťovali novovznikajúcu hranicu na južnom Slovensku. Téma odboja sa premietla do jeho povojnovej tvorby – vytvoril niekoľko pamätníkov odboja (v Prahe-Vozkoviciach, Libochoviciach a inde), oficiálny znak československých légií a medaily vojenských plukov. Podobne ako Benka spolupracoval s aktivizujúcim sa sokolským hnutím. V 20. a 30. rokoch tvoril tiež oficiálne

³⁴ TOMAN, P. Cit. 33, s. 367.

³⁵ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Listy A. Hoplíčka adresované M. Benkovi, 20. roky 20. storočia.

³⁶ Karel Němec. ABART [cit. 2020-4-20]. Dostupné z: <https://cs.isabart.org/person/2598>

³⁷ TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. II. díl. Praha: Tvar, 1950, s. 194.

³⁸ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. List Hilara Václavka Martinovi Benkovi, datovaný 27. 5. 1935.

Obr. 5. František Hoplíček: Pri stole, farebná litografia, nedatovaná, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 5. František Hoplíček: At the Table, colour lithography, undated, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

Obr. 6. Karel Němec: Svätý Juraj, farebný drevorez, nedatovaný, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 6. Karel Němec: Saint George, coloured woodcut, undated, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

portréty, monumentálne plastiky a pomníky významných českých a slovenských osobností – T. G. Masaryka v Dobrovici, Bedřicha Smetanu v Olomouci, M. R. Štefánika v Chraste u Chrudimi či náhrobok rodiny Kalvodovcov v Šlapaniciach. Jeho tvorba mala presahu aj do verejných priestorov na Slovensku – v rokoch 1921 a 1922 vytvoril pamätník odboja v Nových Zámkoch, ktorý sa, žiaľ, spolu s jeho pamätníkom M. R. Štefánika v Myjave nezachoval.³⁹ Vytvoril tiež jednu z viacerých tabúl venovaných pôsobeniu Ľudovíta Štúra v Modre na tzv. Šnellovom dome. Březa dal tejto tabuli podobu, ktorá vychádza z dvojramenného kríža na trojvrší.⁴⁰ V zbierke MMB je od tohto sochára nevelké dielko Svätý Juraj na vzpínajúcom sa koni, zabíjajúci draka. Fotografia tejto komornej plastiky sa spolu s ďalšími ranými dielami mladého sochára objavila v I. ročníku Umeleckého listu z roku 1919, už spomínaného periodika SVUM, ktorého redaktorom bol v počiatkoch A. Kalvoda. Táto plastika sv. Juraja bola v roku 1919 prémiou SVUM.⁴¹ Březa vytvoril toto dielo aj štvornásobne zväčšené, nachádza sa v súkromnej zbierke.⁴²

V zbierke MMB sa nachádza aj dielo Jozefa Františka Žáka (1886 – 1952), sochára, kamenosochára, rezbára a grafika, ktorý študoval na akadémiách v Mníchove, Viedni a Prahe v špeciálke Jána Štursu. Tvoril portréty, pomníky a venoval sa tiež komornej soche. Z nej tvoria osobitnú časť drobné figurálne ženské plastiky z hliny či dreva. V zbierke MMB sa zachovala Žákova drevorezba s názvom K Slnku. Sochársky poloakt zobrazuje štíhlu postavu mladej ženy s padajúcou drapériou okolo pása, s dohora vystretými rukami, čím umelec dosiahol ladnú siluetu do výšky vypätého ženského tela. Povrch plastiky, na ktorom sú drsné časti s pravidelnými stopami dláta kombinované s hladko upravenými povrchmi, dodáva dielu expresívne napätie.

V priateľskom kontakte s Benkom bol významný maliar a grafik, pedagóg, autor návrhov bankoviek i poštových známok, rodák z Kroměříža Max Švabinský (1873 – 1962), ktorý študoval na AVU u M. Pirnera. V roku 1897 odišiel na rok do Paríža, neskôr precestoval Francúzsko, Nemecko, Holandsko a Belgicko. Na AVU v Prahe viedol v rokoch 1910 – 1926 grafickú špeciálku, od roku 1927 špeciálku figurálneho maliarstva a niekoľkokrát bol zvolený za rektora tejto akadémie. Podobne ako J. Obrovský bol členom kuratória Modernej galérie v Prahe, Českej akadémie vied a umení, parížskej Societé Nationale des Beaux-Arts a iných inštitúcií i umeleckých spolkov. Jeho tvorba sa odvíjala od tradície českej maľby poslednej štvrtiny 19. storočia, ktorú spojil s dobovými inšpiráciami prelomu storočí – secesiou a symbolizmom. Venoval sa krajinomaľbe, figurálnym kompozíciám i portrétom. Patril k umelcom s neobyčajnou kresliarskou zručnosťou. Okrem početných kresieb vytvoril aj mimoriadne veľké množstvo grafičiek – leptov, litografií, drevorytov. Z umelcovej maliarskej tvorby sú známe veľké obrazové kompozície – hymnusy českej zeme, ľudu a jeho práce. Od roku 1931 každoročne cestoval na stredné Slovensko a k českým motívom pribudli aj kresby a litografie náladových krajín s námetmi zo Slovenska – napríklad z Nízkych Tatier či Muránskej Vysočiny.⁴³ V zbierke MMB sa nachádza niekoľko menších Švabinského grafických diel z konca 50. rokov 20. storočia (Kvety, Novoročenka) a jedno z jeho starších diel. Vyznačuje sa secesným symbolizmom a vnútornou dynamikou – ide o známy drevoryt z roku 1918 Augustové poludnie s venovaním M. Benkovi. Autorova početná portrétna

³⁹ Rudolf Březa – medailón [cit. 2020-2-15]. Dostupné z: <https://www.podoliubma.cz/file.php?nid=4624&oid=845406>

⁴⁰ KOWALSKI, Tomáš. Ľudovít Štúr vo výtvarných pamiatkach. In: *Monument revue*, roč. 4, č. 2, 2015, s. 2-3.

⁴¹ Nachádza sa v zbierke Galérie výtvarného umenia v Hodoníne. Pozri bližšie CHALÁNKOVÁ, Hana. *Sochař Rudolf Březa*. Bakalárska diplomová práca. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dejín umění, 2010, s. 15 [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/ann85h/943056>

⁴² CHALÁNKOVÁ, H. Cit. 41, s. 17.

⁴³ TOMAN, P. Cit. 37, s. 573-578.

Obr. 7. Pracovňa Martina Benku so sochou Josefa Františka Žáka a grafikou Augustové poludnie od Maxa Švabinského (vľavo hore). SNM v Martine – MMB. Foto A. Jančiová, 2018

Fig. 7. Martin Benka's office with a sculpture by Josef František Žák and the graphic art "August Afternoon" by Max Švabinský (top left). SNM in Martin – MMB. Photograph by A. Jančiová, 2018

tvorba významných českých osobností je v zbierke MMB, okrem už vyššie spomínanej reprodukcie portrétu M. Aleša, zastúpená aj portrétmi českého maliara Josefa Navrátila z roku 1947 a Jana Amosa Komenského z roku 1920. Komenského podobizeň vytvoril k 250. výročiu jeho úmrtia podľa predlohy holandského maliara Juriaena Ovensa z druhej štvrtiny 17. storočia, ktorá bola v roku 1905 novoobjavená v amsterdamskom Rijksmuseum. Benka daroval Švabinskému litografiu pltníkov (pravdepodobne Dolu Váhom), na ktorej Švabinský ocenil, že pri úspornosti výtvarných prostriedkov vystihujú charakter slovenskej krajiny a hoci je dielo vytvorené grafickou technikou, pôsobí maliarsky.⁴⁴

Jedným zo študentov grafickej špeciálky M. Švabinského na pražskej AVU sa v roku 1919 stal Jaroslav Vodrážka (1894 – 1984), ktorý predtým študoval na UPŠ. Tento maliar, ilustrátor, grafik, spisovateľ a pedagóg patril k početným českým umelcom, ktorých

⁴⁴ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Pohľadnica Maxa Švabinského Martinovi Benkovi, datovaná 7. 2. 1960.

životné osudy i dielo boli späté so Slovenskom. Jeho pôsobiskom sa stalo na takmer dve desaťročia mesto Martin, kde žil od roku 1923 do roku 1939. Učil na tamjšom gymnáziu a okrem toho intenzívne spolupracoval s Maticou slovenskou pri ilustrovaní detských kníh a časopisov, ktorými prispel k základom modernej slovenskej detskej ilustrácie a knižnej grafiky. Vodrážkove kresby, vychádzajúce z realistických tradícií českej výtvarnej školy, často plné malých postavičiek či zvierat, usporiadané do dynamických kompozícií, boli plné optimizmu a otvárali detskej fantázii nové svety. Zmyslom autora pre detail, prácu s farbou i navodenie pocitov, kultivovali vkus malých čitateľov. Počas slovenského pobytu sa do Vodrážkovej voľnej grafickej a kresbovej tvorby premietla severoslovenská horská krajina, architektúra, kroje a ľudové typy – drotári, Jánošíkovia, zbojníci, pastieri, bačovia, valasi či ľudia pri práci na poli. Hoci Benka a Vodrážka nikdy súčasne nežili v Martine, poznali sa z umeleckých podujatí a okrem toho obaja spolupracovali s Maticou slovenskou. Vodrážkovi po presťahovaní sa do Prahy zvykli tráviť časť prázdnin v Martine. V auguste 1960 navštívili aj M. Benku v jeho novom dome s ateliérom. Ich návšteva je zaznamenaná v pamätnej knihe, do ktorej Vodrážka nakreslil devu v ľudovom odeve a doplnil ju nasledovným veršom: „*Vezmi múza fujarenku, navštív nášho pána Benku, aby doma pri cymbale krásne farby ladil stále.*“⁴⁵ Okrem tejto kresby sa v zbierkovom fonde MMB nachádza Vodrážkova grafika – drevorez Chlap zo Ždiaru z roku 1939, kresba tušom – Cintorín a aj súbor ilustrácií k pravdepodobne nevydanej knihe Veselá rozprávka.

Študentom J. Vodrážku na Štátnej grafickej škole bol český maliar, spisovateľ, medailér a fotograf Ján Čáka (1929 – 2018), ktorý napísal okolo 30 kníh a menších publikácií s vlastnými ilustráciami. Tvorivá činnosť umelca bola zameraná najmä na popularizovanie Brd a ich okolia, kde žil. Medzi brdskými kopcami sa zachovala ruina stredovekého hradu Valdek, ktorý bol námetom viacerých Čákových grafičiek i kresieb. Jedno z umelcových grafických diel, na ktorých v širšej krajinnokopcovitej panoráme zachytil ruinu hradu Valdek, sa nachádza aj v zbierke MMB.

Návratom do Benkovej mladosti je kresba jeho blízkeho priateľa, diplomata a právnik Jaromíra Charousa (1895 – 1955?), ktorý pôsobil v 20. a 30. rokoch na veľvyslanectvách v Sofii, Ríme, Terste a krátko v Berlíne. Bol to všestranne talentovaný človek so záujmom o hudbu (hrával v prvom Benkovom kvartete v Prahe), výtvarné umenie, literatúru, dejiny a politiku, ovládal niekoľko cudzích jazykov a k ich štúdiu povzbudzoval aj Benku. Ten Charousa istý čas učil základy maliarstva a nasmeroval ho k správne mu vnímaniu krajiny, účinkov farieb a ich kombinácií. V jednom z listov plánoval, že budú robiť experiment s umelou dúhou. Počas 1. svetovej vojny chodil maľovať v Benkovej neprítomnosti do jeho ateliéru. Zrejme v tom období pribudla do neskoršej zbierky MMB kresba J. Charousa. Je z čias základnej školy a pôsobí medzi ostatnými dielami kuriózne. Ide o kresbu tušom, ktorá technikou pravidelného šrafovania zobrazuje lebku zvierat a s mohutnými rohmi.⁴⁶

Portréty umelca

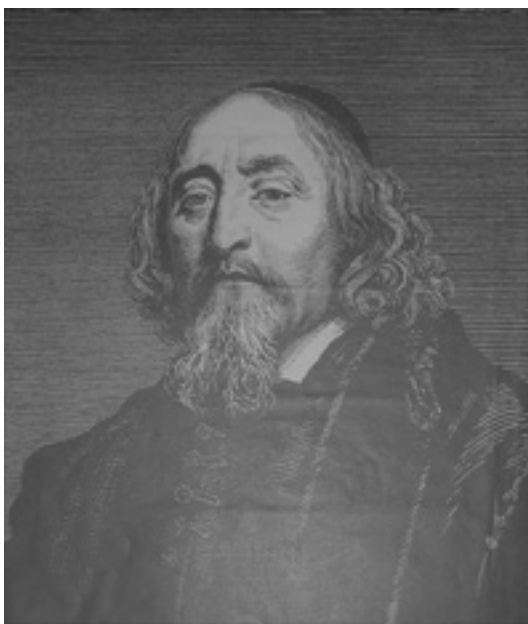
Zvlášť výpovednú hodnotu majú maliarove portréty. Dokumentujú nielen podoby Benkovho zovňajšku, ale aj bližšie a dôvernejšie vzťahy s kolegami. Najstarší portrét je od jeho učiteľa A. Kalvodu z roku 1914, teda z obdobia, kedy sa Benka rozhodoval

⁴⁵ Datované 3. 8. 1960, podpísané Ella Vodrážková, Jaroslav Vodrážka starší a Jaroslav Vodrážka mladší.

⁴⁶ Charous, ktorý pôsobil v Sofii tiež Benku kontaktoval s bulharskými maliarmi – zakladateľom moderného bulharského maliarstva Jánom Václavom Mrkvičkom a Borisom Mítovom. Charousove a Benkove priateľstvo pretrvalo aj napriek odlúčeniu až do 60. rokov 20. storočia. Pozri VÁLEKOVÁ, Monika. Pražský pobyt Martina Benku v rokoch 1909 – 1939. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 59*. Edit. M. Halmová. Roč. CXII, Martin: SNM, 2018, s. 66.

Obr. 8. Max Švabinský: Jan Amos Komenský, drevorez, 1920, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 8. Max Švabinský: John Amos Comenius, woodcarving, 1920, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

Obr. 9. Kresba Jaroslava Vodrážku v pamätnej knihe Martina Benku, 1960, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 9. Drawing by Jaroslav Vodrážka in Martin Benka's chronicle, 1960, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

osamostatniť a odísť z Kalvodovej školy. Skica vytvorená ceruzou zobrazuje mladého Benku z ľavého profilu a má karikatúrno-sarkastické črty. Nadobudla ich kvôli zvýraznenému a exponovanému nosu a hlboko vsadenému neproporčne malému oku, ktoré akoby pozeralo na koreň nosa. Kým tvár umelec modeloval jemným ťahmi a šrafovaním, ostatné časti portréту – vlasy a krk s časťou goliera košele kontrastujú s vyobrazením tváre – sú zachytené hrubými rýchlymi ťahmi ceruzy.

Z Benkovho pôsobenia v Prahe sa zachovali aj jeho ďalšie podobizne od pražských kolegov. Dva portréty Benku ceruzou nakreslila maliarka Zdenka Burghauserová (1894 – 1960). Táto česká maliarka, grafička, scénografka a pedagogička študovala na UPŠ v Prahe. Vo svojej maliarskej – takmer výlučne figurálnej tvorbe, sa venovala postaveniu ženy v súdobej spoločnosti. Pracovala s výrazovými prostriedkami od symbolisticky ladeného expresionizmu cez realizmus osobitého idealizujúceho vyjadrenia až po novoklasicizmus. Bola to veľmi aktívna a agilná organizátorka výtvarného života a stála pri založení Kruhu výtvarných umelkýň, s ktorým vystavovala a spoluorganizovala výstavy v 20. a 30. rokoch 20. storočia. V tom období veľa vystavovala nielen so spomínaným združením, ale zúčastnila sa napríklad aj na parížskych Salónoch nezávislých (1933 a 1934).

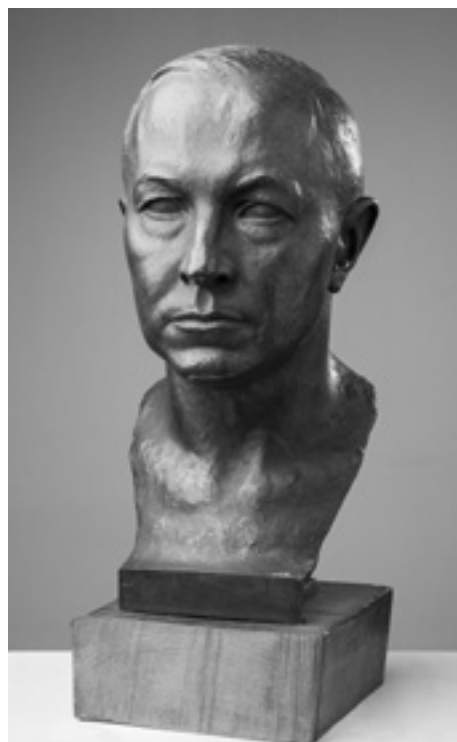
Po skončení školy sa popri vlastnej maliarskej tvorbe niekoľko rokov venovala pedagogickej činnosti, najskôr v Plzni, od roku 1919 v Prahe, kde učila kreslenie na Vyššej dievčenskej škole a dievčenskom gymnáziu.⁴⁷ Rokom jej príchodu do Prahy, kedy mala svoj ateliér na Vinohradoch v tesnej blízkosti Benkovho, sú datované portréty – poprsia M. Benku. Obidve kresby vytvorila v jeho ateliéri v októbri 1919 s odstupom desiatich dní. Na jednom z nich ho nakreslila spredu, s hlavou mierne pootočenou doľava, v košeli a s viazankou, s uvoľneným výrazom a s úsmevom na tvári. Na druhej kresbe ho nakreslila z pravého trojštvrťinového profilu, už bez úsmevu, pričom pôsobí „oficiálnejšie“. Tieto komorné diela sa vyznačujú jemnou, úspornou modeláciou, ktorou však dosiahla až realistickú plasticosť bez abstrahovania a deformovania tvaru, ktoré bolo príznačné pre jej maliarsku tvorbu. Obe tieto ešte pomerne rané kresby sa vyznačujú záujmom o ľudské vnútro, ktorý naplno rozvinula vo svojej tvorbe v 20. rokoch 20. storočia. V roku 1920 sa Burghauserová vydala za svojho spolužiaka z UPŠ maliara Františka Viktora Mokrého (1892 – 1975). S Benkom zostala v sporadickom kontakte aj neskôr, keď sa vzdala svojho vinohradského ateliéru. Z korešpondencie z 20. rokov 20. storočia vyplýva, že sa na neho obracala s prosbou o prepožičanie ateliéru, o potvrdenie prihlášky do jazdeckej školy Sokola, či v súvislosti s jej dielami uschovanými v jeho ateliéri. Opätovne si vymenili niekoľko listov v roku 1956, v ktorých mu ponúkla na predaj dve spomínané portrétné kresby ako „*pamiatku na dni mladosti*“. Spolu s nimi mu zamýšľala poslať aj fotografiu z ich spoločného výletu v roku 1919, na ktorom sa zúčastnili aj Benkovi priatelia bratia Emil a Jaroslav Axmanovci.⁴⁸

Členmi Umeleckej besedy slovenskej, ktorá vznikla v roku 1921 a o dva roky neskôr sa jej členom stal M. Benka, boli aj niekoľkí českí a moravskí umelci, pôsobiaci v Prahe. Jedným z nich bol sochár Alois Bučánek (1897 – 1945) pochádzajúci z Moravy. Po štúdiu na Štátnej škole sochársko-kamenárskej v Hořiciach ďalej pokračoval na AVU v Prahe u J. Štursu a Otakara Španiela. Ako talentovaný študent získal po skončení školy štipendium na cestu

⁴⁷ Burghauserová, Zdenka. Biografický slovník, Historický ústav AV ČR [cit. 2020-4-14]. Dostupné z: [http://www.zenyvumeni.cz/index.php?id=66](http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BURGHAUSEROV%C3%81_Zde%C5%88ka_30.3.1894-19.8.1960; PACHMANOVÁ, Martina. „Ukrutně moderní“ malířka Zdenka Burghauserová (1894 – 1960) [cit. 2020-4-14]. Dostupné z: <a href=)

⁴⁸ Archív SNM, pobočka v Martine. Osobný fond Martina Benku. Listy Zdenky Burghauserovej Martinovi Benkovi, 1920, 1926, 1956.

Obr. 10. Alois Bučánek: Martin Benka, bronz, drevo, 1930, SNM v Martine – MMB. Foto M. Pišný, 2017
Fig. 10. Alois Bučánek: Martin Benka, bronze, wood, 1930, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Pišný, 2017

do Francúzska. Po návrate sa venoval figurálnej, portrétnej a pomníkovej tvorbe s väzbami na české a slovenské osobnosti. Preslávil sa ako portrétista prezidenta T. G. Masaryka, vytvoril napríklad aj portrét M. R. Štefánika, Milana Hodžu, Eduarda Beneša a ďalších osobností nielen z politických, ale aj umeleckých a hospodárskych kruhov.⁴⁹ Bučánek bol členom združenia SVUM a na objednávku niektorej z umeleckých organizácií vytvoril bustu svojho kolegu – Martina Benku. Portrétoval ho len pár rokov po skončení školy v roku 1930. Dielo s východiskami klasického sochárstva je obohatené poučeniami modernými smermi – nepatrným narušením povrchu sochy a využitím účinku svetla dopadajúceho naň. Popisnosti sa Bučánek vyhol tak, že vypustil detaily a sústredil sa na najpodstatnejšie črty zobrazovaného, ktoré jemne abstrahoval. Povrch busty len veľmi plytko plasticky štrukturoval či zmatnil tak, aby bol uspôsobený pre modeláciu svetlom.

K Benkovým blízkym priateľom patril slovenský historik umenia a veľmi agilný organizátor spoločenského a kultúrneho života v medzivojnovom Martine, významná osobnosť slovenskej kultúrnej histórie Jozef Cincík (1909 – 1992). Zoznámili sa v Prahe, kde Cincík študoval právo. Po skončení štúdia v roku 1933 nastúpil na miesto referenta Umeleckého odboru Matice slovenskej v Martine, onedlho sa stal vedúcim tohto odboru. Aktívne sa podieľal na vedeckej, kultúrnej, umeleckej i organizačnej práci. Popri tom externe študoval filozofiu a dejiny umenia na Univerzite Komenského v Bratislave. Ich priateľstvo sa začalo

⁴⁹ Bučánek Alois. Biografický slovník, Historický ústav AV ČR [cit. 2020-4-7]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BU%C4%8C%C3%81NEK_Alois_6.9.1897-9.5.1945

už v Prahe a prehĺbilo sa počas ich spoločného martinského pobytu, časovo ohraničeného Benkovým prisťahovaním sa v novembri 1939 a v roku 1945 Cincíkovým odchodom do emigrácie (najskôr žil krátko v Taliansku a potom až do svojej smrti v USA). O ich priateľstve, spolupráci i umelecko-názarovej blízkosti sa Benka zmienil v rukopise svojich pamätí, do vytlačenej podoby sa táto informácia nedostala. Keďže pamäti vyšli v roku 1958, v období poznačenom zložitou spoločensko-politickou situáciou, ktorá nepriala priateľstvám s emigrantmi, v obave pred cenzúrou, v súvislosti s Cincíkom napísal: „*Dúfam, že nikto mi nebude zazlievať, keď ho tu spomeniem ako pracovníka nepoznávajúceho únavy, nadšeného pre všetko, čo mohlo našej kultúre prospieť, a ako svojho najlepšieho priateľa v Martine, s ktorým sme mohli vykonať ešte nie jednu dobrú vec pre zveladenie kultúry v národe na poli umenia. ... Výtýkalo sa mu (tak ako mne), že je zaujatý proti ‚pokrokovým‘ umelcom, kubistom, surrealistom, formalistom atď. To bola však mýlka. Jeho i moje snaženia boli: postupne učiť národ umeniu a jasnými príkladmi viesť ho, učiť ho o tejto kultúre tak zvláštnej.*“⁵⁰ V zbierke MMB sa zachovala portrétna kresba ceruzou M. Benku od J. Cincíka, ktorá je pravdepodobne z roku 1930.⁵¹ Zachytáva hlavu umelca spredu, len mierne z jeho pravej strany. Táto realistická kresba zobrazuje pokojnú, hladkú a tým mladícky pôsobiacu, optimistickú a radostnú tvár s nahladko učesanými vlasmi, s pohľadom upretým doprava. Nielen toto dielo, ale aj spomínané kontakty so slovenskými umelcami študujúcimi a pôsobiacimi v Prahe dokladajú, že Cincíka v tom čase „*strhávala krútnava záujmov o umenie*“, ako to napísal autor Cincíkovho životopisu, jeho priateľ, sprevádzajúci ho aj v emigrácii Ján Okál.⁵²

K Benkovým priateľom, inšpirátorom a spolupracovníkom pri realizácii jeho návrhov na sklo bol maliar, grafik a sklársky návrhár Karol Hološko (1912 – 1978). Od roku 1946, kedy sa vrátil z Argentíny, kde žil viac ako desaťročie, pôsobil v sklárňach v Lednických Rovniach. V krátkom čase sa stal rozhodujúcou návrhárskou osobnosťou tohto podniku, patril k zakladateľom moderného sklárskeho dizajnu na Slovensku. V tomto podniku sa zaslúžil o vznik samostatného návrhárskeho oddelenia. Tu sa mu neskôr v spolupráci s kolegom Jaroslavom Tarabom podarilo uskutočniť prevratný krok vo výrobe ručne fúkaného skla (technológiu takzvanej ťahanej nôžky).⁵³ Jeho kontakty s Benkom boli intenzívne najviac v 50. rokoch 20. storočia, kedy spolupracovali na dekorovaní skla Benkovými kresbami technikou leptania a zlátenia. Z ich spolupráce sa v MMB zachovala váza s motívom devy z Horehronia. Okrem vázy sa v zbierke MMB nachádza tiež popolník s brúseným monogramom MB, tiež podľa Benkovho návrhu. Obidvaja umelci sa navzájom navštevovali a ich priateľstvo, názorovú blízkosť i harmonickú spoluprácu potvrdzuje portrét M. Benku vytvorený v roku 1952 K. Hološkom, ktorý popri navrhovaní skla aj kreslil a maľoval. Nakreslil ho ručkou z ľavého profilu, pričom kresba sa vyznačuje realistickou modeláciou dosiahnutou jemným šrafovaním.

V druhej polovici 50. rokov 20. storočia Benku portrétoval martinský sochár Fraňo Štefunko (1903 – 1974), ktorý študoval rezbárstvo, dekoratívne modelovanie a sochársku

⁵⁰ MAŤOVČÍK, Augustín. Životná anabáza Jozefa G. Cincíka. In: *Biografické štúdie* 35. Edit. A. Maťovčík. Martin: SNK, 2010 [cit. 2019-2-19]. Dostupné z: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Biograficke_studie/35/16.pdf

⁵¹ Vročenie, autorstvo i meno portretovaného je dopísané M. Benkom.

⁵² Citované podľa: BRINCKOVÁ, Magdaléna. Rukopisná pozostalosť Jozefa Cincíka v Archíve literatúry a umenia SNK. In: *Biografické štúdie* 35. Edit. A. Maťovčík. Martin: SNK, 2010 [cit. 2019-2-19]. Dostupné z: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Biograficke_studie/35/16.pdf

⁵³ ŽÁČKOVÁ, Agáta. Karol Hološko. In: *Designum*, 2012, č. 4, s. 23-24 [cit. 2020-4-16]. Dostupné z: <https://www.library.sk/arl-scd/sk/csg/?repo=scdrepo&key=2662005892>

Obr. 11. Zdenka Burghauserová: Martin Benka, papier, ceruza, 1919, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 11. Zdenka Burghauserová: Martin Benka, paper, pencil, 1919, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

Obr. 12. Karol Hološko: Martin Benka, papier, rudka, 1952, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2019

Fig. 12. Karol Hološko: Martin Benka, paper, red chalk, 1952, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2019

Obr. 13. Fraňo Štefunko: Martin Benka, papier, ceruza, 1957, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020
 Fig. 13. Fraňo Štefunko: Martin Benka, paper, pencil, 1957, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

Obr. 14. Fraňo Štefunko: Martin Benka, drevo, bronz, 1957, SNM v Martine – MMB. Foto M. Kiripolská, 2016
 Fig. 14. Fraňo Štefunko: Martin Benka, wood, bronze, 1957, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Kiripolská, 2016

úžitkovú tvorbu na UPŠ v Prahe. V jeho tvorbe nájdeme monumentálnu pomníkovú i pamätníkovú tvorbu (P. O. Hviezdoslav v Dolnom Kubíne, Turčianski dobrovoľníci v Martine), ako aj komorné sochy a busty (napríklad S. H. Vajanský, J. Palárik, M. Hodža). Medzi Štefunkovými dielami je niekoľko podobizní M. Benku, s ktorým sa priatelil. Najznámejšia je bronzová busta umelca z roku 1956. Jej zmenšený variant dotvára pamätnú tabuľu, venovanú Benkovi na dome v Prahe-Vinohradoch, kde žil a tvoril. Monumentálnejšie meradlo má polpostava Benku, ktorú vytvoril na jeho náhrobok na Národnom cintoríne v Martine. Pri vzniku tohto diela mohla byť nápomocná kresbová portrétna skica v zbierke MMB. Frontálne zobrazuje polpostavu majstra s paletou v ľavej ruke. Tvár je modelovaná kratšími líniami, jemným tónovaním a šrafováním. Postava je zachytená menej precízne ako tvár – dlhšími hrubšími ťahmi. Neformálnosť tohto dielka a pravdepodobnú náhodnosť jeho vzniku počas priateľského stretnutia týchto dvoch umelcov dokladá napríklad i chýbajúca pravá horná časť papiera, na ktorom je nakreslené. Na palette je podpis autora kresby a jej datovanie rokom 1957.

Ďalšiu Benkovu podobizeň v 50. rokoch 20. storočia vytvoril Andrej Peter (1912 – 2003), sochár, medailér, medirytca. Študoval na AVU v Prahe v ateliéri O. Španiela. Jeho meno je úzko spojené s jedným z najstarších a najdlhšie fungujúcich podnikov na Slovensku

Obr. 15. Andrej Peter: Martin Benka, bronz, drevo, 1958,
SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020
Fig. 15. Andrej Peter: Martin Benka, bronze, wood, 1958,
SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

– s kremnickou mincovňou. Pracoval tam od roku 1937 do roku 1979. Za ten čas vytvoril okolo 500 návrhov medailí, plaket a mincí pre domácich aj zahraničných objednávateľov. Je aj autorom insígnií pre vysoké školy, napríklad aj pre Univerzitu Komenského v Bratislave.⁵⁴ Pred rokom 1958 vytvoril na objednávku Slovenského fondu výtvarných umení (ďalej SFVU) v Bratislave plaketu s Benkovou podobizňou. Nízky reliéf s jemnou plastickou modeláciou povrchu vytvára poprsie M. Benku, zobrazeného z ľavého profilu. Z hladkého pozadia plakety vystupuje umelcova podobizeň spolu s nápisom po jej obode „MARTIN BENKA – MALIAR SLOVENSKA“. Plaketa je adjustovaná v masívnej drevenej doske. SFVU ju majstrovi daroval k 70. narodeninám, o čom svedčí text vyrytý v dreve. V septembri 1958 ju jubilujúcemu Benkovi odovzdal slovenský grafik, ilustrátor a karikaturista Lubomír Kellenberger, jeho študent počas pedagogického pôsobenia na oddelení kreslenia a maľovania Slovenskej vysokej školy technickej a zároveň vtedajší podpredseda SFVU.

Doposiaľ posledným sochárskym spodobením M. Benku je komorná plastika od Martina Lettricha (1951) z obdobia 80. rokov 20. storočia. Komorná plastika – poprsie umelca, plynulo prechádza do pomyselného podstavca s podpisom umelca, zobrazeného ako staršieho muža.

Portréty slovenských osobností

V zbierke MMB sa nachádzajú aj portréty významných osobností slovenskej histórie, kultúry i politiky. Najstarším z nich je portrét Josefa Karola Viktorina (1822 – 1874),

⁵⁴ V Kremnici zomrel Akademický sochár Andrej Peter [cit. 2020-4-16]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/1146569/v-kremnici-zomrel-akademicky-sochar-andrej-peter.html>

slovenského kňaza, národného buditeľa, publicistu, vydavateľa slovenskej literatúry a organizátora kultúrneho života, ktorý sa zúčastnil na revolúcii v roku 1848, obhajujúcej národné práva Slovákov. Viktorinov portrét bol reprodukován na table „Výtečníci slovenskí“ spolu s portrétmi ďalších dvadsiatich šiestich národovcov. Tablo vzniklo pri príležitosti založenia Matice slovenskej v roku 1863 a bolo vydané Rupelтом Přecechtělom v roku 1864 v Pešti.⁵⁵ Portrét J. Viktorina v kruhovom medailóne je z roku 1863, pod podobizňou národovca je nasledovný text s jeho podpisom (faksimile rukopisu i podpisu): *Osvetou ku slobode a sláve. Litografiu vydal Vilém Lauffer v Pešti, vytlačil Rohn a Grund v Pešti a portrét v roku 1863 vytvoril litograf Roland Weibezahl (1817 – 1871).*

Marie Vořechová-Vejvodová (1889 – 1974), žánrová maliarka, ilustrátorka a grafička. Študovala na UPŠ v Prahe u Jozefa Schussera a Jakuba Schikanedera. Každoročne cestovala na Slovensko, aby výtvarne študovala kraj a ľudí v Záríeči pri Púchove. Ako keramička chodila aj do Modry, kam privedla aj vtedy mladého, neskôr známeho a veľmi zanieteného keramikára Heřmana Landsfelda. Od roku 1920 v Modre viedla kurzy keramiky.⁵⁶ V tom roku vytvorila portrét M. R. Štefánika, do ktorého premietla jednoduchosť a čistotu vyjadrenia príznačnú pre jej tvorbu. Litografiu portrétu vydala v roku 1928 Umelecká beseda slovenská pre svojich členov.

V zbierke MMB je od J. Cincíka aj portrét Jozefa Škultétyho (1853 – 1948), významného slovenského literárneho historika, jazykovedca a prekladateľa. Cincík ho vytvoril v Martine v roku 1927. Perom tušom načrtol sediacu polpostavu, s mierne sklonenou hlavou vľavo. Najväčšiu pozornosť venoval detailne prepracovanej tvári. Pod podobizňou tohto národovca je text napísaný Škultétym, s jeho podpisom: *Pokroky mladého pokolenia slovenského pre mňa sú veľkou radosťou. V T. Sv. Martine, 10. sept. 1927.*

Architektonické pamiatky na dielach poľského a chorvátskeho umelca

V zbierke MMB sa nachádzajú aj diela od umelcov iných európskych národností. Jedným z nich je grafika, ktorú vytvoril Władysław Kohman-Floriański (1860 – 1952), úspešný poľský letecký inžinier a konštruktér, univerzitný profesor polytechniky. Popri svojej profesii sa venoval aj výtvarnej tvorbe – maliarstvu, grafike a scénografii a bol dlhoročnými scénografom mestského divadla v Lvove.⁵⁷ Na drevoryte z roku 1941 je vyobrazená historická sakrálna architektúra mesta Lvov, ktoré je pre svoju malebnosť a pôsobivú architektúru označované ako Florencia severu. Florijanski sa zameril na kláštor arménskych benediktínok zo 17. storočia a zachytil ho v perspektíve z pohľadu zdola, čím zvýraznil mohutnú skladbu stavieb navrchu ovenčených jemnou renesančnou atikou.

Historická architektúra bola blízka aj chorvátskemu umelcovi, rodákovi zo Záhrebu Vladimirovi Kirinovi (1894 – 1963). Tento významný chorvátsky maliar, kresliar, ilustrátor, grafik a grafický dizajnér získal základy kreslenia na strednej priemyselnej škole v Záhrebe, neskôr pokračoval v štúdiu na viedenskej akadémii výtvarných umení. Venoval sa krajinomalbe často spojenej aj s historickými a architektonickými pamiatkami. Vytvoril kolekciu litografií Záhrebu a ďalších miest z chorvátskeho pobrežia – Šibenik, Trogir, Split, Hvar, maľoval aj krojové štúdie.⁵⁸ V roku 1943 navštívil viaceré oblasti Slovenska a počas

⁵⁵ Tablo sa nachádza v zbierkach Galérie mesta Bratislavy [cit. 2020-4-16]. Dostupné z: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_6511

⁵⁶ TOMAN, P. Cit. 37, s. 669.

⁵⁷ Władysław Kohman-Floriański [cit. 2020-4-28]. Dostupné z: https://pl.unionpedia.org/c/Lwów/vs/Władysław_Kohman-Floriański#Opera_Lwowska; https://nautilus-art.pl/pl/196_wladyslaw-kohman-florianski

⁵⁸ Vladimir Kirin. In memory of the most popular panoramic artist in Croatian printmaking [cit. 2020-3-16]. Dostupné z: <https://www.nsk.hr/en/in-memory-of-the-most-popular-panoramic-artist-in-croatian-printmaking/>

Obr. 16. Marie Vořechová-Vejvodová: Milan Rastislav Štefánik, litografia, 1920, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 16. Marie Vořechová-Vejvodová: Milan Rastislav Štefánik, lithography, 1920, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

Obr. 17. Jozef Cincík: Jozef Škultéty, papier, tuš, 1927, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 17. Jozef Cincík: Jozef Škultéty, paper, China ink, 1927, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

tejto cesty vytvoril kolekciu kresieb ceruzou, na ktorých dominuje, podobne ako na grafike Florijaňského, prevažne historická architektúra – skladby budov z rôznych časových období. Príležitostne kreslil tiež ľudovú architektúru. V zbierke MMB sa nachádzajú z tejto slovenskej cesty štyri Kirinove kresby ceruzou – Trnava, Trenčín, Okoličné, Ždiar. Zachytil na nich trnavskú uličku so vstupným portálom a prednou fasádou neskorogotickkej Baziliky sv. Mikuláša, Trenčiansky hrad s vedutou mesta pod ním, neskorogotický kostol s kláštorňými budovami v Okoličnom a ľudovú architektúru s krojovou štúdiou mladého muža zo Ždiaru. Osobné, či profesijné kontakty M. Benku s V. Kirinom a W. K. Florijanským nie sú zatiaľ známe a objasnené. Rovnako ani s autorkou dvoch nevelkých olejomalieb na kartóne, na ktorých je na zadnej strane napísané Benkovým rukopisom meno Lýdia Iljeva.⁵⁹

Osobnosti hudby na umelecko-remeselných prácach

K Benkovmu životu neodmysliteľne patrila hudba, ku ktorej pristupoval v širokom zábere ako poslucháč i interpret, inovátor hudobných nástrojov a tiež tvorca menších hudobných skladieb. V expozíciách jeho múzea, v jeho niekdajších súkromných priestoroch, sa nachádza veľa pamiatok odkazujúcich na túto jeho záľubu. Počnúc hudobnými nástrojmi, na ktorých hrával, neprehliadnuteľné sú kubistické husle, ktoré upravoval a konštruoval, zaujme aj početná zbierka notových partitúr, fotografie a kresby kvartet zo súkromných priateľských koncertov organizovaných v jeho pražskom i martinských ateliéroch. Benka vytvoril aj početnú kolekciu kresieb portrétov nielen slovenských, ale aj svetových hudobných skladateľov.

Okrem jeho vlastných diel s motívom osobností hudby sa v ateliéri MMB nachádzajú aj dve liatinové plakety významných českých hudobných skladateľov Bedřicha Smetanu (1824 – 1884) a Antonína Dvořáka (1841 – 1904). Plakety s nízkym reliéfom sú adjustované na drevenom podklade. Majú rovnakú kompozíciu, pričom tvoria pendanty – zachytávajú poprsie Dvořáka z praveho a Smetanu z ľavého profilu. V dolnej časti obidvoch je notová osnova a vavrínová ratolesť. Plakety značené B. D. S. boli odliate v blanenských zlievarňach (Brifeld – Daněk i spol.), ktoré túto značku používali v rokoch 1897 – 1927. Autorom návrhov plakietských bol Július Krill (1868 – 1950), výrazná výtvarná osobnosť tamojšieho ateliéru.⁶⁰ Podľa katalógu v knižnej monografii o Blanenskej umeleckej liatine bola plaketa B. Smetanu vytvorená v roku 1904 a A. Dvořáka v roku 1924.⁶¹ Mohli však vzniknúť aj neskôr, nakoľko zlievarne odlievali aj repliky svojich starších výrobkov. Benka sa ešte ako študent zoznámil so Smetanovou hudbou na koncerte Českého kvarteta v Prahe. Hlboko na neho zapôsobilo Smetanovo dielo *Z môjho života*, a po jeho vypočutí si tohto skladateľa veľmi obľúbil. V pamätiach z mladosti zaznamenal svoj údiv, vychádzajúci z vtedajšej absencie slovenských hudobných skladateľov, nad polemikami českej spoločnosti o tom „ *kto bol lepší a väčší umelec – Smetana, či Dvořák? Dvořák vraj svojou hudbou väčšmi prenikol do cudziny, a preto je väčší než Smetana, tvrdili jedni, druhí zas oháňali sa tým, že Smetana je hlbší, aj keď si ho cudzina neobľúbila toľme ako Dvořáka. Na mojich väzkach prevažoval Smetana. Pri jeho hudbe zavše som cítil, že sú v nej prvky, ktoré Dvořák prevzal, skrášlil a napokon ‚zdvořákovčil‘. Ale spravil to krásne, – po česky i po slovensky.*“⁶²

⁵⁹ Bližšie informácie o živote a tvorbe tejto autorky sa zatiaľ nepodarilo nájsť.

⁶⁰ GROLICH, V. Bratislava. *Blanenská umělecká litina*. Brno: Múzejní a vlastivědná společnost v Brně ve spolupráci s Okresním muzeem Blansko, 1991, s. 43-45. ISBN 80-85048-26-4.

⁶¹ GROLICH, V. Cit. 60, s. 99-100.

⁶² BENKA, M. Cit. 3, s. 235.

Obr. 18. Vladimír Kirin: Trnava, papier, ceruza, 1943, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 18. Vladimír Kirin: Trnava, paper, pencil, 1943, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

Obr. 19. Władysław Kohman-Floriański: Lvov – kláštor benediktínok, drevoryt, 1941, SNM v Martine – MMB. Foto M. Váleková, 2020

Fig. 19. Władysław Kohman-Floriański: Lviv – Convent of Benedictines, woodcarving, 1941, SNM in Martin – MMB. Photograph by M. Váleková, 2020

Záver

Diela českých, moravských a iných európskych maliarov vo fonde MMB tvoria zaujímavú a rôznorodú kolekciu, ktorá nevznikala systematicky, ale náhodne. Spojivom medzi dielami je osobnosť M. Benku, ktorý tieto diela zhromaždil, zakúpil, vymenil za svoje dielo, dostal do daru a či získal iným spôsobom. V zbierke nie sú v prevahe významné alebo kľúčové diela jednotlivých umelcov. No mnohé z diel sú odbornej i laickej verejnosti menej známe či dokonca úplne neznáme. Niektoré sú ojedinele zastúpené vo verejných umeleckých zbierkach na Slovensku a iné zas majú potenciál dokresliť umelecký vývoj ich autorov.

Benkova umelecká zbierka má tradičnejší umelecký charakter. Sám maliar ani počas štúdia, ani neskôr počas pobytu v Prahe neprenikol medzi avantgardných umelcov, orientovaných na ohnisko umeleckých avantgárd prvých desaťročí 20. storočia – na Paríž. Bol vyhranený inak, čo posilnil, samozrejme, i Kalvodov vplyv a vplyv súčasníkov, s ktorými sa v Prahe stretával.

PRAMENE

Archív SNM, pobočka v Martine, Osobný fond Martina Benku.

Zbierkový fond Slovenského národného múzea v Martine – Múzea Martina Benku.

LITERATÚRA

Albrecht Dürer: Ružencová slávnosť. Národní galerie v Prahe [cit. 2020-6-4]. Dostupné z: https://sbirky.ngprague.cz/dielo/CZE:NG.O_1552

BENKA, Martin. *Za umením. Spomienky a úvahy*. Bratislava: SVKL, 1958.

BLAŽÍČKOVÁ-HOROVÁ, Nadažda, ed. *Umění 19. století*. Praha: Národní galerie v Praze, 2002. ISBN 80-7035-232-9.

BRINCKOVÁ, Magdaléna. Rukopisná pozostalosť Jozefa Cincíka v Archíve literatúry a umenia SNK. In: *Biografické štúdie 35*. Edit. A. Maťovčík. Martin: SNK, 2010 [cit. 2019-2-19]. Dostupné z: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Biograficke_studie/35/16.pdf

Bučánek Alois. Biografický slovník, Historický ústav AV ČR [cit. 2020-4-7]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BU%C4%8C%C3%81NEK_Alois_6.9.1897-9.5.1945

Burghauserová Zdeňka. Biografický slovník, Historický ústav AV ČR [cit. 2020-4-14]. Dostupné z: http://biography.hiu.cas.cz/Personal/index.php/BURGHAUEROV%C3%81_Zde%C5%88ka_30.3.1894-19.8.1960

GROLICH, Vratislav. *Blanenská umělecká litina*. Brno: Múzejní a vlastivědná společnost v Brně ve spolupráci s Okresním muzeem Blansko, 1991. ISBN 80-85048-26-4.

CHALÁNKOVÁ, Hana. *Sochař Rudolf Březa*. Bakalárska diplomová práca. Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Katedra dějin umění, 2010 [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://theses.cz/id/ann85h/943056>

KALVODA, Alois. *Přátelé výtvarníci – vzpomínky a úvahy*. Praha: Jednota umělců výtvarných, 1929 [cit. 2020-5-7]. Dostupné z: <https://kramerius5.nkp.cz/view/uuid:eb2e3420-3d96-11e4-8fc5-005056827e52?page=uuid:0e71f530-5425-11e4-8b11-005056827e51>

Karel Němec. ABART [cit. 2020-4-20]. Dostupné z: <https://cs.isabart.org/person/2598>

KONEČNÝ, Milan. *Česká keramika. Rukověť keramického průmyslu v Čechách 1748 – 1948*. Praha: Leonardo, 2003. ISBN 80-238-9460-9.

- KOWALSKI, Tomáš. Ludovít Štúr vo výtvarných pamiatkach. In: *Monument revue*, roč. 4, č. 2, 2015, s. 2-13.
- MAŤOVČÍK, Augustín. Životná anabáza Jozefa G. Cincika. In: *Biografické štúdie* 35. Edit. A. Maťovčík. Martin: SNK, 2010 [cit. 2019-2-19]. Dostupné z: http://www.snk.sk/images/Edicna_cinnost/Zborniky/Biograficke_studie/35/16.pdf
- PACHMANOVÁ, Martina. „Ukrutně moderní“ malířka Zdenka Burghauserová (1894 – 1960) [cit. 2020-4-14]. Dostupné z: <http://www.zenyvumeni.cz/index.php?id=66>
- Rudolf Březa – medailón [cit. 2020-5-15]. Dostupné z: <https://www.podoliubrna.cz/file.php?nid=4624&oid=845406>
- TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. I. díl, Praha: Tvar, 1947.
- TOMAN, Prokop. *Nový slovník československých výtvarných umělců*. II. díl. Praha: Tvar, 1950.
- V Kremnici zomrel Akademický sochár Andrej Peter [cit. 2020-4-16]. Dostupné z: <https://domov.sme.sk/c/1146569/v-kremnici-zomrel-akademicky-sochar-andrej-peter.html>
- VÁLEKOVÁ, Monika. Pražský pobyt Martina Benku v rokoch 1909 – 1939. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 59. Edit. M. Halmová. Roč. CXII, Martin: SNM, 2018, s. 63-91.
- Výtečníci slovenski. Galéria mesta Bratislavy [cit. 2020-4-16]. Dostupné z: https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:GMB.C_6511
- Vladimir Kirin. In memory of the most popular panoramic artist in Croatian printmaking [cit. 2020-3-16]. Dostupné z: <https://www.nsk.hr/en/in-memory-of-the-most-popular-panoramic-artist-in-croatian-printmaking/>
- Władysław Kohman-Floriański [cit. 2020-4-28]. Dostupné z: https://pl.unionpedia.org/c/Lwów/vs/Władysław_Kohman-Floriański#Opera_Lwowska; https://nautilus-art.pl/pl/196_wladyslaw-kohman-florianski
- ZAIŤKOVÁ, Ľubica. Martin Benka – jeho miesto vo výtvarnom umení a vzťah k národnej kultúre. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 29. Edit. K. Strelec. Roč. LXXXII, Martin: SNM, 1988, s. 21-57.
- ŽÁČKOVÁ, Agáta. Karol Hološko. In: *Designum*, 2012, č. 4, s. 22-26 [cit. 2020-4-16]. Dostupné z: <https://www.library.sk/arl-scd/sk/csg/?repo=scdrepo&key=2662005892>

WORKS BY EUROPEAN ARTISTS AND PORTRAITS IN THE COLLECTION OF THE MARTIN BENKA MUSEUM

Monika Váleková

S u m m a r y

This study deals with the works of other artists which belonged to Martin Benka and are concentrated in the collection, and some in the exhibitions of the SNM in Martin – Martin Benka Museum. Since the entire collection of works by other artists is relatively extensive, in this study we will only deal with the works of Bohemian and Moravian artists, and artists of other European nationalities. Older European art is mainly represented by reproductions – facsimiles, books and photographs of well-known works of art, or portraits of masters of European art. From his study trips in the 1920s and 1930s, he brought back

facsimiles of drawings by Leonardo da Vinci, Andrea del Sarto and a portrait of Michelangelo Buonarroti. He brought a small graphic portrait by Rembrandt van Rijn, probably from the Netherlands. In Prague, he bought a drawing by the Russian painter Ilya Repin. Benka thus sympathised with artists whose work strongly marked the further development of fine art: they discovered, changed and pushed through new means of expression in fine art. He leaned towards Renaissance artists finding inspiration in Antiquity and towards their work which stood out through its proportion, rationality, artistic purity, balance, category of beauty and harmony. Benka certainly felt close to the universality of Michelangelo and Leonardo da Vinci, through which they could personify his as yet only presaged artistic ambitions. He only put them into practice later, from the beginning of the 1930s in the form of his successful monumental works for architecture (etched glass for the Colonnade Bridge in Piešťany, sgraffito on the building of the RVP bank in Martin etc.) or his attempts to enter the history of violin-making with his innovative violin shapes. These artists might also have been role models to him in the application of three-dimensional artistic feeling, inherent skills (wood carvings and attempts at sculpture carried out on various materials) and the technical and structural thinking as shown by Benka, for example, in his designs for technical equipment. Repin won over Benka through his realistic veracity, and Rembrandt (the personification of Dutch art for Benka) with the ability to tread one's own path. Both the above-mentioned artists also spoke to him through their work anchored in the traditional subject-matters of their country, reflecting its atmosphere, people and their life, work and culture in a wider sense.

Until 1918 and the foundation of Czechoslovakia, Benka was active in the Czech art world, enjoying only sporadic contacts with Slovakia. For this reason, he looked to the circle of Czech painters for his role models, as seen by the work of the important Czech landscape artist Julius Mařák and the portraits of Josef Mánes and Mikoláš Aleš. In terms of numbers, older art in the collection is dominated by works of more recent date from the 1920s to 1960s, which belong to the artist's active period of painting. They are mainly composed of drawings and graphic works, to a lesser extent of sculptures, reliefs, a few paintings and several works belong to the world of art and crafts. They depict landscapes, figural compositions and a more numerous group with a common motif is that of portraits of the artist, and several portraits of figures in Slovak history and Czech music. The majority of the works are realistic-figurative with varying levels of artistic stylisation and abstraction, with references to artistic movements and styles from the turn of the 20th century, and very distant inspirations from European avant-garde artists. The artists are mostly Benka's friends or colleagues from the Association of Moravian Fine Artists. The study discusses Martin Benka's relation to the work in question, or to its artists at a level of personal relationships or artistic inspirations.

SOCIÁLNO-ZDRAVOTNÁ SITUÁCIA DETÍ NA SLOVENSKU PO DRUHEJ SVETOVEJ VOJNE

*Zora Mintalová Zubercová, Vrútky;
e-mail: zora.mintalovaz@gmail.com*

Abstract: *The social and medical situation for children in Slovakia after the Second World War was very difficult. Slovakia's infrastructure had been destroyed, its agriculture was stricken. There was a shortage of milk, basic foodstuffs, medicine, clothing, footwear, medical and hygiene products. The state had to resolve quickly the high infant death rate, children's bad state of health and malnutrition, infectious diseases, mainly tuberculosis. It had to provide for orphans, half-orphans, improve the status of mothers with illegitimate children. The post-war years required a huge effort, material and financial aid from abroad. Thanks to the latter, the state institutions, doctors, socio-medical employees, the Red Cross, soldiers, various organisations, institutions and associations gradually succeeded in reducing children's most pressing medical and social problems. From 1947, the programme of conceptual healthcare for children and pupils at all stages of their education began.*

Keywords: *Slovakia, children, 1945 – 1947, diseases, social problems, fight against diseases, beginnings of conceptual healthcare.*

Druhá svetová vojna bola najstrašnejšou vojnou v histórii ľudstva.¹ Priniesla obrovské straty na životoch, zničila infraštruktúru krajín, zdecimovala poľnohospodárstvo, spôsobila nepredstaviteľné utrpenie miliónom ľudí. Slovensko, ktoré bolo priamo postihnuté vojnou, zápasilo s nesmiernymi problémami. Jedným z najbolestivejších bola mimoriadne zlá sociálno-zdravotná situácia detí. Náš príspevok nemôže obsiahnuť celú problematiku, snaží sa však poukázať na najvypuklejšie problémy a ich riešenie do roku 1947. Určitým spôsobom nadväzuje na štúdiu z roku 2018, venovanú sociálno-zdravotnej situácii detí na Slovensku po roku 1918, kedy sa skončila prvá svetová vojna a vznikla Československá republika.²

Starostlivosť o zdravie detí pred koncom druhej svetovej vojny

Napriek snahe štátu sa v medzivojnovom období pod vplyvom zložitých sociálno-hygienických pomerov, nedostatku lekárov i zdravotníckeho personálu zvýšila chorobnosť obyvateľov v zaostalých obciach na východe i severe Slovenska. Išlo hlavne o deti, pri ktorých úmrtnosť dosiahla dokonca úroveň stavu po prvej svetovej vojne. V tom období sa

¹ HART, Basil Liddell. *Dejiny druhej svetovej války*. Preklad J. Sládková. Brno: Jota, 2000. KOLEKTÍV autorov. *Kronika druhej svetovej války*. Preklad J. Gebhart, 1. vydanie. Praha: Fortuna Print, 2000. BAKA, Igor – CSÉFALVAY, František. *Slovensko a Slováci vo víre druhej svetovej vojny*. Pro Militaria Historica, 2015.

² MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. Sociálno-zdravotná situácia detí na Slovensku po vzniku prvej Československej republiky. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 59*. Edit. M. Halmová. Roč. CXII, Martin: SNM, 2018, s. 128-148.

nepriaznivú situáciu snažili riešiť sociálno-zdravotné stanice Československého Červeného kríža (do marca 1939 ČsČK) pre matky a deti. Ich osvedčená a dôležitá činnosť sa však 1. januára 1940 skončila a všetky sociálno-zdravotné stanice, aj odbory *Starostlivosti o mládež* Spoločnosti Slovenského ČK (od marca 1939 Spoločnosť Slovenského ČK) prešli do správy *Krajinského ústredia* a jeho jednotlivých *okresných starostlivostí o mládež*.³ Starostlivosť o zdravie detí však počas vojnových rokov nebola poskytovaná rovnomerne. Závažným problémom sa preto stala vysoká dojčenská úmrtnosť, kritické hodnoty dosahovali hlavne okresy severného a východného Slovenska. V roku 1940 zomrelo najviac detí v okresoch Vranov nad Topľou, Stropkov, Bardejov, Sabinov, Stará Ľubovňa, Ružomberok, Kysucké Nové Mesto, Veľká Bytča a Ilava. K najzákernejším detským chorobám patrili záškrt, na ktorý zomierali tisíce detí. Rodiny s deťmi ohrozovali infekčné choroby, ktorých šírenie znásobovala nedostatočná hygiena domácností. V okresoch severovýchodného Slovenska bývala polovica školských detí spolu s rodičmi a starými rodičmi v *obytných kuchyniach... bývajú, jedávajú, spávajú v tmavých, vlhkých a nezdravých kuchyniach a parádne izby majú prázdne. Nie div, že hustejšie aj – umierajú*.⁴ Na Slovensku nebolo jedinej obce, kde by sa nevyskytol brušný týfus.⁵ Podobná situácia bola aj v mestách. V Prešove napríklad koncom augusta 1940 zaočkovali proti brušnému týfusu 2135 detí.

Mimoriadnym problémom bola tuberkulóza (ďalej tbc). Na Slovensku v roku 1941 evidovali v sociálnych zariadeniach a v *Lige proti tuberkulóze* okolo 4800 dospelých s otvorenou tbc, no v skutočnosti sa ich počet odhadoval na 20 000 – 35 000; pri detskej tbc nebol stav o nič lepší. V prvých triedach ľudových škôl bolo až 50 % detí priamo ohrozených tbc. Cez druhú svetovú vojnu sa totiž vo väčšom počte nemohli robiť röntgenologické (ďalej rtg.) prehliadky, ani zisťovať rozšírenie tbc tuberkulínovými skúškami. Lekári posielali do detského sanatória v Lučivnej (dnes okr. Poprad), zameraného na prevenciu tbc detí, ktorých väčšina trpela aj podvýživou a anémiou. Aj keď sa deťom z nepriaznivých sociálnych pomerov v sanatóriu ich zdravotný stav zlepšil, do roka po návrate domov boli na tom tak zle, ako pred odchodom do Lučivnej.

V boji proti detským chorobám sa snažil pomôcť i ČK na Slovensku, v ktorého pôsobnosti ostali ozdravovacie pobyty detí a ich umiestnenie do *liečebných ozdravovní*.⁶ V bývalej ozdravovni ČsČK *Charlotty G. Masarykovej* v Novom Smokovci ešte v roku 1937 rozšírili izolačný pavilón, vybudovali kúpalisko, zariadenie doplnili horskými slnkami, veľkým diagnostickým röntgenom, aj ambulanciou zubného lekára. Do ozdravovne prijímali 170 detí, ktoré mali k dispozícii spálne, jedáleň, terasy i balkóny. (Obr. 1.) V ozdravovni bol aj infekčný pavilón. Po vzniku Spoločnosti Slovenského ČK dostala ozdravovňa názov *Nádej*. Vo vojnových pomeroch sa zmenila na *Štátny detský liečebný ústav*, ako liečebná filiálka *Štátneho detského ústavu* v Dolnom Smokovci, do ktorej prijímali deti:

1. *Ohrozené tbc, deti so zväčšenými lymfatickými uzlinami krčnými i bronchiálnymi, so stopami po zapálení pohrudnice, po zhojenej tuberkulóze kože, kostí a pod.;*

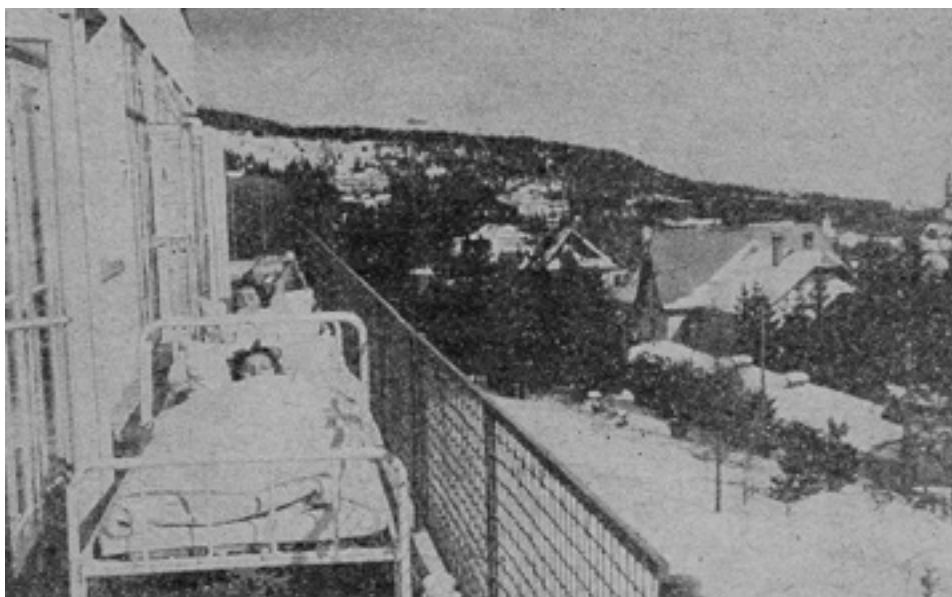
2. *postihnuté chronickými chorobami: málokrvnosťou, rachitídou, chronickými chorobami dýchacích ciest (okrem tbc) a s poruchami žliaz s vnútornou sekréciou;*

³ Zanikol tiež Dorast ČsČK na Slovensku so systémom prevencie a starostlivosti o zdravie školskej mládeže.

⁴ MATIČNÉ ČÍTANIE. Roč. I., číslo 1, Turčiansky Sv. Martin: Matica slovenská, 1946, s. 25.

⁵ FALISOVÁ, Anna. Aktivity štátu a dobrovoľných organizácií zamerané na zlepšenie zdravotných pomerov na Slovensku v rokoch 1918 – 1938. In: MINTALOVÁ, Z., ed. *Červený kríž, Alica G. Masaryková a Slovensko*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Ústave Milana Rastislava ŠTEFÁNKA 23. – 24. november 2006. Bratislava: Slovenský Červený kríž, 2006, s. 27.

⁶ MINTALOVÁ, Zora. *Záverečná správa vedeckovýskumnej úlohy Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1944*. Múzeum Slovenského Červeného kríža, Martin, 2004, 400 rkp. s.

Obr. 1. Deti ohrozené tuberkulózou na terase bývalej ozdravovne Charlotty G. Masarykovej v Novom Smokovci.
Fotoarchív Z. MintalovejZubercovej

Fig. 1. Children at risk of tuberculosis on the terrace of the former Charlotta G. Masarykova sanatorium in Nový Smokovec. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

3. postihnuté nervovými chorobami: neurózou, poruchami vegetatívneho nervového systému a pod.;

4. deti slabé od narodenia, vplyvom životosprávy alebo choroby, ktorú prekonali;

5. deti astmatické.⁷

V infekčnom pavilóne liečili aj deti z iných detských ústavov vo Vysokých Tatrách i z dočasných detských tatranských kolónií, akými boli prázdninové osady mládeže, detské zdravotné osady Slovenského ČK (od januára 1942 Slovenský ČK), kolónie nemeckých detí a pod. Ústav po odbornej stránke viedol riaditeľ *Štátneho detského ústavu* v Dolnom Smokovci MUDr. František Kardoš; jemu podliehal odborný lekársky personál. V ústave pracoval aj ústavný lekár MUDr. E. Fehér a MUDr. E. Fischer, obidvaja židovského vierovyznania, ktorých nemeckí vojaci odviekli do koncentračného tábora. Ošetrovateľský personál, hospodárske vedenie a administratívu zabezpečoval Hlavný stan Slovenského ČK, ktorý takto zabezpečil sestrám prax. Pretože si vojnové roky vyžadovali mimoriadne služby, vedenie *Štátneho detského liečebného ústavu Nádej*, podobne ako aj ďalšie ústavy na Slovensku, muselo mať plán, podľa ktorého sa mal ústav premeniť na vojenskú nemocnicu a počas brannej pohotovosti slúžiť štátu. Preto bolo plánovanie detských pobytov v ústave náročné. Aj keď v zariadeniach Slovenského ČK naďalej pokračovali liečebno-ozdravovacie pobyty pre deti frontových vojakov a *vojnových poškodencov* a zriaďovali sa rekreačné tábory Slovenského ČK, kapacity nestačili. Vyskytli sa aj ďalšie problémy. Keď sa v auguste 1943 konali dva turnusy v Ráztočne, napriek tomu, že išlo o pôvodnú

⁷ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 79.

detskú zdravotnú osadu Spoločnosti Slovenského ČK, rekreačný tábor viedli *vodkyne Hlinkovej mládeže* a sestry Slovenského ČK zabezpečovali len zdravotný dozor.⁸

Rok 1944 priniesol ďalšie zhoršenie zdravotného stavu detí i vysokú dojčenskú úmrtnosť, ktorá predstavovala 143,2 promile. Najviac z 1000 živonarodených detí zomrelo v okresoch Kysucké Nové Mesto, Giraltovce, Trstená, Ružomberok, Púchov, Dolný Kubín, Topoľčany, Stará Lubovňa, Ilava, Vranov nad Topľou. Koncom roku 1944 sa v dôsledku vojnových udalostí obmedzila a v niektorých oblastiach úplne zastavila činnosť poradní pre matky a deti v správe *Krajinského ústredia*. Išlo hlavne o poradne na strednom a severovýchodnom Slovensku, ktoré pôsobili hlavne na vidieku.⁹

Počas prechodu frontu, kvôli zlým hygienickým pomerom a všeobecnej podvýžive, stúpili u detí a mládeže mimoplúcne formy tbc, aj úmrtnosť na tbc. Najzávažnejším problémom však boli ďalšie infekčné choroby, ktoré v roku 1945 predstavovali tretiu najväčšiu skupinu príčin smrti. Išlo hlavne o škvrnitý a brušný týfus, paratýfus, šarlach, čierny kašeľ, epidemický zápal mozgovnej blany a iné infekčné ochorenia. Cez druhú svetovú vojnu sa objavila aj vlna detskej obrny. Situácia so zdravím detí sa rapidne zhoršila.

Evakuácia a deti

Evakuácia východného Slovenska, súvisiaca s približovaním sa frontu, priniesla nesmierne náročné úlohy. V jeseni 1944 nemecké vojská náhle a bezohľadne prinútili desaťtisíce obyvateľov východoslovenských obcí a mestečiek opustiť domovy. Pre evakuantov, ktorí so sebou nemali takmer nič napriek tomu, že boli nútení ísť na stredné a západné Slovensko, bolo potrebné na všetkých hlavných dopravných križovatkách a väčších staniach zriadiť záchytné stanice, staničné ošetrovne a *občerstvovne*, vo väčších mestách nocľahárne. Mali poskytnúť občerstvenie, stravu, ošetrovanie, šatstvo, obuv i nocľah pre desaťtisíce evakuantov, ktorí boli vyčerpaní, hladní, smädní, nedostatočne oblečení, často bosí, špinaví. Najhoršie na tom boli deti, ktoré boli navyše premrznuté, prechladnuté, potrebovali ošetrovanie. (Obr. 2.) Cez záchytné stanice Slovenského ČK v Prešove prešlo napríklad denne aj 3000 dospelých a detí, všetci dostali občerstvenie a stravu. Slovenský ČK zriadil *občerstvovacie* strediská a ošetrovne aj v Giraltovciach, Vranove nad Topľou, Lade, Kecerovských Kostol'anoch, Spišskom Podhradí, Širokom, Drienove, Bohdanovciach, Kapušanoch.

Pri evakuácii sa prísne dbalo na to, aby sa všetky zásoby zachránili pred odylečením do Nemecka a použili sa výhradne pre civilné obyvateľstvo na Slovensku. ČK na to využíval tlačivá Hlavného stanu Slovenského ČK, ktoré obsahovali znak ČK, okrúhlu pečiatku Hlavného stanu Slovenského ČK spolu so štátnym znakom a textom: *Majetok Slovenského Červeného kríža určený výhradne pre obyvateľstvo tunajšieho kraja. Podľa článku 16 Ženevskej dohody zo dňa 27. júla 1929 pre zlepšenie osudov ranených a chorých v poľných armádach, nesmie byť zrekvirovaný.*¹⁰ Aj vďaka tomu mal každý železničný uzol a stanica ošetrovňa a vývarovňa pre evakuantov vybavenú všetkým potrebným. Od Prešova cez celé Považie až po Nové Mesto na Váhom, na strednom Slovensku v Liptovskom Mikuláši, vo Zvolene, Banskej Bystrici, Turčianskom Sv. Martine, Vrútkach, Prievidzi, na západnom Slovensku v Trnave, Bratislave, Skalici a v ďalších mestách pracovali sestry a samaritáni Slovenského ČK, aj dobrovoľníci z radov občanov. Ošetrovali ranených, poskytovali pomoc chorým. Varili desaťtisíce litrov čaju, kávy, polievok, pripravovali pre

⁸ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 48, 80.

⁹ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 2, s. 139, 140, 141.

¹⁰ MINTALOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1939 – 1947*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005, s. 89.

Obr. 2. Od jesene 1944 poskytovali v záchytných staniach evakuantom z východného Slovenska, medzi ktorými boli deti rôzneho veku, občerstvenie a prvú pomoc. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej

Fig. 2. From autumn 1944, refreshments and first aid was provided in intervention centres to refugees from eastern Slovakia, including children of various ages. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

Obr. 3. Matka s dieťaťom v stanici prvej pomoci spolku ČK v Bratislave na jar 1945. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej

Fig. 3. A mother and child in a first aid centre of the Red Cross in Bratislava in spring 1945. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

deti mlieko, kaše a pod. V Turčianskom Sv. Martine bola napr. od 27. 9. – 31. 12. 1944 zriadená vývarovňa, ktorá poskytovala teplé jedlo každému evakuantovi vrátane mlieka, kaši a polievok pre deti.

Z východného Slovenska však neustále prichádzali neúplné rodiny bez mužov, polosiry, neošetrené a nezaopatrené rodičky s neumytými novorodencami, pre ktoré nemali plienky, hygienické potreby, dokonca ani vodu. Nákladné vlaky privádzali dospelých i deti. Často mali infekčné choroby, potrebovali zvláštnu starostlivosť, neodkladnú prvú pomoc, stravu, čisté šatstvo a obuv. Ak sa úplne vyčerpali zásoby i materiál zo skladov Hlavného stanu Slovenského ČK, všetko doplnili členovia a sestry Slovenského ČK, aj miestni občania z vlastných zdrojov. Prúd evakuantov však neúfchal. Začiatkom zimy prichádzali do Liptovského Mikuláša napríklad evakuanti zo Zemplína a Šariša. Okresné a miestne úrady zaobstarávali denne prístrešie a stravu niekoľkým stovkám ľudí, *s krdľom hladných a polonahých detí, ktoré prišli iba s malými batôžkami*.¹¹ Veľmi ťažká situácia bola v okrese Turčiansky Sv. Martin, do ktorého začiatkom januára 1945 prideliť až 30 000 evakuantov; medzi nimi tisíce detí rôzneho veku vrátane najmenších. Pochádzali z okolia Stropkova, Michaloviec a Humenného. Najprv ich sústredili v záchytných stanicách v meste, kde pre nich zriadili kuchyňu, neskôr im prideliť ubytovanie v obciach okresu; Slovenský ČK im rozdelil šatstvo, bielizeň a potraviny.¹² V nocľahárni poskytl od apríla do 15. mája útočisko vyše štyrom tisícom ľudí. Začiatkom februára prešlo napríklad v Štrbe cez záchytnú stanicu len za tri dni 2896 dospelých s deťmi.

Počas frontu boli plne vyťažené hlavne ošetrovne. V Bratislave napríklad pracovalo až desať ošetrovní vybavených na spôsob malej podzemnej nemocnice. Stála pohotovosť vyše 200 lekárov, medikov a sestier Slovenského ČK trvala celý mesiac. Ošetrovaných bolo 22 760 civilných osôb, medzi nimi veľa chorých no aj zranených detí. Zároveň bolo zriadených 52 staníc prvej pomoci a *občerstvovacie stanice* Slovenského ČK, ktoré poskytl pomoc matkám a deťom; zriadili tiež detské jasle, kuchyne a vývarovne. (Obr. 3.) Miestny spolok Slovenského ČK organizoval zbierky šatstva a bielizne, poskytoval občerstvenie, zabezpečil ďalšie pomocné akcie. Podobná pomoc sa odohrávala aj v iných slovenských mestách. Dobrovoľné sestry, členovia Slovenského ČK a občania poskytl pomoc evakuantom, medzi ktorými boli tisíce bezbranných, hladných, biedne zaodetých a obutých aj chorých detí. Zabezpečili ich ošetrovanie, občerstvenie, šatstvo, bielizeň, obuv, prikrývky, prípadne lekársku pomoc. Ako uviedol JUDr. E. Čečetka v bode č. 2 *Správy o ČK na Slovensku od vypuknutia SNP až do oslobodenia*, bola činnosť Slovenského ČK zameraná najmä na: *pomoc civilnému obyvateľstvu postihnutému vojnovými udalosťami jednak na povstaleckom území, ako aj pri nútenej a najmä na východnom Slovensku bezohľadne uskutočňovanej evakuácii...* V správe sa v bode č. 3 uvádzalo aj *vyhládávanie nezvestných a sprostredkovávanie správ o rodinných príslušníkoch*, čo bolo hlavne pre ďalší osud detí, ktoré prišli o jedného alebo oboch rodičov, nesmierne dôležité.¹³

Slovensko po skončení druhej svetovej vojny

¹¹ JUNAS Ján a kolektív. Liptovský Mikuláš. In: *80 rokov činnosti Červeného kríža na Slovensku*. Bratislava: Finest, s r. o., 1999, s. 185.

¹² POLÁK, Leo – JUNAS, Ján. *50 rokov Červeného kríža v Turci*. Martin: Okresný výbor Čs. Červeného kríža v Martine, 1969, s. 23-24. Ústredie ČK v Bratislava vyčlenilo pre evakuantov financie vo výške 70 000.– korún.

¹³ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 114-115.

V apríli 1945 bolo Slovensko po ôsmich mesiacoch bojov oslobodené.¹⁴ Obete na životoch a materiálne škody boli veľmi vysoké, pretože druhá svetová vojna celkom zmazala rozdiel medzi zázemím a frontom, navyše, obyvatelia umierali na následky vojny aj po jej skončení. V roku 1945 zomrelo na Slovensku 67 505 osôb, z toho pri vojenských operáciách a na zranenia strelnými zbraňami 11 318 ľudí. Ostatné úmrtia vysoko prevyšovali počet mŕtvych z roku 1937.¹⁵ Po skončení vojny čakali obyvatel'ov nepredstaviteľne ťažké úlohy. Išlo o konsolidáciu hospodárskych pomerov krajiny, ktorá bola priamo zasiahnutá vojnou, zdevastovaná, so zničenou infraštruktúrou. Poľnohospodárstvo ochromil nedostatok ťažných zvierat, najmä koní, počet dobytku v oblastiach, ktorými prechádzal front klesol až o 70 %, v dôsledku čoho chýbalo mlieko pre deti. Vo všeobecnosti bol nedostatok základných potravín, v niektorých oblastiach zásobovanie doslova kolabovalo. Napriek tomu, že cez druhú svetovú vojnu nebol na Slovensku prídelový lístkový systém, jeho zavedenie bolo po skončení vojny nevyhnutné.¹⁶ Dňa 1. novembra ho zaviedli v celej Československej republike. Keďže straty na hovädzom dobytku a ošípaných nebolo možné hneď nahradiť a obyvatelia vrátane detí potrebovali mať v strave tuk, pristúpilo sa k pestovaniu olejnatých rastlín, hlavne maku, slnečnice, repky olejnej a sóje.¹⁷

Mimoriadne závažným problémom bol zlý zdravotný stav obyvateľstva, hlavne detí. Kvôli podvýžive, chýbajúcim liekom, nedostatku zdravotníckeho, hygienického a dezinfekčného materiálu ohrozovali všetkých infekčné choroby. Spoločnosť obnoveného ČSČK (od mája 1945 ČSČK) preto pripravila informačné letáky, v ktorých sa písalo: *Občania, pozor na svoje zdravie. Na mnohých miestach vypukli nebezpečné nákazlivé nemoci. Liekov, lekárov a zdravotných pracovníkov je málo...* Nasledovalo desať bodov, ktoré mali všetci dodržiavať, počnúc pitím prevarenej vody, cez umývanie rúk s mydlom pred i po jedle, odvázaním a zakopávaním smetí, prípadne ich polievaním haseným vápnom. Všetci sa mali úzkostlivou čistotou brániť proti všiam, ktoré prenášali škrvinný týfus, nemali si podávať ruky, stretávať sa vo väčšom počte. Ak to bolo čo len trochu možné, mali sa kúpať v teplej vode, vlasy strihať čo najkratšie – hlavne deťom, hlavy umývať petrolejom a mydlom... Výzva končila žiadosťou: *Chráňte seba a jeden druhého, pomáhajte jeden druhému.*¹⁸

Povojnová pomoc zo zahraničia

Obyvateľom Slovenska poskytol prvú pomoc Sovietsky zväz, ktorý hneď v prvých dňoch po prechode frontu poslal dodávky bavlny, ľanu, šatstva, začiatkom leta 8 800 ton obilia, 10 000 ton cukru. Všestrannú, obrovskú pomoc poskytla hlavne medzinárodná organizácia UNRRA (United Nations Relief Rehabilitation Administration – Správa Spojených národov pre hospodársku obnovu a pomoc), ktorú 9. novembra 1943 vo Washingtone založilo a schválilo 44 vlád protihitlerovskej koalície vrátane Československa. Organizácia fungovala pod záštitou OSN a v jednotlivých krajinách zriadila odbočky;

¹⁴ Na severe oslobodzovali Slovensko sovietske a československé vojská, na strednom a západnom Slovensku sovietske a rumunské vojská.

¹⁵ TÖRÖK, Vojtech. Rozvoj zdravotníctva na Slovensku. In: *15 let Československého zdravotníctví 1945 – 1960*. Praha: Státní zdravotnické nakladatelství, 1960, s. 28.

¹⁶ Na Slovensku sa cez druhú svetovú vojnu zaviedlo *prísne obhospodarovanie niektorých potravín* (cukor, mlieko, mäso, tuky). V júli 1944 sa I. Karvašovi, guvernérovi Slovenskej národnej banky a šéfovi Najvyššieho úradu pre zásobovanie, podarilo vytvoriť zásoby potravín priamo u obyvateľov tak, že v júli 1944 dostali trojmesačnú zásobu všetkých *prísne obhospodarovaných* potravín.

¹⁷ Podľa plánu sa na ploche vyše 60 000 ha malo urobiť asi 3000 vagonov olejnatých semien, ktoré mali predstavovať 15 kg rastlinných tukov na osobu.

¹⁸ JUNAS, Ján a kolektív. Cit. 12, s. 58.

na Slovensku v Košiciach a Bratislave. Prvé zásielky UNRRA dorazili na Slovensko ešte pred skončením druhej svetovej vojny. Priviezol ich vlak so štyridsiatimi vagónmi, ktoré naložili v rumunskom prístave Konstanca. Z potravín bolo vo vagónoch sušené mlieko pre deti, sušené slivky, hrach, cukor, múka, konzervované mäso, výťažok z hovädzieho mäsa na prípravu umelého tuku, šatstvo aj látky. Kvôli katastrofálnemu nedostatku potravín museli vlak so vzácnym nákladom sprevádzať ozbrojené vojenské oddiely, ktoré mali zabrániť prepadam a krádežiam. Vlak strážili aj na staniach, kde sa zásielky prekladali do nákladných áut. Do Trebišova napríklad priviezlo materiálnu pomoc štyridsaťštyri nákladných áut: doviezli mäsové konzervy, sušené mlieko, lieky, zdravotnícky materiál, šatstvo a odev.

Potraviny z prvej pomoci UNRRA sa začali prideľovať 28. mája 1945; išlo hlavne o sušené mlieko pre deti, obilie, múku, konzervy so sušeným mäsom (i s konským mäsom), tuky, cukor, sušené vajcia, kávu... no aj arašidové maslo, kakao, ovsené vločky, grapefruitový džús, ktoré mohli byť lahôdkou pre deti, keby ich rodičia v chudobných obciach vedeli správne použiť. Potraviny pomohli na hornom Zemplíne aj na Orave zahnať hroziaci hladomor. Podstatná časť dodávok bola rozdelená obyvateľstvu, no časť smerovala v zmysle smerníc UNRRA do obchodov, kde sa predávala. Finančné prostriedky získané predajom bezplatného tovaru mohli byť použité len na sociálnu obnovu a repatriáciu – hlavne na úhradu sociálnych a zdravotných služieb. Je smutnou pravdou, že napriek prísny pokynom dochádzalo k trestuhodnému prerozdeleniu materiálnej pomoci, ktorá miesto na východné Slovensko často smerovala na juh a západ krajiny. Časť tovaru bola z veľkoskladov a provizórnych medziskladov ukradnutá, veľa tovaru sa dostalo na čierny trh, kde sa draho predával. Aj s predajom určitých druhov tovaru bol problém. Najmä vtedy, keď sa tovar z prvých dodávok predával v oblastiach, kde ľudia nemali peniaze ani možnosť zárobku. Keď išlo napríklad o obuv po 40 – 60 korún, deti ostali bosé. Preto ďalšie dodávky smerovali už priamo do škôl, nemocníc a sociálnych zariadení.

Na pomoc obyvateľstvu vojnou zničenej krajiny bolo nutné získať aj ďalšiu materiálnu pomoc od rôznych fondov, organizácií, inštitúcií či národných spoločností Červeného kríža a Červeného polmesiaca (ďalej ČK a ČP) v Európe aj vo svete. Neoceniteľnú a vopred plánovanú pomoc poskytlo exilové vedenie Československého Červeného kríža v zahraničí so sídlom v Londýne (od roku 1940 do mája 1945 ČsČK), ktoré už pred koncom druhej svetovej vojny získalo veľké materiálové zásoby. V tejto oblasti odvieďla obdivuhodné množstvo práce podpredsedníčka ČsČK v Londýne Marína Paulínyová, rodáčka z Turca.¹⁹ Prvé dary od národných spoločností ČK začali prichádzať v polovici roka 1945, teda až vtedy, keď sa mohla materiálna pomoc bezpečne prepraviť na Slovensko. Okrem sanitárneho a hygienického materiálu, liekov, nemocničnej bielizne išlo hlavne o trvanlivé potraviny, sušené mlieko a rybí olej pre deti, sucháre, vitamíny pre podvyživených a tých, ktorí prežili koncentračné tábory. V júli 1945 bolo dodaných 164 400 tabletiiek vitamínov B1 a B2, 30 900 tabletiiek vitamínov A a D; z nich veľkú časť dostali deti a chorí. *American Joint Distribution* poslala 3934 kg potravín, určených pre trpiacich najväčšou núdzou; medzi nimi bolo aj veľmi veľa detí. Päťsto debien s kompletným vybavením bolo určených pre zariadenie desiatich šesťtýždňových rekreačných turnusov pre 600 detí postihnutých vojnou. Dar pochádzal od švédskej pomocnej delegácie organizácie *Pracovného spolku pre ochranu detí v Československu*. Dánsky ČK poslal

¹⁹ MINTALOVÁ, Zora. V službách rodnej krajiny (pri príležitosti 110. výročia narodenia Maríny Paulínyovej). In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Kmetianum*. Roč. XI, 2008, s. 62-73.

Obr. 4, 5. Rozdeľovanie mlieka z daru Amerického ČK žiakom ľudovej školy na jar 1946; vľavo delegát Amerického ČK V. W. Skala. Rozdeľovanie šatstva deťom z východoslovenskej obce Petrovce v roku 1946. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej

Fig. 4, 5. Distribution of milk donated by the American Red Cross to pupils of a primary school in spring 1946; on the left the delegate of the American Red Cross V. W. Skala. Distribution of clothing to children from the east Slovak municipality of Petrovce in 1946. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

1500 ks päťkilových balíkov s potravinami, slaninou, údeným a sušeným mäsom i syrom v hodnote 500 000 Kčs. Rozdelili ich rodinám najviac postihnutým vojnou; časť smerovala do Detskej ozdravovne ČK v Remate. Švajčiarsky ČK dodal lieky a 8500 kg sušeného a kondenzovaného mlieka pre doječenské ústavy a nemocničné oddelenia. Z daru *Československého národného združenia* v Toronte pripadlo rodinám s deťmi sedemdesiat 200-litrových sudov rybieho oleja, dvestopäťdesiat 55-kilogramových debien suchárov, 220 debien pomarančového pretlaku a 230 kartónov sušenej zeleniny.²⁰ Dňa 29. septembra 1945 bol v Československej republike obnovený Dorast ČSČK, ktorému dorastové organizácie národných spoločností ČK a ČP tiež posielali materiálnu pomoc: USA vitamíny, Kanada kakao, múku, detskú múčku, Turecko sušené hrozienka a figy.²¹

V novembri 1945 prišiel na pracovnú cestu do Československa zástupca Amerického ČK. Následne došlo k vypracovaniu plánu pomocného programu a už začiatkom roka 1946 začali zo skladov vo Francúzsku a v Spojených štátoch amerických posielat' prvé zásielky. Pomoc Amerického ČK sledovala *napravenie krívd, ktoré utrpeli deti a mládež počas druhej svetovej vojny*.²² Jeho program zahŕňal doplnkovú stravováciu mliečnu akciu pre školské deti vo veku 6 – 14 rokov, distribúciu vitamínov, obuv pre 6 – 14-ročné deti, nemocničnú bielizeň a obvazy. Z darov, ktorých hodnota predstavovala 2 000 000 dolárov, bola značná časť pridelená na Slovensko. Pomocná akcia sa začala v marci a trvala do augusta 1946. Najväčšia pomoc pre deti, ktorú z darov Amerického ČK zastrešila Slovenská Divízia ČSČK predstavovala mliečna, *výbavičková a ošacovacia* akcia. Počas nich bol na Slovensku prítomný delegát Amerického ČK Viktor W. Skala v pozícii kontrolóra, radcu i spolupracovníka s láskavým vzťahom k deťom, pre ktoré bolo určených 300 ton mliečnych konzerv. (Obr. 4.) Vďaka nim dostávalo 31 023 školákov zo 180 obcí v 16 okresoch počas 68 dní 1 723 195 štvrtlitrových dávok plnotučného mlieka, pripravených zo 441 347 mliečnych konzerv. Mliečna akcia prebiehala od marca až do júna v okresoch stredného Slovenska najviac postihnutých vojnou. Išlo o okresy Brezno, Banská Bystrica, Nová Baňa, Zvolen, Bánovce nad Bebravou, Prievidza, Kremnica, Turčiansky Sv. Martin, Liptovský Sv. Mikuláš, Ružomberok, Dolný Kubín, Námestovo, Trstená, Kysucké Nové Mesto, Čadca. Najviac detí – 4526 bolo z okresu Brezno, 3537 z okresu Banská Bystrica, 3490 z Turčianskeho Sv. Martina, 2578 z Čadce, 2564 z Ružomberka, 2437 z Prievidze a 2195 zo Zvolena. Deti z Turčianskeho Sv. Martina napríklad dostali 180 992 dávok mlieka.²³ Zároveň sa uskutočnila akcia aj v Bratislave, kde bol veľký problém so zásobovaním mliekom, preto členky ČSČK dovážali mlieko pre deti zo Žitného ostrova. Neskôr, v rámci mliečnej akcie, dostávalo mlieko 4500 detí vo veku do troch rokov, pričom na jedno dieťa pripadlo za mesiac okolo sedem litrov. Deti pribrali na váhe, zlepšil sa ich zdravotný stav, čo konštatoval hlavný zdravotný radca MUDr. L. Straka: *Okrem prírastku na váhe bolo možné zaznamenať všeobecné zlepšenia zdravotného stavu, a to i u čiastky školských detí, ktoré tiež dostávali mlieko a preukázali podstatnejšie pribúdanie na váhe. Aj celkové zlepšenie zdravotného stavu treba pripisovať v prevažnej miere práve uvedenej akcii, keďže sa pravidelne podávalo plnotučné i na vitamíny bohaté, teda skutočne hodnotné mlieko*.²⁴

²⁰ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 144.

²¹ *Červený kríž na Slovensku od 29. VIII. 1944 do 31. XII. 1946*. In: Jozef ZVONÁR, ed. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČS. Červeného kríža pre Slovensko, máj 1947, s. 98.

²² MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 145-146.

²³ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 146.

²⁴ *Červený kríž na Slovensku*. Cit. 21, s. 111.

V rámci *výbavičkovej* akcie z daru Amerického ČK dostalo Slovensko 18 500 kusov detských výbavičiek pre deti narodené po 15. apríli 1946. Vo výbavičke bola obliečka na *zavinovaci*u perinku, košielky, čepčky, plienky... Časť textílií ušili dobrovoľníčky v USA. Počas *ošacovacej* akcie rozdelili na Slovensku 313 795 kusov oblečenia pre 139 560 dospelých a aj detí z 925 obcí v 41 okresoch. *Ošacovacie komisie* vypracovali pred každou akciou zoznamy, v ktorých sa v prvom rade zohľadňovala *bieda, zavinená vojnovými udalosťami*. (Obr. 5.) Okrem toho 37 sociálnych ústavov a 24 detských domovov dostalo ošatenie pre 1520 chudobných detí, polosirôt a sirôt.²⁵

Materiálna pomoc a financie zo zahraničia, dary boli mimoriadne vzácne; v roku 1946 napríklad Sovietsky zväz poslal do Československa 30 000 ton obilia. Okrem národných spoločností ČK a ČK pomohli nasledovné organizácie, spoločnosti, spolky: *Americká pomoc pre ČSR, C.U.A.R.F. (Canadian United Allied Relief Fund), American Joint Distribution Committee, C.A.R.E (Cooperative For American Remittances to Europe), Československé národné združenie v Kanade, Československý spolok vo Švédsku, Československý podporný spolok v Argentíne, Československý podporný spolok v Šanghaji, Spolok pre záchranu detí Rädde Barnen vo Švédsku, Slovenský spolok v Montevideu* a ďalšie.²⁶ Celkom išlo o 51 spoločností, spolkov, národných a pomocných združení, výborov, jednôt z Ázie, Afriky, USA, Kanady, Mexika, Argentíny, Bolívie, Brazílie, Chile, Peru, Uruguaja, Venezuely, Jamajky, Kuby. Aj vďaka ich materiálnej i finančnej pomoci sa mohli na Slovensku uskutočniť rôzne pomocné akcie. Školáci vo vojnu najviac postihnutých oblastiach sa zadarmo stravovali, dostali šaty, blúzky, topánky, čiapky. Vo vývarovniach sa stravovali i všetci, čo prežili hrôzy nacistických koncentračných táborov. Väčšina z nich, vrátane detí, sa najprv musela liečiť v nemocničných zariadeniach a ozdravovniach.²⁷

Najväčšia pomoc však pochádzala z pomocných akcií UNRRA, z ktorej Československo, ako jedna zo 16 vojnu spustošených krajín, dostalo materiálnu pomoc vo výške 264 075 000 dolárov. Potraviny z toho predstavovali 117 916 000 dolárov (cca 15 miliárd povojnových Kčs), s hmotnosťou 1 619 627 ton, ošatenie za 26 43 800 dolárov, lieky za 13 243 500 dolárov, časť dodávok tvoril zdravotnícky a dezinfekčný materiál²⁸, medzi iným aj *perchloron*, preparát na dezinfekciu vody v studniach.²⁹ Až dve tretiny dodávok pochádzali z USA, zvyšná tretina z Kanady, Veľkej Británie, Francúzska a ďalších krajín. Rôzne potraviny, šatstvo, obuv, sušené mlieko, hygienický či zdravotnícky materiál tak dostal takmer každý vojnu poškodený občan Slovenska, predovšetkým deti, chorí a starí. Činnosť pomocných akcií UNRRA sa vo všetkých krajinách skončila 30. júna 1947. Pri obnovovaní vojnu zničenej Európy pomáhali USA aj formou tzv. Marshallovoho plánu, oficiálne *Plán európskej obnovy*, t. j. finančnej a materiálnej pomoci, ktorý vláda USA ponúkla európskym štátom prostredníctvom svojho ministra zahraničných vecí generála

²⁵ MINTALOVÁ, Z. Cit. 6, s. 147.

²⁶ *Červený kríž na Slovensku*. Cit. 21, s. 126-127.

²⁷ Počas druhej svetovej vojny bolo umučených a zavraždených 15 000 detí, prevažne židovského pôvodu.

²⁸ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011, s. 149, 161. JANCÚRA, Vladimír. UNRRA: Na pomoc v najťažšej chvíli sa nezabúda. In: *PRAVDA, Neznáma história*, 02. 02. 2015.

²⁹ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. Cit. 28, s. 186. MICHÁLEK, Slavomír. UNRRA a Slovensko. In: *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. 10. 2002*. Bratislava: Vojský historický ústav – Ministerstvo obrany SR, 2003, s. 208-216.

Georga Catletta Marshalla v júni 1947. Po oficiálnom schválení sa pomoc v rámci *Plánu európskej obnovy* rozbehla v roku 1948, ale netýkala sa Československa.³⁰

Pomocné akcie ČSČK na Slovensku

Po oslobodení Slovenska sa urýchlene riešili nielen rozsiahle pomocné práce, získať základné potraviny, mlieko a ryžu pre deti, vitamíny, šatstvo, bielizeň, obuv, lieky či obväzy. Musela sa poskytnúť nevyhnutná pomoc desiatkam tisícov ľudí vrátane detí rôzneho veku, ktorí sa z nútenej evakuácie vracali do obcí a miest na východe republiky. Písať o ich návrate domov, na miesta, kde cez vojnu prebiehali dlhé a urputné boje, nie je možné. Veď priami účastníci, ktorí prežili hrôzy bojov spomínali, ... že *tam ešte aj zem horela a po domoch ani chýru ani slychu, len obhorené pahýle*. Domov sa vracali aj tí, ktorí prežili koncentračné tábory; medzi nimi deti a mládež. Väčšinou išlo o siroty, ktorým rodičia i celé rodiny zahynuli v koncentrákoch. Prichádzali jednotlivci i rodiny. Prúdy dospelých a detí prichádzali na vozoch, kde to bolo možné vlakom alebo peši mestami, dedinami, na železničných stanicích hľadali ošetrovanie, stravu, krátkodobé ubytovanie. Dobrovoľné sestry a členovia ČSČK pre nich navarili stovky tisícov litrov čiernej kávy, čaju, polievok, nakrájali státisíce okružkov chleba. Vo Vrútkach napríklad poskytli občerstvenie 20 779 mužom, ženám a deťom a ošetrili 2626 poranených. Od občanov prijímali dobrovoľné príspevky, prikladali k nim vlastné peniaze, za ktoré kupovali potraviny, lieky a obväzy; spolu za 183 056 Kčs. Muži nosili drevo na kúrenie, ženy varili, z posteľnej bielizne trhali núdzové obväzy.³¹ Podobná situácia bola aj na ďalších železničných stanicích.

Evakuanti ešte ani nestihli prísť do miest svojho bydliska a už sa začala repatriácia Slovákov z Maďarska, Rumunska a bývalej Podkarpatskej Rusi. (Obr. 6.) Niekoľko týždňov prechádzali cez železničné stanice vlaky s dospelými a deťmi rôzneho veku. V Turčianskom Sv. Martine už 18. apríla 1945 zriadili pre repatriantov kuchyňu, ošetrovňu a nocľaháreň, v ktorej do 15. júla našlo útulok 4300 ľudí z celej Európy, medzi nimi stovky detí. V kuchyni v Liptovskom Sv. Mikuláši podali do septembra 1945 repatriantom celkom 15 626 porcií jedla.³² V Bratislave vydali vo vývarovniach a kuchyniach od apríla do mája 1945 spolu 856 938 stravných dávok, čo predstavovalo sumu 5 333 081 Kčs.³³

Druhá svetová vojna, Slovenské národné povstanie, zničený priemysel a infraštruktúra, ochromené poľnohospodárstvo, presuny evakuantov, príchod repatriantov spôsobili veľmi zlú situáciu so zásobovaním obyvateľstva. Začiatkom novembra 1945 sa u nás zaviedol lístkový prídelový systém a v celej Československej republike menová reforma.³⁴

Pomocná zdravotná akcia Ministerstva zdravotníctva východnému Slovensku

Hrozným dôsledkom druhej svetovej vojny boli infekčné choroby, hlavne škvrnitý týfus, červienka, svrab a ďalšie, ktoré sa rozšírili hlavne na východnom Slovensku. Jediným riešením bola ich likvidácia, ktorú mala za úlohu zdravotná akcia Ministerstva zdravotníctva pod názvom *Pomoc východnému Slovensku*, ktorá mala prebiehať od januára do mája

³⁰ V Československej republike prebiehal od roku 1947 dvojiročný plán hospodárskej obnovy. Najvyšší vládni predstavitelia ČSR v júli 1947 ponuku tzv. Marshallovho plánu prijali, ale následne, pri oficiálnej návšteve Moskvy ju museli odmietnuť. Ako náhrada im bola predložená dohoda o obchodnej spolupráci medzi ČSR a Sovietskym zväzom na päť rokov, ktorú hneď podpísali. Znamenala odklon od ekonomickej spolupráce nielen s USA, ale s celou Západnou Európou.

³¹ MINTALOVÁ, Zora. Červený kríž. In: *Vrútky 1255 – 2000*. Mesto Vrútky, 2000, s. 389.

³² GEDROVÁ, E. Rok 1945. Cit. 21, s. 95.

³³ RIPPA, Blažej. K. Červený kríž v Bratislave za frontových udalostí. Cit. 23, s. 62.

³⁴ V Čechách bol lístkový prídelový systém zavedený 16. marca 1939, kedy vznikol Protektorát Čechy a Morava.

Obr. 6. Dieťa repatriantov z Maďarska v korýtku miesto kolísky. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej

Fig. 6. A child of repatriated citizens from Hungary in a trough used as a cradle. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

Obr. 7. Núdzové provizórne obydlie na východe Slovenska, v ktorom žila viacčlenná rodina. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej

Fig. 7. Emergency temporary accommodation in eastern Slovakia, housing a large family. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

1946. Akcia sa nemohla začať skôr, pretože najprv bolo nutné odmínovať rozsiahle plochy, na ktorých prebiehali niekoľko mesiacov ťažké boje. Stovky ženistov zneškodňovali protitankové a protipechotné míny, granáty. Ťažké zranenia, obeť na životoch, vysoké hromady mín popri cestách, čakajúce na odvoz vytvárali obraz hrôzy vojnou spustošených dedín. Najviac ich bolo v *Údolí smrti* – vo Vyšnom a Nižnom Komárniku, Vyšnej a Nižnej Písanej, Medvedzom, Kružlovej, Kapišovej, Hankovciach, Krajnej Poľane. V priestore s rozlohou asi 20 km² zahynulo okolo 90 000 vojakov, ranených, zmrzačených alebo mŕtvych bolo asi 20 % obyvateľstva.³⁵

Keď sa po oslobodení desaťtisíce ľudí vrátili do miest svojho bydliska na východe krajiny, našli iba spálenú a sčernetú zem, veď napríklad z 50 obcí Svidníckeho okresu bolo trinásť obcí úplne zničených a ostatné boli také zdevastované, že v nich ostali iba zhoreniská a trosky. Desivý obraz znásobovali stovky mŕtvych tiel na všetkých možných miestach. Do takto zničených obcí prichádzali ženy, deti, mládež, starci. Nenašli vhodné prístrešie, boli vyčerpaní, trpeli akútnym nedostatkom potravín, mydla, liekov, nemali imunitu, podliehali epidémiam. Najohrozenejšie boli deti a starí ľudia. Katastrofálnu situáciu bolo nutné riešiť, no riešenie nemohlo byť provizórne ani unáhlené. Preto bola akcia pomoci východnému Slovensku zodpovedne pripravená vrátane vyškolenia personálu, zabezpečenia liekov, zdravotníckeho, hygienického a dezinfekčného materiálu, nemocničných lôžok, šatstva, bielizne, obuvi, nákladných áut, vozidiel či benzínu.³⁶

Zdravotnú akciu boja proti infekčným chorobám viedol MUDr. L. Kukura, vedúci *Protiepidemického ústredia* v Košiciach a člen *Ošetrovateľského poradného zboru* Divízie ČSČK na Slovensku. K dispozícii mal 120 špeciálne vyškolených zdravotníkov rozdelených do dvoch skupín. V každej skupine boli šesťdesiat traja lekári, šesť diplomovaných sestier ČSČK, osemnásť sociálno-zdravotných pracovníkov, tridsať vojakov – pomocných zdravotníkov z vojenských nemocníc z Košíc, Prešova a Bratislavy a traja vojenský šoféri s nákladnými autami. V každom okresnom meste mali k dispozícii školu, ošetrovňu a kuchyňu. Prvú skupinu prideliť do okresov Medzilaborce a Snina, druhú do okresov Svidník a Stropkov v Duklianskom priesmyku, kde sa šesť mesiacov urputne bojovalo. Každá skupina sa po príchode rozdelila na tri menšie, v ktorej bol lekár, dve diplomované sestry, sociálno-zdravotné pracovníčky, vojaci a šofér s autom. Zdravotníci v neuveriteľne ťažkých a nebezpečných podmienkach vyhľadávali miesta, kde žili ľudia. Nachádzali ich v hrozných priestoroch pivníc, v zemľankách, *polozemniciach*, v obhorených hospodárskych stavbách, chatrčiach, v provizórnych prístreškoch z konárov a čečiny. (Obr. 7.) Všade žili matky s deťmi, ktorým nedokázali poskytnúť miesto na spanie, potrebné teplo ani pitnú vodu. Problém mali s nedostatkom stravy, šatstva, obuvi, pri najmenších deťoch s textilom na zavinutie, plienkami. Špinavé šatstvo a bielizeň sa nepralo, lebo ženy nemali mydlo, hygiena bola katastrofálna. Všetci žili v strašnej biede, vyhladnutí, v stradaní a strachu. Neboli schopní odolávať epidémiam infekčných chorôb, ktoré ohrozovali aj zdravotníkov.³⁷ Napriek tomu členovia zdravotníckych skupín plánovite a zodpovedne navštívili každý prístrešok vrátane odľahlých chatrčí občanov cigánskeho pôvodu. Často

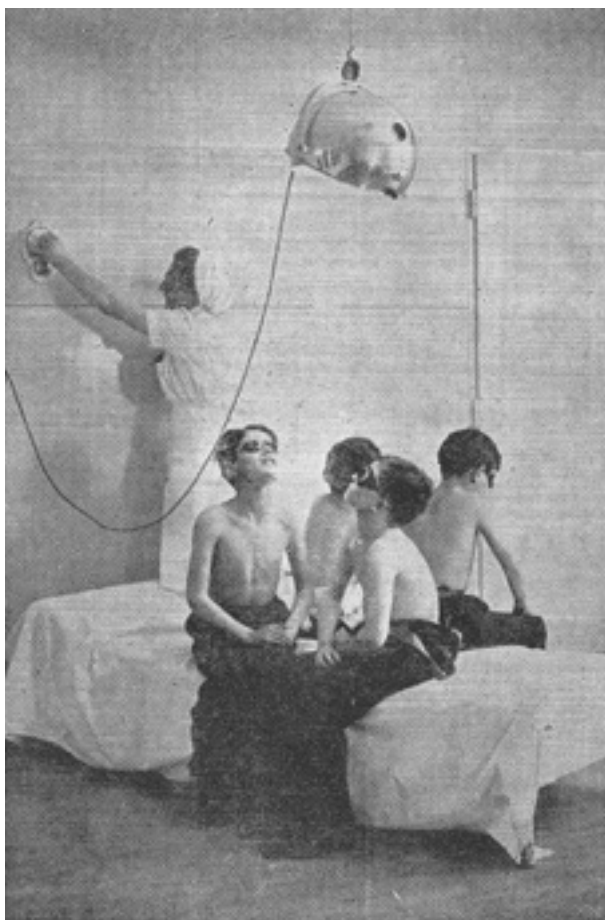
³⁵ MINTALOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. Cit. 11, s. 126. Ešte po rokoch sa stávali tragédie, spôsobené výbušnami; celkom zahynulo 720 civilistov. Množstvo zlikvidovanej munície uvádzajú autori v štatistickom prehľade – Cit. 28, s. 131, podľa ktorého bolo na Slovensku od konca druhej svetovej vojny do septembra 1948 zneškodnených 852 045 kusov munície.

³⁶ Benzín dodávalo Posádkové veliteľstvo československej armády v Prešove na príkaz armádneho generála Ludvíka Svobodu, ktorý sa mimoriadne zaslúžil o zdarný priebeh zdravotnej akcie, ako aj ďalších pomocných akcií na východe Slovenska.

³⁷ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 138-139.

Obr. 8. Ožarovanie žiakov ohrozených tuberkulózou horským slnkom v protituberkulóznom preventóriu v Novom Smokovci. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej

Fig. 8. Irradiation of pupils at risk of tuberculosis with an infra lamp in the anti-tuberculosis preventorium in Nový Smokovec. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

ich k nim priviedol plač malých, chorých a vyhladnutých detí. Aby sa predišlo utrpeniu detí v najviac postihnutých obciach, odsúvali ich do *zimných detských odsunových stredísk*, kde pôsobili sestry ČSČK.

Úlohou zdravotníkov bolo odkrývať ohniská chorôb, zistiť zdravotný stav všetkých ľudí. Sociálno-zdravotná pracovníčka preto spolu s vojakom všade ohlásila príchod lekára, ktorý každého vyšetril, osobitnú pozornosť venoval deťom. Nasledovalo vyplnenie zdravotného hárku, do ktorého sa zapísal ich zdravotný stav, *diagnoza, lekárska ordinácia, potreba dezinfekcie, záznam o potrebe zdravotného a hygienického materiálu...*³⁸ Na základe záznamu prišla do každého obydľia skupina sestier a sociálno-zdravotných pracovníčok a priniesli mydlo, lieky a všetko potrebné, čo predpísal lekár. Vojaci dezinfekčnej služby vykonali dezinfekciu ľudí, obydľí a šatstva, sestry potrebné ošetrenie. Starostlivosť o jednu rodinu trvala najmenej päť dní. Prvý deň bola lekárska prehliadka, druhý až štvrtý deň sa všetci z rodiny museli pod dozorom sestier natierať masťou proti kožnej infekčnej

³⁸ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 139.

chorobe a užívať predpísané lieky. Na piaty deň sa z pomocnej akcie Riaditeľstva ČSČK na Slovensku, okresných a miestnych národných výborov vydávalo nové a zánovné šatstvo a bielizeň. Vojaci dezinfekčnej služby zabezpečili do nemocníc prepravu súrných a ťažko chorých, z ktorých bolo veľa detí rôzneho veku. Na vozoch ich odvážali do Prešova a neskôr do Košíc, pretože v okresoch, kde prebiehala zdravotná akcia, boli všetky nemocnice zničené. Tak ako v Medzilaborciach, kde sa medzi hladujúcimi a zimou trpiacimi ľuďmi rozšírila škvŕnivka. Ťažká situácia sa musela vyriešiť priamo v meste. Preto členovia *protiepidemickej* zdravotnej skupiny opravili budovu školy a zriadili v nej núdzovú nemocnicu s posteľami zbitými z dosiek z okolitých plotov. Sestry ČSČK po okolitých obciach zbierali mlieko pre pacientov nemocnice a pre deti, v sídle Slovenskej národnej rady v Košiciach *vyprosili z evidovaných obhospodarovaných* potravín prídel pre pacientov.³⁹ Vďaka neúnavnej práci bola škvŕnivka lokalizovaná a epidémia zastavená. Zdravotníci poskytli aj pomoc a ošetroenie dospelým a deťom, ktorých poranili výbušniny a tiež zabezpečili ich odvoz do nemocníc. V tlači sa opisovali odstrašujúce prípady detí, ktoré sa chceli hrať so súčiastkou pancierovej päste či rozobrať delostrelecký granát... čo sa skončilo ich smrťou alebo zmrzačením. Na plagátoch, úradných oznamoch i v novinách sa síce objavili výzvy určené rodičom a príbuzným, aby si pozorne všímali svoje i cudzie deti a nebezpečné predmety okamžite ohlásili úradom. Napriek všetkému bolo veľa detských obetí, čomu sa dalo predísť *väčšou opatrnosťou a starostlivosťou (i zo strany úradov)*. Dňa 15. mája 1946, po niekoľkomesačnej nesmierne náročnej práci, sa zdravotná akcia *Pomoc východnému Slovensku* v okresoch Svidník, Stropkov, Snina a Medzilaborce skončila.

Rôzne infekčné a kožné choroby však vypukli aj v iných regiónoch Slovenska. Lekári, zdravotníci aj členovia ČSČK sa preto zapojili do ich likvidácie. Divízia ČSČK na Slovensku napríklad zorganizovala rozsiahlu *odsvrabovaciu akciu*, pričom náklady na *protisvrabovú masť*, mydlo a iné potreby dosiahli 500 000 Kčs.⁴⁰ Veľmi zlá situácia bola na Orave, kde obyvatelia vypálených a so zemou zrovnaných obcí, hlavne deti trpeli *chudokrvnosťou*, mali veľmi nízku odolnosť voči chorobám. Ani v jednej obci nebola pitná voda, deti trpeli podvýživou spôsobenou jednotvárnou stravou, jedli zemiaky, kyslú kapustu a ovsený chlieb; po prechode frontu nebolo už ani to. Keď misia UNRRA zistila tento žalostný stav navrhla vláde, aby z peňazí z predaja tovaru UNRRA uvoľnila 50 miliónov povojnových Kčs pre akciu *Pomoc Orave*. Z nej malo ísť na zdravotné účely cca 16 miliónov. *Poverenictvo zdravotníctva* v rámci akcie vyslalo na Oravu zdravotníckych pracovníkov. Ich úlohou bolo hlavne *odhmyzovanie a odsvrabovanie detí určených pre odsun do rekreačných miest*, ktoré organizovalo *Poverenictvo sociálnej starostlivosti*. V Istebnom, kde zriadilo odsunové stredisko, *odvšívovali* deti pod dozorom lekárov-epidemiológov zdravotníci ČSČK; v Štátnej nemocnici v Dolnom Kubíne *odsvrabovali* deti zdravotnícki pracovníci. Až potom mohlo k februáru 1947 odísť do rekreačných stredísk 180 detí z Oravy.⁴¹ Na Orave vykonala prospešnú prácu aj *pohyblivá* zubná ambulancia. Pretože mala najmodernejšie zubárske prístroje, zubár mohol do februára 1947 vyšetriť chrup 409 žiakom a 31 % zuby aj opraviť.

Keď sa 16. augusta 1946 skončili pomocné akcie Amerického ČK na Slovensku, John Givens, riaditeľ pomocných akcií Amerického ČK okrem iného povedal: „*Mal som príležitosť vidieť celé Slovensko – vaše spolky ČK, detské domovy, zdravotnícke ústavy a hovoril som*

³⁹ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 140-141.

⁴⁰ MINTALOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. Cit. 10, s. 112.

⁴¹ Popri dezinfekcii detí sa vykonala aj dezinfekcia dospelých.

s mnohými. Môžem vyhlásiť, že výsledky, akých v práci zdravotnej a sociálnej dosahujete, sú pomerne s ostatnými raritou a stoja v poradí na prvom mieste európskeho kontinentu.⁴²

Koncepcná starostlivosť o zdravie detí

V roku 1945 fungovala na Slovensku, v porovnaní s rokom 1943, len tretina poradní pre matky a deti. Aj preto sa priemerný počet úmrtí dojčiat do jedného roka zvýšil až na 172 promile. Najviac ich zomrelo v okresoch Trstená, Košice-mesto, Ružomberok, Prievidza, Žilina, Dolný Kubín, Kysucké Nové Mesto, Námestovo, Púchov, Snina, Trnava, Šamorín, Malacky, Bardejov, Medzilaborce, Bytča, Šaľa, Košice-okolie, Stará Ľubovňa a Prešov. Vysokú úmrtnosť dojčiat, až 241 ‰ mala Bratislava mesto a 205 ‰ Bratislava okolie. Šíriace sa infekčné choroby dostali dojčenskú úmrtnosť na úroveň stavu po prvej svetovej vojne. V roku 1945 sa jedného roku nedožilo 14 090 detí, v roku 1946 ich počet síce o niečo klesol, no aj tak ich zomrelo až 12 123, čo predstavovalo 147,9 ‰.⁴³ V okrese Humenné tvorila úmrtnosť dojčiat 219,3 ‰, v okrese Kysucké Nové Mesto vyše 209, v okrese Michalovce 207, v okresoch Dolný Kubín, Bardejov, Ružomberok, Trebišov, Plava vystúpila ich úmrtnosť nad 180 ‰. Medzi deťmi sa rozšírili čierny kašeľ, osýpky, detská obrna, diftéria, tbc, deti mali črevné parazity. Kvôli stúpajúcej dojčenskej a detskej úmrtnosti muselo *Poverenie zdravotníctva* a *Poverenie sociálnej starostlivosti* čo najskôr obnoviť poradne pre matky a deti už k začiatku roku 1946. V prvej etape išlo o obnovenie vyše 100 poradní; v každej mal byť lekár a sociálno-zdravotná sestra.

Začiatkom roku 1946 odborníci odhadli na Slovensku až 80 000 podvyživených detí od jedného do šiesteho roku života. V tom počte však neboli zahrnutí školáci z národných a študenti zo stredných škôl; ktorých bolo celkom 750 000. Preto bolo dôležité zabezpečiť deťom výživnú stravu, prísun vitamínov, hlavne vitamínu D v rybom tuku, mlieko, liečbu a pobyty v ozdravovniach a osadách. Problematická bola situácia s nemanželskými deťmi do jedného roku, ktoré boli choré, trpeli podvýživou, nemali potrebnú starostlivosť. *Poverenie výživy* preto vydalo nariadenie (Vyhláška č. 1706/1946), ktorým sa zvýšili dávky potravín pre dojčiacu matku. Po predložení potvrdení mala dojčiaca matka nárok na vydanie jedného odberného lístka na cukor a jedného na tuky, múku, chlieb. Situáciu však bolo potrebné riešiť komplexne, preto bolo nutné zabezpečiť všetkým podvyživeným a anemickým deťom zo zlých sociálnych pomerov dostatočnú a zdravú výživu a primeranú hygienu. Jednou z foriem boli mliečne akcie a prísun vitamínov, ďalšou bol výber detí, ktoré sa mali bezplatne stravovať v jedálňach. O tomto výbere detí rozhodoval lekár, ktorý bral do úvahy ich zdravotný stav a zlé sociálne pomery. Najprv však školy a školské jedálne, určené pre akciu podvyživených detí, ako aj ďalšie školské objekty museli prejsť dezinfekciou. Vykonala bola aj v škôlkach, internátoch, domovoch a ústavoch, kde sa zhromažďovali deti a mládež. Všade sa musela zabezpečiť hygiena budov, vetranie, bezprašnosť, primeraná teplota a osvetlenie tried, nezávadná pitná voda, odstraňovanie odpadu, ako aj výchova školákov k hygienickým návykom. Vedúci školy podľa pokynov lekára zodpovedal za izoláciu chorých a z nákazy podozrivých žiakov, za dezinfekciu priestorov zodpovedal zdravotník. Dezinfekciu a izolovanie chorého v rodinách mali zabezpečiť domáci obyvatelia.

Na zmiernenie a následne vyriešenie podvýživy a anémie detí boli určené balíky UNRRA. Každý balík vážil 3,60 kg a obsahoval plnotučné mlieko v prášku, konzervy

⁴² ZVESTI Červeného kríža. Ročník II. číslo 7. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČSČK pre Slovensko, september 1946, s. 88.

⁴³ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALISOVÁ, Anna. Cit. 28, s. 189-192.

s polievkou, gul'ášom, mletou šunkou, pečeňovou paštétou, rybami, sardinkami, džemom, arašidovým maslom, sušenými hrozičkami a slivkami, čokoládou i cukríkmi plnenými čokoládou. Balík bol síce určený pre 10 detí, ale pretože na východnom Slovensku bolo podvyživených detí veľa, balíky rozdelili pre 15 školákov. Dvakrát denne potom dostávali stravu – raňajky a desiatu, na čo sa nesmierne tešili, pretože väčšina z nich spočiatku ani nevedela aké lahôdky jedia. Deti mali na raňajky bielu kávu alebo kakao, biskvit, chlieb s džemom, arašidovým maslom alebo medom. Na desiatu dostali dva chlebičky s margarínom, na jednom ešte paštétu alebo syr, na druhom sardinku a mletú šunku. Navyše si každé dieťa pochutilo na čokoláde, 2 – 3 sušených slivkách, sušených hrozičkách a 2 – 3 cukríkoch; každý druhý deň bol prídelený vitamínových tabletiiek.

Koncepcná starostlivosť o zdravie detí a mládeže pokračovala rozhodnutím Školskej zdravotnej správy *Poverenictva zdravotníctva* v Bratislave č. 213-12/42-1946, ktorým sa od školského roka 1946/1947 zriadila na všetkých školách *Školská zdravotná služba*. Organizovaním a vykonávaním služby bola prípisom č. 213-1016/6-1946 zo dňa 2. septembra 1946 poverená Divízia ČSČK na Slovensku. V prípise, ktorý za povereníka zdravotníctva podpísal MUDr. Gemeran sa okrem iného uvádzalo: 2. *Všetky personálne opatrenia v rámci školskej zdravotnej služby budete predkladať na schválenie Poverenictvu zdravotníctva...* 4. *Vo veci vystrojenia školsko-zdravotných poradní a samostatných školských zdravotných ústavov sa budete riadiť osobitnými úpravami Poverenictva zdravotníctva.* O deň neskôr *Poverenictvo školstva a osvetu* oznámilo všetkým dekanátom vysokých škôl, riaditeľstvám stredných, odborných, meštianskych, ľudových škôl, detských *opatovní* a školským inšpektorátom na Slovensku, že sa *uskutočňuje zdravotná služba na školách všetkých druhov*. Do 15. septembra (na vysokých školách do konca októbra) museli všetky školy Riaditeľstvu Divízie ČSČK v Bratislave nahlásiť presný počet *zapísaných žiakov (studentov) na škole a objednať pre každého raz navždy jeden exemplár Školského zdravotného záznamu*. Pretože štátna správa nemohla po skončení vojny v plnej miere financovať rozsiahlu školsko-zdravotnú službu, prispievali na ňu rodičia minimálnym ročným poplatkom. Cez školský rok 1946/1947 sa uskutočnili všetky prípravné práce. Jednotný zdravotný záznam dostalo 621 841 žiakov a študentov, čo predstavovalo 82,19 % z populácie detí od troch rokov až po vysokoškolákov.⁴⁴ Z iniciatívy Riaditeľstva Divízie ČSČK na Slovensku bol 12. septembra 1946 založený *Akčný výbor školskej zdravotnej služby*. Na *Poverenictvo zdravotníctva* tiež smerovali požiadavky rozšíriť okruh odborných lekárov, vybaviť v mestách stále školské ambulancie a školské ústavy modernými prístrojmi. Každé škole na Slovensku, v meste aj na vidieku, bol pridelený *riadny a stály lekársky dozor*. *Školsko-zdravotnú službu* vykonávali lekári, pedagógovia, diplomované a dobrovoľné sestry ČSČK. Podrobne vyšetrili všetkých žiakov a študentov, zaviedli im *zdravotné listy*, ktoré umožnili podrobné registrovanie zistených chorôb a chýb i následnú liečbu. Žiaci a študenti všetkých škôl absolvovali rtg. vyšetrenie, krvnú skúšku na zistenie krvnej skupiny, vyšetrenie chrupu, zraku a sluchu. V školskom roku 1946/1947 bolo vyšetrených okolo 500 000 detí a študentov, čo tvorilo 66 % tých, ktorí mali pridelený zdravotný záznam. Obrovskú a náročnú prácu vykonalo 537 lekárov (hlavných okresných školských lekárov, školských lekárov, odborných zubných lekárov), ktorí na Riaditeľstvo Divízie ČSČK odoslali presne vyplnené hlásenia.⁴⁵ Na Orave a východnom Slovensku pôsobili *pojazdna zubná a rtg. ambulancia*.

⁴⁴ ZVESTI *Červeného kríža*. Roč. II., číslo 7. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČSČK pre Slovensko, september 1946, s. 103-104.

⁴⁵ ČSČK mal s lekármi podpísané zmluvy, okrem stálych pracovníčok prijal do pracovného pomeru ďalších 20 vyškolených pracovníčok, 6 diplomovaných sestier a 18 výpomocných sociálnych pracovníčok.

Riaditeľstvo Divízie ČSČK na Slovensku zriadilo stály *Školský zdravotný ústav* v Košiciach, pripravilo ďalšie v Trebišove, Bardejove, Michalovciach, Spišskej Novej Vsi, Rožňave, Kežmarku, Poprade, Brezne, Banskej Bystrici, Banskej Štiavnici, Modrom Kameni, Kremnici, Liptovskom Sv. Mikuláši, Ružomberku, Žiline, Trenčíne, Prievidzi, Leviciach, Nových Zámkoch, Piešťanoch, Hlohovci, Novom Meste nad Váhom, Modre, Senici, Skalici, Komárne a Malackách. K 1. septembru zriadilo školské ambulancie v Modre, Leviciach, Spišskej Novej Vsi, Trebišove a v Rožňave. ČSČK na Slovensku tak touto záslužnou a koncepčnou činnosťou v oblasti *školsko-zdravotnej služby* pre deti a mládež položil základy serióznej, plánovanej prevencie a zdravotnej služby. Jej súčasťou bola aj sociálna činnosť, preto lekárom prideliť na výpomoc personál, ktorý zisťoval sociálne pomery súvisiace so zdravím školskej mládeže. Do práce bolo zapojených 200 diplomovaných a dobrovoľných sestier ČSČK, sestry Masarykovej ligy proti tuberkulóze a aj *protitrachómových* ambulancií.

Lekári na základe vyšetrení zistili v školskom roku 1946/1947 u žiakov (štatistika nezačínala *Číselný výkaz Vysokoškolského zdravotného ústavu od 1. IX. 1946 do 31. VI. 1947*) tieto choroby a telesné chyby. Podvýživa sa vyskytovala v 33 278 prípadoch, zväčšené mandle malo 31 840 žiakov a študentov, zväčšením štítnej žľazy trpelo 27 310 žiakov, *chudokrvnosť* sa vyskytovala v 19 362 prípadoch, 10 007 detí malo katar priedušiek, 7294 katar hrtanu. Srdcové chyby sa vyskytovali u 6649 detí, svrab malo 6915 vyšetrených, rôzne iné kožné choroby 5321 a venerické choroby 259 detí. Lekári zistili 7229 deformácií hrudného koša, deformáciu chrbtovej kosti u 2364 žiakov, ortopedické vady malo 2768, úbytok svalstva 4643 a reumatizmus 1360 žiakov. Až 93 890 detí malo chybný chrup, ušnými chorobami trpelo 4431 detí, nedoslýchavosťou 1932. Lekári zistili u 7039 žiakov krátkozrakosť, u 1160 ďalekozrakosť a zápal očných spojiviek v 4836 prípadoch, iné očné chyby malo 2556 žiakov. Porúch vnútornej sekrécie zistili u 1902 detí, *kyla – hernia* u 1855 vyšetrených. Rôzne iné choroby sa vyskytovali v 5147 prípadoch. Duševnú zaostalosť zistili u 1407 žiakov.⁴⁶ Smutnou kapitolou bola tbc pľúc, ňou trpelo 4332 detí, kožnou tbc a scrofulózou 2511 detí. Celkom išlo o 299 846 prípadov ochorení, o liečbu, operácie a poskytnutie rôznych pomôcok v 40 420 prípadoch. Na základe lekárskeho vyšetrenia potrebovalo celkom 1781 žiakov ústavné nemocničné liečenie, pričom jeden žiak mohol mať aj viac ochorení a 17 342 detí rekreáciu; deti choré na tbc odchádzali na liečenie do ústavov vo Vysokých Tatrách.⁴⁷ (Obr. 8.) Podľa výberu lekárov sa od roku 1946 posielali deti zo západného a južného Slovenska na ozdravné pobyty do Vysokých a Nízkyh Tatier, deti zo severovýchodných oblastí na juhozápad Slovenska. Od toho istého roku odchádzali deti zo severovýchodu aj na ozdravné pobyty na Moravu a do Čiech. O rok neskôr mohli lekárom určené choré deti ísť na šesťtýždňové až trojmesačné liečebné pobyty do Belgicka, od roku 1948 do Anglicka a Švajčiarska s tým, že časť nákladov na pobyt mali zaplatiť rodičia. Kvôli nepriaznivej finančnej situácii mnohých rodičov sa viaceré pobyty neuskutočnili. Od roku 1947 sa lekári v poradniach zameriavali aj na zdravotný stav detí repatriantov z Maďarska; vyšetřovali deti do šesť rokov. Vyšetřenie starších detí robili miestne spolky Masarykovej ligy proti tbc; kvôli tomu vytvorili *kočovní poradne*, ktoré ordinovali vo vzdialených obciach. Vyšetřenie detí dopĺňala kontrola rodinných, bytových, sociálnych a hospodárskych pomerov rodiny.⁴⁸

⁴⁶ Školská zdravotná služba na Slovensku v čísliciach. In: *ZVESTI Červeného kríža*. Roč. III., číslo 9-10. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČSČK pre Slovensko, december 1947, s. 125.

⁴⁷ Školská zdravotná služba na Slovensku v čísliciach. Cit. 46, s. 125-126.

⁴⁸ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALLISOVÁ, Anna. Cit. 28, s. 195.

Bytová kríza po roku 1945

V súvislosti s vojnovými škodami, zdravím obyvateľstva a hlavne detí, sa musela čo najskôr riešiť bytová kríza. Druhá svetová vojna totiž zasiahla až 58 % z celkového počtu 3359 obcí na Slovensku, v nich bolo 93 364 domov poškodených, z toho 21 003 úplne zničených. Otázka akútneho bývania sa týkala viac ako 500 000 ľudí.⁴⁹ Najviac zničených domov bolo v najmenších a hospodársky najzaostalejších okresoch na východe Slovenska. Poverenictvo SNR preto v septembri 1945 spustilo akciu *drevených montovaných barakov*, ktoré mali slúžiť na provizórne ubytovanie ľudí na východe republiky dovtedy, kým nebudú postavené nové *tehlové domy*.⁵⁰ (Obr. 9.) Kým sa nepodarilo aspoň čiastočne vyriešiť bytovú otázku, bývali deti s rodičmi v rôznych provizórnych obydlíach, no ani nepoškodené domy a byty nevyhovovali. Univ. prof. MUDr. V. Mucha o nich v roku 1947 napísal: *Smelo môžeme tvrdiť, že viac ako polovica našich bytov nezodpovedá dnešnej našej predstave o priemernom hygienickom bývaní. Tak je to v mestách a tak aj na dedinách.*⁵¹ Rodiny v mestách žili v tmavých a vlhkých bytoch, do obytnej miestnosti často celý rok nezasvietilo slnko.⁵² Deti boli preto bledé, slabé, neduživé, *chudokrvné*, často kašľali. Domy na vidieku boli zase často postavené vo vlhkom teréne, v blízkosti potokov a riek, tesne pri zaprášenej hradskej. Viaceré z nich nemali dobrú izoláciu základov, boli postavené zo surových tehál, ktoré počas dažďov nasiakli vodou; obytný priestor bol chladný, vzduch nasiaknutý vodnými parami. Vo vlhkom prostredí sa množili baktérie a plesne, čo prezrádzal charakteristický zápach. Bolo ho cítiť v truhliciach na šaty, v skrinách, v posteliach s perinami. Ak v obytnom priestore boli podlahy z ubitej hliny, riziko vzniku a šírenia rôznych druhov chorôb bolo hlavne u detí veľmi vysoké. K nim patrilo najmä ochorenie horných dýchacích ciest, zápal obličiek i reumatizmus. Na vidieku mnoho detí trpelo v zime aj v lete nádchou, zápalom nosohltanu a priedušiek. Ak v jednej obytnej miestnosti domu žil dospelý s chronickým ochorením či s neliečenou tbc, zdravotný stav detí bol veľmi zlý. Ľuďom v domoch postavených z dreva, so šindľovou krytinou bolo síce teplejšie, ale ohrozovali ich požiare. Často ich spôsobili hrajuce sa deti, ktoré pri požiari utrpeli vážne a rozsiahle popáleniny.

Situáciu, ktorú opísal MUDr. V. Mucha neospravedlňoval ani fakt, že od skončenia druhej svetovej vojny uplynuli len dva roky. Chýbajúci a poškodený bytový fond si totiž vyžadoval výstavbu nových, hygienicky zodpovedajúcich obytných domov, ktoré mali zohľadniť zdravý vývoj detí v mestách aj na vidieku. Do konca roka 1947 ich malo byť 10 000, ale postavilo sa len 2473. Podľa plánov sa domy mali stavať na vhodnom suchom teréne. Byt mal byť priestraný a čistý, aby sa zabránilo chorobám z prechladnutia, tbc, diftérii, šarlachu, osýpkam, brušnému týfusu, dyzentérii, kožným aj pohlavným chorobám u dospelých a, bohužiaľ, aj u detí. Ďalšou z požiadaviek bolo osobitné lôžko pre každého, vrátane detí. MUDr. V. Mucha pritom uviedol, že lôžko nemusí byť zhotovené u stolára: *môže si ho zhotoviť svojpomocne z dosák aj ten najchudobnejší človek, len mu treba vnuknúť túto myšlienku.* V mestách sa mali stavať dvoj- až trojizbové byty so samostatnou kuchyňou, kúpeľňou a WC. Dvojizbový byt bol vhodný pre rodinu s dvoma deťmi, keď bolo detí viac, mal byť o jednu izbu väčší. Domy na vidieku mali mať dve

⁴⁹ HALLON, Ľudovít – SABOL, Miroslav – FALLISOVÁ, Anna. Cit. 28, s. 127-129.

⁵⁰ Okresy dostali zálohu 36 300 000.- Kčs na výstavbu drevených barakov pre 2 240 rodín, ktoré mala do zimy vyrobiť Drevokonštrukcia Turany; plán však nebol dodržaný a do barakov sa nastáhovalo len 992 rodín s deťmi.

⁵¹ MUCHA, V. Bytová kultúra na Slovensku. In: *ZVESTI Červeného kríža*, ročník III., číslo 9-10. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČSČK pre Slovensko, december 1947, s. 137.

⁵² MINTALOVÁ, Zora. *Ako sme kedysi žili. Obrazy každodenného života našich predkov*. Bratislava: Vydavateľstvo SLOVART, spol. s r. o., 2018, s. 14-15.

Obr. 9. Mnohopočetná rodina na jar 1946 pred dreveným barakom v obci na severovýchodnom Slovensku. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej
Fig. 9. A large family in spring 1946 in front of a wooden building in a village in north-eastern Slovakia. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

izby a samostatnú kuchyňu; počítalo sa i so sociálnym zariadením. Výstavba domov mala znížiť hustotu bývania a zväčšiť plochu izieb na 20 – 25 m², s výškou stropu tri metre. Plán počítal s veľkosťou okien prepúšťajúcich dost' svetla *na udržovanie a vývoj tela, hlavne detí*. Obytné miestnosti mali mať v zime 17 – 20 °C, v lete 18 – 22 °C. Vyššia teplota sa neodporúčala, lebo v prehriatych miestnostiach domáci, hlavne deti často *trpia chorobami z prechladnutia... nosná a nosohtanová sliznica stáva sa menej odolnou proti rozmnoženiu baktérií*. MUDr. V. Mucha ďalej napísal: *Takouto prehriatou a ešte aj vodnými parami presýtenou je naša dedinská izba, v ktorej je umiestnený dedinský sporák. V tejto izbe tiesnia sa cez deň i v noci obyčajne všetci členovia rodiny. Tu sa varí a perie a tu býva obyčajne aj nemluvniatko v perinách... Pri rokovaní o bytovej otázke preto musíme zdôrazniť potrebu stáleho udržiavania čistoty domu.*⁵³

Nesmierne náročnou úlohou bolo ubytovanie detí bez rodičov. Preto *Poverenictvo sociálnej starostlivosti a Poverenictvo školstva a osvetu* dostalo od UNRRA 152 000 000 Kčs na zriadenie domovov pre siroty, opustené deti a osoby telesne a duševne postihnuté. Na domovy pre siroty sa spočiatku provizórne upravili väčšie budovy, vrátane kaštielov. (Obr. 10.) Takto bol využitý aj dvojpodlažný kaštieľ baróna Révaya v turčianskej obci Mošovce. V roku 1945 tam umiestnili osemdesiatpäť sirôt vo veku od troch rokov

⁵³ MUCHA, V. Cit. 51, s. 139.

až po školákov. Viaceré z nich boli z vystríeľaných a vypálených obcí Nižná Jablonka, Pčolína Volja, Habura na východnom Slovensku, aj z obce Ozginovič na Ukrajine. Deti do sirotinca priviezli podvyživené, zanedbané, zavšivavené, niektoré mali svrab. Začiatky starostlivosti o siroty boli veľmi ťažké, spočiatku pre ne nebolo šatstvo, v posteliach spávali po dve, aj so stravou boli problémy. Postupne im upravili sedem miestností na chlapčenské a dievčenské spálne, vďaka dodávkam UNRRA zásobili komoru mäsovými aj rybacími konzervami, múkou, ryžou, makom, orechmi i zaváraninami. Sirotincu prideliť kone, aj štyri kravy, vďaka čomu mali deti mlieko, tvaroh aj maslo, od vyše šesťdesiat sliepok každý deň vajcia. Zamestnanci sirotinca v časti rozľahlého parku upravili zeleninovú záhradu, kde pestovali cibuľu, kapustu, kel, kaleráby, mrkvu, paradajky aj kukuricu. Bez prídeltov ... *od tetky Unry by sme boli ťažko dýchali*, povedala v lete 1946 správkyňa sirotinca. F. Hečko, ktorý napísal o sirotincovi reportáž dodal: *mali by ich vidieť ich mŕtve matere, hneď by sa im spokojnejšie ležalo v hroboch*.⁵⁴

Medzi sirotami boli aj niekoľkotýždňové či mesačné batoláta, ktorých matky zahynuli za rôznych okolností. Malé sirôtky bolo nutné previezť do dojčenského domova okresnej starostlivosti. Jeden z nich bol provizórne umiestnený v budove *Živeny*, spolku slovenských žien v Turčianskom Sv. Martine za 30 000 Kčs ročitej árendy. V dvojpodlažnej, veľkej svetlej budove sa nachádzalo 37 postieľok pre osirelé, opustené, nemanželské a chudobné deti; aj keď by v roku 1946 potrebovali až 70 postieľok. Na prvom podlaží domova boli deti do troch rokov, na druhom i párdňové nemluvniatka. O ich zdravie sa staral lekár, predpisoval im polovičné, dvojtretinové sušené či *zápražkové* mlieko i ryžový odvar. V *Dojčenskom domove* sa starali aj o maličké deti, ktorých matky boli vážne choré, no zabezpečovali i výchovu ošetrovateliek spomedzi žiačok rodinných škôl *Živeny*. Šesť mesiacov praxovali a učili sa aj tabuľkové prehľady výšky a váhy detí, či zloženie pokrmov správnej výživy.⁵⁵ Financie na *Dojčenský domov* pochádzali zo štátnej subvencie, z okresu Martin, od príbuzných detí či darcov. Mesačná taxa za dieťa sa pohybovala od 150 – 600 Kčs, no stalo sa, že príspevok nebol zaplatený. Na materiálnom zabezpečení sa to však neodrazilo, pretože v pivnici a komore boli jablká, zemiaky, zelenina, paradajky, múka, ryža, masť, konzervy aj čokoláda, ktoré dodala UNRRA. Zamestnanci pre potreby domova chovali na dvore sliepky, kačice, husi, v chlieviku prasce.

Jedným z riešení pre deti zo sirotinca bolo ich osvojenie (adoptovanie). Mohol oň požiadať *osvojiteľ*, ktorý mal viac ako štyridsať rokov a nemohol mať vlastné deti. Výnimku mal muž, ktorý si chcel osvojiť svoje nemanželské dieťa, s osvojením siroty však musela súhlasiť jeho manželka. Zmluvu o osvojení schvaľoval poručnícky súd s tým, že osvojené dieťa muselo dostať priezvisko osvojiteľa. Zo sirotincov sa do rodín dostali viaceré deti, no tie, ktoré sa ocitli v *rodinnej starostlivosti zväčša remeselníckych pestúnov mali veľmi ťažký život, ktorý sa dal porovnať hádam iba s postavením sluhu neboráka*. Aj preto si mal, podľa viacerých pracovníkov úradov sociálnej starostlivosti, *každý okres nájsť, vynútiť, vyprosiť možnosť mať vlastný dojčenský ústav, sirotinec a detské jasle* a deti do nich umiestňovať v rámci okresu.

Po druhej svetovej vojne boli častým problémom nemanželské deti. Mnohé matky totiž nevedeli ako majú postupovať pri určení otcovstva, aké termíny musia dodržať, akým spôsobom vymáhať výživné. Preto tejto téme venovala pozornosť aj tlač. V Matičnom

⁵⁴ HEČKO, František. *Návšteva v detskom kráľovstve*. In: *MATIČNÉ ČÍTANIE*. Ročník 1, číslo 3, september 1946. Martin: Matica slovenská, 1946, s. 73.

⁵⁵ Podľa tabuliek z roku 1946 mal zdravý chlapec pri pôrode vážiť 3,48 kg a merať 50 cm, dievčatko 3,24 kg a merať 49 cm. V 1. mesiaci mal chlapec vážiť 4.40 a merať 54 cm, dievčatko 4.10 kg a merať 53 cm. Zdravý ročný chlapec mal vážiť 10,20 kg a merať 75 cm, dievčatko 9.70 kg a merať 74 cm.

čítaní napríklad súdny radca Štefan Jančo poskytoval matkám podrobné rady ako získať ešte pred narodením dieťaťa peniaze na pôrodné a šestonedelie, aj výživné pre dieťa na tri mesiace vopred. Matka musela otca zažalovať najneskôr do troch rokov, inak náklady na pôrodné a šestonedelie nezískala. Otec musel alimenty platiť kým dieťa nedospelo do veku, *keď je samo schopné zárobku. Súd ho prisudzuje predbežne do 16 roku dieťaťa, ale tento vek sa mení s prípadu na prípad... ak je dieťa mrzákom, slepcom, je otec povinný vyživovať ho do smrti. Vydržiavanie dieťaťa prechádza aj na dedičov nemanželského otca... Pred vojnou sa alimenty prisudzovali podľa hospodárskych pomerov, dnes (v roku 1946) napríklad 80 Kčs mesačných alimentov je málo, veď nestačia ani na mlieko...* Aby matka dostala alimenty pravidelne, musel otec podľa tzv. *Alimentačného zákona* č. 4/31 zb. z. pracovať. *Ak pracuje u príbuzného, aj ten môže byť zaviazaný na platenie alimentov. Ba ak otec úmyselne alebo z hrubej nedbalosti neplatí výživné, takže dieťa je vydané núdzi alebo z iných prameňov musí byť podporované, súd potresce otca na nárok matky až na šesť mesiacov väzenia.*⁵⁶ Ani súdnou cestou však nebolo možné určiť otcovstvo detí nemeckých vojakov, ani vojakov sovietskej armády a spojeneckých armád. Zlá finančná situácia matiek spôsobila, že *vojnové dieťa* žilo v biede, trpelo nedostatkom, žena odsudzovaním okolia. Aj preto sa viaceré matky detí zriekli. Riešením bolo ich umiestnenie do detského domova, kde sa ocitli aj deti *neznámeho pôvodu*, žijúce na ulici. (Obr. 11.)

Predškolské a školské budovy a zariadenie

Povojnová výstavba sa netýkala len bytových a rodinných domov, ale i detských jaslí a materských škôlok. *Poverenictvo školstva a osvety* dostalo od UNRRA 125 000 000 Kčs, z ktorých sa tiež mali obnoviť vedecké výskumné ústavy. V pláne bola aj výstavba nových škôl. Skôr však ako k nej došlo, bolo potrebné vydezinfikovať a opraviť poškodené školy, aby sa v nich mohlo začať vyučovanie. V lete 1946 uviedol poverenik pre školstvo a osvetu údaje, z ktorých vyplývalo, že na Slovensku bolo cez druhú svetovú vojnu zničených, poškodených, vydrancovaných a spálených 72 % všetkých škôl. Údaje obsahovali aj adresy 115 ľudových a meštianskych škôl, ktoré potrebovali nevyhnutnú pomoc. Išlo o školy z východného Slovenska, Kysúc, Oravy, z okresu Lučenec, Ružomberok, Zvolen, Liptovský Sv. Mikuláš, Prievidza, Banská Bystrica a aj z Bratislavy. Pokiaľ išlo o výstavbu nových škôl, presadzovala sa myšlienka, že ak štát ukladá deťom povinnú školskú dochádzku, je jeho povinnosťou vytvoriť školákovi také prostredie, ktoré by im plne vyhovovalo po stránke zdravotnej aj hygienickej. Preto sa školy mali stavať na tichom slnečnom mieste, nie príliš vzdialenom od bydliska žiakov. Školská budova nemala byť veľká, pre základnú školu sa počítalo s dvoma a pre strednú školu so štyrmi poschodiami. Budova mala byť účelná, okná podľa možnosti obrátená na juh. V roku 1946 MUDr. G. A. Niepej, apelujúc na problémy školskej hygieny, sformuloval následné základné požiadavky: *výška tried má byť 4 m. Je to rozmer ideálny, z ktorého možno zlaviť, ale nikdy nie pod hranicu 3.20 m. Veľkosť triedy sa riadi podľa počtu žiakov, počítame 1 m² ale ešte lepšie 5 m² na jedného žiaka. Najvýhodnejšie rozmery sú 9 x 6 x 4 m, čo predstavuje miestnosť maximálne pre 54 žiakov.*⁵⁷ Okná v triedach mali byť dostatočne veľké, aby miestnosť vhodne osvetlili *čo je dôležité nielen pre vyučovanie samotné, ale aj hygienu zraku a pre boj proti nákazlivým chorobám...* Tabuľa mala byť v strede čelnej steny, lavice pevne dvojsedadlové s podsunutým sedadlom, odstupňované podľa veľkosti, aby sa žiakom pri

⁵⁶ JANČO, Štefan. Nemanželské dieťa a jeho vydržiavanie. In: *MATIČNÉ ČÍTANIE*. Roč. I, číslo 2. Martin: Matica slovenská, august 1946, s. 50, 79-82.

⁵⁷ NIEPEJ, G. A. Škola a zdravie našich detí. In: *ZVESTI Červeného kríža*. Roč. II, číslo 3-4. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČSČK pre Slovensko, apríl 1946, s. 38-39.

sedení *nekrivila chrbtica a nekazil zrak*. Triedy sa mali pravidelne vetrať, ich teplota mala byť 18 – 20 °C. Chodby v školách mali byť veľké, jasné, záchody udržiavané, v miestnosti pred nimi dosť umývadiel. Všetky priestory školy sa mali každý deň čistiť vlhkou handrou a tiež pravidelne vetrať. Škola mala slúžiť iba žiakom, aby sa predišlo prenosu infekcií. V čase mieru nesmela slúžiť ako nocľaháreň, na prechodné ubytovanie vojska, výletníkov či na prednášky. V budove a aj na školskom dvore, zodpovedajúcim počtu žiakov, už mal pôsobiť Dorast ČSČK.

Dorast ČSČK na Slovensku po roku 1946

Dorast ČK, ktorý bol medzinárodnou organizáciou, mal v roku 1938 v 52 štátoch sveta 17 500 000 členov. V Československu bolo v tom roku vyše 800 000 členov Dorastu ČsČK, z toho na Slovensku takmer 200 000 žiakov a študentov ľudových, meštianskych a stredných škôl.⁵⁸ Po šesťročnej nútenej prestávke *Poverenictvo pre školstvo a osvetu* povolilo dňa 4. januára 1946 činnosť Dorastu ČSČK (namiesto ČsČK) na školách výnosom č. 71/1946-Sekcia A týmto znením: *Slovenskej divízii Československého Červeného kríža povoľujem obnoviť Dorast Čs. Červeného kríža, ako dobrovoľnú organizáciu školskej mládeže, v ktorej - okrem zásad zdravotnej výchovy a všeobecnej hygieny - má sa uplatňovať aj princíp sociálnej svojpomoci a vzájomnosti medzi žiactvom*. Program sa mal zamerať na: 1. starostlivosť o zdravie, 2. pomoc a služba potrebným, 3. výchova k samaritánstvu a ošetrovateľstvu, 4. pestovanie priateľských stykov škôl doma a za hranicami a vykonávať v rámci žiackej samosprávy bez povinných členských príspevkov. Vo výnose *Poverenictva pre školstvo a osvetu* sa tiež uvádzalo: *Žiadam riaditeľstvá všetkých škôl, ako aj školské dozorné rady a administratívne úrady, aby tejto šľachetnej organizácii vždy vychádzali v ústrety, aby umožnili jej ústrednému tajomníkovi prístup do škôl za účelom informačným, organizačným a poradným, pokiaľ toto nepôjde na úkor normálneho vyučovania. Na každej škole treba poveriť jedného člena učiteľského zboru funkciou dôverníka, ktorý bude vybavovať všetky veci tejto organizácie. Vyzývam všetko učiteľstvo k účinnej spolupráci s Dorastom ČSČK v záujme zvýšenia zdravotno-sociálnej úrovne školskej mládeže.*⁵⁹

V školách na Slovensku sa do činnosti opätovne zapojili žiaci v triedach, učitelia a zdravotnícki pracovníci. Kým vo februári 1946 bolo v 81 školách so 148 triedami 5686 členov dorastu, v marci sa už prihlásilo 764 škôl s 2472 triedami a 72 933 členmi. Išlo o ľudové a meštianske školy, gymnáziá, učiteľské akadémie, obchodné učilištia, odborné školy pre ženské povolania a učňovskú školu. Do konca apríla bolo v Doraste 1035 ľudových škôl, 105 meštianskych škôl, 20 gymnázií, 11 učiteľských akadémií, 10 obchodných učilišť, 2 priemyselné učilištia, 11 škôl pre ženské povolania a 2 učňovské školy, spolu so 123 228 členmi.⁶⁰ V súvislosti s výzvou na pomoc poškodeným školám sa objavila aj prosba, aby si ich v duchu Zásad Dorastu ČSČK zobral pod svoju ochranu každý, kto môže pomôcť. Na pomoc školám sa prihlásili dorastenci z meštianskych škôl, z gymnázií v Bratislave aj z iných miest. Pre najchudobnejšie školy na východnom Slovensku zozbierali školské potreby, šatstvo, topánky, potraviny, peniaze aj rôzne drobnosti. Pomoc obnovenému hnutiu dorastencov poskytlo zahraničie. Americký Dorast ČK poslal pomoc v hodnote 138 000 dolárov. Išlo o mydlo, zubné kefky, poznámkové bloky, ceruzky, škatule s rôznymi darčekom.

⁵⁸ MINTALOVÁ, Zora. Význam DORASTU ČsČK v zdravotnej východe a výchovnom procese školskej mládeže na Slovensku v mezivojnovom období. MINTALOVÁ, Z., ed. Cit. 5, s. 153.

⁵⁹ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 163.

⁶⁰ MINTALOVÁ, Zora. Cit. 6, s. 164.

Obr. 10. Sirotky v parku sirotinca v Mošovciach v lete roku 1946. Fotoarchív Z. Mintalovej Zubercovej
Fig. 10. Orphans in the park of the orphanage in Mošovce in the spring of 1946. Photograph archives of Z. Mintalová Zubercová

K veľkonočným sviatkom poslali aj 80 000 balíčkov cukríkov. Dorastenci zo Slovenska im ako prejav vďaky posielali albumy, umelecky zhotovené červenokrížske pohľadnice, bábiky v ľudovom odevu, ozdobne vyrezávané drevené hračky, črpadky, lyžice a varešky.

Po obnovení Dorastu ČSČK sa dorastenci snažili plniť všetkých dvanásť pravidiel, ktoré od roku 1922 poznali ich predchodcovia z legitimácie, ktorú mal každý dorastenec. 1. Umyjem si každé ráno a večer mydlom tvár, ruky, krk, uši, telo po pás a nohy. 2. Vyčistím si zuby ráno i večer. 3. Umyjem si ruky pred každým jedlom a po použití záchodu. 4. Aspoň raz do týždňa celý/á sa okúpem. 5. Budem sa držať priamo, či sedím, alebo stojím. 6. Budem dbať na to, aby môj zovňajšok bol vždy v poriadku a čistý, najmä vlasy a nechty. 7. Nebudem dávať nikdy do úst prsty alebo špinavé predmety a nebudem plávať na dlážku ani na ulicu. 8. Nebudem si vyberať v jedle, budem piť každý deň mlieko a jesť mnoho ovocia a zeleniny. 9. Budem spať aspoň 9 hodín vo vyvetranej miestnosti. 10. Vystríham sa pitia liehovín a fajčenia. 11. Postarám sa, aby môj domov a moja trieda boli čisté. 12. Budem dýchať vždy nosom a nikdy nie ústami a budem čo najviac na slnco a zdravom vzduchu. Chcem tiež vždy a všade pomáhať spolužiakom i všetkým ľuďom, ktorí pomoc potrebujú, brániť proti krivde všetky živé tvory a ochraňovať kvetiny a stromy.

Vianočné balíčkové akcie a slávnosti

V predvianočnom období sa u menších detí aj školákov trpiacich nedostatkom a chudobou striedala nádej s beznádejou či a aké budú vianočné sviatky, či dostanú aspoň malý vianočný darček, keďže ich rodičia často nemali peniaze ani na to najnutnejšie. Mnohí školáci však vedeli o pomoci zo zahraničia, preto pred Vianocami viacerí nepísali listy Ježiškovi ale *pani Unre*. Rôzne organizácie, miestne farské úrady, spolky i jednotlivci preto prispievali na vianočné balíčky pre chudobné a opustené deti, siroty, polosiroty. Na Vianoce 1946 miestne spolky ČSČK usporiadali *vianočné nádielky* a s nimi spojené slávnosti nazvané *Vianočný festival lásky*. Deťom a školákom rozdelili tisíce balíčkov s bielizňou, šatstvom, ponožkami, čiapkami, rukavicami, potravinami. Obdarili siroty, deti zo sociálne slabých rodín, detských domovov i študentov repatriantov z Maďarska. Z darčiekov mali radosť deti a mládež vo všetkých miestnych spolkoch na Slovensku, napríklad v Bratislave, Banskej Štiavnici, Brezne, Dolnom Kubíne, Gelnici, Hlohovci, Hnúšti, Kremnici, Kysuckom Novom Meste, Levoči, Liptovskom Hrádku, Lučenci, Námestove, Nede, Novom Meste nad Váhom, Nových Zámkoch, Skalici, Poprade, Prešove, Prievidzi, Púchove, Rimavskej Sobote, Sabinove, Sečovciach, Sobranciach, Spišskej Novej Vsi, Stropkove, Šali, Terchovej, Trnave, Turčianskom Sv. Martine, vo Vranove nad Topľou, Vrútkach, v Želiezovciach.⁶¹

Vianočné balíčkové akcie a slávnosti pokračovali aj v roku 1947. Potešili sa im sociálne najslabšie rodiny, deti z materských škôlok, chudobní žiaci a študenti, študenti repatrianti, siroty, polosiroty, chovanci internátov, deti z rodín postihnutých vojnou a požiarom. V Bratislave dostalo 200 študentov – repatriantov z Maďarska pyžamá, ponožky, rukavice, spodky, svetre. V Trnave vianočné darčeky pre 600 detí pripravil Mestský národný výbor so Spolkom ČSČK a Zväzom slovenských žien; navyše obchodník so šatstvom daroval najchudobnejším deťom šatstvo za 32 000 Kčs. V Banskej Štiavnici chudobní žiaci zo všetkých škôl a deti po padlých partizánoch dostali hlavne šatstvo, v Brezne nočné košele, pyžamá, zimné čiapky, ponožky, najmenší košielky; chovanci z Okresného detského domova potraviny. V Dolnom Kubíne rozdelili balíčky pre 120 sirôt a chovancov internátu aj pre žiakov repatriantov z Maďarska. Spolok ČSČK v Šali obdaroval 157 školákov z mesta a obcí Šoporňa a Nede. Školáci dostali šatstvo aj darčeky od detí z Kanady. V Kremnici pripravili darčeky pre 129 detí z dvoch materských škôl, spolu s miestnymi farskými úradmi obdarovali aj siroty po padlých vojakoch a partizánoch i núdzných v mestskom chudobinci. V okrese Stropkov obdarovali 230 rodín s deťmi z 18 obcí; v balíčkoch mali konzervy a potraviny. Sociálne slabé rodiny s deťmi dostali paplóny, pyžamové kabátiky, vlnené pančuchy. Po Novom roku obdarovali aj 120 sociálne slabých gréckokatolíckych rodín. V Levoči dostalo vianočné balíčky 140 sociálne slabých rodín s deťmi, chudobné deti dostali tiež finančnú podporu. V Prievidzi obdarovali 254 rodičov s deťmi. Rozdelili im potraviny, detské kabátiky, dojčenské výbavičky, dievčenské šaty, ale tiež zemiaky, fazuľu, múku, marmeládu i malinovú šťavu v celkovej sume 11 300 Kčs. V Terchovej dali do balíčkov spodnú bielizeň a detské nočné košele, vo Vrútkach potraviny, šaty a bielizeň, v Lučenci ponožky, pyžamá, svetre a najchudobnejší žiaci dostali paplóny od Československého združenia v Kanade. V Spišskej Novej Vsi obdarovali 136 sociálne najslabších rodín šatstvom, potravinami, rozdelili im aj vyše 22 kg kakaa, 692 plechoviek kondenzovaného mlieka, čiapky, detské pyžamá a paplóny. V Sabinove obdarovali sociálne slabé rodiny, 85 sirôt i obyvateľov chudobinca.

Vianočné balíčky rozdelili v Novom Meste nad Váhom, Nových Zámkoch, Hnúšti, Liptovskom Hrádku, Turčianskom Sv. Martine, Želiezovciach, Kysuckom Novom Meste,

⁶¹ MINTALOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. Cit. 10, s. 113.

Obr. 11. Medzi deťmi v sirotinci boli často aj „vojnové“ deti, ktorých osud bol veľmi ťažký, pri neznámom otcovi vojakovi bolo ich osvojenie veľmi ťažké. Fotoarchív Z. Mintalovej Zuberovej

Fig. 11. Among the children in the orphanage, there were also often “war” children, whose fate was very hard; with an unknown soldier father, it was very difficult to adopt them. Photograph archives of Z. Mintalová Zuberová

vo Vranove nad Topľou. V Gelnici dostali vojnové sirotky a žiaci z 18 okresných škôl kakao a mlieko, v Námestove pripravili balíčky pre 75 osôb, ktorým vyhoreli domy. V Poprade dostalo darčeky 380 deťmi i študenti – repatrianti z Maďarska, chudobným žiakom v internáte dali paplóny. V okrese Sobrance obdarili 436 najchudobnejších rodín s deťmi z 27 obcí postihnutých vojnou. V Púchove rozdelili darčeky so šatstvom 589 žiakom zo 40 škôl v okrese, potraviny dostalo 160 chovancov v dvoch štátnych detských domovoch. Vďaka predsedovi a členom spolku ČSČK v Skalici bohato obdarovali chudobné rodiny s deťmi, obyvateľov chudobinca, žiakov skalických škôl i chudobných z okresu v sume 114 549 Kčs. V Prešove začali rozdeľovať darčeky už 18. decembra 48 žiakom svidníckeho okresu, o tri dni neskôr 145 študentom zo Štátnej učiteľskej akadémie, 60 deťom zo Štátnej detskej *opatrovne*, a o tri dni najchudobnejším žiakom a sirotám zo sociálneho domu. Dňa 2. januára 1947 dostalo darčeky 300 žiakov ukrajinskej a ruskej národnosti, 3. – 4. januára 268 chudobných rodín z Vyšného Komárnika, Huňkoviec, Krajnej Poľany i z obce Medvedzie. V *Ruskom detskom domove* vo Svidníku obdarovali 265 sirôt, polosirôt a deťmi postihnutých vojnou.⁶²

Záver

Po skončení druhej svetovej vojny, ktorá zasiahla 58% obcí a miest na Slovensku, mala krajina zničenú infraštruktúru, takmer 115 000 poškodených a úplne zničených obytných domov, ochromené poľnohospodárstvo. Chýbalo mlieko a výživa pre deti, základné potraviny, lieky, šatstvo, obuv, zdravotnícky a hygienický materiál. Dojčenská úmrtnosť,

⁶² Červený kríž na sviatky štedrosti. In: *ZVESTI Červeného kríža*. Roč. III., číslo 1. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČSČK pre Slovensko, február 1947, s. 3-5.

ktorá je znakom kultúrnej vyspelosti krajiny, dosahovala čísla porovnateľné s obdobím po prvej svetovej vojne; najvyššia úmrtnosť dojsť bola na severovýchodnom Slovensku. Deti trpeli podvýživou, infekčnými chorobami, tuberkulózou, rozšírila sa detská obrna, zápal mozgovej blany. Nedostatok každého druhu bol problémom v mnohopočetných rodinách a aj matiek s nemanželským dieťaťom. Po vojne ostalo veľa sirôt, polosirôt, opustených detí aj detí *neznámeho pôvodu*, o ktoré sa štát musel postarať, umiestniť ich do detských domovov a dojčenských ústavov či do pestúnskej starostlivosti. Detských domovov bol nedostatok, podobne ako pestúnskych rodín. Zabezpečenie výživy pre deti, zníženie dojčenskej úmrtnosti, boj proti infekčným chorobám, zlepšenie zdravia detí a podmienok, v ktorých žili, si vyžadovalo enormné úsilie, no predovšetkým obrovskú materiálnu a finančnú pomoc zo zahraničia. Najväčšiu materiálnu pomoc získalo Slovensko z medzinárodnej organizácie UNRRA, z národných spoločností ČK a ČP, od zahraničných organizácií, inštitúcií, spolkov, krajanov. Vďaka nej, štátnym úradom, lekárom, sociálno-zdravotným pracovníkom, vojakom, ČSČK, rôznym organizáciám, inštitúciám sa postupne podarilo zmierniť najvypuklejšie zdravotné a sociálne problémy detí, zabezpečiť pre choré a podvyživené deti liečbu a ozdravné pobyty. Podarilo sa sčasti zlepšiť sociálne pomery mnohopočetných rodín i matiek s deťmi, opraviť školy, aby sa v nich žiaci mohli učiť. Od roku 1947 sa na celom Slovensku začal program koncepcnej starostlivosti o zdravie detí a žiakov všetkých stupňov škôl, ktorý z poverenia štátu organizačne zabezpečoval ČSČK na Slovensku.

LITERATÚRA

- FALISOVÁ, Anna. Zdravotno-sociálne aspekty v rodinách na Slovensku 1918 – 1938. In: Elena MANNOVÁ, ed. *Meštianstvo a občianska spoločnosť na Slovensku 1900 – 1989*. Bratislava: Academic Electronic Press, 1998, ISBN 80-88880-20-3.
- FALISOVÁ, Anna. Aktivity štátu a dobrovoľných organizácií zamerané na zlepšenie zdravotných pomerov na Slovensku v rokoch 1919 – 1938. In: MINTALOVÁ, Zora, ed. *Červený kríž, Alica G. Masaryková a Slovensko*. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Bratislava: Slovenský Červený kríž, 2006, ISBN 80-969550-8-X, s. 25-34.
- GEDROVÁ, E. Rok 1945. In: Jozef ZVONÁR, ed. *Červený kríž na Slovensku od 29. VIII. 1944 do 31. XII. 1945*. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČS. Červeného kríža pre Slovensko, 1947, s. 95.
- HALLON, Eudovít – SABOL, Miroslav – FALLISOVÁ, Anna. *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944 – 1948*. Bratislava: Historický ústav SAV, 2011. ISBN 978-80-89396-14-6.
- HART, Basil Liddel. *Dějiny druhé světové války*. 1. vydanie. Brno: Jota, 2000, ISBN- 80-7217-117-8.
- HEČKO, František. Návšteva v detskom raji. In: *Matičné čítanie*. Roč. I., číslo 3. Martin: Matica slovenská, 1946, s. 79-90.
- JANČO, Štefan. Nemanželské dieťa a jeho vydržiavanie. In: *MATIČNÉ ČÍTANIE*. Roč. I., číslo 2. Martin: Matica slovenská, 1946, s. 50, 79-80.
- JUNAS, Ján a kolektív. *80 rokov činnosti Červeného kríža na Slovensku*. Bratislava: Finest, s. r. o., 1999, ISBN 80-967976-3-8.
- KOLEKTÍV AUTOROV. *Kronika druhé světové války*. Preklad: Jan Gebhart, 1. vydanie. Praha: Fortuna Print, 2007, ISBN 80-86144-61-5.
- MATIČNÉ ČÍTANIE, výchovný a vzdelávací časopis pre slovenský ľud*. Roč. I. Martin: Matica slovenská, 1946.

- MICHÁLEK, Slavomír. UNRRA a Slovensko. In: *Slovensko vo vojnách a v konfliktoch v 20. storočí. Zborník referátov z vedeckej konferencie v Bratislave 15. – 16. 10. 2002*. Bratislava: Vojenský historický ústav – Ministerstvo obrany SR, 2003, s. 208-216.
- MINTALOVÁ, Zora. *Záverečná správa vedeckovýskumnej úlohy „Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1944“*. Múzeum Slovenského Červeného kríža, Martin, 2004, 400 rkp. s.
- MINTALOVÁ, Zora. *Ako sme kedysi žili. Obrazy každodenného života našich predkov*. Bratislava: SLOVART, 2018. ISBN 978-80-556-2795-3.
- MINTALOVÁ ZUBERCOVÁ, Zora. Sociálno-zdravotná situácia detí na Slovensku po vzniku prvej Československej republiky. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 59*. Edit. M. Halmová. Roč. CXII., Martin: SNM, 2018, s. 128-148.
- MINTALOVÁ, Zora – TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1939 – 1947*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2005. ISBN 80-89208-03-7.
- MUCHA, V. Bytová kultúra na Slovensku. In: *Zvesti Červeného kríža*. Roč. III., číslo 9-10. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČSČK pre Slovensko, december 1947, s. 137-139.
- NEPEJ, G. A. Škola a zdravie našich detí. In: *Zvesti Červeného kríža*. Roč. II., číslo 3-4. Bratislava: Riaditeľstvo divízie ČSČK pre Slovensko, apríl 1946, s. 38-39.
- POLLÁK, Leo – JUNAS, Ján. *50 rokov Červeného kríža v Turci*. Martin: Okresný výbor Čs. Červeného kríža v Martine, 1969.
- RIPPA, Blažej. Červený kríž v Bratislave. In: Jozef ZVONÁR, ed. *Červený kríž na Slovensku od 29. VIII. 1944 do 31. XII. 1945*. Bratislava: Riaditeľstvo divízie Čs. Červeného kríža pre Slovensko, 1947, s. 62.
- TÖRÖK, Vojtech. Rozvoj zdravotníctva na Slovensku. In: *15 let Československého zdravotníctví 1945 – 1960*. Praha: Státní zdravotnicke nakladatelství, 1960.
- ZVESTI Červeného kríža*, 1946. Bratislava: Riaditeľstvo divízie Čs. Červeného kríža pre Slovensko. Roč. II., číslo 1-10.
- ZVESTI Červeného kríža*, 1947. Bratislava: Riaditeľstvo divízie Čs. Červeného kríža pre Slovensko. Roč. III., číslo 1-10.
- ZVESTI Červeného kríža*, 1948. Bratislava: Riaditeľstvo divízie Čs. Červeného kríža pre Slovensko. Roč. IV., číslo 1-4.

THE SOCIAL AND MEDICAL SITUATION OF CHILDREN IN SLOVAKIA AFTER THE SECOND WORLD WAR

Zora Mintalová Zubercová

S u m m a r y

After the end of the Second World War, which affected 58% of towns and villages in Slovakia, the country's infrastructure was destroyed with almost 115,000 damaged and completely destroyed homes, and its agriculture was stricken. There was a shortage of milk and infant food, basic foodstuffs, medicine, clothing, footwear, medical and hygiene products. The infant death rate, which is an indicator of the cultural maturity of a country achieved figures comparable with the period following the First World War; the highest rate was in north-eastern Slovakia. Children were suffering from malnutrition, infectious diseases, tuberculosis; polio and meningitis were spreading. Unfavourable social conditions, a material shortage of everything was a problem in large families in the countryside and in towns, and for mothers with an illegitimate child. After the war, there were many orphans, half-orphans, abandoned children and children of "unknown parentage", which the state had to look after, placing them in children's homes and orphanages or in foster care. There was a shortage of children's homes, and the same applied to foster families.

Obtaining food for children, reducing the infant mortality rate, fighting infectious diseases, improving children's health and the conditions in which they lived, required above all huge material and financial aid from abroad. The greatest material aid was received by war-affected Slovakia from the international organisation UNRRA, from national associations of the Red Cross and Red Crescent, from foreign organisations, institutions, associations and expats. Thanks to this aid, state bodies, doctors, socio-medical staff, soldiers, the Czechoslovak Red Cross, various organisations and institutions were gradually able to reduce children's most pressing social and medical problems, providing food, vitamins, medicine, convalescence stays and treatment for them. A solution for the housing issue was planned; the social situation of large families and mothers with children improved slightly. Damaged schools were repaired in order to begin teaching again; the activity of the Youth section of the Czechoslovak Red Cross was renewed in schools. From 1947, a program of conceptual healthcare for children and pupils at all levels of education began throughout the whole Slovakia, organised by the Czechoslovak Red Cross in Slovakia by state delegation.

SPRÁVY

Z ČINNOSTI SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE V ROKU 2019

*Radovan Sýkora, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

Správu o činnosti Slovenského národného múzea v Martine za rok 2019 začíname informáciou o zmene vo vedení múzea. Po takmer 18. rokoch (od 1. 8. 2000) vo funkcii riaditeľky múzea požiadala Mária Halmová koncom roka 2018 o uvoľnenie z tejto pracovnej pozície. Úspešným uchádzačom vyhláseného výberového konania na pozíciu riaditeľa Slovenského národného múzea – Múzei v Martine (ďalej len SNM v Martine) sa stal zamestnanec Múzea slovenskej dediny, Radovan Sýkora, ktorý sa funkcie ujal začiatkom januára 2019. Riaditeľ za svoju zástupkyňu menoval Máriu Halmovú, ktorá v múzeu ostala naďalej pracovať na skrátený pracovný úväzok ako etnografka.

V nadväznosti na rovnaký príspevok za rok 2018 sa budeme v úvode v krátkosti venovať významným projektom, ktoré v ostatnom roku múzeum pripravovalo a realizovalo.

Po úspešnom ukončení projektu „Pri ceste na dedine“ – v rytme práce dávných priemyselných závodov a remeselných dielní („*Przy drodze wiejskiej*“ – *w rytmie pracy dawnych zakładów przemysłowych i pracowni rzemieślniczych*) v roku 2018¹ sa mohlo múzeum v roku 2019 naplno sústrediť na druhý cezhraničný projekt s názvom „Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd“, v ktorom Slovenské národné múzeum vystupovalo ako vedúci partner. Realizácia projektu, pripraveného v roku 2017 v rámci výzvy programu Interreg V-A SK – CZ a spolufinancovaného z Európskeho fondu regionálneho rozvoja, prebiehala z dôvodu komplikácií pri verejnom obstarávaní takmer výhradne v roku 2019. Výnimku tvorili dva workshopy, usporiadané v roku 2018 českým partnerom, ktorým bolo Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm². Podrobne sa realizácii a ukončeniu projektu venujeme v samostatnej správe na stránkach tohto zborníka, preto mu už v príspevku nebudeme venovať pozornosť.

Okrem uvedeného projektu sa v Múzeu slovenskej dediny pokračovalo v rámci II. etapy rekonštrukčných prác s opravou deštruovanej hospodárskej časti usadlosti z Kalámenovej, na ktorú múzeum získalo začiatkom roka účelové finančné prostriedky z Ministerstva kultúry SR.

Dlhoročné úsilie SNM v Martine zlepšiť nevyhovujúci technický stav Múzea Martina Benku bolo v roku 2019 úspešne ukončené schválením návrhu prioritného projektu na komplexnú rekonštrukciu objektu a pridelením účelovej finančnej dotácie Ministerstva kultúry

¹ Správu o príprave a realizácii projektu sme priniesli v uplynulom ročníku zborníka: SÝKORA, R. Realizácia projektu „Pri ceste na dedine“ – v rytme práce dávných priemyselných závodov a remeselných dielní v Múzeu slovenskej dediny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 60*. Edit. M. Halmová. Roč. CXIII, Martin: SNM, 2019, s. 186-195.

² Od 11. decembra 2018 súčasť Národného múzea v prírodě.

Obr. 1. Usadlosť z Kaľamenovej v Múzeu slovenskej dediny, hospodárska časť po II. etape rekonštrukčných prác. Foto J. Neplech, 2019

Fig. 1. Settlement from Kaľamenová in the Museum of the Slovak Village, farm part, following the 2nd stage of renovation works. Photograph by J. Neplech, 2019

SR vo výške 700 000 € na realizáciu jej prvej etapy. Múzeum Martina Benku sídli v dome, v ktorom prežil jeden z najvýznamnejších slovenských umelcov poslednú dekádu svojho života – od začiatku roka 1959 do konca júna 1971. Rok po umelcovej smrti, v roku 1972, bola v tomto dome otvorená expozícia o jeho živote a diele. Objekt, projektovaný martinským staviteľom Ivanom Kleinom, je dlhodobo v nevyhovujúcom technickom stave a od svojho stavebného ukončenia v roku 1958 neprešiel rekonštrukciou ani čiastkovými úpravami. V havarijnom stave je zastrešenie budovy, osobitne galérie, všetky vnútorné rozvody, kotolňa, v objekte je tiež zastaraná elektronická zabezpečovacia a požiarna signalizácia i nedostatočné objemové a technické vybavenie depozitárnych priestorov. Komplexná rekonštrukcia objektu má vyriešiť všetky uvedené nedostatky, pričom v jej prvej etape bude prebiehať celková stavebná obnova objektu a v druhej etape sa pristúpi k vybaveniu depozitárnych priestorov a úprave príľahlého priestoru záhrady, oplotenia a vstupnej brány.

Vecná príprava na rekonštrukciu sa začala 16. februára 2019, kedy bolo múzeum pre návštevnícku verejnosť uzatvorené. Od tohto dátumu do konca marca prebiehala demontáž expozície, balenie zbierkových predmetov spolu s ostatným majetkom štátu a následne aj ich prevoz do náhradných priestorov. Súbežne a v ďalších mesiacoch bola aktualizovaná projektová dokumentácia obnovy objektu a pripravované boli všetky podklady, potrebné pre vyhlásenie verejného obstarávania na dodávateľa stavebných prác, ktoré realizovalo Ministerstvo kultúry SR. Keďže verejné obstarávanie bolo ukončené až v novembri roku 2019, začiatok vecnej realizácie projektu obnovy múzea sa posunul na rok 2020. Úspešným uchádzačom verejného obstarávania sa po ukončení elektronickej aukcie stala spoločnosť FERRMONT, a. s. Celkovo sú práce naplánované na obdobie 24 mesiacov. V prípade, ak by sa celková rekonštrukcia Múzea Martina Benku zaobišla bez výraznejších komplikácií

Obr. 2, 3. Vyst'ahované priestory Múzea Martina Benku pred začiatkom rekonštrukčných prác. Pohľad zo vstupného priestoru na schodisko a do ateliéru. Foto M. Kiripolská, 2019
Fig. 2, 3. Emptied premises of the Martin Benka Museum before the beginning of the renovation work. View from the entrance towards the staircase and the studio. Photograph by M. Kiripolská, 2019

Obr. 4. Stretnutie etnológov Slovenského národného múzea v malej zasadacej miestnosti Slovenského národného múzea v Martine. Foto M. Kiripolská, 2019

Fig. 4. Meeting of ethnologists of the Slovak National Museum in the small meeting room of the Slovak National Museum in Martin. Photograph by M. Kiripolská, 2019

a posunu termínu ukončenia stavebných prác, tak by bolo možné sprístupniť expozíciu širokej návštevníckej verejnosti už v roku 2022.

V roku 2019 múzeum (M. Žiak) pokračovalo aj v participácii na projekte V4 & Eastern Partnership Cooperation in Biodiversity Conservation for Human Wellbeing, podporeného v rámci výzvy Visegrad + Eastern Partnership medzinárodného vyšehradského fondu. Zodpovedným riešiteľom tohto projektu je Katedra ekológie Fakulty humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. Projekt je zameraný na budovanie partnerstva krajín V4, Gruzínska a Azerbajdžanu pri výskume a ochrane biodiverzity s dôrazom na udržateľnosť aktivít a pokus o symbiózu ochrany biodiverzity so zlepšovaním životných podmienok obyvateľstva v regióne. Na terénny výskum v Gruzínsku a Azerbajdžane, ktorý sa uskutočnil v roku 2018, nadviazali riešitelia projektu v roku 2019 realizáciou prednášok, workshopov, spracovávaním zberov a publikačnou činnosťou.

Veľký dôraz sa v múzeu každoročne kladie na plnenie úloh, vyplývajúcich z vedecovýskumnej činnosti SNM v Martine. Zasadnutie Vedeckej rady Slovenského národného múzea pre etnológiu (ďalej len VR) sa konalo 23. 10. 2019 v Etnografickom múzeu. Samotnému rokovaniu VR predchádzalo pracovné stretnutie etnológov Slovenského národného múzea, ktoré sa konalo 22. 10. 2019 za účasti etnológov SNM v Martine a ďalších organizačných zložiek Slovenského národného múzea, predsedu a niektorých členov VR, námestníčky generálneho riaditeľa Slovenského národného múzea pre odborné činnosti a vedúcej Muzeologického kabinetu Slovenského národného múzea. Stretnutie bolo

Obr. 5. Výber z akvizície sakrálnej ľudovej plastiky zo súkromnej zbierky rodiny Schlöglvcov (Panna Mária, sv. Florián a Kristus na kríži). Foto P. Bálik, 2019, upravil M. Cirbus, 2020
 Fig. 5. Selection of the acquisitions of sacral folk sculpture from the private collection of the Schlögl family (Virgin Mary, St Florian and Jesus on the cross). Photograph by P. Bálik, 2019, edited by M. Cirbus, 2020

Obr. 6. Sokolský cvičný dres z akvizície Múzea kultúry Čechov na Slovensku.
 Foto T. Siekliková, 2020
 Fig. 6. Sokol exercise kit from the acquisition of the Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia.
 Photograph by T. Siekliková, 2020

zamerané na priblíženie niektorých okruhov činnosti inštitúcie (napr. vedecké rady a zásady vedeckovýskumnej činnosti, edičná činnosť – zborník Etnografia, edícia Fontes, spoločný projekt menšinových múzeí Múzea a etniká) a vzájomnú výmenu skúseností a podmienok práce kurátorov, etnológov v jednotlivých múzeách.

Vedecká rada na svojom októbrovom zasadnutí posudzovala plnenie aktuálnych vedeckovýskumných úloh SNM v Martine (a ďalších organizačných zložiek Slovenského národného múzea). Osobitná pozornosť VR bola venovaná plneniu dlhodobých vedeckovýskumných úloh „Historicko-etnografické štúdie expozičných skupín, usadlostí a objektov v Múzeu slovenskej dediny“ (ved. riešiteľka A. Kiripolská) a „Slovensko a jeho identita“ (ved. riešiteľka M. Pastieriková). VR nemala zásadné pripomienky k plneniu vedeckovýskumnej úlohy historicko-etnografických štúdií, ktorá pokračovala v roku 2019 dvoma čiastkovými úlohami (výber rómskych obydli v Turci, cholvarok z Terchovej v Múzeu slovenskej dediny) a publikovaním štúdie, spracovanej v rokoch 2018 – 2019 (Zvonkárska dielňa zo Zázrivej). V zmysle odporúčenia VR bol aktualizovaný harmonogram práce a riešiteľský kolektív vedeckovýskumnej úlohy „Slovensko a jeho identita“ na roky 2019 – 2022. V súlade s týmto harmonogramom pokračovalo plnenie úlohy v jej jednotlivých častiach – boli ukončené úvodné scenáre v celkoch „Kto sme“ a „Inšpirácie“ so zapracovaním pripomienok oponentov, v tematických častiach triptychu „Tradície“ priebežne pokračovali práce na scenároch. VR akceptovala tiež bez zásadnejších pripomienok priebežné správy plnenia ďalších vedeckovýskumných úloh – „Procesy zmien v spôsobe stravovania vybraných skupín Rómov na Slovensku v druhej polovici 20. storočia“ (A. Daneková), „Odievanie detí v Turci do polovice 20. storočia“ (E. Dudková) a „Figurálna tvorba v neprofesionálnom rezbárstve po roku 1990“ (N. Nováková).

V rámci ostatných spoločenských vied bola ukončená vedeckovýskumná úloha „Nedeštruktívny archeologický výskum okresu Martin v Turčianskej kotline“ spracovaním nálezových správ a záverečnej správy (M. Both).

V oblasti prírodných vied bola spracovaním záverečnej správy ukončená vedeckovýskumná úloha „Monitoring abiotických zložiek prírody stredného Slovenska s prihliadnutím na oblasť Turiec“ (A. Bendík). Z ďalších úloh v oblasti prírodných vied bola realizovaná III. etapa vedeckovýskumnej úlohy „Flóra nelesnej vegetácie Lúčanskej Malej Fatry, Žiaru a ostatných osobitne nechránených území Turca“ (S. Očka). Zároveň pokračovalo, najmä terénnym výskumom, plnenie vedeckovýskumných úloh „Význam rozptýlenej a líniovej zelene pre faunu poľnohospodárskej krajiny Turčianskej kotliny“ (B. Astaloš) a „Bentická entomofauna prítokov Turca a vplyv mikrohabitatu a krajiny na distribúciu vybraných skupín makrozoobentosu“ (M. Žiak). Podrobnú informáciu o plnení vedeckovýskumných úloh v oblasti prírodných vied prinesie najbližší ročník zborníka SNM – Kmetianum, ktorý by mal byť vydaný v roku 2020. Ku všetkým vedeckovýskumným úlohám boli spracované priebežné správy o ich plnení v roku 2019.

Múzeum každoročne rozširuje svoj zbierkový fond prostredníctvom akvizícií formou kúpy, výskumu a daru. Celkovo bolo v roku 2019 nadobudnutých 994 kusov zbierkových predmetov, čím stúpol celkový počet evidovaných zbierkových predmetov na 817 251 kusov. Za mimoriadne významné považujeme obohatenie zbierky ľudového umenia vďaka účelovej finančnej dotácii Ministerstva kultúry SR o vzácnu kolekciu ľudovej plastiky s kresťanskou tematikou zo súkromnej zbierky rodiny Schlöglcov, ktorú začal kreovať Jaroslav Schlögl po roku 1945 so zameraním na územie celého Slovenska. Ďalej boli etnografické akvizície zamerané prevažne na odev a odevné súčiastky. Zbierky ľudového odevu sú priebežne dopĺňané ženským a mužským odevom, dokumentujúcim vzhľad tradičného, ale i mestského odevu z konca 19. storočia až 1. polovice 20. storočia, a to v rámci celého

Obr. 7, 8. Výstava „Dotyky s ľudovou kultúrou – Vlákno” v Etnografickom múzeu; inštalácia drôtených hláv.
Foto M. Kiripolská, 2019

Fig. 7, 8. Exhibition “Touches of Folk Culture – Fibre” in the Museum of Ethnography; installation of wire heads. Photograph by M. Kiripolská, 2019

územia Slovenska. Z akvizícií predmetov kultúrnej hodnoty dokumentujúcich 2. polovicu 20. storočia z oblasti etnografie spomenieme aspoň nadobudnutie obalového skla na potraviny zo 60. rokov a doplnenie zbierky keramiky o darované pozdišovské taniere zo 70. – 80. rokov 20. storočia a z obdobia okolo roku 2000, zhotovené známym hrnčiarom Michalom Parikrupom a jeho synom Jánom, ako aj pozdišovským výrobným družstvom. V zbierke kultúrnej histórie bola akvizícia zameraná predovšetkým na strojovú produkciu významných československých keramikárskych podnikov (Znojmo, Kožlany, Bechyň) 70. a 80. rokov 20. storočia. Okrem strojovo sériovo vyrábanej produkcie vo väčších množstvách, sme sa v akvizícii zamerali i na menšiu keramikársku produkciu podniku Turčan vo Vrútkach.

Múzeum kultúry Čechov na Slovensku sa v súvislosti s pripravovanou výstavou o Štátnom ústave pre zveľaďovanie živností zameralo na túto významnú inštitúciu, ktorej činnosť v 20. a 30. rokoch 20. storočia profilovali práve české osobnosti. Okrem dvojrozmerného materiálu (napr. pohľadnice) získalo múzeum i trojrozmerný materiál – hrnčiarske výrobky zo Šivetíc, ktorých dizajn ovplyvnili práve inštruktori Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností, ktorí hľadali nové formy a inováciu pôvodných produktov. Múzeum v roku 2019 pokračovalo aj so systematickým dopĺňaním súboru predmetov súvisiacich s voľnočasovými aktivitami – skauting a tramping, ktoré sa na Slovensku etablovali najmä pod vplyvom prichádzajúcich obyvateľov z Čiech po roku 1918 a tiež s predmetmi dokumentujúcimi pôsobenie TJ Sokol na Slovensku. Z týchto predmetov múzeum nadobudlo napríklad skautské nášivky, odznaky, samolepky a kalendáre, ďalej to boli turistické nohavice – pumpky, sokolský cvičebný dres, sokolské blúzky a iné.

Múzeum kultúry Rómov na Slovensku sa zameralo na úžitkovú a dekoratívnu produkciu kováčskych výrobkov z dielne Igora Radiča z Klenovca a Pavla Ráca z Dulova, ktorými postupne dopĺňa obraz tvorby oboch umelcov. Patria sem tiež výtvarné diela rómskeho neprofesionálneho výtvarníka Dušana Oláha z Detvy, zaoberajúceho sa technológiou bodkovania, ktorou saturuje finančne náročnejšiu techniku grafiky.

Prírodovedné zbierky múzea boli v roku 2019 obohatené o súbor nerastov a skamenelín z rôznych oblastí Slovenska (napr. Gemerská Poloma, Hnilčík-Bindt, Podbiel, Horná Breznica a i.), ktoré sú dôležitým indikátorom geologického vývoja na Slovensku, pričom časť z nich (minerály) pochádza zo starých zaniknutých banských ťažieb. Významné sú aj nálezy osteologických zvyškov medveďa jaskynného a snehúl z jaskýň vo Veľkej Fatre, ktoré vychádzajú z vedeckovýskumnej úlohy (Monitoring abiotických zložiek prírody stredného Slovenska s prihliadnutím na oblasť regiónu Turiec) geológa – paleontológa Múzea Andreja Kmeťa. Mimoriadne cenné sú aj mnohopočetné dary, ktorými v ostatnom období takmer pravidelne bývala botanička Múzea Andreja Kmeťa K. Škovirová rozširuje zbierku botaniky. V roku 2019 múzeu darovala herbárové položky vyšších rastlín, ktoré pochádzajú z jej rozsiahlych floristických prieskumov v Turci z rokov 2004 – 2018, pričom kolekcia obsahuje aj taxóny, ktoré sa v múzeu doteraz nenachádzali – predovšetkým zavlečené neofyty.

V oblasti evidencie, dokumentácie, správy a ochrany zbierkového fondu múzeum okrem stanovených úloh plnilo aj novú dlhodobú úlohu. V prvom polroku 2019 bol riaditeľom múzea vydaný príkaz na vykonanie komplexnej odbornej revízie zbierkového fondu múzea, ktorá bude prebiehať v rokoch 2019 – 2025. Zároveň boli menované ústredná revízna komisia, čiastkové revízne komisie a bol určený spôsob vykonania komplexnej odbornej revízie zbierkového fondu. Následne začali v zmysle uvedeného a na základe harmonogramu revízie na rok 2019 prebiehať revízie v určených depozitárnych priestoroch 7 čiastkovými revíznymi komisiami. V roku 2019 prešlo revíziou celkovo 106 030 ks zbierkových predmetov v zbierkach archeológie; keramiky a malieb na skle; odevu, textilu a kože; kultúrnej

Obr. 9, 10. Ocenení Cenou Martina Benku a účastníci Spomienkovej slávnosti Martina Benku v Etnografickom múzeu; výstava „Martin Benka v Turci“. Foto M. Kiripolská, 2019, 2020
Fig. 9, 10. Winners of the Martin Benka Award and participants in the Martin Benka Memorial Celebration in the Museum of Ethnography; exhibition “Martin Benka in the Turiec Region”. Photograph by M. Kiripolská, 2019, 2020

histórie a histórie; skle a modrotlačových foriem; entomológie; botaniky a tiež zbierkových predmetov v expozičných objektoch Múzea slovenskej dediny.

Fotoarchív v priebehu roka priebežne zabezpečoval skenovanie negatívov a fotografií pre 28 externých a 40 interných bádateľov. Zároveň v roku pribudlo do digitálneho fotoarchívu celkove 4693 záznamov.

V roku 2019 múzeum prostredníctvom účelovej finančnej dotácie Ministerstva kultúry SR pokračovalo v reštaurovaní a konzervovaní ďalších zbierkových predmetov z pozostalosti M. R. Štefánika. Ošetrovaných bolo celkove 21 zbierkových predmetov z tejto pozostalosti, a to najmä textilie a odevné súčiastky, a osobitne drevený reliéf z novozélandského obradného domu z konca 18. storočia. Múzeum tiež pokračovalo v spolupráci s Digitalizačným centrom Múzea SNP v B. Bystrici zadaním výkresovej dokumentácie objektov ľudovej architektúry (100 ks) a zbierkových predmetov (30 ks) na ošetrovanie a digitalizáciu. Ošetrovanie zbierkových predmetov vlastnými silami sa z dôvodu dlhodobej práceneschopnosti konzervátora realizovalo až v druhom polroku.

V priebehu roka 2019 pripravilo múzeum pre návštevnícku verejnosť viacero výstavných podujatí. K veľmi zaujímavým projektom patrila výstava „Ľudia a poklady lužickej kultúry“, ktorú naše múzeum pripravilo v spolupráci s Oravským múzeom P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne a Považským múzeom v Žiline (autor M. Both za SNM v Martine). Po premiérovom sprístupnení v SNM v Martine bola výstava reprízovaná v Považskom múzeu v Žiline a ďalších múzeách.

Múzeum dlhodobo spolupracuje so Školou úžitkového výtvarníctva v Ružomberku a Strednou umeleckou školou v Trenčíne na projekte „Dotyky s ľudovou kultúrou“, ktorého výstupom je prezentácia prác študentov oboch škôl na vopred danú tému v trojročných cykloch. Aktuálny štvrtý ročník tohto projektu bol tematicky zameraný na vlákno (nielen v súvislosti s materiálom vlákna, ale aj jeho štruktúrou) a svoje práce na ňom prezentovali študenti z oboch uvedených škôl v spolupráci so študentmi z ich partnerských inštitúcií – Zespół Szkół Plastycznych im. Antoniego Kenara z poľského Zakopaného a Békescsabai Szakképzési Centrum Szent-Györgyi Albert Szakgimnáziuma és Kollégiuma z Maďarska.

V rámci Spomienkovej slávnosti M. Benku, ktorá sa z dôvodu uzatvorenia objektu Múzea M. Benku pred rekonštrukciou konala výnimočne v priestoroch Etnografického múzea, múzeum pripravilo veľmi zaujímavú a návštevnícky obľúbenú výstavu „Martin Benka v Turci“ (autorka M. Váleková). Pre mesto Martin a región Turiec bolo významné aj sprístupnenie výstavy „Zveľaďujme!“ (autorka H. Zelinová), ktorá sa venovala histórii inštitúcie, ktorá sa zapísala do hospodárskych dejín Slovenska – Štátnemu ústavu pre zveľaďovanie živností. Inštitúcia vznikla v dvadsiatych rokoch 20. storočia na pomoc remeselníkom, ktorých z trhu vytlačila továrenská výroba. Výstava bola zameraná aj na históriu a osud samotnej majestátnej budovy, ktorá bola postavená pre účely Ústavu a v tomto čase sa v nej mali nachádzať laboratória, prednášková sieň, dielne, internátne izby či jedáleň pre účastníkov kurzov. V ďalšom období bol objekt využívaný na rôzne účely, napríklad časť budovy bola súčasťou technických dielní Pluku útočnej vozby Slovenskej armády, po potlačení SNP slúžila Wehrmachtu ako zberné stredisko zajatých povstaleckých vojakov a tiež bola sídlom mnohých inštitúcií a firiem, napríklad Vysoké školy technickej, textilnej firmy Trimex alebo Generálneho riaditeľstva Závodov ťažkého strojárstva Martin. Z ďalších výstav, realizovaných v Múzeu Andreja Kmeťa, spomenieme aspoň výstavy Kremeň – Kráľ minerálov (autor A. Bendík) a Trópy v Turci – exotické orchidey (komisár S. Očka), ktoré vyvolali mimoriadny záujem zo strany návštevníkov.

Pre SNM v Bratislave pripravilo múzeum autorský výstavný titul „Krása pre ženu stvorená“ (autorka E. Dudková), ktorý bol následne v modifikovanej podobe realizovaný v Muzeu

Obr.11, 12. Výstava „Zveľaďujme!“ v Múzeu Andreja Kmeťa. Foto M. Kiripolská, 2019
Fig. 11, 12. Exhibition “Let’s Promote!” in the Andrej Kmeť Museum. Photograph by M. Kiripolská, 2019

Obr.13. Výstava „Avari a Slovania“
v Archeologickom múzeu v Záhrebe. Foto I.
Krajcar, 2019

Fig. 13. Exhibition “Avars and Slavs” in the
Museum of Archaeology in Zagreb. Photograph
by I. Krajcar, 2019

Obr.14. Študenti Obchodnej akadémie v Martine
v rámci projektu „Khetano Drom“ v expozícii
Múzea kultúry Rómov na Slovensku. Foto A.
Daneková, 2019

Fig. 14. Students of the Business Academy in
Martin as part of the “*Khetano Drom*” project
in the exhibition of the Museum of the Culture
of the Roma in Slovakia. Photograph by A.
Daneková, 2019

hlavného mesta Prahy. Pracovníci múzea sa autorsky podieľali aj na príprave ďalších výstav mimo SNM v Martine, napr. výstavy „Staviteľ múzeí M. M. Harminc“ v SNM Bratislava a „Božena Rothmayerová a Alice Masaryková“ v Muzeu hlavného mesta Prahy. Výberom zbierkových predmetov múzeum spolupracovalo na výstave „Půjdem spolu do Betléma“ pre Galériu Panský dům v Uherskom Brode a i. Významné bolo aj vyvezenie (Chorvátsko) výstavy „Avari a Slovania na sever od Dunaja“, ktorú SNM v Martine pripravilo v spolupráci s Podunajským múzeom v Komárne a Tríbečským múzeom v Topolčanoch ešte v roku 2015. Od jej premiéry v Podunajskom múzeu v Komárne výstava putovala po ďalších slovenských múzeách (v SNM v Martine prebiehala od 4. 5. 2016 do 31. 8. 2016) až do roku 2018, kedy bola prezentovaná v Západoslovenskom múzeu v Trnave. V roku 2019 o výstavu prejavilo záujem Archeologické múzeum v Záhrebe, kde sa výstava stala od jej sprístupnenia dňa 23. 10. 2019 súčasťou veľkého výstavného projektu „Avari a Slovania“ pozostávajúceho z dvoch častí – Avari a Slovania severne od Dunaja a Avari a Slovania južne od Dunaja.

V rámci odbornej metodickkej činnosti zamestnanci múzea už dlhodobo pôsobia v odborných komisiách na školských olympiádach – Biologickej olympiáde kategórie C. a Biologickej olympiáde kategórie D (B. Astaloš). Múzeum kultúry Rómov na Slovensku (A. Daneková) metodicky spolupracovalo so študentmi Obchodnej akadémie v Martine na príprave projektu „Khetano Drom“, zameraného na inovácie v spoločensky zodpovednom podnikaní. Súčasťou podielu múzea na tomto projekte boli aj tvorivé dielne v expozičných priestoroch múzea a Komunitnom centre Bambusky.

Napriek rozsiahlej prezentačnej činnosti múzea v roku 2019 musíme v závere tejto správy konštatovať, že celková návštevnosť múzea poklesla oproti roku 2018 o 3430 osôb. V roku 2019 SNM v Martine navštívilo 64 432 osôb, z toho najväčší pokles v návštevnosti zaznamenalo Múzeum A. Kmeťa (po prvých rokoch mimoriadneho záujmu o novú prírodovednú expozíciu a tiež z dôvodu absencie komerčnejšie zameranej výstavy). Pokles návštevnosti ovplyvnilo aj uzatvorenie Múzea Martina Benku z dôvodu prípravy celkovej rekonštrukcie objektu. Zároveň je však potešiteľné, že návštevnosť Múzea slovenskej dediny stúpila oproti roku 2018 o 4115 osôb. Veríme, že i v ďalších rokoch sa bude môcť múzeum prezentovať zaujímavými výstupmi i zvyšujúcou sa návštevnosťou vo svojich objektoch.

Február 2020

REPORTS

FROM THE ACTIVITIES OF THE SLOVAK NATIONAL MUSEUM IN MARTIN IN 2019

*Radovan Sýkora, Slovak National Museum in Martin;
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

We will begin the report on the activity of the Slovak National Museum in Martin for 2019 with information on a change in the museum's management. After almost 18 years (since 1.8.2000) in the post of museum director, at the end of 2018 Mária Halmová asked to be released from this post. A member of staff of the Museum of the Slovak Village, Radovan Sýkora, was the successful candidate following the call for applicants for the position of director of the Slovak National Museum – Museums in Martin (hereafter “SNM in Martin”), taking up his post at the beginning of January 2019. The director named Mária Halmová as his deputy, who remains in the museum in a part-time position as ethnographer.

Following on from the same article for 2018, in the introduction we will deal briefly with important projects which the museum prepared and carried out over the past year.

After the successful conclusion of the project “By the country road – in the rhythm of the work of ancient industrial factories and craft workshops” (*“Przy drodze wiejskiej” – w rytmie pracy dawnych zakładów przemysłowych i pracowni rzemieślniczych*) in 2018¹ the museum was able to focus fully on a second cross-border project entitled “The Cultural Heritage of the Javorníky and Beskydy mountains”, in which the Slovak National Museum was the main partner. The realisation of the project, prepared in 2017 as part of the call for the Interreg V-A SK – CZ programme and co-financed by the European Regional Development Fund, took place almost exclusively in 2019 due to complications with public procurement. The exceptions were two workshops organised in 2018 by the Czech partner, which was the Wallachian Open-air Museum in Rožnov pod Radhoštěm.² We will devote a detailed, separate report on the realisation and conclusion of this project on the pages of this anthology, so we shall not pay any further attention to it in this article.

In addition to the above-mentioned project, the second stage of reconstruction work to repair the damaged farming part of the homestead from Kaľamenová continued in the Museum of the Slovak Village, for which the museum obtained finances from the Ministry of Culture of the Slovak Republic at the beginning of the year.

The long-term efforts of the SNM in Martin to improve the unsatisfactory technical state of the Martin Benka Museum were successfully concluded in 2019 with a priority project

¹ We included a report on the preparation and realisation of the project in last year's anthology: SÝKORA, R. Realisation of the project “By the country road – in the rhythm of the work of ancient industrial factories and craft workshops in the Museum of the Slovak Village”. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 60* [Anthology of the Slovak National Museum in Martin: Ethnography 60]. Edit. M. Halmová. Year CXIII, Martin: SNM, 2019, pp. 186-195.

² Since December 11th 2018 part of the National Open-Air Museum.

proposal for the complete reconstruction of the building and the allocation of an earmarked financial subsidy from the Ministry of Culture of the Slovak Republic to the amount of 700 000 € to carry out its first stage. The Martin Benka Museum is housed in the house in which one of Slovakia's most important artists spent the last decade of his life, from the beginning of 1959 to the end of June 1971. One year after the artist's death, in 1972, an exhibition on his life and work was opened in this house. The building, designed by the building contractor Ivan Klein from Martin, has long been in an unsatisfactory technical state, and since its completion in 1958 it has not been reconstructed or partially renovated. The roofing of the building, the galleries, all the inner circuits and the boiler room are in a critical state; the building also has an outdated electronic alarm and fire warning system, and the depository premises are insufficient in terms of volume and technical equipment. The complete reconstruction of the building should resolve all the above-mentioned deficits; during the first stage, the total renovation of the building will take place, and in the second stage, the depository premises will be equipped, and the surrounding grounds of the garden, fencing and entrance gate will be arranged.

The actual preparations for the reconstruction began on February 16th 2019, when the museum closed to the general public. From that date to the end of March, the exhibition was disassembled, collection items were packed away together with the other property belonging to the state, and they were then transferred to other premises. In parallel, and continuing over the next few months, the project documentation for the renovation of the building was updated, and all the documents were prepared to open a public procurement for the building contractor, which was carried out by the Ministry of Culture of the Slovak Republic. Since the public procurement was only finished in November 2019, the beginning of the actual project realisation moved to 2020. At the end of the electronic auction, the successful candidate in the public procurement was FERRMONT, a. s. In total, the work is planned over a period of 24 months. If the complete reconstruction of the Martin Benka Museum does not encounter any major complications and the end of the construction work is not postponed, the exhibition might be opened to the general public in 2022.

In 2019, the museum (M. Žiak) continued its participation in the V4 & Eastern Partnership Cooperation in Biodiversity Conservation for Human Wellbeing project, supported as part of the Visegrad + Eastern Partnership international fund call. The main supervisor of this project is the Department of Ecology of the Faculty of Human and Natural Sciences of Prešov University in Prešov. The project is focused on building a partnership between the V4 countries, Georgia and Azerbaijan in the research and protection of biodiversity with a focus on the sustainability of the activities and an attempt to symbiose the protection of biodiversity with improving the population's living conditions in the region. The project researchers followed on in 2019 from the field research in Georgia and Azerbaijan which took place in 2018, by holding lectures, workshops, processing data and publishing output.

Great emphasis is placed annually in the museum on fulfilling the tasks resulting from the research activities of the SNM in Martin. The sitting of the Science Council of the Slovak National Museum for ethnology (hereafter "VR") took place on October 23rd 2019 in the Ethnographic Museum, with the actual session of the VR preceded by a working meeting of the ethnologists of the Slovak National Museum which took place on October 22nd 2019, attended by ethnologists of the SNM in Martin and other organisations of the Slovak National Museum, the president and certain members of the VR, the secretary of the general director of the Slovak National Museum for specialist activities and the head of the Museology Cabinet of the Slovak National Museum. The meeting was aimed at describing some of the types of activities of the institution (for example the science councils

and principles of scientific research, publishing activity – the Ethnography anthology, the Fontes series, the joint project between the ethnic minority museums “Museums and Ethnic Groups”) and the mutual exchange of experience and work conditions of curators, ethnologists in individual museums.

At its October session, the Science Council evaluated the fulfilment of the current science research activities of the SNM in Martin (and other organisations of the Slovak National Museum). The VR paid particular attention to the fulfilment of the long-term research tasks “Historical-ethnographic studies of exhibition groups, homesteads and buildings in the Museum of the Slovak Village” (main researcher A. Kiripolská) and “Slovakia and its Identity” (main researcher M. Pastieriková). The VR had no major comments on the fulfilment of the research task of the historical-ethnographic studies, which continued in 2019 with two partial tasks (a selection of Roma dwellings in the Turiec region, the *cholvarok* shepherd’s hut from Terchová in the Museum of the Slovak Village) and a published study, processed in 2008-2009 (the bell-making workshop in Zázrivá). Following the VR’s recommendation, the timetable of work and the team of researchers of the research task “Slovakia and its Identity” for 2019-2022 was updated. In accordance with this timetable, tasks continued to be carried out in its individual parts; introductory scenarios in the units “Who are we?” and “Inspirations” were concluded, taking into account the comments of reviewers; in the thematic sections of the “Traditions” triptych work on the scenarios also continued. The VR also accepted without major comments the ongoing reports concerning other research activities: “Processes of change in the eating habits of selected groups of Roma in Slovakia in the second half of the 20th century” (A. Daneková), “The clothing of children in the Turiec region until the mid-20th century” (E. Dudková) and “Figural work in amateur woodcarving after 1990” (N. Nováková).

Concerning the other social sciences, the research task “Non-destructive archaeology research in the Martin district in the Turiec basin” was concluded with the publication of finding reports and a conclusive report (M. Both).

In the field of natural sciences, a final report concluded the research task “Monitoring of abiotic elements in the nature of central Slovakia, in particular the Turiec region”. Out of the other tasks in the field of natural sciences, stage III of the research task “The flora of the non-forest vegetation of the Lúčanská Malá Fatra, Žiar mountains and other non-protected areas of the Turiec region”, and the research tasks “The significance of dispersed and linear greenery for the fauna of the agricultural landscape of the Turiec basin” and “The benthic entomofauna of the affluents of the Turiec river and the influence of the microhabitat and landscape on the distribution of selected groups of macrozoobenthos” continued, particularly in the form of field research. Detailed information on the fulfilment of research tasks in the field of natural sciences can be found in the next issue of the anthology of the SNM – Kmetanium, to be published in 2020.

Ongoing reports on the fulfilment of all the research tasks in 2019 were prepared.

Every year, the museum broadens its collection via acquisitions in the form of purchases, research and donations. In total, 994 collection items were acquired in 2019, thus increasing the total number of recorded collection items to 817,251 items. We consider exceptionally important the broadening of our collection of folk art thanks to an earmarked financial subsidy from the Ministry of Culture of the Slovak Republic with a rare collection of folk sculpture with a Christian theme from the private collection of the Schlögl family, which Jaroslav Schlögl began to build up after 1945, focusing on the whole territory of Slovakia. Further, ethnographic acquisitions were mainly focused on clothing and items of clothing. The collections of folk clothing are gradually completed with women’s and men’s clothing

documenting the appearance of traditional clothing and townswear from the end of the 19th century to the mid-20th century, within the whole of Slovakia. From the acquisitions of items of cultural value documenting the second half of the 20th century in the field of ethnography, let us mention at least the acquisition of glass food packaging from the 1960s and an addition to the collection of pottery with donated Pozdišovce plates from the 1970s-1980s and from the period around 2000, made by the well-known potter Michal Parikrupa and his son Ján, as well as by the Pozdišovce cooperative. In the collection of cultural history, acquisitions were mainly focused on the machine production of important Czechoslovak pottery factories (Znojmo, Kožlany, Bechyně) from the 1970s and 1980s. In addition to objects serial-produced in larger quantities, we also focused our acquisitions on the smaller pottery production of the Turčan business in Vrútky.

The Museum of the Culture of Czechs in Slovakia, in relation to the prepared exhibition on the State Institute for the Promotion of Self-Employment focused on this important institution, the activity of which in the 1920s and 1930s was profiled by Czech figures. In addition to two-dimensional material (e.g. postcards), the museum also obtained three-dimensional material: pottery products from Šivetice, the design of which was influenced by instructors of the State Institute for the Promotion of Self-Employment who were looking for new forms and innovations of original products. In 2019, the museum also continued in the systematic completion of a set of items related to leisure activities, scouting and tramping which were established in Slovakia mainly under the influence of people arriving from the Czech lands after 1918, and also related to the activities of the “Sokol” movement in Slovakia. In this category of items, the museum acquired, for example, scout badges, pins, stickers and calendars, as well as hiking trousers, a Sokol uniform for exercising, Sokol shirts etc.

The Museum of the Culture of Roma in Slovakia focused on the practical and decorative production of blacksmithing products from the workshop of Igor Radič from Klenovec and Pavol Rác from Dulov, which help gradually complete the picture of the work of both artists, as well as works of art by the Roma amateur artist Dušan Oláh from Detva who works with the technology of pointillism with which he saturates the financially more demanding technique of graphic art.

In 2019, the museum's natural history collections were added to, for example by a set of minerals and fossils from various areas of Slovakia (e.g. Gemerská Poloma, Hnilčik-Bindt, Podbiel, Horná Breznica etc.) which are an important indicator of geological developments in Slovakia, with some of this set (minerals) coming from ancient, closed-down mining exploitations. The finds of osteological remains of a cave bear and willow grouse from caves in the Veľká Fatra mountains, which are the result of the research task (Monitoring of abiotic elements in the nature of central Slovakia, in particular the Turiec region) of a geologist-paleontologist from the Andrej Kmeť Museum. The numerous donations which the former botanist of the Andrej Kmeť Museum K. Škovirová, has regularly been adding to our botany collection are exceptionally valuable. In 2019, she donated to the museum herbarium items of tall plants which come from her extensive floristic surveys in the Turiec region from 2004 to 2018; the collection also includes taxa which had not been hitherto represented in the museum, mainly introduced neophytes.

In the field of the records, documentation, administration and protection of the museum's collection, another long-term task was added to the already determined tasks. In the first semester of 2019, the museum's director issued an order to carry out a complete, specialised revision of the museum's collection, to take place from 2019 to 2025. A central revision committee and partial revision committees were also named, and a method for carrying out

the complete specialised revision of the collection was defined. Subsequently, based on the above, and on the timetable of revisions for 2019, revisions began in certain depositories led by seven section-based partial revision committees. In 2019, a total of 106,030 collection items were revised in the following collections: archaeology; pottery and painting on glass; clothing, textile and leather; cultural history and history; glass and indigo print moulds, entomology; botany; as well as collection items in the exhibition buildings of the Museum of the Slovak Village.

In the course of the year, the photograph archives gradually ensured the scanning of negatives and photographs for 28 external and 40 internal researchers. A total of 4,693 records were added to the digital photograph archives during the year. In 2019, through an earmarked financial subsidy from the Ministry of Culture SR, the museum continued the restoration and conservation of further collection items from the estate of M. R. Štefánik. A total of 21 collection items were dealt with from this estate, mainly textiles and items of clothing, as well as a wooden relief from a place of celebration in New Zealand dating from the end of the 18th century. The museum also continued its cooperation with the Digitisation Centre of the SNP Museum in Banská Bystrica by submitting the plans of buildings of folk architecture (100 items) and collection items (30 items) for care and digitisation. The care of collection items using our own staff was only possible in the second half of the year due to the long-term illness of our conservator.

During 2019, the museum prepared various exhibitions for the public. One of the very interesting projects was the exhibition “People and Treasures of the Lusatian Culture” prepared by our museum in cooperation with the Orava Museum of P. O. Hviezdoslav in Dolný Kubín and the Považie Museum in Žilina (author M. Both for the SNM in Martin). After its premiere in the SNM in Martin, the exhibition was repeated in the Považie Museum in Žilina and in other museums.

The museum has enjoyed long-term cooperation with the School of Applied Art in Ružomberok and the Secondary Art School in Trenčín on the project “Touches of Folk Culture”, which results in the presentation of work by students of both schools on a topic set in advance in three-year cycles. The current, fourth, year of this project was thematically focused on fibre (not only in terms of the material of fibre, but also of its structure), and students from the above-mentioned schools in cooperation presented their work here in cooperation with students from their partner institutions: Zespół Szkół Plastycznych im. Antoniego Kenara from Zakopane, Poland and the Békescsabai Szakképzési Centrum Szent-Györgyi Albert Szakgimnáziuma és Kollégiuma from Hungary.

As part of the M. Benka Memorial Celebration which was exceptionally held in the premises of the Ethnography Museum due to the closure of the Martin Benka Museum before its renovation, the museum prepared a very interesting and popular exhibition entitled “Martin Benka in the Turiec Region” (curated by M. Váleková). The opening of the exhibition “Let’s Promote!” was also important for the town of Martin and the Turiec region (curated by H. Zelinová), which dealt with the history of the institution which had an impact on Slovakia’s economic history: the State Institute for the Promotion of Self-Employment. This institute was founded in the 1920s to help craftsmen pushed out of the market by factory production. The exhibition was largely also focused on the history and date of the majestic building itself, which was built for the purposes of the Institute and was supposed to house laboratories, a lecture theatre, workshops, boarding rooms and a canteen for course participants. Later, the building was used for different purposes, for example part of the building was part of the technical workshops of the Regiment of Attack Vehicles of the Slovak Army; after the repression of the Slovak National Uprising it served the Wehrmacht

as a collection centre for captured uprising soldiers, and it was also the headquarters of many institutions and companies, for example the University of Technology, the Trimex textile company and the General Headquarters of the Heavy Mechanical Engineering Plant in Martin. Other exhibitions organised in the Andrej Kmeť Museum include the exhibition “Quartz – the King of Minerals” (curated by A. Bendík) and “Tropics in the Turiec Region – exotic orchids” (commissioned by S. Očka), which raised an exceptional level of interest among the visitors.

For the SNM in Bratislava, the museum prepared the curated exhibition “Beauty Made for a Woman” (curator E. Dudková), which was then opened in a modified form in the City of Prague Museum. Museum staff also helped prepared other exhibitions outside the SNM in Martin, for example the exhibition “Museum Builder M. M. Harminc” in the SNM in Bratislava and “Božena Rothmayerová and Alice Masaryková” in the City of Prague Museum. The museum also provided cooperation on the exhibition “Let’s go to Bethlehem together” for the Panský dům Gallery in Uherský Brod with a selection of collection items. The export (to Croatia) of the exhibition “Avars and Slavs north of the Danube”, which the SNM prepared in cooperation with the Danube Museum in Komárno and the Trábeč Museum in Topolčany in 2005 was also significant. Since its premiere in the Danube Museum in Komárno, the exhibition travelled to further Slovak museums (it took place in the SNM in Martin from 4.5.2016 to 31.8.2016) until 2018, when it was presented in the Museum of Western Slovakia in Trnava. In 2019, the Museum of Archaeology in Zagreb expressed an interest in the museum, where the exhibition has become since its opening on October 23rd 2019 part of the large exhibition project “Avars and Slavs” consisting of two parts: Avars and Slavs north of the Danube and Avars and Slavs south of the Danube.

As part of their specialised methodological activities, museum staff have long been active in the specialised committees of school Olympiads: the Biology Olympiads category C and the Biology Olympiads category D (B. Astaloš). The Museum of the Culture of the Roma in Slovakia (A. Daneková) worked together with students of the Business Academy in Martin to prepare the project “*Khetano Drom*”, focused on innovations in socially responsible business. The museum’s contribution to this project also included creative workshops in the museum’s exhibition premises and in the Bambusky Community Centre.

Despite the museum’s extensive presentation activity in 2019, we have to note in conclusion to this report, that the museum’s overall visitor rate fell compared to 2018 by 3,430 people. In 2019, 64,432 people visited the SNM in Martin, with the largest fall in visitor numbers recorded by the A. Kmeť Museum (following the first years of exceptional interest in the new natural history exhibition, and also due to the absence of a more commercially focused exhibition). The fall in visitor rates was also affected by the closure of the Martin Benka Museum due to preparations for the complete renovation of the building. However, good news is that the number of visitors to the Museum of the Slovak Village rose compared to 2018 by 4,115 people. We are confident that over the next few years, the museum will be able to present itself through interesting output and an increased visitor rate in its buildings.

February 2020

REALIZÁCIA PROJEKTU „KULTÚRNE DEDIČSTVO JAVORNÍKOV A BESKÝD“ V MÚZEU SLOVENSKEJ DEDINY

*Radovan Sýkora, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: radovan.sykora@snm.sk*

Úspešné ukončenie cezhraničného projektu „Pri ceste na dedine“ – v rytme práce dávných priemyselných závodov a remeselných dielní (*„Przy drodze wiejskiej“ – w rytmie pracy dawnych zakładów przemysłowych i pracowni rzemieślniczych*) v roku 2018¹, umožnilo Slovenskému národnému múzeu v Martine (ďalej len SNM v Martine) naplno venovať pozornosť plneniu úloh vyplývajúcich z cezhraničného projektu „Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd“ realizovaných na území Slovenska a Česka.

Realizácia projektu, pripraveného v roku 2017 vo výzve programu Interreg V-A SK – CZ 2014 – 2020 v rámci Prioritnej osi č. 2 Kvalitné životné prostredie s konkrétnym cieľom č. 2. 1. Zvýšenie atraktívnosti kultúrneho a prírodného dedičstva pre obyvateľov a návštevníkov cezhraničného regiónu, bola plánovaná na obdobie dvoch rokov (2018 – 2019), no z dôvodu komplikácií pri verejnom obstarávaní na dodávateľa stavebných prác prebiehala na slovenskej strane výhradne v roku 2019. Hlavným cieľom projektu bolo zlepšenie stavu objektov tradičnej ľudovej architektúry ako významnej zložky kultúrneho dedičstva z cezhraničných oblastí Javorníkov a Beskýd a rozvoj spoločných postupov pri jej zachovaní v múzeách v prírode. Špecifickým cieľom vzájomnej cezhraničnej spolupráce Slovenského národného múzea ako vedúceho partnera (ďalej len VP) a Valašského múzea v prírode v Rožnově pod Radhoštěm² ako hlavného cezhraničného partnera (ďalej len HCP) bolo zabezpečenie primeranej materiálno-technickej a vedomostnej základne udržateľnosti kultúrneho dedičstva využitím potenciálu tradičných stavebných techník, technológií a materiálov na objektoch ľudovej architektúry.

Celkové schválené oprávnené výdavky na realizáciu cezhraničného projektu boli vo výške 532 911,26 €, pričom pre aktivity Slovenského národného múzea bolo vyčlenených 312 237,65 €. Projekt bol financovaný zo zdrojov Európskeho fondu regionálneho rozvoja v celkovej výške 452 974,56 €. Povinné spolufinancovanie bolo zabezpečené zo štátneho rozpočtu Slovenskej republiky (15 % z celkovej vyčlenenej sumy pre VP), zo štátneho rozpočtu Českej republiky (5 % z celkovej vyčlenenej sumy pre HCP) a z vlastných zdrojov Valašského múzea v prírode v Rožnově pod Radhoštěm (10 % z celkovej vyčlenenej sumy pre HCP).

¹ Správu o príprave a realizácii projektu sme priniesli v uplynulom ročníku zborníka: SÝKORA, R. Realizácia projektu „Pri ceste na dedine“ – v rytme práce dávných priemyselných závodov a remeselných dielní v Múzeu slovenskej dediny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 60*. Edit. M. Halmová. Roč. CXIII, Martin: SNM, 2019, s. 186-195.

² Od 11. decembra 2018 súčasť Národného múzea v prírode.

Obr. 1. Kladenie šindľovej strešnej krytiny na voziarni z Moškovca. Foto J. Neplech, 2019
Fig. 1. Placing shingle roofing on the cart-house from Moškovec. Photograph by J. Neplech, 2019

Podobne ako vo vyššie uvedenom cezhraničnom projekte s Poľskom, tak aj v tomto prípade bola väčšina finančných prostriedkov vynaložená na zabezpečenie investičných aktivít, súvisiacich s nevyhnutnou opravou a ochranou expozičných objektov v Múzeu slovenskej dediny. Celkovo múzeum prostredníctvom projektu zachránilo a zhodnotilo 7 objektov tradičnej ľudovej architektúry, ktoré sú prameňom poznania spoločného kultúrneho dedičstva Slovenska a Česka, prevažne oblastí Javorníkov a Beskyd. Na objektoch voziarne z Moškovca a dvoch objektoch usadlosti zo Štiavnika bola realizovaná kompletná výmena šindľových strešných krytín a poškodených prvkov krovu, na objekte stodoly z Jasenovej prebehla kompletná výmena slamenej strešnej krytiny a poškodených prvkov krovu a v domoch z Klokočova a zo Štiavnika boli opravené poškodené a nedokončené vykurovacie zariadenia. Po komplikáciách s verejných obstarávaním, tieto práce zabezpečovala firma Druvos – výrobné družstvo (úspešný uchádzač verejného obstarávania) v spolupráci s rodinnými firmami Jaroslava Koniara z Klokočova (realizácia šindľových strešných krytín) a Dariusza Woźniaka z obce Brzeźnica Leśna (realizácia slamenej strešnej krytiny).

Dlhoročnými problémami Múzea slovenskej dediny, ktoré sa vedeniu SNM v Martine nedarilo riešiť až do realizácie projektu, boli zastarané sociálne zariadenia v hospodárskej časti krčmy z Oravskej Polhory a absencia reprezentatívneho edukačného a prednáškového priestoru. Vďaka projektu sa tieto nedostatky odstránili modernizáciou sociálnych zariadení, výmenou inžinierskych sietí a vybudovaním prednáškového priestoru s kompletným vybavením v skladových priestoroch hospodárskej časti krčmy z Oravskej Polhory. Okrem uvedeného sa v átriu hospodárskej časti krčmy z Oravskej Polhory, hojne využívanej najmä počas podujatí Národopísneho roka, realizovala čiastočná výmena šindľovej strešnej krytiny a drevených žľabov, oprava vstupnej brány a tiež

Obr. 2. Kladenie slamenej strešnej krytiny na hospodárskej stavbe usadlosti z Jasenovej. Foto T. Kadlecová, 2019
Fig. 2. Placing straw roofing on the farm building of the homestead from Jasenová. Photograph by T. Kadlecová, 2019

Obr. 3. Opravené vykurovacie zariadenie v dome zo Štiavnika. Foto J. Neplech, 2019
Fig. 3. Repaired heating apparatus in the house from Štiavnik. Photograph by J. Neplech, 2019

Obr. 4, 5. Skladové priestory v hospodárskej časti krčmy z Oravskej Polhory pred a po vybudovaní prednáškovej miestnosti. Foto J. Neplech, T. Kadlecová, 2019
Fig. 4, 5. Storage areas in the farm part of the pub from Oravská Polhora before and after the construction of the lecture room. Photograph by J. Neplech, T. Kadlecová, 2019

odvodnenie a spevnenie dvora, kde dochádzalo počas dažďov k výraznému rozmočeniu terénu. Vzhľadom na charakter stavebných prác tieto vykonávala na základe verejného obstarávania firma Garomi, s. r. o.

Pre ochranu zrubových objektov ľudového staviteľstva sú rovnako ako bezodkladné lokálne opravy a rekonštrukcie dôležité, ba možno aj dôležitejšie, preventívne zásahy a opatrenia ešte pred samotným poškodením konštrukčných prvkov chránených objektov. Nesmierne dôležité je zamedziť poškodzovaniu a postupnej degradácii drevenej hmoty rôznymi poveternostnými a biologickými činiteľmi hneď v zárodku a následne zabezpečiť potrebné opatrenia. Na tieto účely slúži proces diagnostiky stavu drevených prvkov objektu, ktorý, žiaľ, nie je možné z rozpočtu múzea zabezpečovať. Cezhraničný projekt umožnil vykonať diagnostický prieskum drevených konštrukcií a následne realizovať potrebné preventívne opatrenia na dvoch objektoch v Múzeu slovenskej dediny – na filagórii zo Slovenského Pravna a dome zo Štiavnika. Cieľom diagnostiky bolo určiť druh biotického napadnutia (drevozazné huby, drevozazné hmyzy), zistiť stupeň napadnutia, stanoviť pravdepodobné príčiny napadnutia všetkých nosných a nenosných prvkov drevených konštrukcií objektu, lokalizovať ložiská výskytu biotického napadnutia, navrhnúť spôsob odstránenia príčin ich výskytu v objekte, zhodnotiť stavebný technický stav objektu a z výsledkov prieskumu navrhnúť optimálny spôsob sanácie. Po vykonaní diagnostiky bola na oboch objektoch preukázaná deštruktívna činnosť drevozazného hmyzu – tesárika krokvového a červotoča prúžkového. Na základe uvedených zistení navrhla firma Thermo Sanace, s. r. o., vykonať na objektoch teplovzdušnú sanáciu. Táto pozostávala z obalenia objektov termoizolačnou fóliou a z následnej sterilizácie drevozazného hmyzu pomocou ohrevu všetkých drevených prvkov horúcim vzduchom v celom ich priereze na potrebnú teplotu. Horúci vzduch bol do objektov vháňaný teplovzdušnými agregátmi a rozvádzaný sústavou hliníkového potrubia. Táto sterilizačná teplota a doba pôsobenia zaručila usmrtenie všetkých vývojových štádií hmyzu, ktoré sa v dreve mohli nachádzať (vajíčka, larvy, kukly a dospelí jedinci).³ Po ukončení teplovzdušnej sanácie objektov a aklimatizovaní konštrukcií prebehla ich preventívna chemická ochrana insekticídnym a fungicídnym prostriedkom, aplikovaným postrekom v dvoch vrstvách.

V súčasnosti odborná a laická verejnosť stále aktívnejšie diskutuje o potrebe zachovávanía nehmotného kultúrneho dedičstva a využívania tradičných stavebných techník, technológií a materiálov pri obnove a údržbe zrubových objektov ľudového staviteľstva. S cieľom dozvedelávania zamestnancov, zabezpečujúcich opravy a údržbu expozičných objektov v múzeách v prírode a aj na základe dopytu návštevníckej verejnosti, boli v rámci projektu zorganizované odborné workshopy zamerané na nadobudnutie uvedených vedomostí a zručností z oblasti tradičných stavebných techník, technológií a materiálov. V Múzeu slovenskej dediny boli v rámci projektu pripravené dva dvojdnové workshopy, pozostávajúce z odborných prednášok a praktických ukážok. Prvý workshop „Tesárske a šindliarske technológie“ (11. 5. – 12. 5. 2019) bol zameraný na výmenu skúseností v oblasti použitia tradičných tesárskych a šindliarskych technológií a pracovných postupov, využívaných pri obnove a údržbe zrubových objektov ľudového staviteľstva. Prvý deň si účastníci kurzu vypočuli odborné prednášky pozvaných odborníkov z oblasti technológií tradičného tesárstva a šindliarstva a druhý deň bol venovaný prezentácii pracovných nástrojov a ukážkam výroby a kladenia šindľov, opracovania guľatiny, výroby tesárskych spojov a drevených odkvapových žľabov, ktoré zabezpečovali pracovníci HCP.

³ Teplovzdušná sanácia horúcim vzduchom sa riadi nemeckou normou DIN 68 800 časť 4 [4].

Obr. 6, 7. Átrium hospodárskej časti krčmy z Oravskej Polhory pred a po jeho odvodnení a spevnení. Foto J. Neplech, 2019

Fig. 6, 7. Atrium of the farm part of the pub from Oravská Polhora before and after its drainage and reinforcement. Photograph by J. Neplech, 2019

Obr. 8. Teplovzdušná sanácia filagórie zo Slovenského Pravna. Foto S. Jaššová, 2019
Fig. 8. Hot air decontamination of the folly from Slovenské Pravno. Photograph by S. Jaššová, 2019

Druhý workshop s názvom „Spracovanie a využitie slamy ako strešnej krytiny“ (24. 8. – 25. 8. 2019) sa zameriaval na proces získavania, spracovávania a využívania slamy ako strešnej krytiny. Po odborných prednáškach v prvý deň kurzu sa jeho účastníci mohli nasledujúci deň naučiť rôzne techniky a spôsoby viazania slamy do došiek a ich priväzovania na strešnú konštrukciu. Spoločne sa na workshopoch zúčastnilo 58 účastníkov, čím sa naplnila ich kapacita, a to do určitej miery dokazuje narastajúci záujem širokej verejnosti o tradičné ľudové staviteľstvo.

V rámci ďalších kultúrno-výchovných a vzdelávacích aktivít boli na slovenskej strane pripravené v Múzeu slovenskej dediny dve celodenné programové podujatia – „Beskyde, Beskyde“ (12. 5. 2019) a „Dožinky“ (25. 8. 2019). Podujatie „Beskyde, Beskyde“ priblížilo návštevníkom tradičnú kultúru, folklór, zvyky a ľudovú umeleckú výrobu prihraničných regiónov Javorníkov a Beskýd. Podujatie sprevádzala Spevácka skupina Javorník zo Štiavnika, ktorá v programe predstavila hudobný folklór svojich predkov zo Štiavnickej doliny. Taktiež boli pripravené ukážky rôznych výrob a remesiel z prezentovanej oblasti. Od ľudovoumeleckých výrobcov a remeselníkov sa mohli záujemcovia dozvedieť viac o drotárstve, figurálnom rezbárstve či výrobe štiepaných holubičiek. Tesári z Valašského muzea v prírode v Rožnově pod Radhoštěm priblížili širokej návštevníckej verejnosti tesárske a šindliarske technológie.

August 2019 sa v Múzeu slovenskej dediny niesol v duchu dožiniek a osláv úrody poľnohospodárskych plodín. Návštevníci si mohli zaspomínať na zvyky, ktoré v minulosti sprevádzali žatvu na dedine. Pripravené boli rôzne ukážky poľnohospodárskych prác spojených so zberom a spracovaním obilia, ako napríklad mlátenie obilia na mláťačke, jeho čistenie na rajtári a rezanie slamy na sečku kosovou rezačkou, ako aj mletie

Obr. 9, 10. Demonštračné ukážky výroby a kladenia šindľov a výroby dreveného odkvapového žlabu počas workshopu Tesárske a šindliarske technológie. Foto M. Kiripolská, 2019

Fig. 9, 10. Demonstrations of the production and installation of shingles and the production of a wooden drainpipe during the workshop "Carpentry and Shingle-making Technology". Photograph by M. Kiripolská, 2019

Obr. 11, 12. Odborná prednáška manželov Kubíkovcov a demonštračná ukážka viazania slamy do došiek počas workshopu Spracovanie a využitie slamy ako strešnej krytiny. Foto S. Jaššová, 2019

Fig. 11, 12. Specialised lecture by Mr and Mrs Kubík and a demonstration of how to tie straw onto planks during the workshop "Processing and using straw as a roofing material". Photograph by S. Jaššová, 2019

Obr. 13. Dožinková veselica v podaní FS Kýčera počas podujatia Dožinky. Foto S. Jaššová, 2019
Fig. 13. Harvest festival celebration performed by FS Kýčera during the Harvest Festival event. Photograph by S. Jaššová, 2019

obilia na žarnove alebo jeho drvenie v stupe. V dožinkovom sprievode sa predstavili folklórne súbory Kýčera z Ochodnice a Kamenčan zo Zákamenného. Folklórny súbor z Kysúc predstavil aj dožinkovú slávnosť a folklórny súbor Kamenčan vystrojil veselicu pri dožinkoch.

Cezhraniční partneri pripravili v rámci projektových aktivít aj spoločný výstavný projekt s názvom „Tradičná stavebná kultúra Javorníkov a Beskýd“, ktorý je od 17. 8. 2019 sprístupnený širokej návštevníckej verejnosti v Múzeu slovenskej dediny, vo voziarni z Moškovca. Výstava prezentuje spoločné znaky tradičnej stavebnej kultúry prihraničných oblastí Javorníkov a Beskýd, použité stavebné technológie a materiály, ako aj spôsoby ochrany objektov v Múzeu slovenskej dediny a vo Valašskom múzeu v prírode v Rožnově pod Radhoštěm. Plošný materiál na výstave čerpá z dokumentačných fondov oboch partnerských múzeí, trojrozmerný materiál bol vybraný zo zbierkového fondu SNM v Martine. K výstave bola vydaná aj edukačná brožúra s rovnomenným názvom.

Okrem uvedenej tlačie partneri spracovali a vydali aj ďalší tlačенý edukačný materiál s názvom „Stavebné remeslá našich predkov“, ktorý čitateľom približuje ľudovú stavebnú kultúru, ako významnú zložku tradičnej materiálnej kultúry, zo styčných oblastí dnešného Slovenska a Česka. Brožúra predstavuje stavebné prejavy a stavebné objekty formované predstavami, názormi, potrebami, požiadavkami a tradíciou. Umožňuje čitateľom spoznať stavebný materiál, strešné krytiny, vykurovacie zariadenia a stavebné kovania obydľí z prelomu 19. a 20. storočia.

Súbor vydaných tlačенých vzdelávacích materiálov dopĺňa edukačné video „Rekonštrukcia a ochrana objektov ľudovej architektúry v múzeách v prírode“, v ktorom

Obr. 14. Výstava Tradičná stavebná kultúra Javorníkov a Beskýd vo voziarni z Moškoveca. Foto T. Kadlecová, 2019
Fig. 14. Exhibition "Traditional Building Culture of the Javorníky and Beskydy mountains" in the cart-house from Moškovec. Photograph by T. Kadlecová, 2019

Obr. 15. Ukážka teplovzdušnej sanácie domu zo Štiavnika počas záverečnej konferencie cezhraničného projektu. Foto M. Kiripolská, 2019

Fig. 15. Demonstration of the hot air decontamination of the house from Štiavnik during the final conference of the cross-border project. Photograph by M. Kiripolská, 2019

sú zachytené praktické ukážky tradičných postupov pri opracovaní guľatiny, kresaní trámu, výrobe a kladení štiepaných šindľov a výrobe dreveného odkvapového žľabu. Venuje sa aj ukážkam rôznych spôsobov viazania slamy do došiek, ich priväzovania na model strešnej konštrukcie, pokrývania strechy slamenou strešnou krytinou a tiež procesu teplovzdušnej sanácie dvoch objektov v Múzeu slovenskej dediny.

Vecne bol projekt ukončený Záverečnou konferenciou cezhraničného projektu „Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd“ (4. 9. – 5. 9. 2019), ktorá bola venovaná starostlivosti o drevené prvky historických konštrukcií, ochrane objektov tradičného ľudového staviteľstva a zhodnoteniu výsledkov projektu. Odborným garantom prvého dňa konferencie bola firma Thermo Sanace, s. r. o., ktorá aktívne spolupracovala na príprave programu a prednášok odborného seminára. Ten bol zameraný na diagnostiku drevených konštrukcií, vyhodnotenie ich stavu a návrh vhodnej sanácie. V prvej časti boli špecifikované najrizikovejšie biotické činitele vo vzťahu k degradácii drevených konštrukcií, konkrétne sa táto časť zameriavala na ich presné určenie z entomologického a mykologického hľadiska. V druhej časti sa seminár tematicky zaoberal najčastejšie využívanými metódami prieskumu drevených prvkov konštrukcií, najmä technickým možnostiam, interpretácii výsledkov prieskumov a ich limitmi v nadväznosti na potreby projektovej dokumentácie. V poslednej časti boli predstavené dostupné a v súčasnosti používané metódy sanácie drevených prvkov konštrukcií so špecifikáciou podmienok, za ktorých je možno tieto metódy pri záchrane objektov použiť. Súčasťou seminára bola aj ukážka teplovzdušnej sanácie na objektoch v Múzeu slovenskej dediny. Druhý deň konferencie cezhraniční partneri prezentovali výsledky jednotlivých projektových aktivít a zhodnotili celkovú vzájomnú spoluprácu v rámci projektu „Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd“.

Záverom možno konštatovať, že cezhraničný projekt „Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd“ bol úspešný a prínosný. Čerpané finančné prostriedky umožnili múzeu zabezpečiť najmä nevyhnutú výmenu strešných krytín, opraviť vykurovacie zariadenia a vyriešiť niektoré dlhodobé nedostatky a problémy v podobe modernizácie sociálnych zariadení a vybudovania prednáškovej a edukačnej miestnosti v Múzeu slovenskej dediny. Negatíva vidíme v personálnej vyťaženosti zamestnancov SNM v Martine pri zabezpečovaní jednotlivých projektových aktivít, ktoré vykonávali. Zároveň boli vysoké odborné a časové nároky kladené aj na zamestnancov, zodpovedných za manažment a riadenie projektu v súvislosti s tým, že Slovenské národné múzeum vystupovalo v projekte ako vedúci partner. Výhodou bolo, že pri celkovej administrácii projektu zamestnancom múzea vypomáhala externá projektová manažérka, ktorej mzda bola vyplácaná z personálnych nákladov projektu.

KNIŽNICA SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE SPRÁVA O KNIŽNIČNOM FONDE ZA ROKY 2018 – 2019

*Anna Peťová, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: anna.petova@snm.sk*

Prinášame pravidelnú informáciu (tretiu v poradí¹) o stave knižničného fondu a rozvoji knižnice za dvojročné obdobie 2018 – 2019, pričom sa zameriame len na základné ukazovatele našej práce. Pre úplnosť podotýkame, že uverejnené číselné charakteristiky sa týkajú celého fondu knižnice Slovenského národného múzea v Martine (SNM v Martine) tak, ako ich vykazujeme v ročnom štatistickom zisťovaní pre Ministerstvo kultúry SR, t. j. knižnice Etnografického múzea a jej čiastkových fondov a taktiež knižnice Múzea Andreja Kmeťa. K 31. 12. 2019 bol objem knižničného fondu 69 823 knižničných jednotiek. Z toho počet starých tlačí je konštantné číslo 4682 knižničných jednotiek. Prírastok knižničných jednotiek v priebehu dvoch rokov je 1083, z ktorých sme získali až 524 jednotiek darom. Nadobúdanie literatúry formou výmeny (165 jednotiek) je stále v útlme. I keď je štatistický ukazovateľ nižší, je stále vyšší než recipocita, keďže ešte stále dobiehame resty z minulých rokov, keď v knižnici absentoval stály knihovník. Výmenných partnerov si udržiavame prostredníctvom každoročného zasielania Zborníka SNM v Martine: Etnografia.

Na rozdiel od rokov 2016 a 2017, keď sme od zriaďovateľa nedostali nijaké finančné prostriedky na nákup kníh, v rokoch 2018 a 2019 nám boli pridelené pomerne veľkorysé finančné prostriedky v objeme 4500 € (3000 € v roku 2018 a 1500 € v roku 2019) formou prioritného projektu. Za túto sumu sme nakúpili 394 nových kníh podľa požiadaviek kurátorov z oblasti spoločenských i prírodných vied.

Od mája 2017 bolo pre knižnicu Etnografického múzea vytvorené druhé pracovné miesto, ktoré sa napokon, žiaľ, stalo iba krátkodobým vzhľadom na priority v iných oblastiach činnosti múzea. Zostala zachovaná iba výpomoc formou dobrovoľníckej činnosti (Úrad práce, sociálnych vecí a rodiny v Martine) na 32 hodín mesačne. Tento nedostatočný personálny stav má negatívne dôsledky predovšetkým na pôvodne sľubne rozbehnutú retrokonverziu lístkového katalógu, ktorú sme museli pozastaviť. Vykonávame ju výberovo, sporadicky, na základe vrátených publikácií, ktorým pridelujeme čiarové kódy a vytvárame úplne nový popis v elektronickom prostredí. Tiež sme upustili od zápisu anglických ekvivalentov kľúčových slov v zázname, tieto taktiež pridelujeme výberovo.

K 31. 12. 2019 obsahovala databáza knižnice SNM-EM 5646 záznamov, čo je za sledované obdobie nárast o 1679 záznamov. Nesporným pozitívom je napredovanie v oblasti

¹ PEŤOVÁ, A. Knižnica v SNM v Martine. Správa o knižničnom fonde. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 57. Edit. M. Halmová, A. Kiripolská. Roč. CX, Martin: SNM, 2016, s. 124-126; PEŤOVÁ, A. Knižnica SNM v Martine. Správa o knižničnom fonde za roky 2016 – 2017. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia* 59. Edit. M. Halmová. Roč. CXII, Martin: SNM, 2018, s. 175-176.

elektronizácie knižnice. Opustili sme KIS MaSK a implementovali sme knižničný systém tretej generácie Koha, ktorý distribuuje Slovenská národná knižnica v Martine (SNK). Rok 2019 bol poznačený prípravou dát na konverziu. Príprava spočívala v reindexácii dát, ktorú musí vykonať skúsený knihovník, ktorý rozumie dátam a súvislostiam. Je to program, ktorý vyhodnocuje formálne chyby a tieto je potrebné opraviť. Po úspešnej konverzii dát nasledovalo testovanie, vyladovanie jednotlivých modulov a zoznamovanie sa s funkcionalitou nového elektronického prostredia. Výhodou KIS Koha zo strany používateľa je verejne prístupný katalóg – OPAC (Open Public Catalog) prostredníctvom internetu z ktoréhokoľvek miesta na svete. IP adresa katalógu knižnice SNM v Martine je <http://194.160.130.195/>. Poskytovateľom internetovej adresy je SANET. Vzhľadom na to, že v roku 2013 sa v knižnici používal ešte písací stroj, i keď poloautomatický, nazdávame sa, že sme prešli za krátky čas kus cesty a vynasnažili sme sa, aby najstaršia múzejná knižnica na Slovensku dosiahla štandardné technologické parametre, porovnateľné s inými knižnicami SR. Za procesom elektronizácie knižnice je mnoho osobného úsilia tímu ľudí. Predovšetkým vďačíme za sprostredkovanie a implementáciu systému Ing. Emilovi Rišianovi a Ing. Viliamovi Poloncovi zo SNK a taktiež Ing. Jozefovi Kučerovi, pracovníkovi nášho múzea, na ktorého pleciach boli rokovania zo SANET-om.

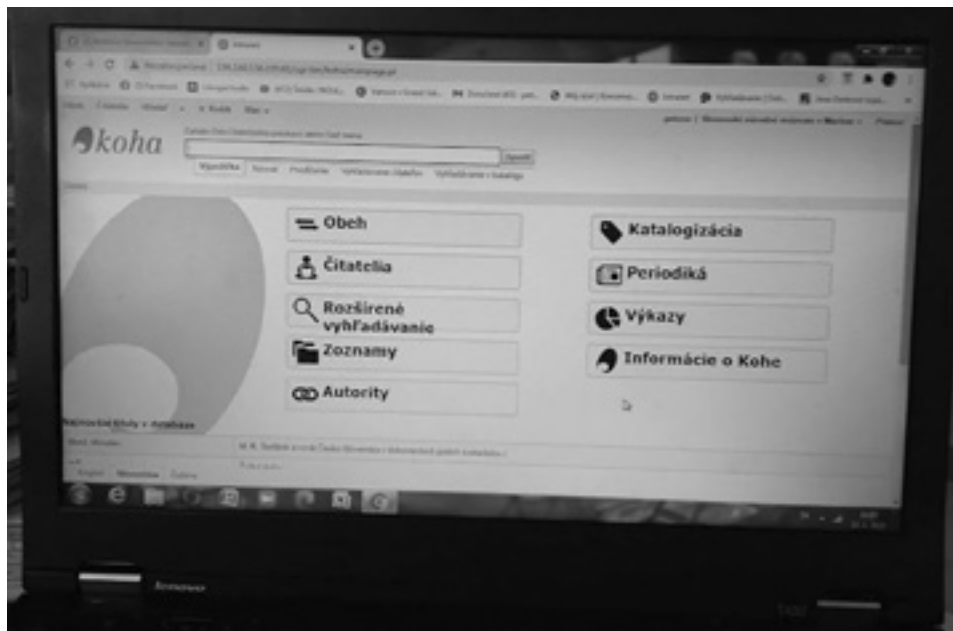
No nielen technológiami je naša knižnica živá, ale aj každodennými službami pre našich – primárne interných – používateľov. Počet výpožičiek spolu bol 2356 (rekordné číslo) a knižnicu navštívilo 786 čitateľov, z toho prezenčných výpožičiek bolo 1295, absenčných 1021, medziknižničnou výpožičnou službou spolu 40 titulov. Čitateľom poskytujeme odbornú literatúru hlavne na štúdium v študovni alebo zhotovujeme reprintové kópie a skeny. Spracovaných registrovaných bibliografických a faktografických informácií bolo 139 a rešerši 17. Okrem toho tvorí rámec našej rutínnej práce zakladanie kníh do knižničného fondu či tvorba a zakladanie katalogizačných lístkov do menného katalógu. V týchto rokoch prebehla aj kompletná digitalizácia Časopisu Muzeálnej slovenskej spoločnosti a Zborníka Muzeálnej slovenskej spoločnosti, za ktorú vďačíme Mgr. Pavlovi Černajovi, farárovi ev. a. v. z Dolného Srnia. Zdigitalizované periodiká sú uložené na dvoch DVD, čím pribudli cenné objekty do našej formujúcej sa digitálnej knižnice.

V týchto rokoch sme sa podieľali informačným servisom na viacerých výstavách, napr. „Krása pre ženu stvorená“, „... čo sme dali Slovenskému národnému múzeu, dali sme národu slovenskému“, a k výstave z tvorby dlhoročného múzejného fotografa Jána Déreera. Na podnet Literárneho archívu SNK sme pre pracovníkov tejto inštitúcie pripravili pracovný seminár o Muzeálnej slovenskej spoločnosti, jej archíve a knižnici.

Propagačná činnosť knižnice, najmä jej prírastkov, prešla tiež viacerými zmenami. Keďže knižničný systém KIS Koha nám poskytuje mnoho komfortu, nemusíme zasielať pracovníkom múzea prírastkové zoznamy, ale stačí ich upozorniť na link (IP adresu), kde sa takéto zoznam nachádza. Zoznam vzniká na základe načítania čiarového kódu publikácie, ktorý sa spojí s existujúcim záznamom v databáze a „preberie ho“. Naše fondy propagujeme prostredníctvom sociálnych sietí, tiež prostredníctvom knižnej burzy multiplikátov z nášho fondu, ktorá sa koná už tradične dvakrát ročne. V záhrade múzea je opätovne inštalovaná knižná búdka, ktorú využíva verejnosť najmä v letných mesiacoch a vo vestibule múzea sa nachádza voľný čitateľský priestor, vytvorený z „burzových“ kníh a fungujúci na princípe knižnej búdky (čitateľ si môže knihu zobrať a priniesť inú, ak má záujem). Knihy a periodiká propagujeme aj vo vnútorných priestoroch knižnice. Okrem uvedených činností poskytujeme priestor stážistom a tiež metodickú podporu knižniciam, ktoré sa nás obrátia. Túto pomoc poskytujeme aj pracovníkom nášho múzea,

a to v súvislosti s citáciami, vyhľadávaním v databázach alebo vypracovaním manuálu pre KIS Koha.

Každá z uvedených činností si vyberá, takpovediac svoju „daň“ a tou je čas... Kiežby ho bolo viac. Okrem personálneho posilnenia knižnice je to práve čas, ktorý potrebujeme na realizáciu našich ďalších vízií rozvoja knižnice SNM v Martine.

Obr. 1. Vstup do pracovnej elektronickej databázy KIS Koha. Foto A. Peťová, 2020
Fig. 1. Home page of the KIS Koha electronic database. Photograph by A. Peťová, 2020

PRÍRASTKY V ZBIERKE ĽUDOVÉHO TEXTILU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE OD ROKU 2000

*Barbora Šumková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: barbora.timkova@snm.sk*

Jednou z hlavných povinností v rámci činnosti každého múzea je akvizičná činnosť. Nadobúdanie predmetov kultúrnej hodnoty je proces, ktorý sa uskutočňuje na základe špecializácie a akvizičnej politiky daného múzea. Zbierkotvornú činnosť a výber predmetov realizujú kurátori jednotlivých zbierok tak, aby systematicky budovali zbierkový fond, pričom predmety musia spĺňať viacero kritérií. V ich kompetencii je predkladanie návrhov na akvizíciu Komisii na tvorbu zbierok, zloženej z odborných pracovníkov múzea, iných múzeí či inštitúcií. Predmety je možné nadobúdať kúpou, darom, vlastným výskumom, prevodom správy, alebo zámenou s iným múzeom. Po schválení komisiou sa z predmetov kultúrnej hodnoty stávajú zbierkové predmety a nasleduje ich katalogizácia a uloženie do depozitárnych priestorov.

Zbierka ľudového odevu a textilu patrí k najväčším zbierkam Slovenského národného múzea v Martine (ďalej len SNM v Martine). Obsahuje takmer 40 000 zbierkových predmetov a väčšinu času bola vnímaná ako jeden celok. Pre potreby tohto príspevku sme preto museli oddeliť prírastky patriace do skupiny ľudového textilu od prírastkov, ktoré patria do skupiny ľudového odevu, aby bolo možné vyčíslieť počty kusov. Cieľom budovania zbierky ľudového textilu, rovnako ako aj zbierky ľudového odevu, je vytvoriť čo najkomplexnejší súbor s čo najväčšou výpovednou hodnotou, a podľa možnosti dopĺňať predmety z lokalít a období, ktoré v nich doposiaľ nie sú zastúpené.

Za obdobie ostatných 20 rokov bolo do zbierky ľudového textilu prijatých celkom 418 zbierkových predmetov, ktoré boli získané tromi spôsobmi: darom, kúpou alebo výskumom. Presný rozpis počtov v rámci jednotlivých rokov sa nachádza v nasledujúcich tabuľkách.

Tabuľka 1.

Rok	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dar	3	9	1	-	3	-	14	21	-	1
Kúpa	34	9	22	13	-	7	5	1	-	-
Výskum	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
SPOLU	37	18	23	13	3	7	19	22	-	1

Tabuľka 2.

Rok	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Dar	-	-	10	83	-	-	6	61	10	1
Kúpa	-	-	37	6	-	-	-	49	-	-
Výskum	-	-	-	-	-	-	-	-	11	-
SPOLU	-	-	47	89	-	-	6	110	21	1

Typologicky najviac zastúpenými predmetmi, ktoré boli do zbierky prijaté, sú bytové textilie – výrobky používané na skrášenie či doplnenie interiéru. Menej zastúpenými sú skupiny úžitkového či hospodárskeho textilu, čo je zapríčinené najmä tým, že tieto textilie sa vo veľkej miere používali až do ich úplného opotrebovania, a tak sa zachovalo len malé množstvo z nich.

Čo sa týka lokalít, najviac predmetov bolo získaných z Martina a jeho okolia. Do zbierky boli nadobudnuté tiež predmety z nasledovných lokalít: Békešská Čaba (Maďarsko), Bratislava, Dačov Lom (okres Veľký Krtíš), Háj (okres Turčianske Teplice), Gajary (okres Nitra), Host'ová (okres Nitra), Iľanovo (okres Liptovský Mikuláš), Klenovec (okres Rimavská Sobota), Veľký Klíž (okres Partizánske), Liptovský Trnovec (okres Liptovský Mikuláš), Nižné Nemecké (okres Sobrance), Ratková (Revúca), Ružomberok, Smižany (okres Spišská Nová Ves), Trenčianske Stankovce (okres Trenčín), Veľký Grob (okres Galanta), Vrbie (obec zatopená priehradou Liptovská Mara), Východná (okres Liptovský Mikuláš), Zvolenská Slatina (okres Zvolen).

Po roku 1999 sa SNM v Martine spamätávalo z požiaru jednej z častí stálej expozície. Počas požiaru bolo zničených niekoľko zbierkových predmetov, najmä z oblasti duchovnej kultúry, a tak bola akvizičná činnosť múzea v nasledujúcich rokoch sčasti venovaná rekonštrukciám originálov značne poškodených alebo zničených požiarom. V rámci ľudového textilu bola takýmto predmetom guba – pokrovec, ktorá bola na základe originálu zhotovená v roku 2000 a o rok neskôr prijatá do zbierky. V tom roku bola do zbierky získaná aj časť tzv. výbavy (majetku, ktorý žena dostala pri príležitosti uzavretia manželstva), a to uteráky spolu s posteľnou plachtou, ktoré pre poslednú majiteľku utkala jej matka v období prvej polovice 20. storočia.

V roku 2002 bol do zbierky formou kúpy prijatý súbor sedemnástich kusov bytového textilu, ktorý bol používaný v Ružomberku v mestskom prostredí, v rodine lekára približne od 30. do 50. rokov 20. storočia. Išlo predovšetkým o pásy do políc, textilné servítky, obrusy, dečky a záclony.

Okrem zbierkových predmetov, určených na dobudovanie zbierky a na prezentačné či dokumentačné účely, sa aj v uvedených rokoch formou kúpy získavali predmety s vopred určenou funkciou na zariadenie objektov v Múzeu slovenskej dediny – národopisej expozície v prírode. V roku 2003 bolo na tento účel zakúpených desať kusov obliečok na vankúš, ktoré pochádzajú z obce Východná a sú umiestnené v usadlosti z tejto lokality.

Neobvyklým predmetom, darovaným bývalou odbornou pracovníčkou SNM v Martine v roku 2004 bol obal na knihu, určený na jej ochranu pri čítaní. Obsahuje záložky, je zdobený výšivkou krivou ihlou a používal sa v Martine. Okrem obalu na knihu pribudlo do zbierky aj vrecko na soľ. V roku 2004 boli do zbierky prijaté aj antependium a časť

Obr. 1. Prikrývka z nebieleného ľanu, vyšívaná, vzor z okolia Viničného, 86 x 44 cm. Zhotovila ju majiteľka v roku 1966, inšpirovaná publikáciou M. Stehlíkovej – *Ludové zdobené plachty*, používaná v mestskom modernom interiéri do konca 20. stor. Evid. č. K-38166. Foto B. Timková, 2020

Fig. 1. Bedcover made of unbleached linen, embroidered, pattern from around Viničné, 86 x 44 cm. It was made by its owner in 1966, inspired by the publication of M. Stehlíková – “Decorated Folk Sheets”, used in modern town interiors until the end of the 20th century. Rec. no. K-38166. Photograph by B. Timková, 2020

kútnice vyrobené vo Veľkom Grobe (okres Galanta), no používané boli na dekoráciu bytu v Prahe do polovice 20. storočia.

V roku 2005 bolo formou kúpy získaných sedem predmetov. Päť z nich tvorí bytový textil z Blatnice, používaný v interiéri izby v stredne majetnej roľníckej rodine. Zvyšné dva predmety predstavujú priemyselne zhotovené prikrývky na posteľ z Priekopy,¹ používané do 50. rokov 20. storočia v prednej izbe, taktiež v prostredí stredne majetnej roľníckej rodiny.

Bytový textil z domácnosti z Ratkovej (okres Rimavská Sobota) bol do múzea darovaný v roku 2006. Ide o obliečku na vankúš, vrečko na kefy, štyri pásy na policu, štyri obrusy, dve prikrývky na posteľ a dve textilné nástenky zhotovené na kupovanom predkreslenom podklade, ktoré slúžili na ochranu steny – omietky pred znečistením a súčasne ako dekoratívny prvok vo vidieckom prostredí v období od 30. do 60. rokov 20. storočia.

Zaujímavou akvizíciou bol dar niekoľkých kusov obradových a bytových textílií z Békešskej Čaby. Týmto súborom sa zaoberala už Alžbeta Gazdíková vo svojej správe o akvizičnej činnosti múzea v rokoch 2005 až 2009.² Uvádza tu, že predmety vyrobené v Békešskej Čabe múzeu darovala v roku 2007 Lédzényi Pálné. Je potomkom Slovákov presťahovaných do Maďarska v priebehu predchádzajúcich storočí. Textílie pochádzajú z obdobia od konca 19. až do polovice 20. storočia. A. Gazdíková v tejto správe uvádza, že „Majiteľka si jednoznačne priała, aby predmety boli súčasťou zbierok SNM v Martine a aj ich osobne doniesla do múzea. Múzeum pokladá túto aktivitu za jeden z pozitívnych výsledkov dlhoročnej spolupráce so slovenskou komunitou a so Slovenským domom

¹ Pôvodne samostatná obec, v súčasnosti mestská časť mesta Martin.

² GAZDÍKOVÁ, Alžbeta. Akvizičná činnosť Slovenského národného múzea v Martine v rokoch 2005 – 2009. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 51*. Edit. M. Pastieriková. Roč. CIV. Martin: SNM, 2010, s. 175.

v Békešskej Čabe.³ Okrem tejto zaujímavej akvizície bol do múzea zakúpený ešte jeden predmet, dokumentujúci život českej komunity na Slovensku – pás do police. Bol používaný ako dekoratívny interiérový prvok v domácnosti matky poslednej majiteľky, v českej rodine žijúcej na Slovensku. Uložený je v múzeu špecializujúcom sa na českú kultúru na Slovensku, SNM v Martine – Múzeu kultúry Čechov na Slovensku.

Nasledujúce roky neboli veľmi priaznivé, nadobúdanie predmetov zaznamenalo miernu stagnáciu. V roku 2008 a 2010 do zbierky ľudového textilu nepribudlo nič, no prírastky pribudli do zbierky ľudového odevu. V roku 2009 bol do zbierky ľudového textilu prijatý len jeden obrus z lokality Nižné Nemecké (okres Sobrance). Rok 2011 predstavoval podobnú situáciu aká bola v roku 2008, zbierka textilu sa síce nerozšírila o žiadne prírastky, no novým predmetom sa tešila zbierka ľudového odevu.

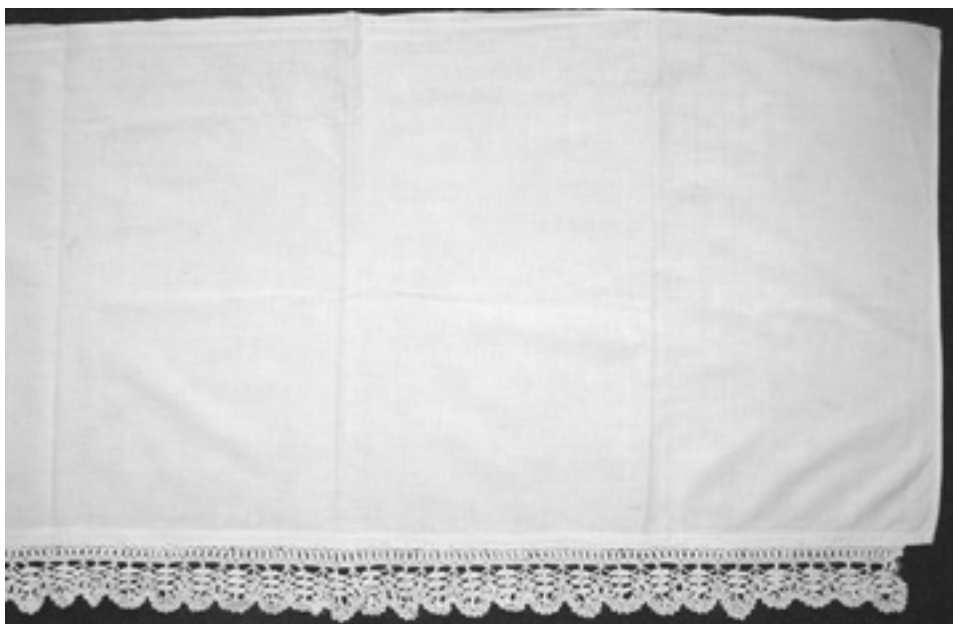
V roku 2012 sa akvizičná činnosť znovu trochu rozbehla. Do zbierok bolo získaných 47 predmetov. Časť z nich pochádzala, podobne ako v roku 2007, z Békešskej Čaby v Maďarsku. Bytový textil, zhotovený prevažne v druhej polovici 19. storočia v Békešskej Čabe, si majiteľka priniesla na Slovensko po presťahovaní v roku 1947, kde ho naďalej používala približne do 60. rokov 20. storočia. Rovnako bola do zbierky prostredníctvom kúpy prijatá súprava ľanového obrusu so štrnástimi ľanovými servítkami. Súprava tvorila výbavu ženy, narodenej v roku 1882, pochádzajúcej zo zemianskej rodiny z Dulíc (okres Martin), ktorá sa vydala do Dražkoviec (okres Martin), kde sa používali pri slávnostnom stolovaní do 60. rokov 20. storočia. Zbierku v roku 2012 obohatili servítky, uteráky, ozdobné prikrývky a obrus z Martina, ale aj záclona či typologicky zaujímavá textília – prikrývka na klavír, pochádzajúca z Priekopy. Prikrývka bola vyrobená z bavlnenej textílie a vyšívaná po celej ploche gobelínovým stehom. Zhotovila ju stará matka poslednej majiteľky okolo roku 1920. Tvorila súčasť výbavy nevesty a bola používaná v rodine železničiar. Získané boli aj dve ozdobné prikrývky a obliečka na vankúš, ktoré sa používali v mestskom prostredí Bratislavy do 90. rokov 20. storočia.

Pomerne veľkou akvizíciou v roku 2013 bol dar 83 kusov bytového textilu z oblasti Bratislavy. Ide prevažne o dekoratívne textílie, dokumentujúce mestské prostredie v domácnosti lekára v období 30. až 50. rokov 20. storočia. V tom roku sa zbierka ľudového textilu rozrástla ešte aj o predmety z kolekcie inšpirovanej výšivkou z okolia Čataja, ktorú navrhla odevná výtvarníčka Klára Brunovská, dlhoročná pracovníčka Ústredia ľudovej umeleckej výroby (ďalej ÚĽUV). Kolekcia bola navrhnutá a realizovaná po jej odchode z ÚĽUV-u v rokoch 2003 – 2004 a bola prezentovaná na domácich i zahraničných výstavách. Múzeum do zbierky ľudového textilu z tejto kolekcie kúpilo tri obrusy, jeden obrúsok a dve obliečky na vankúš.

Roky 2014 a 2015 opätovne predstavovali miernu stagnáciu nadobúdania týchto predmetov a pozornosť sa viac sústredila na dopĺňanie zbierky ľudového odevu. Ani rok 2016 nebol na prírastky veľmi štedrý, do zbierky pribudlo šesť predmetov – dve záclony, prikrývka na posteľ, obrus a dve prikrývky na stolík, ktoré do výbavy zhotovila stará matka majiteľky v 70. rokoch 20. storočia.

O niečo štedrejší bol však rok 2017, keďže v tom roku bolo za sledované obdobie prijatých najviac zbierkových predmetov, a to 110 kusov. Akvizície v tomto roku na základe posledných majiteľov, ktorí predmety múzeu darovali alebo predali, môžeme rozdeliť do šiestich skupín. Prvú skupinu tvoria práce členiek občianskeho združenia Pôvabnica Turca, pôsobiaceho v Martine, ktorých práce vychádzajú z motívov tradičnej liptovskej čipky. Sú výsledkom štúdia muzeálnych zbierok SNM v Martine a terénneho výskumu,

³ GAZDÍKOVÁ, A. Cit. 2, s. 172-177.

Obr. 2. Rúcho – antependium z bavlneného tenkého plátna, jedna strana lemovaná bielou háčkovanou čipkou. Používané na úpravu oltára v evanjelickom kostole vo Zvolenskej Slatine v 20. – 30. rokoch 20. stor., 227 x 51 cm, evid. č. K-38653. Foto B. Timková, 2020

Fig. 2. Vestment – antependium made of thin cotton cloth, one sidehemmed with white crochet lace. Used to decorate the altar of the Lutheran church in Zvolenská Slatina in the 1920s-1930s, 227 x 51 cm, rec. no. K-38653. Photograph by B. Timková, 2020

vznikali v rokoch 1990 až 2015 ako súčasť prípravy publikácie Tajomstvá liptovskej čipky. Ide prevažne o ozdobné prikrývky a vianočné či veľkonočné ozdoby od členiek: Márie Čobrdovej, Anny Eliášovej, Marty Hauserovej, Jozefy Mojtekovej a Anny Štrbákovej. Ďalšiu skupinu tvorí šesť kusov obliečok na vankúš z kanafasu používaných v lokalite Háj (okres Turčianske Teplice). Používali sa v rokoch 1910 – 1915 a tvorili súčasť vidieckej domácnosti. Tri ďalšie skupiny tvoria dary bývalých i súčasných odborných pracovníčok SNM v Martine. Menovite ide o obrus, priemyselne tkaný s použitím tradičných tkáčskych vzorov v 80. rokoch 20. storočia z lokality Martin, torzo záclony, ktoré pochádza z Pronayovského kaštieľa v Blatnici z konca 19. storočia. Patrí k nim aj poťah do koša spolu s detskými dekami, ktoré sa používali do kočíka na zakrytie dieťaťa v chladnom období počas 70. rokov 20. storočia v lokalite Martin. Poslednou, najväčšou skupinou sú predmety od jednej, poslednej majiteľky, ktoré pochádzajú z rôznych lokalít. Z lokality Martin sú to dva závesy na okno, dva nástolníky, tri servítky, dva obrusy, dve ozdobné prikrývky, obliečka na vankúš, obliečka na paplónik a prikrývka na hojdacie kreslo, ktoré pochádzajú z domácnosti ľudovej liečiteľky Ľudmily Thurzovej z Martina. Používané boli v mestskej domácnosti v rokoch 1910 – 1950 a niektoré z nich boli vyrobené v spolku Lipa. Z lokality Martin rovnako pochádza súbor dvadsiatich kusov bytového textilu, používaného v mestskej domácnosti. Z lokality Dačov Lom (okres Veľký Krtíš) pochádzajú tieto textilie: päť uterákov, dve ozdobné prikrývky, záves na stenu, obrus, uterák do rámika, ktoré sa používali ako dekorácia, niektoré tiež na osobnú hygienu od 20. do 70. rokov 20. storočia. Veľký

súbor, tridsaťtri kusov predmetov, tvoria bytové textilie, používané v období od roku 1890 do roku 1930 nielen na dekoráciu interiéru v domácnosti evanjelického farára Jána Alexandra Fábryho vo Zvolenskej Slatine, ale napríklad aj na úpravu oltára v evanjelickom kostole.

V roku 2018 bolo do zbierky prijatých devätnásť kusov zbierkových predmetov. Jednu skupinu tvorí sedem obliečok na vankúš, obliečka na perinu a tri uteráky z Hostovej (okres Nitra), získané vlastným výskumom. Sú plátenné, s vytkávanými červenými pásmi a pochádzajú zo začiatku 20. storočia. Druhú skupinu tvorí osem kusov záclon darovaných múzeu z Ďanovej (okres Martin), používaných v prvej polovici 20. storočia. Ostatné dva predmety predstavuje štvorcový vyšívavý obrus zo Smižian (okres Spišská Nová Ves), používaný na zakrytie stola v 90. rokoch 20. storočia a kútna plachta z konca 19. storočia, používaná v Gajaroch (okres Nitra).

Posledným rokom, ktorému v tejto správe venujeme pozornosť, je rok 2019. V tom roku, žiaľ, bol získaný len jeden predmet, a to obliečka na vankúš z Košťan nad Turcom (okres Marin). Predkladaných predmetov bolo viac, no Komisia na tvorbu zbierok mala pri výbere predmetov, navrhovaných do rôznorodých zbierkových súborov, značne oklieštený rozpočet na nákup, a tak predmety, ktoré boli navrhované na prijatie formou kúpy, neboli schválené. Predmety kultúrnej hodnoty tak museli byť vrátené ich pôvodným majiteľom.

V nadchádzajúcom období bude aj naďalej našou snahou budovať a zveľaďovať túto zbierku, dopĺňať ju o predmety s čo najväčšou výpovednou hodnotou, snažiť sa získavať predmety z lokalít, ktoré ešte nie sú v múzeu zastúpené, alebo z období, o ktorých máme v zbierke málo informácií. Je však pravdou, že v niektorých prípadoch prichádzame o kvalitné predmety kultúrnej hodnoty práve z dôvodu, že finančný limit pre zbierkotvornú činnosť je značne obmedzený, a nie vždy sa nám podarí predmety získať prostredníctvom daru.

ZBIERKA ĽUDOVÉHO ODEVU SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA V MARTINE S AKCENTOM NA DETSKÝ ODEV

*Eva Dudková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: eva.dudkova@snm.sk*

Detký odev má svoje špecifické súčiastky, ktoré sú preň charakteristické. Nachádzame v ňom archaické formy, ktoré vymizli z odevu dospelých. Zmeny, na ktoré odev žien i mužov reagoval rýchlejšie (zamestnanie, móda, zmena prostredia), sa v odevu detí takmer vôbec neodrazili. Na druhej strane ich odev obsahuje mnoho nových materiálov. Deti rastú a odev rýchlejšie opotrebojú či zničia. Práve preto, keď sa stali továrenské látky a konfekcia cenovo dostupné širokým masám vidieckeho obyvateľstva a dokonca výhodnejšie ako zhotovovanie detského odevu doma, siahlo sa k týmto inováciám. Na Slovensku v procese prechodu od tradičného ľudového odevu k súdobej móde bol detský odev prvý, kam prenikli nové prvky.¹

Už od konca 19. storočia je badateľný prechod od vidieckeho k mestskému typu odievania detí. Materiál, strih, výzdoba, farebnosť a celkovo charakter jednotlivých detských odevných súčiastok sa prispôsobujú novým priemyselným tkaninám. Tento prechod od vidieckeho k mestskému typu je však podmienený viacerými faktormi: migrácia obyvateľstva, majetkové pomery rodín, šírenie kultúrnej a zdravotníckej osvetly na vidieku. A to je dôvod, prečo dochádza k zmenám v tradičnom odevu detí. Ako píše Alžbeta Gazdíková, postupné preberanie a osvojovanie mestských foriem prebehlo prednostne v tých oblastiach, kde najviac pôsobili uvádzané faktory – Turiec, západné Slovensko, východné Slovensko, okolie miest a mestečiek.² Preto v súčasnosti nájdeme v teréne len málo súčiastok zo staršieho obdobia, čo je možné vysvetliť tým, že deťom sa obvykle šilo už z obnosených šiat dospelých a detský odev sa nosením úplne zničil.³

Tradičný detský odev zhotovovali svojim deťom matky. Odev pre novorodenca pripravovala matka pred jeho narodením. Ak dieťa zomrelo v prvých týždňoch, čo v minulosti nebolo zriedkavosťou, obliekli mu pripravený odev. Krstná matka sa tiež podieľala na príprave odevu pre dieťa. Darovala mu už ušité odevné súčiastky, ako napríklad čepček, košielku či šatočky, prípadne venovala matke materiál na ich zhotovenie.⁴

Detský ľudový odev na Slovensku môžeme rozdeliť z hľadiska jeho formy na tri skupiny:

Prvú skupinu tvorí odev od narodenia približne do šiestich mesiacov života dieťaťa. Charakterizuje ho zavinovací odev ako najarchaickejšia forma. Základ tvoril pruh rovnej látky ovinutý okolo tela. Ďalšou súčasťou oblečenia novorodenca boli plienka, povojník,

¹ KOL. AUTOROV. *Československá vlastivěda*. 3. díl. Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968, s. 510-518.

² GAZDÍKOVÁ, A. – PANČUHOVÁ, E. *Deti v minulosti*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1986, s. 11-32.

³ KOL. AUTOROV. Cit. 1, s. 510-518.

⁴ KOL. AUTOROV. Cit. 1, s. 510-518.

Obr. 1. Detské topánky z Martina, 60. roky 20. stor., evid. č. K-38554. Foto E. Dudková, 2018
Fig. 1. Children's shoes from Martin, 1960s, rec. no. K-38554. Photograph by E. Dudková, 2018

Obr. 2. Matka s deťmi v ľudovom odevu z Krpelian, 1925. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 151 984-003. Foto J. Vyvozil, 1925. Repro M. Fabian, 1994
Fig. 2. Mother with children wearing folk clothing from Krpel'any, 1925. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 151 984-003. Photograph by J. Vyvozil, 1925. Reproduction by M. Fabian, 1994

Obr. 3. Sviatočný odev žien a detí z Čremošného, koniec 19. stor. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 157 245. Foto F. Gyula, koniec 19. stor. Repro M. Pišný, 1998

Fig. 3. Festive clothing of women and children from Čremošné, late 19th century. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 157 245. Photograph by F. Gyula, late 19th century. Reproduction by M. Pišný, 1998

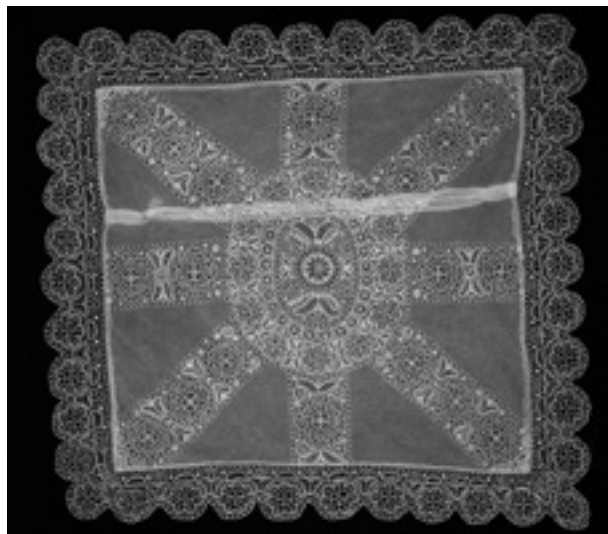
perinka, šatka či čepček. Obliečky na perinku sa zdobili volánmi alebo výšivkou v rohu. Povojník bol vyrobený z pásu plátna, ktorý dekorovali farebnými továrensky vyrábanými stuhami alebo háčkováním či vyšívaním. Keď dieťa dovŕšilo šiesty týždeň, nahrádzala sa plienka, povojník a perinka kratšou košielkou. Táto odevná súčiastka bola jednoduchého rovného strihu, s dlhými rovnými rukávami. Z praktických príčin bol zadný diel rozstrihnutý po celej dĺžke. Dieťa do troch rokov nosilo čepček. Táto pokrývka hlavy mala jednoduchý dvoj- či trojdielny strih a uväzovala sa stuhou pod bradou. Ušitý bol z tenších materiálov kúpených v obchode a zdobili ho našívané stužky, čipky, flitre či sklenné koráliky.

Druhú skupinu tvorí odev pre dieťa vo veku od šiestich mesiacov do 4 – 5 rokov. Súčasťou tohto odevu sú dve košele, pričom jedna plní funkciu spodnej košele a druhá je vo forme šiat bez rukávov. Široká košielka bola jednoduchého strihu. Mladšie deti ju mávali rozstrihnutú v chrbtovej časti po celej dĺžke. Keď dieťa vyrástlo, mala košielka krátky rázporok vychádzajúci z výstrihu, ktorý sa uväzoval na šnúrkky. Podľa košielok, ktoré nosili 2 – 3 ročné deti, sa dalo už rozlíšiť pohlavie dieťaťa. Dievčatá ich mali v dolnej

Obr. 4. Matka so štyrmi dcérami v mestskom odev z Podhradia, 1915. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 88 045. Repro J. Dérer, 1973

Fig. 4. Mother with four daughters wearing town clothing from Podhradie, 1915. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 88 045. Reproduction by J. Dérer, 1973

Obr. 5. Obliečka na detskú perinku, 1940, evid. č. K-32091. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 137 014. Foto A. Kovačková, 1986

Fig. 5. Cover for a child's swaddling blanket, 1940, rec. no. K-32091. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 137 014. Photograph by A. Kovačková, 1986

Obr. 6. Detské šatočky z Dobrej Nivy, koniec 19. stor., evid. č. K-11745abc. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 134 661. Foto A. Kovačková, 1984
Fig. 6. Children's dress from Dobrá Niva, late 19th century, rec. no. K-11745abc. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 134 661. Photograph by A. Kovačková, 1984

Obr. 7. Chlapčenská košeľa zo Závadky nad Hronom, začiatok 20. stor., evid. č. K-13149. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 193. Foto J. Dérer, 1961
Fig. 7. Boy's shirt from Závadka nad Hronom, early 20th century, rec. no. K-13149. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 193. Photograph by J. Dérer, 1961

časti nazberané. Okraj býval ozdobený ručnou alebo strojovou výšivkou. Ďalší rozdiel košielky bol v úprave výstrihu. Zdobil ho zberaný, širší golier, ktorý sa uväzoval stuhou, svojím strihom aj výzdobou evokoval ženské rukávce. Na tento typ košielky sa obliekali šatočky. Skladali sa zo živôtika a nazberanej sukničky. V zadnej časti bývali rozstrihnuté so zapínaním na gombíky, prípadne sa zaväzovali na šnúrku. V Lešti, Vyšnom Klatove, Štrbe, či na Horehroní sa šili s dlhým rukávom. V niektorých lokalitách na Slovensku sa nevyskytovali dievčenské šatočky. Nahrádzali ich uviazaním farebnej zásterky do pása (Turiec, dolný Liptov). Košielky pre chlapcov mali rovný strih, široké rukávy a výstrih bol zvyčajne ukončený nízkym stojatým golierom, prípadne bol bez goliera. Okolie výstrihu zdobili minimálnou výšivkou. Strihom, výzdobou a formou táto chlapčenská odevná súčiastka pripomínala mužskú košeľu. Obuv detí poväčšine šili rodičia zo súkna, prípadne chodili bosé.

Tretiu skupinu tvorí odev, ktorý dostali deti v predškolskom veku. Bolo to obdobie, kedy boli deti intenzívnejšie zapájané do prác na gazdovstve či v domácnosti. Táto zmena v ich živote sa odrazila aj na ich odev. Dievčatá i chlapci začali nosiť odev ponášajúci sa na odev dospelých. Výzdoba bola nenáročná a jednoduchá. S pribúdajúcim vekom dievčat a chlapcov pribúdalo i množstvo a náročnosť výzdoby, čím sa ich odev približoval odevnej forme dospelých. Deti vo veku od šiestich do siedmich rokov nosili obuté krpce, alebo kapce.⁵

Neoddeliteľnou súčasťou detského odievania bola aj úprava hlavy. Deťom sa prvý raz strihali vlasy až vo veku jedného roka, prípadne i neskôr. Po prvom ostrihaní sa dieťaťu upravovali vlasy podľa pohlavia. Menším chlapcom ich strihali naokružlo alebo dohola a väčším chlapcom nechávali dlhší účes, pripomínajúci účes dospelých mužov. Dievčatám sa účes prispôboval postupnému dorastaniu vlasov a bol prechodom k účesu dievok. V strede hlavy sa vlasy rozdelili pútcom a krátke vlasy sa postupne priberali, zakrúcali či zapletali do vrkôčikov. Po dorastení vlasov sa dievčaťu v zátylku zviazali vlasy a zaplietli do vrkoča.⁶

Významnou a neprehliadnuteľnou súčasťou hmotnej kultúry Slovenska je tradičný odev, či už ide o odev mužský, ženský i detský. Za niekoľko desaťročí sa v SNM v Martine vybudovala rozsiahla zbierka ľudového odevu, ktorá k dnešnému dňu má takmer 35 000 zbierkových predmetov. Predmetný fond tvoria jednotliviny i komplety. Čo do počtu je najviac zastúpený ženský odev. Mužský má nižšie zastúpenie a detský odev tvorí najmenšiu kolekciu zo zbierky, ktorú tvorí 707 kusov detských odevných súčastí a doplnkov.

Do uvedenej prvej a druhej skupiny patrí tzv. zavínovací odev, košielka i šatočky. Vo fonde sú zastúpené viacerými zbierkovými predmetmi: povojník 27 kusov, obliečka na perinku na zavítie 22 kusov, prikrývka na krst 21 kusov, čepček 110 kusov, kabátik a košielka kojenecká 83 kusov, podbradník 11 kusov, detské šatočky 37 kusov. Spolu je táto skupina zastúpená 311 kusmi. (Obr. 8.)

Zbierku dievčenského tradičného odevu tvorí osem typov odevných súčastok: rukávce 45 kusov, dievčenská košeľa 16 kusov, spodná a vrchná sukňa 48 kusov, zástera 53 kusov, živôtik 29 kusov, rubáš 1 kus, kabátik 4 kusy. Spolu to je 196 kusov. (Obr. 9.)

Zbierka chlapčenského tradičného odevu je čo do počtu takmer rovnako zastúpená ako dievčenská. Tvorí ju šesť typov odevných súčastok: nohavice vrchné 11 kusov, nohavice spodné 6 kusov, košeľa 80 kusov, vesta 16 kusov, gate 18 kusov, zástera 6

⁵ GAZDÍKOVÁ, A. – PANČUHOVÁ, E. Cit. 2, s. 11-32.

⁶ BENŽA, M. *Tradičný odev Slovenska*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2015. ISBN 978-80-89639-26-7, s. 42.

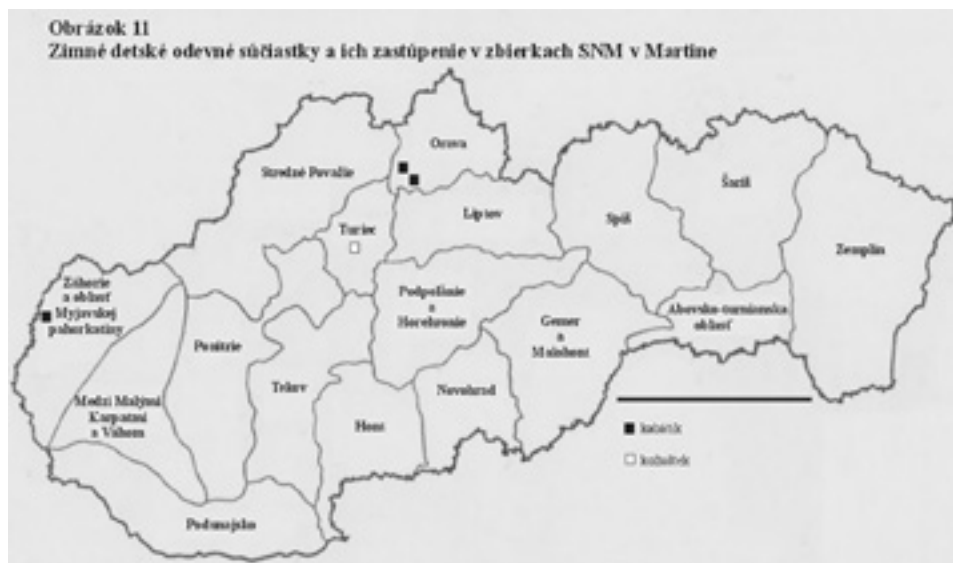
Obr. 8, 9. Odev novorodencov, odev dievčat a ich zastúpenie v zbierkach SNM v Martine. Kresba Eva Dudková, 2020
 Fig. 8, 9. Clothing for new-borns, clothing for girls and their representation in the collection of the SNM in Martin. Drawing by Eva Dudková, 2020

Obr. 10, 11. Odev chlapcov, zimné detské odevné súčiastky a ich zastúpenie v zbierkach SNM v Martine. Kresba Eva Dudková, 2020

Fig. 10, 11. Clothing for boys, children's winter clothing and their representation in the collection of the SNM in Martin. Drawing by Eva Dudková, 2020

Obr. 12, 13. Detická obuv, detské odevné doplnky a ich zastúpenie v zbierkach SNM v Martine. Kresba Eva Dudková, 2020

Fig. 12, 13. Children's footwear, children's clothing accessories in the collection of the SNM in Martin. Drawing by Eva Dudková, 2020

Obr. 14. Detský čepček z Liptovských Revúč, začiatok 20. stor., evid. č. K-7124. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 15 434. Foto J. Dérer, 1962

Fig. 14. Children's bonnet from Liptovské Revúce, early 20th century, rec. no. K-7124. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 15 434. Photograph by J. Dérer, 1962

kusov. Oproti dievčenskému odevu je táto kolekcia menšia o 59 kusov zbierkových predmetov. (Obr. 10.)

Aj napriek tomu, že SNM v Martine zintenzívnilo svoju zberateľskú činnosť a za posledné desaťročia podstatne rozšírilo zbierku tradičného odevu detí z celého územia Slovenska, sú vo fonde ľudového odevu zastúpené detské zimné a vrchné odevné súčasti nedostatočne piatimi kusmi: kabátik 4 kusy, kožuštek 1 kus. (Obr. 11.)

Kolekciu detskej obuvi tvoria: krpce 10 párov, čižmy 3 páry, kapce 1 pár, papuče 6 párov, topánky 14 párov, dokopy 34 párov obuvi. (Obr. 12.)

Detské odevné doplnky i napriek mnohopočetným typom nemajú také zastúpenie vo fonde, aby sa dalo hovoriť o ich celoplošnom zmapovaní na Slovensku. Ide o tieto detské odevné doplnky: šatka 12 kusov, kosička 7 kusov, ručník 3 kusy, opasok 11 kusov, stuha 21 kusov, manžeta 10 kusov, ozdoby odevu 11 kusov, pančuchy a ponožky 6 kusov. Spolu to je 81 kusov zbierkových predmetov. (Obr. 13.)

Z uvedených 707 kusov detského odevu časť zbierky pozostáva z detských odevov pochádzajúcich z regiónu Turiec.

„Odev obyvateľov Turca tvorí jednoliaty variant ľudového odevu. Vymedzenie ‚ľudový‘ treba chápať v širšom pohľade a okrem roľníkov zahrnúť do tejto kategórie aj iné spoločenské vrstvy, ktoré tvorili homogénnu societu dediny a mestečka v 19. storočí a v prvej

Obr. 15. Detské topánky z Martina, 80. roky 20. stor., evid. č. K-38590. Foto E. Dudková, 2018
Fig. 15. Children's shoes from Martin, 1980s, rec. no. K-38590. Photograph by E. Dudková, 2018

polovici 20. storočia. Ich súžitie je také tesné a tak prepojené, ako bol ich každodenný život v lokalitách Turca, že je nemožné vymedziť konkrétne rozdiely medzi ľudovým a mestským.⁷

O detskom odevu v Turci sa nezachovalo veľa informácií či hmotných dokladov v zbierkach Slovenského národného múzea v Martine. Vychádzajúc z analógie, týkajúcej sa odievania detí v iných regiónoch Slovenska, môžeme takmer s istotou tvrdiť, že prvým oblečením narodeného dieťaťa boli plátenné plienky, neskôr jednoduchá košielka s čepčekom. Dieťa dostalo jednoduchú košielku, alebo *kabaňku* či dlhé šaty až vtedy, keď začalo chodiť. Tie sa skladali zo živôtika s rukávmi a z nazberanej sukničky. Zapínali sa na chrbte a šili ich z farbiarskeho či farbeného plátna, kartúnu, avšak rukávy boli z bieleho plátna. Detské šaty nosili chlapci i dievčatá bez rozdielu pohlavia. Už koncom 19. storočia odev detí začína vychádzať z mestskej módy a ako prvý upúšťa od prvkov tradičného odevu. Výraznou zmenou v odievaní po prvej svetovej vojne bolo rešpektovanie pohlavia dieťaťa. Menšie dievčatá nosili dlhé, voľné šaty so zásterkou a staršie sa už obliekali podľa vzorov mestskej módy. Súčasťou odevu chlapcov boli užšie nohavice a košeľa mestského strihu.⁸

Z celkového počtu 707 kusov detských odevných súčiastok dokumentuje vzhľad odievania detí v Turci 161 kusov, ktoré pochádzajú z 11 turčianskych lokalít.

⁷ KOL. AUTOROV. *Z ľudovej kultúry Turca*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2004. ISBN 80-7090-760-6, s. 234.

⁸ BENŽA, M. *Tradičný odev Turca*. Vrútky: FOMI, 2019. ISBN 978-80-99943-00-2, s.43- 46.

Zbierkové predmety z fondu ľudového odevu v SNM v Martine: región Turiec						
Por. číslo	Evidenčné číslo	Názov predmetu	Lokalita	Datovanie	Získal:	Rok získania
1	K-20884	Krpce detské	Martin	1955	M. Kaňová A. Polonec	1974
2	K-27163	Obliečka na vankúšik	Martin	1930	M. Kaňová	1965
3	K-27164/c	Košielka na krst	Martin	1930	M. Kaňová	1965
4	K-27165	Čepček	Martin	1930	M. Kaňová	1965
5	K-27166	Košielka detská	Martin	1930	M. Kaňová	1965
6	K-27167	Povojník	Martin	1930	M. Kaňová	1965
7	K-31010	Čepček	Martin	zač. 20. stor.	M. Benža M. Turzová	1975
8	K-31011	Kabátik detský	Martin	zač. 20. stor.	M. Benža M. Turzová	1975
9	K-31012	Prikrývka detská	Martin	zač. 20. stor.	M. Benža M. Turzová	1975
10	K-31013	Prikrývka detská	Martin	zač. 20. stor.	M. Benža M. Turzová	1975
11	K-31014	Prikrývka detská	Martin	zač. 20. stor.	M. Benža M. Turzová	1975
12	K-32087	Čepček	Martin	1940	M. Kaňová M. Štefková	1977
13	K-32088	Košielka kojenecká	Martin	1940	M. Kaňová M. Štefková	1977
14	K-32089	Obliečka na vankúšik	Martin	1940	M. Kaňová M. Štefková	1977
15	K-32090	Obliečka na podhlavník	Martin	1940	M. Kaňová M. Štefková	1977
16	K-32091	Obliečka na perinku	Martin	1940	M. Kaňová M. Štefková	1977
17	K-32292	Detská čiapočka	Martin	1905	M. Kaňová	1978
18	K-32293	Topánočky detské	Martin	1905	M. Kaňová	1978
19	K-32710	Košielka kojenecká	Martin	koniec 19. stor.	M. Kaňová	1979
20	K-33441	Čepček	Martin	1913	M. Kaňová	1981
21	K-33442	Šatočky chlapčenské	Martin	1913	M. Kaňová	1981
22	K-33443	Klobúčik	Martin	1913	M. Kaňová	1981
23	K-33473	Košielka kojenecká	Martin	koniec 19. stor.	M. Kaňová	1981

24	K-33474	Košiel'ka kojenecká	Martin	druhá polovica 19. stor.	M. Kaňová	1981
25	K-33475	Čepček	Martin	1930	M. Kaňová	1981
26	K-33476	Čepček	Martin	koniec 19. stor.	M. Kaňová	1981
27	K-33477	Prikrývka na krst	Martin	koniec 19. stor.	M. Kaňová	1981
28	K-33970	Košiel'ka chlapčenská	Martin	20. roky 20. stor.	M. Kaňová	1982
29	K-33971	Košiel'ka chlapčenská	Martin	20. roky 20. stor.	M. Kaňová	1982
30	K-33991	Košiel'ka kojenecká	Vrútky	1920	M. Kaňová A. Gazdíková	1982
31	K-34493	Košel'a chlapčenská	Martin	1920	A. Gazdíková J. Bumbalová	1983
32	K-34494	Košel'a chlapčenská	Martin	1920	A. Gazdíková J. Bumbalová	1983
33	K-34496	Košel'a chlapčenská	Martin	20. roky 20. stor.	A. Gazdíková J. Bumbalová	1983
34	K-35056	Obliečka na perinku	Nolčovo	zač. 20. stor.	M. Turzová	1985
35	K-35331	Topánočky detské	Turčianske Jaseno	koniec 18. stor.	kol. výskum	1984
36	K-35335	Šatka detská	Karlová	1914	A. Gazdíková	1985
37	K-35336	Čepček	Karlová	1914	A. Gazdíková	1985
38	K-35337	Čepček	Laskár	1920	A. Gazdíková	1985
39	K-35338	Košiel'ka kojenecká	Laskár	1920	A. Gazdíková	1985
40	K-35456	Košel'a chlapčenská	Blatnica	1935	Z. Mintalová M. Turzová	1985
41	K-35872	Košiel'ka detská	Čepčín	30. roky 20. stor.	J. Bumbalová	1987
42	K-36138	Zásterá dievčenská	Vrútky	20. roky 20. stor.	J. Bumbalová	1989
43	K-36925	Kabátik kojenecký	Turčiansky Michal	1918	A. Gazdíková	1995
44	K-36926	Kabátik kojenecký	Turčiansky Michal	1919	A. Gazdíková	1995
45	K-37235	Kabátik kojenecký	Dražkovce	zač. 20. stor.	J. Bumbalová	1995
46	K-37236	Čepček	Dražkovce	1880	J. Bumbalová	1995
47	K-37237	Kabátik kojenecký	Dražkovce	1880	J. Bumbalová	1995
48	K-37238	Kabátik kojenecký	Dražkovce	1880	J. Bumbalová	1995
49	K-37239	Čepček	Dražkovce	1880	J. Bumbalová	1995
50	K-37299	Obliečka na perinku	Vrútky	1920	Z. Mintalová	1998

51	K-37300	Obliečka na perinku	Vrútky	1940	Z. Mintalová	1998
52	K-37387	Kožuštek detský	dolný Turiec	30. roky 20. stor.	A. Gazdíková	1999
53	K-37440	Obliečka na perinku	Martin	1955	Z. Mintalová	2000
54	K-37441	Obliečka na perinku	Martin	1955	Z. Mintalová	2000
55	K-37511	Povojník	Martin	1952	Z. Mintalová	2001
56	K-37512	Povojník	Martin	1952	Z. Mintalová	2001
57	K-37964	Kabátik kojenecký	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
58	K-37965	Kabátik kojenecký	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
59	K-37966	Baretká detská	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
60	K-37967	Šaty detské	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
61	K-37968	Čiapka kojenecká	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
62	K-37969	Čiapka kojenecká	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
63	K-37970	Čiapka kojenecká	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
64	K-37971	Čiapka kojenecká	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
65	K-37972	Čiapka kojenecká	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
66	K-37973	Čiapka kojenecká	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
67	K-37974	Ponožky detské	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
68	K-37975	Pančuchy detské	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
69	K-37976	Podkolenky detské	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
70	K-37977	Pančuchy detské	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
71	K-37978	Kabátik kojenecký	Blatnica	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
72	K-37979	Kabátik kojenecký	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
73	K-37980	Kabátik kojenecký	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005

74	K-37981	Čepček	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
75	K-37982	Čepček	Blatnica	40. roky 20.stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
76	K-37983	Čepček	Blatnica	40. roky 20.stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
77	K-37984	Čepček	Blatnica	40. roky 20.stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
78	K-37985	Čepček	Blatnica	60. roky 20.stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
79	K-37986	Čepček	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
80	K-37987	Čepček	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
81	K-37988	Čepček	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
82	K-37989	Čepček	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
83	K-37990	Čepček	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
84	K-37991	Čepček	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
85	K-37992	Podbradník	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
86	K-37993	Kombiné detské	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
87	K-37994	Kombiné detské	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
88	K-37995/a,b	Súprava kojenecká	Blatnica	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
89	K-37996	Kabátik kojenecký	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
90	K-37997	Košiel'ka kojenecká	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
91	K-37998	Košiel'ka kojenecká	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
92	K-37999	Nohavice detské krátke	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
93	K-38000	Nohavice detské krátke	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005

94	K-38001	Povojník	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
95	K-38002	Šaty detské	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
96	K-38003	Šaty detské	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
97	K-38004	Nohavice kojenecké	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
98	K-38005	Podbradník	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
99	K-38006	Podbradník	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
100	K-38007	Podbradník	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
101	K-38008	Podbradník	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
102	K-38009	Podbradník	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
103	K-38010	Podbradník	Blatnica	60. roky 0. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
104	K-38011	Podbradník	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
105	K-38012	Blúzka detská	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
106	K-38013	Košielka kojenecká	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
107	K-38014	Šaty detské	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
108	K-38015	Zásterka dievčenská	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
109	K-38034	Šaty dievčenské	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
110	K-38044	Nohavice kojenecké	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
111	K-38045	Nohavice kojenecké	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
112	K-38046	Nohavičky spodné	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
113	K-38047/a	Súprava kojenecká	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005

114	K-38047/b	Nohavice kojenecké	Blatnica	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
115	K-38048	Čiapka detská	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
116	K-38050	Golier detský	Blatnica	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
117	K-38051	Pás na pančuchy detské	Blatnica	30. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
118	K-38176	Zásterka detská	Martin	50. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2012
119	K-38177	Košľa detská	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2005
120	K-38179	Šaty dievčenské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2012
121	K-38180	Šaty dievčenské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2012
122	K-38181	Šaty dievčenské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2012
123	K-38182	Šaty dievčenské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2012
124	K-38183	Šaty dievčenské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2012
125	K-38184	Šaty dievčenské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2012
126	K-38190	Šaty dievčenské	Martin	30. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2012
127	K-38357	Obliečka na vankúšik	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
128	K-38359	Košľa kojenecká	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
129	K-38360	Košľa kojenecká	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
130	K-38361	Kabátik kojenecký	Martin	40. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
131	K-38362/a	Kabátik kojenecký	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
132	K-38362/b	Čiapka kojenecká	Blatnica	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková M. Halmová	2013
133	K-38363	Kabátik kojenecký	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
134	K-38364	Kabátik kojenecký	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
135	K-38368/a,b	Papučky dojčenské	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
136	K-38371/a,b	Topánky detské	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
137	K-38374	Obliečka na vankúšik	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
138	K-38377	Kabátik detský	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
139	K-38379	Blúzka dievčenská	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
140	K-38380	Šaty dievčenské	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
141	K-38381	Šaty dievčenské	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
142	K-38382	Šaty dievčenské	Martin	60. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013

143	K-38383	Blúzka dievčenská	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2013
144	K-38548	Šaty dievčenské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2016
145	K-38549	Šaty dievčenské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2016
146	K-38554/a,b	Topánočky detské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2016
147	K-38560	Obliečka na vankúšik	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2016
148	K-38561	Obliečka na perinku	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2016
149	K-38587/a,b	Topánky detské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2017
150	K-38588/a,b	Topánky detské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2017
151	K-38589/a,b	Topánky detské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2017
152	K-38590/a,b	Topánky detské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2017
153	K-38591/a,b	Topánky detské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2017
154	K-38594/a,b	Topánky detské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2017
155	K-38595/ab	Topánky detské	Martin	70. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2017
156	K-38654/a,b	Topánky detské	Martin	30. roky 20. stor.	E. Dudková	2018
157	K-38659	Šatka detská	Turany	80. roky 20. stor.	E. Dudková	2018
158	K-38663	Kabátik kojenecký	Martin	30. roky 20. stor.	A. Gazdíková	2018
159	K-38664	Šaty dievčenské	Martin	30. roky 20. stor.	E. Dudková	2018
160	K-38669	Poltopánky dievčenské	Martin	90. roky 20. stor.	E. Dudková	2019
161	K-38675	Šatôčka detská	Martin	80. roky 20. stor.	E. Dudková	2018

Intenzívna zberateľská činnosť SNM v Martine za posledné desaťročia podstatne rozšírila zbierku tradičného odevu detí z celého územia Slovenska, pochádzajúceho hlavne z obdobia 20-tych až 80-tych rokov 20. storočia. Práve kartografická metóda, ktorá bola uplatnená aj v tomto príspevku, zreteľne poukazuje na to, že v zbierkovom fonde ľudového odevu v SNM v Martine nie sú zastúpené mnohé lokality, chýbajú základné odevné súčiastky, doplnky či komplety. V rámci kultúrnych regiónov Slovenska je najlepšie zastúpené stredné Slovensko, a to sú hlavne regióny: Podpoľanie, Turiec, Hont či Novohrad. Oblasť Záhoria a Myjavskej pahorkatiny, ako aj oblasť Medzi Malými Karpatmi a Váhom, ktoré radíme do západného Slovenska, majú čo do počtu zbierkových predmetov nižšie zastúpenie. Detský odev z danej oblasti je zdokumentovaný prostredníctvom pár kusov odevných súčiastok i doplnkov a dokladá vzhľad detského odevu len v pár vybraných lokalitách. O absolútne nedostatočnom zastúpení detskej odevnej kultúry môžeme hovoriť v prípade zbierkových predmetov z východného Slovenska.

V rámci akvizičnej politiky je potrebné cielene sa upriamiť na dozbieranie a získanie tých detských odevných súčiastok či doplnkov, ktoré by v zbierkovom fonde ľudového odevu vytvorili celistvý pohľad na problematiku detského odievania v minulosti na Slovensku. Zároveň nesmieme zabúdať ani na zber a dokumentáciu mestského typu detského odevu na vidieku či v urbánnom prostredí.

LITERATÚRA

BENŽA, Mojmir. *Tradičný odev Slovenska*. Bratislava: Ústredie ľudovej umeleckej výroby, 2015. ISBN 978-80-89639-26-7.

BENŽA, Mojmir. *Tradičný odev Turca*. Vrútky: FOMI, Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave, 2019. ISBN 978-80-99943-00-2.

GAZDÍKOVÁ, Alžbeta – PANČUHOVÁ, Eva. *Deti v minulosti*. Martin: Vydavateľstvo Osveta, 1986.

KOL. AUTOROV. *Československá vlastivěda*. 3. díl. Lidová kultura. Praha: Orbis, 1968.

KOL. AUTOROV. *Z ľudovej kultúry Turca*. Martin: Vydavateľstvo Matice slovenskej, 2004. ISBN 80-7090-760-6.

DVADSAŤ ROKOV MÚZEA KULTÚRY ČECHOV NA SLOVENSKU

*Hana Zelinová, Slovenské národné múzeum v Martine –
Múzeum kultúry Čechov na Slovensku; e-mail: hana.zelinoval@snm.sk*

Na sklonku roku 2019 si špecializované pracovisko Slovenského národného múzea v Martine – Múzeum kultúry Čechov na Slovensku (ďalej MKČnS) pripomenulo 20 rokov svojej činnosti. Vzhľadom na to, že metodologickými východiskami múzejnej dokumentácie kultúry českého etnika sa zaoberal príspevok publikovaný v Zborníku SNM – Etnografia v roku 2015¹, ktorý sa kompletne venoval problematike múzejnej dokumentácie národnostných menšín, je aktuálny príspevok konštatčný, s ambíciou zhodnotiť 20 rokov trvajúcú činnosť tejto inštitúcie.

Úlohu múzejnej dokumentácie kultúry národnostných menšín žijúcich na území Slovenska začalo Slovenské národné múzeum mimoriadne intenzívne naplňovať po roku 1989. Prvé špecializované pracoviská vznikli v rámci Historického múzea Slovenského národného múzea (HM SNM) v roku 1993, kedy z Oddelenia židovskej kultúry vzniklo Múzeum židovskej kultúry. V roku 1994 v rámci HM SNM vzniklo Oddelenie dejín a kultúry karpatských Nemcov, v roku 1997 transformované na Múzeum kultúry karpatských Nemcov. Tretím pracoviskom bolo v roku 1996 zriadené Dokumentačné centrum chorvátskej kultúry na Slovensku, v roku 2006 transformované na múzeum. Cieľom Dokumentačného centra českej kultúry na Slovensku, v poradí štvrtého pracoviska zameraného na dokumentáciu určitého etnika, bolo „špecificky múzejnými prostriedkami dokumentovať hmotné a duchovné bohatstvo českého etnika na Slovensku, vytvárať a dopĺňať zbierkový fond predmetov hmotnej kultúry, ale aj písomností, tlačí a výtvarných prejavov, budovať bázu dát, obrazových a zvukových nahrávok rozmanitých prejavov kultúry českého etnika a iniciovať výskum súvisiaci s prítomnosťou a pôsobením Čechov na Slovensku.“²

Bezprostredným podnetom vzniku múzea bola vedeckovýskumná úloha „Analýza podielu Čechov na hospodárskom, kultúrnom a spoločenskom vývoji Slovenska“ zodpovednej riešiteľky Hany Zelinovej, v roku 1998 schválená Vedeckou radou Slovenského národného múzea v Martine (SNM v Martine). Plnenie úlohy bolo finančne podporené Ministerstvom kultúry SR do tej miery, že v rámci SNM v Martine bolo možné zriadiť osobitné pracovisko. Voľba padla na objekt, ktorý múzeu formou závetu darovali manželka PhDr. Anna Horáková-Gašparíková (*28. 10. 1896, Martin – †23. 2. 1987, Martin), v rokoch 1929 – 1936 správkyňa osobného archívu Tomáša

¹ ZELINOVÁ, H. K múzejnej dokumentácii kultúry národnostných menšín na príklade dokumentácie českého etnika. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 56*. Edit. H. Zelinová. Roč. CIX, Martin: SNM, 2015, s. 88-98.

² ZELINOVÁ, H. Dokumentačné centrum českej kultúry na Slovensku. In: *Česi na Slovensku*. Edit. H. ZELINOVÁ. Martin: SNM, 2000, s. 66-72.

Obr. 1, 2. Múzeum kultúry Čechov na Slovensku; expozícia múzea. Foto T. Siekliková, M. Kiripolská, 2019
Fig. 1, 2. Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia; museum exhibition. Photograph by T. Siekliková,
M. Kiripolská, 2019

Garriguea Masaryka a akademik Jiří Horák (*4. 12. 1884, Benešov, Česko – †14. 8. 1975, Martin), významný európsky slavista a folklorista. V objekte nachádzajúcom sa v historickej zástavbe širšieho centra mesta Martin sa následne začali práce, ktorých cieľom bola premena rodinného domu na múzejné pracovisko. Pôvodné priestory kombinujúce funkciu obývacej miestnosti a pracovne boli v zásade zachované aj vzhľadom na to, že manželia Horákovci sa interiérom svojho obydľia snažili zachovať ráz domácnosti, reprezentujúcej kultúrnu societu mesta Turčiansky Sv. Martin na konci 19. storočia. Z pôvodnej spálne sa stala výstavná miestnosť, z kuchyne pracovňa. Vzhľadom na to, že pôvodnými obyvateľmi boli osobnosti, ktoré stelesňovali pozitívne tradície spoluzitíia českého a slovenského národa, Slovenka – historička, A. Gašparíková a Čech – folklorista J. Horák, padlo rozhodnutie, že pôvodný interiérom objektu ostane zachovaný a bude tvoriť stálu expozíciu novozriadovaného múzea. Toto rozhodnutie rešpektovali aj autorka expozície Eva Králiková a výtvarník Pavol Choma, pretože korešpondovalo s textom závetu manželov Horákovcov: „Môj dom v Martine na Moyzesovej ulici 620/11, ktorý vlastním v celosti uznaný podľa vyznenia Krajského strediska pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody zo dňa 9. 11. 1970 za nehnuteľnú kultúrnu pamiatku porúčam Slovenskému národnému múzeu – Etnografickému múzeu v Martine. Porúčam ho i s predmetmi, ktoré sa v ňom nachodia. Tento dom zvonajškom i vnútram zachováva podnes asi posledný podobu i atmosféru staromartinskej buditeľskej domácnosti v 2. polovici 19. storočia. Snáď ustanovený dedič Slovenské národné múzeum – Etnografický ústav i pri zachovaní pamiatkovej hodnoty sa rozhodne ako prechodným hosťom v ňom poskytnúť možnosť štúdia českým a slovenským vedeckým pracovníkom, ktorí by chceli objavovať historickú minulosť Martinsko – turčianskeho kraja, ktorý zrodil básnika Jána Kollára. PhDr. Anna Horáková-Gašparíková, v. r. Martin, 10. 11. 1983“.³

Okrem výskumnej činnosti súvisiacej so schválenou vedeckovýskumnou témou bolo mimoriadne aktuálnou úlohou pracoviska budovanie zbierkového fondu. Potrebné však bolo budovaný zbierkový fond aj definovať, pretože tým, že mal čo najkomplexnejšie dokumentovať prítomnosť konkrétnej národnostnej menšiny a zhodnotiť jej prínos a význam pri rozvoji slovenskej spoločnosti, nezodpovedal klasickej systemizácii zbierkotvornej činnosti múzea. Problémom pri múzejnej dokumentácii českej národnostnej menšiny bolo rozptýlené usídlenie jej príslušníkov na území celého Slovenska prevažne v jeho administratívnych a priemyselných centrách (výnimočne aj v rurálnom prostredí), jej relatívna mladosť (príchod jej príslušníkov na Slovensko sa prevažne viazal k obdobiu po vzniku Československej republiky), minimálna odlišnosť materiálnej kultúry a vôbec blízkosť kultúrnych prejavov. K odlišnostiam, okrem jazyka, patrili vyšší sklon k organizovanosti, iné vzťahy v rodine (s emancipovanejším postavením žien), odlišné spôsoby trávenia voľného času a spravidla nižšia religiozita. Až do roku 1993 (rozdelenie spoločného štátu Česká a Slovenská federatívna republika) nemali občania českého pôvodu, žijúci na Slovensku, potrebu združovať sa na princípe príslušnosti k českému etniku, sami seba ako príslušníkov národnostnej menšiny nevnímali, ani neboli ako príslušníci národnostnej menšiny vnímaní. Odlišnosti v kultúre a spôsobe života spravidla neboli chápané na princípe etnicity, ale ako dôsledok iného kultúrneho a sociálneho statusu vyplývajúceho z určitého profesijného a tým aj

³ Archív SNM, pobočka v Martine. Fond Horákovsko-gašparíkovský (fond je nespracovaný).

Obr. 3. Stretnutie s rozprávkou – pohľad do života a diela etnologičky V. Gašparíkovej. Foto M. Kiripolská, 2013
 Fig. 3. “Encounter with a fairy-tale” – a look at the life and work of the ethnologist V. Gašparíková. Photograph by M. Kiripolská, 2013

spoločenského zaradenia. Postupne boli definované tematické okruhy, v rámci ktorých je v súčasnosti zbierkový fond budovaný.⁴

Ku dňu 31. 12. 2019 tvorí zbierkový fond múzea spolu 2141 zbierkových predmetov. Všetky sú spracované v rámci elektronického systému evidencie zbierok (ESEZ). K najcennejším súborom patria kolekcia predmetov súvisiacich s T. G. Masarykom a členmi jeho rodiny, originály knižných väzieb knihárskeho majstra Jana Vrtílka (*1906, Vyškov na Morave – †2000, Žilina), kolekcia dokumentujúca hnutie telovýchovnej organizácie Sokol na Slovensku, zbierka divadelných plagátov divadelného odboru spolku Vinohradská rícha, založeného českými železničiarimi po vybudovaní železničiarskej kolónie na území dnešnej Bratislavy-Kolíby⁵, výtvarná pozostalosť knižného grafika Roberta Broža (*1939, Čelákovice, Česko – †2011, Martin) a ďalšie. Osobitnú kolekciu tvoria predmety pochádzajúce zo širšej rodiny jedného z pôvodných vlastníkov objektu – akademika J. Horáka.

Keďže stála expozícia múzea je venovaná životu a dielu manželov Horákovcov, témy zohľadňujúce jednotlivé aspekty prítomnosti českého etnika na Slovensku, resp. pôsobenie českých osobností v prospech Slovenska a významné udalosti a osobnosti českých dejín sú približované výstavami. K dispozícii je síce len komorný výstavný

⁴ 1. Predmety súvisiace s osobnosťou TGM, členmi jeho rodiny a predmety s uplatnením znakov čs. štátnosti; 2. Predmety dokumentujúce pôsobenie českých osobností na Slovensku, resp. v prospech Slovenska; 3. Predmety dokumentujúce spôsob života Čechov na Slovensku; 4. Diela českých výtvarných umelcov žijúcich na Slovensku; 5. Rôzne.

⁵ Bratislava-Koliba, dnes miestna časť bratislavskej mestskej časti Nové Mesto.

priestor, no darí sa ho naplňať zaujímavými výstavnými počinmi, pripravenými ako výsledok vlastnej vedeckovýskumnej činnosti, ale aj v spolupráci či zapožičanými inými inštitúciami. Ako prvá bola realizovaná výstava *Mária Jeršová-Opočenská – prvá archivárka SNM* (autorka Eva Králiková), sprístupnená v rámci slávnostného otvorenia pracoviska. K najzásadnejším vlastným výstavám, pripraveným H. Zelinovou, patrili výstavy *Masarykovci a Turiec* (2000); *Pocta českým profesorem* (2002, pripravená k jubileu Gymnázia V. P. Tótha v Martine); *Dva brehy rieky Moravy* (2003, venovaná českým osobnostiam, ktoré pôsobili v prospech Slovenska pred rokom 1918); *Za ideálom a pravdou* (2007, T. G. Masaryk v medailérskej tvorbe); *Neznáme dokumenty známych dejín* (2008, plagáty venované udalostiam roku 1918 a ostatných „osmičkových“ rokov, pripomínajúcich jubilejné výročia vzniku Československa); *České stopy v Turci* (2018) a iné. Nateraz poslednou vlastnou výstavnou aktivitou bola výstava *INDEX DC Dvadsať rokov akvizičnej činnosti Múzea kultúry Čechov na Slovensku* (2019), podávajúca reprezentatívny výber z existujúceho zbierkového fondu múzea.

V spolupráci, to znamená, že cielene pre potreby Múzea kultúry Čechov na Slovensku boli spolu s kolegyňami z iných zložiek SNM v Martine pripravené napríklad tituly: *Rozhovory s knihou – Robert Brož a jeho knižné lásky* (2003, autorka E. Králiková), *Farebná paleta tónov Jaroslava Augustu* (2004, autorka Barbora Wagnerová-Pekaríková), *Pravda a krása v diele Karola Plicku* (2004, autorka Daša Ferklová), *Z milosti Boží jsem co jsem – Jozef Gašparik Leštinský a jeho doba* (2006, autorka E. Králiková), *Krásno patří věčnosti* (2007, autorka Eva Králiková, tvorba knižnej grafičky Ludmily Mlichovej), *Martin Benka a Československá obec sokolská* (2010, autorka Anna Oláhová), *Karol Plicka: Praha královská* (2014, autorka D. Ferklová). Z výstav zapožičaných inými inštitúciami, prevažne zohľadňujúcich významné osobnosti či udalosti českých dejín, je potrebné spomenúť výstavy: *Pani Masaryková* (2001, venovaná Charlotte G. Masarykovej, pripravená Masarykovým ústavom Akadémie vied ČR), *Jan Hus v roku 1415 a 600 rokov neskôr* (2004, putovná výstava k 600. výročiu upálenia majstra Jana Husa, pripravená Husitským múzeom Tábor a Spoločnosťou Husovho múzea v Prahe), *S batohom cez hory* (2014, Múzeum telesnej kultúry, Bratislava), *Život a doba spisovateľa Karla Čapka* (2017, Památník Karla Čapka ve Strži), *T. G. Masaryk vo fotografii* (2018, Múzeum T. G. Masaryka v Rakovníku) a *Etnograf Antonín Václavík* (2019, SNM – Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku). Najvýznamnejšími vlastnými výstavnými počinmi, zároveň najrozsiahljšími aj čo do výstavnej plochy a preto realizovanými v iných zložkách SNM v Martine, boli výstavy *Svet trampingu* (2006, prvýkrát výstavnou formou prezentujúci tento významný fenomén, súvisiaci s prítomnosťou českého etnika na Slovensku, autori H. Zelinová a kolektív), v roku 2014 realizovaná výstava *Čiročistý romantik – Jaroslav Vodrážka 1894 – 1984* (autorky H. Zelinová a Monika Váleková) a v roku 2019 výstava *Zveľaďujme!* (H. Zelinová v spolupráci s kolektívom kurátorov SNM v Martine), približujúca významnú kapitolu slovenských hospodárskych dejín, písanú s mimoriadnym príspevom českých osobností – Štátny ústav pre zveľaďovanie živností.

Zbierkový fond Múzea kultúry Čechov na Slovensku je opakovane prezentovaný ako súčasť výstav organizovaných inými múzejnými inštitúciami. K najvýznamnejším z tohto typu podujatí patrili výstavy – *4 milióny v múzeu* (2004, SNM Bratislava); *První dámy – osud, poslání, úděl* (2012, Středočeské muzeum Rožtoky u Prahy); *Fenomén Masaryk* (2017, Národní muzeum Praha); *Československá výstava* (2018, 2019, SNM Bratislava, Národní muzeum Praha); *Jak jsme se poznávali* (2019, Historické

Obr. 4. Slávnostný koncert k 100. výročiu vzniku Československej republiky. Foto M. Kiripolská, 2018
Fig. 4. Grand concert for the 100th anniversary of the foundation of the Czechoslovak Republic. Photograph by M. Kiripolská, 2018

múzeum Moravského zemského múzea Brno); *Setkali se s Masarykem* (2020, Múzeum T. G. Masaryka Hodonín).

Časť vlastných výstav bola výstupom vedeckovýskumnej činnosti. Už uvedená prvá vedeckovýskumná úloha *Analýza podielu Čechov na hospodárskom, kultúrnom a spoločenskom vývoji Slovenska* bola – v záujme zámeru postihnúť rôzne socioprofesionálne skupiny a rôzne lokality usídlenia sa českého obyvateľstva na Slovensku – riešená v troch etapách. Prvá etapa (*České obyvateľstvo regiónu Turiec a mesta Martin, 1999 – 2003*) sa venovala prítomnosti českého obyvateľstva a jeho zástoju pri hospodárskom a kultúrnom vývoji Slovenska v prostredí malého mesta (Martin). Zároveň bola overením metodiky vedeckovýskumnej práce, ktorá pozostávala zo štúdia odbornej literatúry, archíválií, dobovej tlače a výskumu v teréne. K jej výstupom, ktorých základom bola štúdia v odbornej tlači,⁶ patrila aj už spomínaná výstava *České stopy v Turci*, ktorá sa stala aj podkladom pre realizáciu rovnomenného dokumentu regionálnej televízie. Druhou etapou bola téma podielu českých a moravských kolonistov na doosídľovaní procese pohraničných oblastí južného Slovenska, prebiehajúcim v rámci 1. československej pozemkovej reformy (*Etnologické aspekty kolonizácie južného Slovenska v 1. československej pozemkovej reforme s dôrazom na český fenomén, 2004 – 2006*). Výskum českého fenoménu sa ním z prostredia malého mesta preniesol

⁶ ZELINOVÁ, H. České obyvateľstvo v regióne Turiec s dôrazom na mesto Martin. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Kmetianum*. Edit. A. Bendík. Roč. XII, Martin: SNM, 2011, s. 76-92.

do rurálneho prostredia Žitného ostrova, ktorý bol v dôsledku historicko-politických okolností v podmienkach Slovenska centrom tohto procesu.⁷

Tretia etapa definovala význam českej prítomnosti v priemyselnom regióne (*Priemyselné centrum severozápadného Slovenska – mesto Žilina a región Horné Považie*, 2010 – 2014).⁸ Jej riešiteľkami boli Hana Zelinová a Michala Sedláčková. Po dlhodobom výskume zástoja príslušníkov českej komunity pri procesoch prebiehajúcich na Slovensku v období rokov 1918 – 1945, bola rámcom ďalšej vedeckovýskumnej úlohy téma histórie a významu inštitúcie s celoslovenskou pôsobnosťou – Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností v Turčianskom Sv. Martine (*Význam českého fenoménu pre hospodársky rozvoj Slovenska na príklade činnosti Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností v Turč. Sv. Martine*, 2016 – 2018). V súlade s názvom sa vedeckovýskumná úloha zamerala na zhodnotenie podielu českých osobností na formovaní a fungovaní inštitúcie, ktorej cieľom bola hlavne pomoc výrobným živnostníkom v období formujúcej sa priemyselnej veľkovýroby. Štúdium prameňov prinieslo informácie o zásadnom podiele českých osobností (Ing. Albert Urban, riaditeľ, akad. mal. Bohuš Šippich, odborný referent ústavu a ďalší) na jej smerovaní a výkone. Výstupom z tejto úlohy bola okrem príspevku v odbornej tlači⁹ aj výstava *Zveľaďujme!*. Okrem množstva archívneho a fotografického materiálu po prvýkrát prezentovala tzv. Šippichovu zbierku, uloženú v SNM v Martine. Ide o súbor predmetov, dokladujúcich zberateľské a dizajnérske aktivity B. Šippicha, organizátora a inštruktora kurzov remeselnej výroby, prevažne realizovaných na pôde Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností v spolupráci so spolkom Slovenská práca. Je potrebné konštatovať, že vedeckovýskumné úlohy Múzea kultúry Čechov na Slovensku vždy prispeli k rozšíreniu poznania javov a súvislostí histórie Slovenska.

Osobitnú pozornosť je potrebné venovať podielu Múzea kultúry Čechov na Slovensku na realizácii dlhodobého projektu Slovenského národného múzea *Múzeá a etniká*. Projekt, ktorý vznikol v roku 1995 na pôde SNM v Martine v rámci Medzinárodného roka tolerancie, bol definovaný ako cyklická prezentácia histórie a kultúry menších žijúcich na Slovensku, posudzovaná a prezentovaná v kontexte s kultúrou majoritnej spoločnosti so zámerom prispieť k porovnávaciemu štúdiu tradičnej kultúry na Slovensku v širších kultúrnohistorických súvislostiach. „Takýto postup umožňuje zvýrazniť nielen jedinečnosť a špecifické znaky v prejavoch minoritných kultúr, ale aj také stránky tradícií, ktoré vyrastajú zo spoločného, obyčajne starobylého kultúrneho základu, alebo u ktorých sú zhodné črty výsledkom dlhodobých kontaktov a kultúrnych vplyvov.“¹⁰ Témou 1. ročníka projektu bola svadba ako jedna z najvýznamnejších udalostí v živote jednotlivca i lokálneho spoločenstva, obsahujúca množstvo špecifických archaických prvkov. Už pri prvom ročníku sa organizátori rozhodli, že výstupom každého z ročníkov projektu bude výstava, odborná konferencia a následný zborník referátov

⁷ ZELINOVÁ, H. Etnologické aspekty kolonizácie južného Slovenska s dôrazom na český fenomén. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 51*. Edit. M. Pastieriková. Roč. CIV, Martin: SNM, 2010, s. 119-148.

⁸ SEDLÁČKOVÁ, M. – ZELINOVÁ, H. Priemyselné centrum severozápadného Slovenska – mesto Žilina a región Horné Považie. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 56*. Edit. H. Zelinová. Roč. CIX, Martin: SNM, 2015, s. 9-62.

⁹ ZELINOVÁ, H. K vzniku a činnosti Štátneho ústavu pre zveľaďovanie živností v Turč. Sv. Martine s osobitným zreteľom na pôsobenie českých osobností. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 59*. Edit. M. Halmová. Roč. CXII, Martin: SNM, 2018, s. 92-127.

¹⁰ BOTÍK, J. Na úvod. In: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť*. Edit. J. Botík. Bratislava: SNM, 2001, s. 5.

Obr. 5. Výstava „Zveľaďujme!“. Foto K. Zelinová, 2019
Fig. 5. Exhibition “Let’s promote!”. Photograph by K. Zelinová, 2019

z konferencie. Múzeum kultúry Čechov na Slovensku sa zapojilo až do tretieho ročníka projektu, konaného v roku 1999. Jeho témou boli *Tradicie staviteľstva a bývania na Slovensku s osobitným akcentom na kultúrne prejavy v prostredí etnických minorít*. Prvým príspevkom MKČnS bol referát *Usídľovanie Čechov na Slovensku po roku 1918 (na príklade regiónu Turiec)*.¹¹ Vzhľadom na skutočnosť, že múzeum v tom čase ešte nemalo zbierkový fond, na jeho výstavnej časti sa nepodieľalo. V roku 2001 boli témou 4. ročníka projektu *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku*. Do ich prípravy sa už MKČnS zapojilo v celom rozsahu, pričom témou výstavnej prezentácie i na konferencii predneseného príspevku bol špecifický spôsob pochovávaní – kremácia.¹² Realizátorom ďalších dvoch ročníkov projektu, miestom premiéry výstav a konania konferencií bolo SNM v Martine, s výrazným organizačným podielom Múzea kultúry Čechov na Slovensku. V roku 2007 bola témou projektu kulinárska kultúra s dôrazom na kultúru národnostných menšín. V rámci koncepcie predstavenia

¹¹ ZELINOVÁ, H. Usídľovanie Čechov na Slovensku po roku 1918 (na príklade regiónu Turiec). In: *Tradicie staviteľstva a bývania na Slovensku s osobitným akcentom na kultúrne prejavy v prostredí etnických minorít*. Edit. M. Sopoliga. Bratislava: SNM, 1999, s. 177-184.

¹² ZELINOVÁ, H. Podiel Čechov na propagácii kremáčneho hnutia na Slovensku. In: *Obyčajové tradície pri úmrtí a pochovávaní na Slovensku s osobitným zreteľom na etnickú a konfesijnú mnohotvárnosť*. Edit. J. Botík. Bratislava: SNM, 2001, s. 207-216.

kulinárskych špecifik jednotlivých etník v kontexte s určitou zvykoslovnou príležitosťou sa MKČnS prezentovalo tradičným českým menu, súvisiacim so spomienkovou slávnosťou posvätenia kostola, a teda sviatkom patróna kostola – *posvícením*. Tejto téme bol venovaný aj referát, prednesený na konferencii, realizovanej v rámci projektu, následne publikovaný v príslušnom zborníku.¹³

Nateraz ostatnou témou projektu Múzea a etniká, konaného v roku 2010, bolo narodenie, detstvo a mladosť v ľudovej kultúre Slovenska. MKČnS bolo hlavným organizátorom tohto podujatia, ktorého súčasťou bola okrem konferencie aj výstava *Ohýbaj ma mamko*. Tentoraz tu jednotlivé národnostné menšiny neboli prezentované separátne, ale ich exponáty sa podieľali na vytvorení komplexného pohľadu na danú tému. MKČnS významne prispelo do častí venovaných inštitucionálnemu vzdelávaniu a do kapitoly prezentujúcej voľnočasové aktivity dospelých detí (členstvo v TJ Sokol, skautingu a i.). V rámci konferencie sa pracovisko prezentovalo spracovaním problematiky formovania menšinového školstva na Žitnom ostrove, v rámci 1. československej pozemkovej reformy doosídľovanom aj českými a moravskými kolonistami.¹⁴ Je potrebné konštatovať, že uvedený dlhodobý projekt je príkladom dobrej spolupráce múzejných inštitúcií, dokumentujúcich kultúru jednotlivých, na Slovensku oficiálne registrovaných, národnostných menšín.

Súčasťou poslania Múzea kultúry Čechov na Slovensku je aj organizácia odborných, vzdelávacích a prezentačných podujatí. V rámci odborných podujatí to boli dve konferencie: v roku 2000 konferencia *Česi na Slovensku*, sumarizujúca poznatky o prítomnosti a význame českej komunity na Slovensku a definujúca jednotlivé fázy prítomnosti českej entity na Slovensku. Druhou bola konferencia *Podiel českých osobností na záchrane kultúrneho dedičstva Slovenska*, konaná v roku 2003. Referáty prednesené na oboch konferenciách boli publikované v zborníkoch.¹⁵ Do tohto radu patrí aj konferencia, konaná v rámci projektu Múzea a etniká *Narodenie, detstvo a mladosť v ľudovej kultúre Slovenska*. V roku 2019 sa MKČnS organizačne a obsahovo podieľalo na príprave konferencie *Inovácia vo vzdelávaní. Koncepcia živnostenského centra*, organizovanej Slovenskou živnostenskou komorou, ako sprievodné podujatie výstavy *Zveľadujme!*. Odborné príspevky spracované na pôde MKČnS boli priebežne prednesené na odborných konferenciách, usporiadaných rôznymi inštitúciami a publikované.

Predpokladom úspešnej činnosti múzejnej inštitúcie špecializovanej na dokumentáciu kultúry národnostnej menšiny je spolupráca s občianskymi združeniami, združujúcimi jej príslušníkov. V prípade Múzea kultúry Čechov na Slovensku je to nielen český spolok pôsobiaci v mieste lokalizácie múzea (Český spolok v Martine/ Český spolek v Martině), ale aj Český spolok v Košiciach, Slovensko-český klub, pôsobiaci v Košiciach a Český spolok na Slovensku. V spolupráci s týmito subjektmi realizuje MKČnS hlavne poznávacie a kultúrne podujatia, ktoré sú ďalšou formou prezentácie hodnôt českej kultúry nielen členom príslušnej komunity, ale aj majoritnému spoločenstvu.

¹³ ZELINOVÁ, H. Posvícení, hody, krmáš – k charakteru kulinárnej kultúry českej menšiny na Slovensku. In: *Chute a vůně Slovenska. Zborník štúdií o kulinárnych tradíciách*. Edit. R. Stoličná, Martin: SNM, 2007, s. 81-95.

¹⁴ ZELINOVÁ, H. K problematike menšinového školstva na Žitnom ostrove. In: *Narodenie, detstvo, mladosť v tradičnej kultúre Slovenska*. Edit. V. Feglová. Martin: SNM, 2010, s. 60-73.

¹⁵ *Česi na Slovensku*. Edit. H. Zelinová. Martin: SNM, 2000; *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 44*. Edit. E. Králiková, H. Zelinová. Roč. XCVII. Martin: SNM, 2003.

Realizované výstavné podujatia, ale aj výročia historických udalostí, významných v kontexte českých dejín či slovensko-českých vzťahov sú základom vzdelávacích podujatí, určených školskej mládeži. Sú to komentované prehliadky, prednášky a prezentácie. Širokej kultúrnej verejnosti, popri uvedených formách sú určené aj literárne večery, spomienkové podujatia, prezentácie kníh, filmové projekcie, exkurzie a ďalšie. V ostatnom čase sú súčasťou prezentačných podujatí múzea aj kultúrne podujatia – koncerty klasickej hudby, organizované v spolupráci s občianskymi združeniami, ktorými Múzeum kultúry Čechov na Slovensku prispieva ku kultúrnemu daniu mesta Martin.

Personálne obsadenie pracoviska bolo vždy veľmi skromné. Múzeum začínalo s jednou systemizovanou pracovnou pozíciou, toto číslo sa postupne podarilo zvýšiť na 1,5 a napokon na 2 systemizované miesta, čo prakticky trvá dodnes. Okrem H. Zelinovej tu krátkodobo pôsobili Slávka Straková a Viera Jablonická, dlhodobejšie sa na napĺňaní úloh pracoviska podieľala Iveta Straková (2001 – 2010) a v súčasnosti (od roku 2011) v pozícii kurátorky Tatiana Siekliková.

Vzácnym hosť slávnostného sprístupnenia dnešného Múzea kultúry Čechov na Slovensku – Rudolf Slánský, vtedajší veľvyslanec Českej republiky na Slovensku, na prvú stránku pamätnej knihy múzea napísal: „Děkuji všem, kteří se o tento dar zasloužili. Doufám, že dílo, které tak pěkně začalo bude pokračovat a připomínat naše společné dějiny“. V závere príspevku si dovoľujeme vysloviť názor, že toto „dielo“ – približovanie kultúrnych javov súvisiacich s prítomnosťou českého etnika na Slovensku, pripomínanie pôsobenia českých osobností na Slovensku a v prospech Slovenska, prezentácia trvalých hodnôt českej kultúry i spoločných dejín Čechov a Slovákov sa za uplynulých dvadsať rokov darilo úspešne naplniť, prispievať k posilňovaniu etnického povedomia príslušníkov českej komunity na Slovensku a v neposlednom rade tak zároveň obohacovať aj poznanie histórie a kultúry Slovenska.

MEDZINÁRODNÉ PROJEKTY SLOVENSKEHO NÁRODNÉHO MÚZEA SO ZAMERANÍM NA ĽUDOVÉ UMENIE, PODPORENÉ EURÓPSKOU ÚNIOU

*Marta Pastieriková, Slovenské národné múzeum v Martine;
e-mail: marta.pastierikova@snm.sk*

Na pracovnom stretnutí etnológov Slovenského národného múzea (ďalej SNM), ktoré sa uskutočnilo dňa 22. 10. 2019 v budove Etnografického múzea Slovenského národného múzea v Martine, odznela zaujímavá informácia o medzinárodnej spolupráci SNM – Historického múzea. Kurátorka Magdaléna Mrázová v nej oboznámila prítomných s aktuálnym slovensko-rakúskym projektom, na ktorom spolupracujú dve zložky SNM, a to Historické a Hudobné múzeum s Rakúskym etnografickým múzeom vo Viedni.

Prvým výstupom tohto projektu bola spoločne pripravená putovná výstava s názvom „Poklady strednej Európy“ so zameraním na kultúrne dedičstvo obidvoch krajín, s akcentom na zbierky ľudového umenia. Inštalovaná bola v priestoroch barokového kaštieľa v dolnorakúskom Marcheggi. Čiastočná rekonštrukcia kaštieľa je súčasťou spoločného projektu, podobne ako čiastočná rekonštrukcia klasicistického kaštieľa v Dolnej Krupej, kde bude výstava reprízovaná v roku 2020. V rámci projektu je naplánované aj vytvorenie dvoch otvorených depozitárov ľudového umenia a kultúry na Bratislavskom hrade, čo je zamýšľané ako nová, netradičná atrakcia pre návštevníkov múzea. Výstavný projekt doplnia sprievodné podujatia a interaktívne vzdelávacie aktivity v oblasti kultúry, prírody a hudby pre všetky vekové skupiny, ako aj hudobné koncerty, realizované v interiéroch aj exteriéroch rekonštruovaných objektov. Zúčastnené inštitúcie budú verejnosti bližšie predstavené prostredníctvom tlačených materiálov, publikácií a krátkych filmov. Projekt je finančne podporený z programu Interreg V-A SK–AT a potrvá do roku 2025.¹ Za Historické múzeum sa na ňom za etnologické zbierky podieľa aj Jasna Gaburová a za Hudobné múzeum Peter Jantoščíak.

V tejto súvislosti som si spomenula na spoluprácu nášho Etnografického múzea s Rakúšanmi, ktorú sme odštartovali ešte začiatkom nového milénia. Priaznivo ju ovplyvnilo a inšpirovalo niekoľko odborných podujatí, ktoré sa v tom čase uskutočnili v zahraničí. Roku 2001 zorganizovali maďarskí etnológovia z Národopisného múzea (Néprajzi Múzeum) v Budapešti medzinárodnú konferenciu etnografických múzeí strednej a juhovýchodnej Európy. Jej hlavným zámerom bolo nadviazanie priamych pracovných kontaktov a zároveň otvorené pomenovanie hlavných problémov modernej muzeológie. Slovenské národné múzeum – Etnografické múzeum v Martine (ďalej SNM v Martine) sa na tejto konferencii síce nezúčastnilo, ale do pripravovaného zborníka zaslalo referát o aktuálnych problémoch slovenskej etnomuzeológie.²

¹ Viac informácií na: www.sk-at.eu

² PASTERIKOVÁ, Marta. Slovak Museum of Ethnology at the Beginning of the 21st Century. In: *Néprajzi értesítő: Annales Musei Ethnographiae (Papers of the conference Ethnographic Museums in East-and Central*

O rok nato – na jeseň 2002 zorganizovalo Rakúske etnografické múzeum vo Viedni druhú medzinárodnú konferenciu etnografických múzeí. Tento raz sa na nej SNM v Martine aktívne prezentovalo dvoma referátmi.³ Popri odborných príspevkoch bol na konferencii vytvorený značný priestor na iniciovanie medzinárodnej kooperácie.⁴ V jej intenciách navrhli rakúski kolegovia slovenským zástupcom spoluprácu na keramickom projekte. A že to myslia vážne, dokázali v januári 2003, keď siedmi špecialisti z Viedne, Kittsee a Eisenstadtu navštívili SNM v Martine za účelom bližšieho poznania zbierky keramiky. Už vtedy odznali prvé úvahy o zamýšľanom spoločnom projekte. Pohybovali sa však iba v hypotetickej rovine, pretože všetkým zainteresovaným bolo jasné, že získať peniaze na realizáciu medzinárodného podujatia nebude jednoduché.

V septembri toho istého roka sa uskutočnilo vo Viedni a v Kittsee v poradí už 36. sympóziu keramiky (Internationales Hafnerei-Symposium) pod názvom „Keramik als znak regionálnej identity“. Za Slovensko na ňom odznel referát o ľudovej hrncine a fajanse slovenskej proveniencie.⁵ Pri tejto príležitosti sprístupnilo Rakúske etnografické múzeum účastníkom konferencie svoje depozitáre keramiky, v ktorých sa nachádza aj veľa zbierkových predmetov slovenskej proveniencie.

Medzitým sa ujalo iniciatívy SNM v Martine a v októbri 2003 zorganizovalo tretiu medzinárodnú konferenciu etnografických múzeí strednej a juhovýchodnej Európy. Za účasti odborníkov z 13 európskych krajín na nej odznelo 22 referátov, venovaných aktuálnej etnomuzeologickej problematike. Popri referátoch vytvorili organizátori pomerne veľký priestor aj na prípravu medzinárodných projektov, vrátane projektu zameraného na keramiku.

Zhodou okolností práve vtedy sa v Martine konala prezentácia podporného fondu Európskej únie pod názvom Kultúra 2000, ktorý mal byť v roku 2004 venovaný kultúrnemu dedičstvu. Na základe tejto skutočnosti navrhlo SNM v Martine rakúskym kolegom uchádzať sa o uvedený grant. V tom období nebol v Slovenskej republike doriešený systém spolufinancovania projektov EÚ zo štátnych peňazí,⁶ a preto sa iniciatívy ujali Rakúšania, ktorí sa napokon stali aj hlavným organizátorom celého projektu. Jednoročné projekty Kultúry 2000 museli riešiť minimálne traja partneri, a tak sa na vyzvanie rakúskej strany stalo naším tretím partnerom maďarské Savaria Múzeum v Szombathely.

V krátkom čase bola vypracovaná žiadosť o finančnú dotáciu a následne aj projekt zameraný na keramiku. Podľa pôvodnej koncepcie bola jeho realizácia podmienená získaním peňazí z EÚ, ale v praxi to zainteresovaným zväzovalo ruky. Preto sa rakúski kolegovia rozhodli, že jedna časť projektu – výstava keramiky bude pripravená aj v tom prípade, ak

Europe: Challenges and Chances at the beginning of the 21st century). Roč. LXXXIII. Budapest: Néprajzi Múzeum, 2001, s. 47-51.

³ KRÁLIKOVÁ, Eva. *National Museum of Slovakia – Museum of Ethnography in Martin and the creation of the funds*. PASTIERIKOVÁ, Marta. Die Sammlungspolitik des Slowakischen Ethnographischen Nationalmuseums in Martin für die nächste Dekade. In: *Kittseer Schriften zur Volkskunde (Die Museumssammlung – Sammlungsentention, Auswahlkriterien, Kontextualisierung, Inhalte und Strategien der vergangenen 10 Jahre sowie Zielsetzungen für nächste Dekade: Beiträge der II. Internationalen Konferenz der Ethnographischen Museen in Zentral- und Südosteuropa)*. Roč. 15. Wien; Kittsee: Österreichisches Museum für Volkskunde; Ethnographisches Museum Schloss Kittsee, 2003, s. 25-28, 29-34.

⁴ Zástupcovia SNM v Martine predložili návrhy na 2 medzinárodné projekty: Obrazy maľované na skle v Európe – Tráďacia a súčasnosť (Marta Pastieriková), Rómska kultúra v centrálnej Európe (Adriana Daneková).

⁵ PASTIERIKOVÁ, Marta. Volkstümliche Keramik in den Sammlungen des Slowakischen Nationalmuseums in Martin. In: *Kittseer Schriften zur Volkskunde (Keramik als Zeichen regionaler Identität: Beiträge des 36. Internationalen Hafnerei-Symposiums des Arbeitskreises für Keramikforschung)*. Roč. 16. Wien; Kittsee: Österreichisches Museum für Volkskunde; Ethnographisches Museum Schloss Kittsee, 2005, s. 51-71.

⁶ V prípade hlavného organizátora to predstavovalo minimálne 50 tisíc eur.

Obr. 1, 2. Keramika slovenskej proveniencie a technologické postupy výroby na výstave *Keramika³ – pálená idyla* inštalovanej v SNM v Martine v rámci projektu podporeného grantom EÚ Kultúra 2000. Fotoarchív SNM v Martine, č. neg. 162 284-015, 162 284-001. Foto M. Pišný, 2005

Fig. 1, 2. Ceramics of Slovak provenance and technological production at the exhibition “Ceramics³ – a fired idyll” installed in the SNM in Martin as part of a project supported by the EU Culture 2000 grant. Photographic archives of the SNM in Martin, neg. no. 162 284-015, 162 284-001. Photograph by M. Pišný, 2005

sa finančný grant z Bruselu nepodarí získať. Tak vznikol úsporný variant B. Koordinátorom projektu bol od samého začiatku Matthias Beitzl z Viedne. Za rakúsku stranu sa na projekte podieľala Claudia Peschel-Wacha a Veronika Plöckinger. Slovensko zastupovala Marta Pastieriková a Maďarsko Péter Illés. Finančné záležitosti mala na starosti rakúska manažérka Margarete Wallmann.

Prvým výstupom trojstrannej spolupráce bola reprezentatívna výstava tradičnej a súčasnej keramiky. Slávnostnú premiéru mala 8. mája 2004 v rakúskom Etnografickom múzeu v Kittsee. Sprístupnená verejnosti bola pod názvom „Keramika³ – pálená idyla“ s podtitulom „Typy, regióny, múzea“. Číslica tri uvedená v jej názve nebola vôbec náhodná. Výstava bola výsledkom medzinárodnej spolupráce troch múzejných inštitúcií z troch stredoeurópskych krajín. Prezentovala vzácne kolekcie tradičnej keramiky z troch jedinečných múzejných depozitárov. Umožnila nahliadnuť do bohatého zbierkového fondu Rakúskeho etnografického múzea vo Viedni, ktoré spravuje viac ako 15-tisíc keramických predmetov z viacerých európskych krajín (Nemecka, Maďarska, Slovenska, Poľska, Ukrajiny, Chorvátska, Rumunska, Bosny a Hercegoviny atď.). Sprístupnila reprezentatívny výber hrnčiarskych a fajansových výrobkov z rozsiahlej keramickej zbierky SNM v Martine, ktorá pozostáva zo zhruba 10-tisíc zbierkových predmetov z územia celého Slovenska. Čo sa týka zbierky keramiky Savaria Múzea, tá má síce iba regionálny charakter (pochádza z oblasti Őrseg, najmä z Magyarszombatfa a Jáku), ale aj v nej je zastúpených niekoľko lokalít zo susedného Rakúska.

Návštevníci výstavy mali možnosť oboznámiť sa s rôznorodým sortimentom, tvarom a výzdobou tradičnej hrnčiarskej, fajansovej a kameninovej výroby z vytipovaných lokalít. Na unikátnom materiáli mohli vystavené exponáty porovnávať a hľadať ich podobné znaky – doklady spoločného kultúrneho dedičstva, ale zároveň aj výrazné osobitosti, vyplývajúce z odlišného historického vývoja. K dispozícii mali trojjazyčné pracovné katalógy s podrobnými opismi vystavených exponátov a výstižnými charakteristikami predstavených lokalít a keramických typov. Vybrané predmety dopĺňali zaujímavé príbehy zo života – „kleine Geschichte“, viažuce sa k ich vzniku a používaniu, prípadne k spôsobu ich získania do múzea.

Špecifický slovenský prínos do stredoeurópskeho kultúrneho dedičstva predstavovala figurálna keramická plastika, spodobujúca tradičné vidiecke prostredie. Na výstave ju reprezentovala tvorba dvoch národných umelcov – Ferdiša Kostku a Ignáca Bizmayera. Samostatný priestor bol vyhradený tradičnej pastierskej a roľníckej „idyle“ a tiež jánošíkovskej tradícii. Osobitný priestor bol vyčlenený súkromným zberateľom keramiky, ktorých reprezentovali artefakty zo zbierky Reného Edenhofera z Rakúska a Štefana Cyrila Parráka zo západného Slovenska.⁷

Popri tradičnej keramike venovali autori výstavy zvláštnu pozornosť trom súčasným strediskám keramickej výroby – slovenskej Modre, rakúskemu Stoobu a maďarskej Magyarszombatfe. Ich produkciu spestrilo množstvo polovýrobkov, ktoré zachytávali rozšírené technologické postupy pri výrobe keramiky. Keramika teda na výstave nevystupovala iba ako vzácny historický artefakt, ale aj ako živý fenomén, ktorý osobitým spôsobom ozvlášťňuje náš každodenný život i chvíle sviatočnej pohody.

Prezentované exponáty a spôsoby výroby objasňovali heslovité texty. Náročnejším divákom boli určené texty obsiahnejšie. Na oživenie výstavy boli použité viaceré dokumentárne filmy a videoprojekcie orientované na keramickú tvorbu v minulosti i súčasnosti. Obsahovali ukážky konkrétnych technologických postupov z vybraných keramických stredísk. Spolu

⁷ Exponáty z keramickej zbierky Štefana Cyrila Parráka boli požičané zo Západoslovenského múzeu v Trnave. Na tejto časti výstavy sa podieľala tamojšia etnologička Aneta Vlčková-Cintulová.

Obr. 3. Seminár *Habáni a habánska fajansa* realizovaný v rámci projektu TRA-KER v SNM – Múzeu E. Štúra v Modre. Foto B. Mihalkovičová, 2011

Fig. 3. Seminar “The Habaners and Habaner faience” carried out as part of the TRA-KER project in the SNM – E. Štúr Museum in Modra. Photograph by B. Mihalkovičová, 2011

s netradičnou formou múzejnej prezentácie a jedinečnými exponátmi – z ktorých väčšina bola na verejnosti vystavená po prvý raz – ponúkli návštevníkom naozaj výnimočný zážitok.

Koncom augusta 2004 sa organizátori projektu dozvedeli z Bruselu skvelú správu o získaní grantu z Európskej únie. V praxi to znamenalo možnosť realizovať finančne náročnejší variant A. Dňa 18. novembra 2004 bola celá výstava predstavená slovenskému publiku na pôde SNM v Martine. Pri tejto príležitosti pripravila scenáristka slovenskej časti projektu premiérovú výstavu Cechu slovenských keramikov pod názvom „Keramické metamorfózy“. Svoju tvorbu na nej predstavilo 21 autorov – profesionálnych keramikárov, umelcov v slobodnom povolání a tiež ľudí s pôvodne celkom inou profesiou, ktorým sa keramika stala hlavnou náplňou práce a životným osudom.⁸ Vystavovali keramiku zhotovenú v duchu tradičného hrnčiarstva a džbankárstva, tradičné výrobky obohatené po stránke tvarovej i dekoratívnej, úžitkovú kameninu, rovnako ako voľnú keramickú tvorbu a originálnu umeleckú keramiku.

⁸ Na výstave *Keramické metamorfózy* sa zúčastnili Ludovít Ďureje, vtedajší cechmajster, ďalej Bohuslava Bázliková a Samuel Bázlik, Jana Blahová a Jozef Blaha, Ján Granec, Mária Hanusková a Oskar Hanusek, Viliam Hronec, Drahoslav Chalány, Daniela Jakubcová, Miloš Kunkel, Miroslav Országh, Mária Pohronská, Ivan Raždík, Mária Tichá, Jaroslava Viglašová a Ján Viglaš, Juliana Zdravecká, Mária Zdravecká a tiež akademický sochár Michal Zdravecký.

Členovia Cechu slovenských keramikov sa podieľali aj na ďalšej aktivite medzinárodného keramického projektu, a to na workshopoch s názvom Keramické dielne. Celkove trvali štrnásť dní a konali sa počas celej výstavy vo vopred stanovených termínoch. Keramikári na nich názorne predvádzali rôzne ukážky keramickej výroby (točenie na hrnčiarskom kruhu, vytlačanie zo sadrových formičiek, ručné modelovanie ap.). Do Martina prišli šiesti keramikári z Modry, Pezinka, Dolian, Leopoldova a Turčianskych Teplíc. Keramické dielne sa stali vítaným sprestením výstavy. Boli to prvé tvorivé dielne na pôde SNM v Martine. Ponúkali jedinečnú možnosť vyskúšať si prácu s hlinou pod odborným vedením skúsených majstrov. A v prípade záujmu zobrať si vlastnoručne vyrobený predmet na pamiatku domov. Pre návštevníkov bola táto ponuka skutočne výhodná, pretože za všetko zaplatili iba obyčajné vstupné. V tejto súvislosti je potrebné priznať, že na začiatku sa Keramické dielne rozbiehali dosť ťažko. Na ich zatriktívnenie bola preto zorganizovaná súťaž o najkrajší keramický výrobok. Výherca získal zahraničný výlet, ktorý do súťaže venovala cestovná kancelária SADOtour z Martina.

V Rakúsku boli workshopy organizované na inom princípe ako na Slovensku. Mali podobu špeciálnych kurzov keramickej výroby a výzdoby. Bolo to v podstate niečo podobné, ako to organizuje vo svojom Dvore remesiel bratislavské Ústredie ľudovej umeleckej výroby. Kurzy v Rakúsku boli určené osobitne deťom a osobitne dospelým. Trvali niekoľko dní. Záujemca si výrobok nielen zhotovil, ale po vysušení si ho mohol pomaľovať a v prípade záujmu vypáliť v keramickej peci. Samozrejme za nemalý poplatok. Rakúski organizátori tak dôsledne pracovali na zvyšovaní príjmovej časti celého projektu.

Návštevníci na Slovensku mali k dispozícii trojjazyčnú informatívnu brožúrku o všetkých podujatiach medzinárodného projektu,⁹ ktorá zároveň propagovala exponáty z keramiky, inštalované v stálych expozíciách Etnografického múzea a špecializovaného Múzea slovenskej dediny v prírode. SNM v Martine ju poskytovalo zdarma. Pochvaľovali si ho tak domáci, ako aj zahraniční návštevníci. Mnohí z nich navštívili výstavu popri zimnej lyžovačke na Martinských holiach.

Posledná prezentácia výstavného projektu sa uskutočnila v Savaria Múzeu v Szombathely. Maďarskej verejnosti bola slávnostne sprístupnená 11. apríla 2005. Začiatkom októbra 2005 sa púť keramickej výstavy skončila. Prešla tri krajiny a v každej z nich vyznela trochu inak. Spôsobili to odlišné výstavné priestory participujúcich múzeí, pretože výstavný nábytok bol vždy ten istý. Špeciálne na tento účel ho vyrobili, resp. zakúpili v Rakúsku. Rakúsky výtvarník Christian Sturminger sa postaral o architektonické stvárnenie výstavy vo všetkých troch múzeách. Bolo netradičné a nekonvenčné. Nezvyklý bol aj plagát určený návštevníkom v Rakúsku. Vytvorený bol so zámerom, že potenciálneho návštevníka treba šokovať či už v pozitívnom alebo negatívnom zmysle. Hlavne, aby si prišiel do múzea výstavu osobne pozrieť.²

Vďaka výdatnej finančnej podpore z Európskej únie mohla byť záverečná etapa keramického projektu obohatená o reprezentatívny katalóg.¹⁰ Okrem kompletnej prezentácie vystavených exponátov obsahoval históriu keramických zbierok z múzeí v Martine, Viedni a Szombathely. Osobitnú pozornosť venoval histórii a súčasnosti súkromného zberateľstva. Nechýbalo v ňom ani bližšie predstavenie keramických dielní z Modry, Stoobu a Magyarszombatfya.¹¹

⁹ *Keramika³ – pálená idyla. Typy / Regióny / Múzeá. [Keramik³ – gebrannte Idylle. Typen / Regionen / Museen. Keramik³ – égetett idill. Típusok / régiók / múzeumok]*. Edit. M. Pastieriková. Martin: SNM, 2004, 16 s.

¹⁰ *Keramika³ – gebrannte Idylle. Typen / Regionen / Museen. Keramik³ – pálená idyla. Typy / Regióny / Múzeá. Keramik³ – égetett idill. Típusok / régiók / múzeumok*. Kittsee: Ethnographisches Museum Schloss Kittsee, 2005, 176 s.

¹¹ Na príspevku o Modre spolupracovala scenáristka slovenskej časti výstavy s vtedajšou riaditeľkou Múzea Ľudovíta Štúra v Modre Oľgou Pavúkovou a s kurátormi múzea.

Obr. 4. Výstava *Keramické dedičstvo – Západoslovenská fajansa z Rakúskeho etnografického múzea vo Viedni* inštalovaná v SNM – Múzeu E. Štúra v Modre v rámci projektu TRA-KER. Foto B. Mihalkovičová, 2012
 Fig. 4. Exhibition “The Heritage of Ceramics – Western Slovak faience from the Austrian Museum of Ethnography in Vienna” installed in the SNM – E. Štúr Museum in Modra as part of the TRA-KER project. Photograph by B. Mihalkovičová, 2012

Medzinárodný keramický projekt – to neboli iba výstavy a keramické dielne pre návštevníkov múzeí. Organickou súčasťou realizovaného variantu A sa stali tri medzinárodné sympóziá. Po obsahovej stránke sa zameriavali na aktuálne problémy stredoeurópskej etnológie, muzeológie a kulturológie. Prvé odborné sympóziom sa uskutočnilo v Etnografickom múzeu v Kittsee dňa 22. októbra 2004 pod názvom „Rozdiely spájajú?“ Slovensko na ňom reprezentovala riaditeľka Ústavu etnológie SAV Gabriela Kiliánová. Predniesla referát s názvom „Transformácie na Slovensku po roku 1989“.

Druhé sympóziom zorganizovalo SNM v Martine dňa 3. marca 2004 pod názvom „Význam múzeí v regióne“. Z domácich referujúcich zaujali príspevky Gabriely Podušelovej zo SNM pod názvom „Múzeum ako kultúrnotvorný činiteľ“ a Marianny Janoštinovej z Múzea oravskej dediny v Zuberci o „Úlohe múzea v prírode pri rozvoji cestovného ruchu“. Zo zahraničia na sympóziom vystúpil Sándor Horváth, riaditeľ Savaria Múzea, Veronika Plöckinger z Etnografického múzea v Kittsee a Ulrike Vitovec zo Zámku Atzenbrugg.¹²

Tretie sympóziom sa uskutočnilo v Szombathely na pôde Savaria Múzea. Konalo sa 12. apríla 2005 v atraktívnych priestoroch miestneho lapidária. Po obsahovej stránke bolo zamerané na aktuálnu problematiku folklorizmu. Za slovenskú stranu na ňom odznel

¹² Sándor Horváth hovoril na tému „Zámery a možnosti múzeí v západnom Podunajsku“. Referát Ulriky Vitovec mal názov „Podpora a starostlivosť nešťátnych múzeí v dolnom Rakúsku“. Veronika Plöckinger sa vo svojom príspevku „Múzeum dediny Monchhof z Burgenlandu ako javisko pre život na dedine?“ zamýšľala nad regionálnym významom špecializovaného múzea dediny.

referát Daši Ferklovej pod názvom „Prvky tradičného obradového folklóru v súčasnosti v banskej oblasti Banská Štiavnica“. Všetky tri sympóziá sledovali popri konkrétnej téme jeden spoločný cieľ, a to výmenu praktických skúseností k aktuálnej etnologickej a muzeologickej problematike. Zaujímavá bola diskusia, ktorá nadviazala na problémy nastolené v referátoch. Najmä v Martine bola neobyčajne bohatá.

Kompletný keramický projekt „Keramika³ – pálená idyla“ sa v celej svojej šírke mohol realizovať vďaka finančnému grantu z podporného fondu Európskej únie Kultúra 2000. Pre SNM v Martine, ktoré sa na takomto projekte podieľalo po prvý raz, to bola spolupráca zaujímavá a prínosná nielen po odbornej, ale aj po organizačnej stránke.

Na základe predchádzajúcich skúseností sa SNM zapojilo do bilaterálnej spolupráce s Rakúskym etnografickým múzeom vo Viedni ešte raz. Tento raz sa iniciatívu ujal Múzeum Ludovíta Štúra v Modre (ďalej Múzeum E. Štúra), ktoré sa stalo súčasťou SNM v roku 2006. Spoločnými silami vznikol projekt TRA-KER – „Tradície z hliny – cesty za poznáním keramického dedičstva“, ktorý získal finančné prostriedky z Programu cezhraničnej spolupráce Slovensko – Rakúsko 2007 – 2013. Jeho cieľom bolo oživiť záujem verejnosti o keramickú výrobu na obidvoch stranách slovensko-rakúskej hranice, a to najmä formou verejných prezentácií a výmenou odborných vedomostí a skúseností medzi špecialistami na keramiku, keramikármi a študentmi keramiky.

Významnou súčasťou projektu boli odborné semináre, ktoré zorganizovalo Múzeum E. Štúra v Modre. Prvý sa uskutočnil ešte pred oficiálnym začatím projektu v roku 2009 ako súčasť Dní európskeho kultúrneho dedičstva na Slovensku. Venovaný bol spomienkam na Heřmana Landsfelda, aktívneho keramikára, vášnivého zberateľa a výborného znalca slovenskej i moravskej fajansy. Druhý seminár v roku 2010 sa už konal pod hlavičkou medzinárodného keramického projektu a za účasti zahraničných účastníkov (Claudia Peschel-Wacha z Rakúskeho etnografického múzea vo Viedni a Alena Kalinová z Moravského zemského múzea v Brne) na tému Keramická figurálna tvorba. Referáty z obidvoch seminárov boli publikované v samostatnom zborníku.¹³ Tretí seminár v roku 2011 pripravili organizátori pod názvom Habáni a habánska fajansa. Okrem slovenských, rakúskych a českých odborníkov na ňom po prvý raz odznel aj referát z Maďarska (Anna Ridovics z Národného múzea v Budapešti). V poradí štvrtý seminár v roku 2012 niesol názov Tradičný hrnčiarsky a kuchynský riad. Uskutočnil sa, podobne ako semináre predchádzajúce, pri príležitosti obľúbeného modranského podujatia Slávnosť hliny.

Súčasťou Slávnosti hliny a zároveň i keramického projektu bola v roku 2011 zaujímavá komorná výstava Habáni a habánska fajansa. Na pôde Múzea E. Štúra v Modre sprístupnila návštevníkom vzácnu habánsku a habánsko-slovenskú fajansu zo zbierok SNM – Historického múzea v Bratislave. V rovnakom čase mal v Modre samostatnú autorskú výstavu keramikár Marián Liška, výrazný súčasný figuralista a tiež modranská keramikárka Zlatica Ďureje, ktorá vyrába esteticky dotvorenú úžitkovú fajansu.

Ďalšia výstava sa konala v priestoroch Rakúskeho etnografického múzea vo Viedni pod názvom „Figurálna keramika zo Slovenska“ s podtitulom „Národný umelec Ignác Bizmayer“. Jej súčasťou bolo premietanie dokumentárneho filmu Mareka Šulíka o autorovi, ktorý bol žijúcou legendou nášho kultúrneho dedičstva. K výstave bol vydaný reprezentatívny dvojjazyčný katalóg.¹⁴ Počas trvania výstavy si rakúski návštevníci mohli vypočuť dve prednášky o tradičnom odevu Slovenska v súvislosti s Bizmayerovou tvorbou (Ľubica

¹³ *Zborník z odborného seminára Slávnosť hliny: Keramická Modra 2009, 2010*. Edit. A. Petrakovičová. Modra: Múzeum Ludovíta Štúra, Modranská Beseda, Mesto Modra, Malokarpatské osvetové stredisko, 2011. 136 s.

¹⁴ *Figurale Keramik aus der Slowakei: Der Nationalkünstler Ignác Bizmayer [Figurálna keramika zo Slovenska: Národný umelec Ignác Bizmayer]*. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde, 2011. 166 s.

Obr. 5, 6. Výstava *Poklady strednej Európy* inštalovaná v kaštieli v Marcheggi v rámci programu Interreg V-A SK-AT. Foto S. Okkel, 2019

Fig. 5, 6. Exhibition “Treasures of Central Europe” installed in the castle in Marchegg as part of the Interreg V-A SK-AT programme. Photograph by S. Okkel, 2019

Voľanská a Juraj Zajonc z Ústavu etnológie SAV) a o slovenskej ľudovej kultúre v diele tohto výnimočného umelca (Marta Pastieriková).

Projekt TRA-KER ďalej podporil študijný pobyt študentov strednej keramickej školy (Landesfachschule für Keramik und Ofenbau) z rakúskeho Stoobu v Slovenskej ľudovej majolike v Modre. Rakúski študenti sa počas pobytu na Slovensku oboznámili s technológiou výroby modranskej keramiky, jej sortimentom a typickou výzdobou. Zapojenie mladej generácie do keramickeho projektu, ktoré im umožnilo výmenu odborných poznatkov a skúseností, malo svoj osobitný význam.

Neoddeliteľnou súčasťou keramickeho projektu bol vedecký výskum mapujúci súčasný stav keramickej tvorby na oboch stranách hranice. Výskum uskutočnili rakúski odborníci. Na západnom Slovensku výskum realizovala Claudia Peschel-Wacha v spolupráci s Katharinou Richter-Kovarik. Okolie Burgenlandu skúmala Veronika Plöckinger-Walenta. Výsledkom ich práce boli výstavy „Betlehemy zo Slovenska“ a „S citom v rukách – Súčasní keramikári v Burgenlande a v regióne Bratislava“. Obidve mali svoje premiéry vo Viedni v rokoch 2011 a 2012 za účasti vystavujúcich autorov z oboch krajín. K výstave súčasných keramikárov bol vydaný reprezentatívny katalóg v nemeckom jazyku.¹⁵ Pri príležitosti slovenskej reprízy v Modre bol katalóg vydaný v slovenskom jazyku.

Výstava bola inštalovaná v novootvorenom Múzeu slovenskej keramickej plastiky – typickom vinohradníckom dome v Modre, ktorý sa nachádza v bezprostrednej blízkosti Galérie Ignáca Bizmayera a spolu s ňou tvorí jeden uzatvorený areál. Uvedený dom získalo Múzeum Ľ. Štúra v roku 1996 prevodom od Západoslovenského múzea v Trnave pre účely zamýšľaného keramickeho múzea. Objekt sa však nachádzal v zlom technickom stave, a preto bol z finančných prostriedkov projektu TRA-KER kompletne zrekonštruovaný. Stalo sa tak pod odborným dohľadom Krajského pamiatkového úradu v Bratislave.

Slávnostné otvorenie keramickeho múzea sa uskutočnilo dňa 18. mája 2012 atraktívnou výstavou „Keramicke dedičstvo“ s podtitulom „Západoslovenská fajansa z Rakúskeho národopisného múzea vo Viedni“. Bolo na nej vystavených okolo 140 vzácných kusov fajansy slovenskej proveniencie zo 17., 18., 19. a začiatku 20. storočia. Táto fajansa pochádza, ako naznačuje názov výstavy, z bohatých zbierkových fondov Rakúskeho etnografického múzea vo Viedni. Jeho súčasťou je aj pivničný nález vzácnnej fajansy zo zámku v Kittsee. Výstavu pripravila Claudia Peschel-Wacha z Viedne v spolupráci s Martou Pastierikovou, ktorá v rámci projektu TRA-KER odborne určila¹⁶ takmer 300 kusov fajansy slovenskej proveniencie zo zbierok Rakúskeho etnografického múzea. Mnohé z týchto predmetov boli dovtedy teritoriálne nesprávne alebo nepresne určené (Morava, Čechy, Uhorsko ap.). Ich pôvodnú lokalizáciu publikoval začiatkom 20. storočia vtedajší riaditeľ viedenského múzea Michael Haberlandt.¹⁷ Vďaka projektu TRA-KER sa odborné určovanie slovaciek v zahraničí, doteraz deklarované viac-menej iba ústne, začalo konečne naplňať aj v praxi. Bilaterálny projekt bol obojstranne prospešný, a najmä na Slovensku výrazným spôsobom ovplyvnil perspektívnu prezentáciu keramickej tvorby vo vytvorenom špecializovanom múzeu v Modre.

¹⁵ *Mit dem Gefühl der Hände: Zeitgenössische Töpfer im Burgenland und in der Region Bratislava*. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde, 2012. 96 s.

¹⁶ Expertíza M. Pastierikovej spočívala v odbornom určení fajansy z hľadiska proveniencie a obdobia vzniku.

¹⁷ HABERLANDT, Michael. *Österreichisches Volkskunst: Aus der Sammlungen des Museums für österreichische Volkskunde in Wien*. Wien: J. Löwy, K.U.K. Hofphotograph, Kunst- und Verlagsanstalt, 1911.

LITERATÚRA

- Figurale Keramik aus der Slowakei: Der Nationalkünstler Ignác Bizmayer [Figurálna keramika zo Slovenska: Národný umelec Ignác Bizmayer]*. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde, 2011. 166 s. ISBN 978-3-902381-18-7.
- HABERLANDT, Michael. *Österreichisches Volkskunst: Aus der Sammlungen des Museums für österreichische Volkskunde in Wien*. Wien: J. Löwy, K.U.K. Hofphotograph, Kunst- und Verlagsanstalt, 1911.
- Keramik³ – gebrannte Idylle. Typen / Regionen / Museen. Keramika³ – pálená idyla. Typy / Regióny / Múzeá. Keramik³ – égetett idill. Típusok / régiók / múzeumok*. Kittsee: Ethnographisches Museum Schloss Kittsee, 2005, 176 s. ISBN 3-902381-08-6.
- KRÁLIKOVÁ, Eva. *National Museum of Slovakia – Museum of Ethnography in Martin and the creation of the funds*. PASTIERIKOVÁ, Marta. Die Sammlungspolitik des Slowakischen Ethnographischen Nationalmuseums in Martin für die nächste Dekade. In: *Kittseer Schriften zur Volkskunde (Die Museumssammlung – Sammlungsintention, Auswahlkriterien, Kontextualisierung. Inhalte und Strategien der vergangenen 10 Jahre sowie Zielsetzungen für nächste Dekade: Beiträge der II. Internationalen Konferenz der Ethnographischen Museen in Zentral- und Südosteuropa)*. Roč. 15. Wien; Kittsee: Österreichisches Museum für Volkskunde; Ethnographisches Museum Schloss Kittsee, 2003, s. 25-28, 29-34. ISBN 3-902381-02-7.
- Mit dem Gefühl der Hände: Zeitgenössische Töpfer im Burgenland und in der Region Bratislava*. Wien: Österreichisches Museum für Volkskunde, 2012. 96 s. ISBN 978-3-902381-19-4.
- PASTIERIKOVÁ, Marta. *Keramika³ – pálená idyla. Typy / Regióny / Múzeá. [Keramik³ – gebrannte Idylle. Typen / Regionen / Museen. Keramik³ – égetett idill. Típusok / régiók / múzeumok]*. Martin: SNM, 2004, 16 s.
- PASTIERIKOVÁ, Marta. *Slovak Museum of Ethnology at the Beginning of the 21st Century*. In: *Néprajzi értesítő: Annales Musei Ethnographiae (Papers of the conference Ethnographic Museums in East-and Central Europe: Challenges and Chances at the beginning of the 21st century)*. Roč. LXXXIII. Budapest: Néprajzi Múzeum, 2001, s. 47-51. HU ISSN 0007-9699.
- PASTIERIKOVÁ, Marta. *Volkstümliche Keramik in den Sammlungen des Slowakischen Nationalmuseums in Martin*. In: *Kittseer Schriften zur Volkskunde (Keramik als Zeichen regionaler Identität: Beiträge des 36. Internationalen Hafnerei-Symposiums des Arbeitskreises für Keramikforschung)*. Roč. 16. Wien; Kittsee: Österreichisches Museum für Volkskunde; Ethnographisches Museum Schloss Kittsee, 2005, s. 51-71. ISBN 3-902381-06-X.
- Zborník z odborného seminára Slávnosť hlíny: Keramická Modra 2009, 2010*. Edit. A. Petrakovičová. Modra: Múzeum Ľudovíta Štúra, Modranská Beseda, Mesto Modra, Malokarpatské osvetové stredisko, 2011. 136 s.

RECENZIE

BENŽA, Mojmir. *Tradičný odev Turca*. Vrútky: FOMI; s. r. o., Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV v Bratislave, FOMI, s. r. o., 2019, 159 strán. ISBN 978-80-99943-00-2.

V roku 2019 sa na knižný trh dostala publikácia z pera PhDr. Mojмира Benžu, PhD., popredného slovenského etnológa, zaoberajúceho sa predovšetkým témou ľudového odevu.

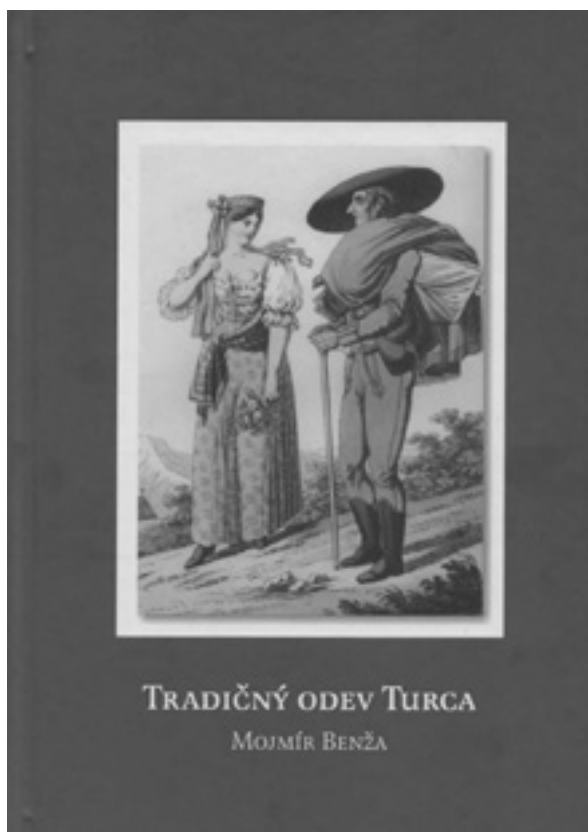
Monografia vznikla, ako sám autor v predhovore uvádza, vďaka jeho úprimnému vzťahu k Turcu a Slovenskému národnému múzeu v Martine (SNM v Martine), v ktorom pôsobil šestnásť rokov. Predmetnú publikáciu autor napísal predovšetkým na základe zbierkového a dokumentačného fondu SNM v Martine a taktiež vďaka využitiu dostupnej odbornej literatúry. Vo svojej práci sa venoval len odevu dedinských roľníckych a remeselníckych obyvateľov Turca. Predstaviteľmi početnej vrstvy nižšej šľachty v danom regióne boli zemanovia. Svoje postavenie dávali najavo odevom, ktorý sa sformoval v prvej polovici 18. storočia. Mal v sebe tradičné prvky a prenikli doň aj prvky súdobej európskej rokokovej módy. Tejto vrstve obyvateľstva sa autor v monografii vôbec nevenuje a odevom mešťanov sa zaoberá len okrajovo.

Z časového hľadiska je monografia zameraná na dve obdobia: prvým je úsek od druhej štvrtiny 18. storočia do polovice 19. storočia, druhým je posledné desaťročie 19. storočia do 40. rokov 20. storočia.

Monografia sa skladá zo štyroch kapitol: Odborný záujem o tradičný odev Turca; Vo svetle historických prameňov; Vo svetle novodobých dokumentov; Zánik a druhý život tradičného odevu. Súčasťou publikácie je aj zoznam bibliografických odkazov, ilustrácií a ich prameňov, slovníček textilných materiálov, odevných súčastí a ich prvkov, miestny register, zoznam prameňov a literatúry i sumár v anglickom a nemeckom jazyku.

V prvej kapitole monografie, po predhovore a poďakovaní s názvom *Odborný záujem o tradičný odev Turca*, podáva autor podrobný prehľad dôležitých prác, ktoré sa v minulosti venovali problematike odievania v danom regióne. Prvý, kto prejavil odborný záujem o odev tejto oblasti, a to prostredníctvom dotazníkov, bol český slavista prof. František Pastrnek. Muzeálna slovenská spoločnosť a neskôr SNM v Martine organizovali ďalšie dotazníkové akcie. Prvé systematické výskumy tradičného odevu v Turci boli realizované až v prvej polovici 70. rokov 20. storočia (pre potreby Etnografického atlasu Slovenska). V tejto časti monografie autor píše aj o odborných textoch zaoberajúcich sa tradičným odievaním v danom regióne od roku 1932 až po rok 2011.

Druhá kapitola, s názvom *Vo svetle historických prameňov*, podáva podrobný obraz o publikovaných archívnych dokumentoch, dobových zobrazeniach i o krátkych textoch či zmienkach o tradičnom odevu Turca. Autor zozbierané informácie chronologicky zoradil, čím vytvoril zaujímavú časovú os zobrazujúcu a prezentujúcu vzhľad odevu v Turci v jednotlivých obdobiach i etapách života človeka. Všimá si tradičný odev od polovice 18. storočia až po posledné desaťročie 19. storočia. Úvod kapitoly venuje prvým publikovaným údajom o odievaní v Turci od Mateja Bela. Vo svojich opisoch naráža na nedochované doklady o vzhľade niektorých súčastí či doplnkov z nariadení a zákazov vydaných zhromaždením Turčianskej stolice. Považuje dané zákazy za opisy súdobého stavu odievania

poddaných v danom období. V ďalšej časti podrobne popisuje ženský a mužský odev na troch akvarelových kresbách. Autor využíva na zdokumentovanie odevnej kultúry daného obdobia aj hospodársku písomnosť, akou je dobový cenník, čím dopĺňa obraz a prináša rozšírenú informáciu o materiálovej skladbe odevu v staršom období. V roku 1820 vydal Joseph Heinbucher-Bikkessy krojový album, kde sú dva obrázky z Turca, ktoré popísal Ján Čaplovič. Autor pri opise odevných jednotlivín a kompletov dôsledne využíva všetky dostupné historické pramene, cestopisy Wilhelma Richtera, obrazové i textové doklady (akvarel Petra Bohúňa, farebná litografia Henrika Webera) či informácie v novinách Vasárnapi Ujság. Záver kapitoly je venovaný komplexnému popisu odevu sedliakov, olejkárov, šafraníkov, remeselníkov i mešťanov. Autor sa pri svojich syntetizujúcich opisoch nezameral na konkrétne lokality regiónu, ale vykresľuje odev jednotlivých sociálnych vrstiev len z hľadiska regionálnej príslušnosti, čo môže viesť čitateľa k nepresným záverom.

Obsahová náplň tretej kapitoly je členená do piatich podkapitol: Detský odev; Mužský odev; Ženský odev; Svadobný odev a Odev karpatských Nemcov, ktoré predkladajú čitateľovi možnosť dozvedieť sa podrobnejšie o jednotlivých odevných súčiastiach encyklopedickou formou. Pri zostavovaní danej kapitoly využíval autor predovšetkým kartografickú metódu – vedecký postup založený na mapovaní priestorového rozloženia skúmaných javov. Text je doplnený dobovými fotografiami a fotografiami jednotlivých odevných súčastí zo zbierok

SNM v Martine. Na škodu veci je nepresné určenie (ktoré možno vzniklo pri tlači) lokality a datovania pri niektorých fotografiách odevných súčastí.

Detský odev bol oproti odevu dospelých svojou formou a výzdobou oveľa jednoduchší, a preto mnohokrát pre bádateľov nezaujímavý. Tak isto aj Benža tu venuje detskému odevu, oproti ženskému či mužskému, najmenšiu pozornosť. Nepopisuje vplyv mestských prvkov vo vidieckom prostredí, ktoré sa objavujú na detskom odevu už koncom 19. a začiatkom 20. storočia (blúzy, kabátiky, košeľe, šaty). Vychádzajúc z dostupnej literatúry, terénnych výskumov i z muzeálnych zbierok, v tejto časti chýbajú zmienky o strihu, zdobení a výskyte niektorých mužských či ženských odevných súčastí a doplnkov.

V podkapitole *Mužský odev* pri opise mužskej obuvi – krpcoch autor uvádza, že niet dokladov o ich vzhľade. V zbierkovom fonde SNM v Martine sa nachádza niekoľko párov či jednotlivín, dokumentujúcich ich vzhľad. V podkapitole *Ženský odev* absentujú niektoré opisy strihu či charakteristického zdobenia odevných súčastí. Napríklad spodný lem vrchnej sukne spevňovali nielen plechom, ale aj našitým pásom štetiniek, čo dokumentujú nielen dobové fotografie či rozprávania informátorov, ale i zbierkový fond. Spodné sukne mohli byť v spodnej časti vyšité dierkovou výšivkou, avšak poväčšine boli ozdobené našitým volánom *garňjelom* alebo zámikmi – tento typ spodných sukni je jedenástimi kusmi dochovaný aj v zbierkach SNM v Martine. Kabátik nemal konce rukávov vždy zúžené, ale mohli byť aj rozšírené, čo kopirovalo módu žien zemanov. Súčasťou danej kapitoly sú aj ženské odevné doplnky, avšak niektoré tu chýbajú, ako napríklad voňačka, či šatôčka. Pri obuvi sa autor zmiňuje aj o čizmách, kde však chýba ich detailnejší popis. V Martine pôsobil známy obuvník J. Matula, ktorý šil kvalitné ženské čižmy nielen ženám v Martine, ale i v širokom okolí. Za svoju prácu bol odmeňovaný na svetových výstavách. V ďalšej podkapitole *Svadobný odev* sa autor zaoberá svadobnými darmi a vzhľadom ženského či mužského odevu. Pri mužskej košeli popisuje bielu košeľu a mestský typ tejto odevnej súčasti. Chýba tu zmienka o tzv. *slovenskej košeli s vyšívanou náprsenkou*, ktorá bola rozšírená v celom regióne. Mužský tradičný odev nahradil mestský typ už v prvých desaťročiach 20. storočia. Avšak vyšívanú košeľu používali muži v svadobnom odevu až do prvej polovice 20. storočia. Nosili ju súbežne s nohavicami, vestou a sakom mestského strihu.

V poslednej podkapitole *Odev karpatských Nemcov* sa zaoberá týmto minoritným obyvateľstvom v Turci – počtom obyvateľov, výskumom ich tradičnej kultúry, publikáciami mapujúcimi problematiku karpatských Nemcov v danom regióne či konkrétnym opisom ich odevu.

Zánik a druhý život tradičného odevu v Turci je názov poslednej kapitoly. Jej súčasťou je aj bohatá obrazová príloha, ktorá dokumentuje vzhľad javiskového kostýmu jednotlivých folklórnych kolektívov pôsobiacich v regióne. Medzi najstaršie folklórne skupiny v Turci patrí aj *Folklórna skupina Tiešňavan Krpeľany*, ktorá bola spolu s *Ludovou hudbou Javorové husle* súčasťou slávnostného uvedenia predmetnej publikácie. Uvedenie sa konalo v SNM v Martine za hojnej účasti odbornej i laickej verejnosti.

O tradičnom odevu Turca bolo napísaných niekoľko príspevkov, štúdií, článkov... Avšak ani jeden z autorov neobsiahol danú problematiku v takom širokom zábere ako Mojmir Benža. Napriek tomu, že kniha neprináša vyčerpávajúcu rekonštrukciu vzhľadu, strihu či výzdoby každej jednej tradičnej odevnej súčasti v Turci a nedáva odpovede na všetky otázky, ktoré sa vynárajú po jej prečítaní, predsa v značnej miere zaplňuje biele nepopísané miesto v etnologickej spisbe. Pre odbornú i laickú verejnosť, pre vedúcich folklórnych kolektívov či odborných pracovníkov sa táto publikácia stane alfou i omegou pri spoznávaní tradičného odevu Turca.

Eva Dudková

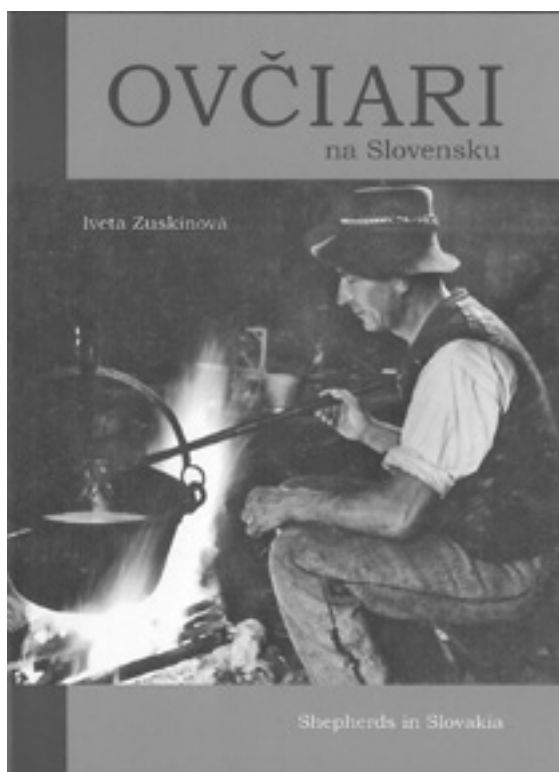
ZUSKINOVÁ, Iveta. *Ovčiari na Slovensku*. Liptovský Mikuláš: Spoločnosť priateľov Múzea liptovskej dediny, 2020, 221 strán. ISBN 978-80-971874-7-7.

Recenzovanú publikáciu treba vnímať v rade jej „príbuzných“ z dielne renomovanej liptovskej etnologickej a múzejníčky Ivety Zuskinovej. Od roku 2014 vydala monografie *Liptov v ľudovej kultúre* (2014), *Liptov – ľudové umenie* (2017) a *Ovčiarstvo v Liptove* (2018). Pokiaľ sa doterajšia knižná produkcia autorky držala regiónu Liptov, teraz po prvýkrát vykročila do celoslovenského priestoru. Dal by sa vytvoriť aj rad publikácií, ktoré sa venujú ovčiarstvu a salašníctvu a tu môžeme konštatovať, že recenzovaná publikácia sa po prvýkrát zameriava nielen na zamestnanie, ale hlavne na jeho nositeľov, ovčiarov, celkom konkrétnych ľudí a na ich životné príbehy, charakteristiky, spomienky, špeciálne zručnosti a vedomosti, sociálne postavenie a skutky, ktoré z nich urobili „šľachtu medzi pastiermi“. Pokiaľ dosiať ľudské príbehy ilustrovali dominujúce etnologické poznatky približujúce ako sa žilo, v tejto publikácii je hlavný akcent na aktérov – teda kto žil, žije a je nositeľom ovčiarskej kultúry v horských oblastiach Slovenska. Autorka venuje pozornosť aj inštitúciám, ktoré sa na formovaní slovenského ovčiarstva a jeho regionálnych foriem podieľali – od Bačovskej školy v Trenčíne-Záblatí cez úspešné agroorganizácie, zamerané na chov oviec, až po múzejné zbierky. Okrajovo sa autorka venuje aj chovu oviec v nížinných častiach Slovenska, z ktorého sa však nikdy nestal taký výrazný kultúrny fenomén, ako ovčiarstvo v oblastiach ovplyvnených valaskou kolonizáciou. Preto je logické, že obsah publikácie tvoria informácie o horských oblastiach Slovenska – Liptove, okolí Žiliny, Orave, Kysuciach, Spiši, Šariši, Podpoľaní či Horehroní.

Členenie publikácie však nie je založené na regionálnom prístupe, ale na oblastiach spoločnosti života ovčiarov – organizácii ich práce, štruktúre sociálnej skupiny ovčiarov, ich tradičnej materiálnej kultúre a zručnostiach v minulosti i súčasnosti. Jedna kapitola je venovaná ovčiarom v 21. storočí. V rámci týchto tém prechádza autorka rôznymi regiónmi, z ktorých zozbierala informácie a materiál. Spolupracovala s regionálnymi múzeami, organizáciami zameranými na chov oviec, ako aj s jednotlivcami – ovčiarimi a výskumníkmi – etnológmi. Niektoré pasáže z oblasti Liptova boli už použité vo vyššie uvedených publikáciách, ktoré vydaniu tejto predchádzali. Všeobecnejšie informácie, ktoré zo svojich publikácií preberá, sú zasadené do širších územných kontextov. V publikácii je použitých množstvo autorských textov (aj fotografií) viacerých odborníkov – kolegov/kolegyň, ako aj skúsených amatérov, zberateľov, výrobcov z rôznych regiónov a rôznych vekových kategórií. Je to autentický spôsob, ako čo najkomplexnejšie uchopiť širokú tému.

Význam tejto publikácie je, že autorka syntetizuje doterajšie poznatky o ovčiaroch a ovčiarstve a podáva ich zo súčasného nadhľadu. Odráža sa v ňom autenticita slovenského ovčiarstva, ktorá sa premieta do reprezentácie národnej identity, ale aj vzťah k prírode, zvieratám, trvalej udržateľnosti ľudského a naturálneho sveta. Preto má táto monografia potenciál oslovit' nielen milovníkov ľudovej kultúry, ale aj prírody, histórie, svoje si v nej nájdu environmentalisti, prívrženci turizmu a lokálpatrioti zo spomenutých lokalít a regiónov.

Pre štúdium ovčiarstva na Slovensku je pomôckou rozsiahla použitá literatúra, uvedená v závere publikácie. Vzhľadom na skutočnosť, že ide o odbornopopularizačnú monografiu,

autorka nepoužíva poznámkový aparát, zdroje informácií uvádza pri výpovediach informátorov, citáciách autorov a archívoch.

Keďže publikácia obsahuje množstvo mien a lokalít, selektívny čitateľ by ocenil záverečné registre. Regionálne menej zdatný čitateľ by zase uvítal mapku zmienených regiónov. Odborníkom budú chýbať vročenia pri fotografiách. A čitateľ, znalý hrozieb vyplývajúcich z GDPR (General Data Protection Regulation), možno v prvom momente zo záplavy ľudí uvedených v publikácii zdúpnie a potom si uvedomí, že ak sa chceme niečo dozvedieť o tradičnej ľudovej kultúre, ktorej nositeľom sú ľudia, je rigidné dodržiavanie týchto pravidiel nepoužiteľné. Tu treba poznamenať, že autorka vytvorila Múzeum ovčiarstva v Liptovskom Hrádku, výskum ovčiarstva bol jej celoživotnou súčasťou a medzi ovčiarmi si získala patričnú dôveru aj autoritu. Ukazuje sa tu kompetencia aj charizma Ivety Zuskinovej a jej schopnosť nájsť si cesty k ľuďom, ktorí o skúmanej téme niečo vedia. Byť súčasťou tejto monografie je vzdaním obdivu k ich práci a zároveň sa dá predpokladať, že je pre nich poctou. S takouto „človečinou“ GDPR neráta.

Publikácia *Ovčari na Slovensku* je vzácnou kombináciou sklbenia odborných poznatkov a schopnosti podať ich tak, aby boli aj hodnoverným zdrojom informácií smerom do odbornej sféry, pomôckou pre učiteľov a odborných pracovníkov a zároveň aj pútavým čítaním pre každého, kto sa zaujíma o tradičnú kultúru a spôsob života na Slovensku.

Zuzana Beňušková

JUBILEÁ

K 70. NARODENINÁM ZORKY MINTALOVEJ ZUBERCOVEJ

Hrdá Martinčanka, priateľka, odbornej i širokej verejnosti známa etnografka, múzejníčka PhDr. Zora Mintalová Zubercová si prednedávnom spolu s nami pripomenula svoje okrúhle narodeniny. Narodila sa 7. júna 1950 v Martine a vyrastala len niekoľko desiatok metrov od krásnej, na kopci nad domom jej starých rodičov sa vypínajúcej druhej budovy Slovenského národného múzea (SNM), v ktorej už od roku 1943 pracovala jej mama, pani Darinka Zubercová.

Zorkino detstvo už aj preto bolo úzko spojené s touto významnou slovenskou národnou inštitúciou. Veľa času strávila s rodičmi a tiež spolu so svojimi vrstovníkmi, deťmi pracovníkov múzea, v starostlivo udržiavanej muzeálnej záhrade pri spoločných hrách a oddychu v tráve, pri jazierku s krásne kvitnúcimi leknamí. V zime sa na „muzeálnom klzisku“ pod orechom, pred stolárskou dielňou, naučila korčuľovať. No v jej pamäti zostali hlboko vryté nielen hry a zážitky zo záhrady, ale predovšetkým interiér krásnej a pre všetkých nás takej vzácnej druhej budovy SNM – ako aj na jej vnútorné priestrané sály s vysokými stropmi, krásne schodisko a tiež neuveriteľnú atmosféru v celom jej priestore. Ako malá školáčka sa rada prechádzala po prvých stálych expozíciách, obdivovala drevené domy z Čataja i Čičmian a v malej výstavnej miestnosti na treťom poschodí obzerala farebné vypreparované motýle z celého sveta. Azda najviac času strávila v expozícii ľudového odevu a textilu, ktorý jej „učaroval“ na celý život.

Po maturite na Strednej všeobecno-vzdelávacej škole v Martine, inak budove bezprostredne susediacej s budovou SNM, nastúpila do svojho prvého zamestnania. Kde to asi bolo? No predsa tam, kde si to najviac priala – v múzeu. Predtým tety a ujovia sa 1. októbra 1968 stali jej staršími spolupracovníkmi. Už ako poslucháčka prvého ročníka externého štúdia národopisu na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave začala pracovať ako asistentka v hlavnom odbornom oddelení ľudového odevu a textilu v jednej neveľkej pracovni spolu s Magdalénou Kaňovou, Martou Štefkovou, Emíliou Hodošovou a Mojmirom Benžom. Koncom leta 1969 bola preradená do sekcie poľnohospodárstva a histórie a stala sa asistentkou profesora Jána Hyčka, ktorý sa okrem poľnohospodárstva venoval aj historickým a umeleckohistorickým zbierkam. S pánom profesorom pracovala až do jeho odchodu do dôchodku v roku 1976. Na toto obdobie spomína veľa rada. Od roku 1970 sa zúčastňovala na svojich prvých terénnych výskumoch ľudovej kultúry na Slovensku. Jedným z nich bol rozsiahly základný výskum ľudovej kultúry v oblasti Myjavskej pahorkatiny. Tento niekoľko rokov trvajúci výskum sa stal skutočnou školou odbornej praxe početnej etnografickej generácie Zorky Mintalovej Zubercovej. Spomínam si, ako sa u tety Ticháčkovej v osade U Ticháčkov na myjavských kopaniciach Zorka prekonala a zjedla asi prvý raz vo svojom živote veľkú porciu praženic s cibuľou, ktorú dovtedy odmietala. Prílohou bol v záhradke čerstvo natrhávaný šalát, preliaty domácou smotanou. Len tak na okraj,

milá teta Ticháčková vo svojom takmer 60-ročnom živote nikdy nevidela vlak. Veľmi si ho priała uvidieť aspoň z diaľky... Spomínam to preto, že aj takíto boli naši informátori. S riaditeľom múzea PhDr. Štefanom Mruškovičom, CSc., krátko potom Zorka absolvovala i ďalší veľký terénny výskum obilných zásobníčok na východnom Slovensku v okolí Sniny. Ako poslucháčka národopisu sa učila a skúsenosti múzejníčky zbierala priamo v teréne. Terénne výskumy, vedené skúsenými odborníkmi, na ktorých sa, žiaľ, už naši mladší kolegovia nezúčastňovali, boli našou skutočnou odbornou i praktickou školou. Na svojich starších kolegov, vlastne svojich učiteľov v práci, si naša jubilančka často a rada spomína. Vážila si ich, aj keď nie vždy s ich pracovnými postupmi a rozhodnutiami súhlasila a mala, ako sa ukázalo, celkom pragmatické výhrady. Pre ňu sa napríklad veľkým sklamaním stalo rozhodnutie vedenia múzea ukončiť dlhoročný pracovný pomer s profesorom Hyčkom a jeho následný odchod do dôchodku krátko potom, ako v roku 1975 oslávila svoje okrúhle 60. narodeniny.

Z jej ďalších terénnych výskumov je potrebné spomenúť dlhoročný záchranný výskum ľudového staviteľstva a bývania na Slovensku pre potreby tvorby národopisnej expozície v prírode – výskum v regiónoch Orava a Spiš, s ktorým začala už v roku 1973. V roku 1974 Zorka úspešne absolvovala štúdium národopisu na FF UK v Bratislave. Následne do roku 1978 pokračovala vo výskume pre tvorbu národopisných expozícií v prírode. V rokoch 1979 – 1985 sa stala scenáristkou krásneho a jej obľúbeného regiónu Spiš. Už predtým pracovala aj na scenári regiónu Orava, ktorý pred ňou rozpracovali, ale na rozdiel od nej nedokončili jej starší kolegovia. V ďalšom období sa hlavnou náplňou jej odbornej práce stali technické scenáre konkrétnych objektov regiónov Spiš, Orava (usadlosti z Hruštína,

Jasenovej, Zázrivej, Novote, Veličnej) a neskôr i obytného domu bezzemka z Trebostova (Turiec).

V roku 1980 ukončila rigorózne pokračovanie v odbore národopis na svojej alma mater a získala titul PhDr. Jej rigoróznou prácu nazvanú *Vývoj interiéru banického domu v Kremnických Baniach a v Španej Doline* posudzovali doc. PhDr. Ján Podolák, CSc. a PhDr. Ján Botík, CSc. Obidvaja vysoko ohodnotili jej odborný prínos do etnografickej spisby. Autorka v nej zvládla teoretické i metodické postupy, vychádzala z vlastného terénneho výskumu v oblasti dovtedy málo prebádananej problematiky. Preukázala schopnosť samostatného riešenia náročných problémov štúdia ľudovej kultúry.

Od roku 1984 sa ako kurátorka zbierkových fondov ľudového textilu a ľudovej stravy zameriavala na budovanie zverených fondov, ich odborné spracovanie a prezentáciu. Vlastnou akvizíciou prispela k nárastu zbierkového fondu SNM o viac ako 2500 predmetov a odborne spracovala okolo 3400 predmetov. Do Archívu SNM v Martine odovzdala viac ako 70 výskumných správ.

Počas práce v SNM riešila viac ako 20 vedeckovýskumných úloh štátneho, rezortného i ústavného plánu, zúčastnila sa na viacerých konferenciách doma i v zahraničí (Česko, Maďarsko, Rakúsko). Za významnú považuje svoju aktívnu spoluprácu na vedeckovýskumnej úlohe *Monografický výskum ľudovej kultúry Turca*. Výstupom tejto úlohy bola výstava *Turiec v ľudovej kultúre* (2001), ktorej bola spoluautorkou a súčasne aj autorkou jej výtvarno-priestorového riešenia. Bola tiež spoluzostavovateľkou druhého výstupu tejto vedeckovýskumnej úlohy, a to knižnej publikácie nazvanej *Z ľudovej kultúry Turca*, ktorú v roku 2004 vydalo Vydavateľstvo Matice slovenskej (MS).

Okrem uvedeného je autorkou a spoluautorkou vyše päťdesiatich premiérových výstav na Slovensku a v zahraničí. Vystavovala v Poľsku, na Kube, v Čechách, dnešnom Rusku a v Holandsku. Spomeňme aspoň, že bola autorkou výstavy roka *Prechádzka storočiami* a spoluautorkou doteraz ojedinelej a veľmi úspešnej výstavy nazvanej *Cesta dejinami*. Je tiež spoluautorkou reprezentačnej výstavy *Poklady ľudového umenia na Slovensku*, premiérovovo sprístupnenej v Paríži, neskôr reprízovanej v Ríme a Oberschönenfelde (Nemecko). Za výstavnícku činnosť jej Slovenská národopisná spoločnosť (dnes Národopisná spoločnosť Slovenska) udelila niekoľko ocenení.

Je autorkou viac ako stodvadsiatich vedeckých a odborných štúdií, publikovaných v domáckich i zahraničných odborných zborníkoch a periodikách. Okrem toho publikovala desiatky odbornopopularizačných článkov v časopisoch, denníkoch a miestnej tlači. Je autorkou viacerých hesiel *Encyklopédie ľudovej kultúry Slovenska* (Bratislava, 1995) a podieľala sa na výskumoch pre *Etnografický atlas Slovenska* (Bratislava, 1990).

Po roku 1990 sa stala vedúcou vedeckovýskumného oddelenia, zástupkyňou riaditeľa (1996) a koordinátorkou vedeckovýskumnej činnosti SNM, členkou Vedeckej rady SNM v Martine, členkou Redakčnej rady Zborníka SNM Etnografia, predsedníčkou komisie pre tvorbu zbierok SNM, členkou Rady národnej kultúry mesta Martin a i. Za aktívnu prácu v múzeu jej bola v roku 2000 udelená pamätná medaila za zásluhy a pamätný list Zväzu múzeí na Slovensku za rozvoj slovenského múzejníctva.

A teraz chvíľu menej vážne. Ako vedúca vedeckovýskumného oddelenia, nazývaného našimi kolegami z iných oddelení „klinikou“ (možno kvôli bielym plášťom, ktoré sme nosili), prísne dbala na plnenie úloh, ale občas tolerovala naše posedenie na chodbe pred pracovňami na treťom poschodí počas čakania na „vizitu“. To bol náš spoločný čas na čaj či kávu. V snahe lepšie porozumieť finančným problémom a možnosti dofinancovania vedeckovýskumného oddelenia SNM absolvovala v roku 1997 rekvalifikačný kurz účtovníctva. Našla si chvíľu aj na spravovanie tzv. „tajného fondu“, z ktorého vyplácala náklady

na oslavy menín či narodenín, na fašiangovú praženicu a vianočnú kapustnicu. Bola tiež jednou z najčastejších účastníčok branných športových hier, darilo sa jej hlavne v streľbe, ktorú trénovala na sklabskej strelnici. Po odchode pani Darinky Zubercovej do dôchodku sa v múzeu stala veliteľkou zdravotnej družiny Zorka. Ako o víťazovi okresnej súťaže zdravotníckych hliadok písali o múzejnej družine aj v regionálnej tlači.

Od roku 1999 spolupracovala so Slovenským Červeným krížom (SČK). Na žiadosť Najvyššej rady Slovenského Červeného kríža v Bratislave založila v roku 2000 Múzeum Slovenského Červeného kríža v Martine (MSČK) s celoštátnou pôsobnosťou. PhDr. Zora Mintalová Zubercová ho vybudovala od základov, od roku 2002 až do odchodu do dôchodku v roku 2009 bola jeho riaditeľkou. V krátkom čase trvania múzea vyšli v jej spoluautorstve s Bohdanom Telgárskym v editorskej spolupráci Vydavateľstva MS dve publikácie: *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938* a *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1939 – 1947*. Obidve publikácie vyšli aj v angličtine so švajčiarskym finančným príspevím. V MSČK naplno využila vedomosti a skúsenosti, nadobudnuté počas 34 rokov práce v SNM v Martine. V priebehu pôsobenia v MSČK získala a odborne spracovala takmer 4000 zbierkových predmetov. Ani po odchode zo SNM neprerušila s ním kontakt. Zostala členkou vedeckej rady, redakčnej rady zborníka Etnografia i nákupnej komisie pre tvorbu zbierok. Dodnes neprestala pravidelne publikovať v zborníku Etnografia. V roku 2019 sa stala spoluriešiteľkou tematickej časti Tradície – Krása v rámci vedeckovýskumnej úlohy, zameranej na prípravu novej expozície SNM v Martine.

Po roku 2004 jej vyšlo vo Vydavateľstve Matice slovenskej v Martine a Vydavateľstve Slovart v Bratislave jedenásť samostatných knižných publikácií a osem publikácií ako spoluautorke.

Vyvrcholením jej profesionálnej kariéry, už aj v pozícii *nezávislého výskumníka*, je od roku 2009 potvrdené jej členstvo vo Výskumnom centre pre históriu pokrmov a nápojov univerzity v austrálskej Adelaide (The University of Adelaide). Koncom roku 2009 jej vedecká rada INST IEHCA schválila členstvo v Európskom inštitúte pre výskum histórie a kultúry stravovania a stolovania so sídlom vo francúzskom Tours.

Vo voľnejších chvíľach Zorka maľuje, v poslednom období hlavne historické portréty, a tiež ilustruje vlastné knižné publikácie. Od roku 2006 sa venovala neprofesionálnej výtvarnej tvorbe v Štúdiu pre dospelých pri Základnej umeleckej škole v Martine a od roku 2013 samostatne. V poslednom čase hľadá inšpirácie v dielach francúzskych impresionistov. Zúčastňovala sa na kolektívnych výstavách, ale vystavovala aj samostatne. Jej obrazy poznajú v Čechách, Poľsku, USA, Kanade a Mexiku.

Zaujíma sa o kultúru, kultúrne pamiatky a literatúru. Oddávna rada číta. Obľúbila si severskú literatúru a najnovšie si rada oddýchne pri edícii skrátených verzií najznámejších diel súčasných svetových autorov s názvom *Najlepšie svetové čítanie*. V spolupráci so školami, kultúrnymi centrami a miestnymi knižnicami pripravuje úspešné besedy so svojimi čitateľmi. Spolupracuje i s mestom Vrútky, v ktorom žije so svojou rodinou. Za aktívnu spoluprácu s mestom, hlavne v oblasti kultúry, jej bola udelená v roku 2000 Cena primátora mesta Vrútky.

A čo na záver? PhDr. Zora Mintalová Zubercová sa veľkou mierou pričínila o dobrú úroveň a vysokú odbornú prestíž SNM v Martine. Patrí jej za to vďaka a želáme jej, aby svoje úspešné tvorivé aktivity rozvíjala aj naďalej. Všetko najlepšie Zorka a hlavne pevné zdravie Ti prajem!

Eva Pančuhová

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA

- Z turčianskej kuchyne*. Martin: Vydavateľstvo MS, 2007. ISBN 978-80-89208-64-7.
- Veľká kniha slovenských Vianoc*. Martin: Vydavateľstvo MS, 2008. ISBN 978-80-89208-92-0.
- Všetko okolo stola I*. Martin: Vydavateľstvo MS, 2008. ISBN 978-80-89208-94-4.
- Všetko okolo stola II*. Martin: Vydavateľstvo MS, 2010. ISBN 978-80-8115-013-5.
- Vianoce na Slovensku: recepty, tradície a zvyklosti*. Bratislava: Slovart, 2012. ISBN 978-80-556-0444-2.
- Pečieme na Vianoce*. Bratislava: Slovart, 2013. ISBN 978-80-556-1061-0.
- Tradície na Slovensku: rodinné aj výročné sviatky a zvyky*. Bratislava: Slovart, 2015. ISBN 978-80-556-1482-3.
- Pribeh vlákna: textilné remeslá na Slovensku*. Bratislava: Slovart, 2016. ISBN 978-80-556-2365-8.
- Ako sme kedysi žili: obrazy každodenného života našich predkov*. Bratislava: Slovart, 2018. ISBN 978-80-556-2795-3.
- Zdravia, šťastia vinšujeme: naše ľudové tradície a sviatky*. Bratislava: Slovart, 2019. ISBN 978-80-556-4135-5.
- Ludový nábytok v Kremnických Baniach a v Španej Doline. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 18*. Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXXI, Martin: SNM, 1977, s. 146-166.
- Lokálne dobové formy ľudového staviteľstva a výber objektov pre región Spiš v Múzeu slovenskej dediny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 20*. Edit. I. Krištek. Roč. LXXIII, Martin: SNM, 1979, s. 69-109.
- Ludová strava v Čičmanoch. In: *Vlastivedný zborník Považia*. Roč. XVI, 1991, s. 143-156.
- Obrusy v zbierkach múzeí na Slovensku. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 33*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVI, Martin: SNM, 1992, s. 149-175.
- Klasifikácia a terminológia odevného materiálu pre potreby múzeí I. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 34*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVII, Martin: SNM, 1993, s. 99-119.
- Klasifikácia a terminológia odevného materiálu pre potreby múzeí. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 35*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVIII, Martin: SNM, 1994, s. 109-129.
- Ludová strava v Turci. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 36*. Edit. E. Králiková. Roč. LXXXIX, Martin: SNM, 1995, s. 81-95.
- Svätci vo výšivkách cirkevných a obradových textílií. In: *Svätci v ľudovej tradícii*. Uherské Hradišče, 1995, s. 61-67.
- Budovanie zbierky textilu v SNM v Martine. In: *Národopisný věstník*. Roč. XI. Praha: Národopisná spoločnosť, 1995, s. 18-30.
- Zbierkový súbor stravy v Slovenskom národnom múzeu v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 38*. Edit. E. Králiková. Roč. XCI, Martin: SNM, 1997, s. 84-102.
- Činnosť vedecko-metodického oddelenia SNM – EM v Martine za roky 1990 – 1996. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 38*. Edit. E. Králiková. Roč. XCI, Martin: SNM, 1997, s. 45-66.
- Zobrazovanie svätcov a svätíc na cirkevných a obradových textíliách. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 40*. Edit. E. Králiková. Roč. XCIII, Martin: SNM, 1998, s. 44-53.
- Vedecká činnosť SNM – EM v Martine. In: *Múzeum a etnograf*. Levice: Tekovské múzeum, 1999, s. 44-50.
- Gastfreundschaft und Empfang. In: *Schätze der Volkskunst aus der Slowakei*. Martin: SNM, 2001, s. 15-18, 78-79.

- Spracovanie ľanu a konope. In: PANČUHOVÁ, E. – MINTALOVÁ, Z., eds. *Z ľudovej kultúry Turca*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 97-102. ISBN 80-7090-760-6.
- Strava. In: PANČUHOVÁ, E. – MINTALOVÁ, Z., eds. *Z ľudovej kultúry Turca*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 165-177. ISBN 80-7090-760-6.
- Ľudový textil. In: PANČUHOVÁ, E. – MINTALOVÁ, Z., eds. *Z ľudovej kultúry Turca*. Martin: Matica slovenská, 2006, s. 235-248. ISBN 80-7090-760-6.
- Vplyv ľudového odevu na mestské odievanie na Slovensku v období druhej polovice 19. a prvej polovice 20. storočia. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 52*. Edit. A. Gazdíková. Roč. CV, Martin: SNM, 2011, s. 90-106.
- Sociálno-zdravotná situácia detí na Slovensku po vzniku Československej republiky. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 59*. Edit. M. Halmová. Roč. CXII, Martin: SNM, 2018, s. 128-148.
- Kolekcia pretkávaného textilu v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 60*. Edit. M. Halmová. Roč. CXIII, Martin: SNM, 2019, s. 37-66.

K ŽIVOTNÉMU JUBILEU EVY PANČUHOVEJ

Nie vždy sa dá veriť kalendáru, ktorý nás nemilosrdne upozorní na rýchlo plynúce roky, na ich pravdivosť, ktorá nás väčšinou zaskočí, nepripravených na ich realitu. Často sa zastavujem nad ich neúprosnosťou, najmä pri tých, ktorých tak dlho poznám, a ktorí, napriek ubiehajúcemu času vždy dokážu pôsobiť tak, ako keď sme sa stretli prvý raz. Presne tak je to aj v prípade dnes už bývalej dlhoročnej kolegyně PhDr. Evy Pančuhovej, Evky, ktorej životné a najmä pracovné osudy ubiehali medzi múrmi nami takej ctenej inštitúcie Slovenského národného múzea v Martine.

Do múzea nastúpila v roku 1973 ako absolventka Katedry etnografie a folkloristiky FFUK v Bratislave s veľkými perspektívami a nádejami. Prišla do kolektívu mladých ľudí, v tom čase symbolického jadra budúcej odbornej generácie, ktorá mala pokračovať v práci tých, ktorí stáli pri kreovaní takých dôležitých úloh, ako bola výstavba Múzea slovenskej dediny či príprava a realizácia nových národopisných expozícií. Boli to perspektívy adekvátne celonárodnej múzejnej inštitúcii, ktorá v tom období patrila k skutočne špičkovým pracoviskám svojho druhu nielen v rámci bývalého Československa, ale aj v rámci európskych národopisných múzeí. Mladá generácia, ktorej súčasťou sa stala aj Evka, predstavovala nielen svojim počtom, ale najmä odborným potenciálom skutočnú základňu pre plnenie týchto náročných úloh.

Kolegyňa Pančuhová sa od nástupu do múzea aktívne zapojila do všetkých jeho činností. A to hlavne na úsekoch odborných prác, akými bolo spracovanie a najmä budovanie zbierok, náročného terénneho výskumu pre potreby pripravovanej expozície ľudovej architektúry. Nikdy však nestála bokom ani keď bolo potrebné sprevádzať návštevníkov či sa spolupodieľať aj na ostatných aktivitách, ktoré vyžadovala práca v múzeu. Veľmi rýchlo sa stala súčasťou tohto veľkého pracovného kolektívu, pre ktorý bolo príznačné plnenie nielen nutného penza pracovného výkonu, ale pre mladú generáciu aj takého typického spoločenského života. U Evky sa to nezmenilo ani po vydaji, ani po narodení dcéry či neskôr syna, vždy si našla čas, postupne aj s manželom zúčastňovať sa na aktivitách mimo práce, ktoré v tom čase tak významne združovali kolektív mladých pracovníkov. Spomínam na posedenia na chate u kolegov či chýrečné silvestrovské zábavy v priestoroch dnes už iba spomienkami dýchajúcej tzv. veľkej zasadacej miestnosti múzea.

V práci sa svojimi dosiahnutými výsledkami postupne prepracovala do kategórie odborných pracovníkov, ktorí striedali staršie generácie, prirodzene odchádzajúce do dôchodku. Mala však k ich práci neskutočnú úctu, dokázala si vážiť každého z nich, na základe ich výsledkov pokračovať tam, kde prestali generácie pred ňou. Postupne sa vyprofilovala na špičkovú odborníčku najmä v oblasti duchovnej a spoločenskej kultúry, s užšou špecializáciou na výročné obyčaje a obyčaje životného cyklu a zbierkové súbory s tým súvisiace. Do muzeálnych zbierok získala niekoľko stoviek nových prírastkov, všetky sa snažila odborne spracovať a následne prezentovať. Samozrejme, popri tom sa venovala aj naliehavým úlohám, spojeným najmä so zariaďovaním objektov v Múzeu slovenskej dediny (objekt

školy z Petrovíc), ktoré si často vyžadovali náročné terénne výskumy a zbery materiálu. Venovala sa aj tej dennej výskumnej práci, riešeniu vedeckovýskumných úloh, spojených s centrálnou evidenciou zbierok či odborným spracovaním získaných predmetov v teréne, ale aj náročnej práci v depozitári múzea. Rozsah týchto prác, spojených s prezentovaním dosiahnutých výsledkov či už formou výstav, množstva publicistických či odborných publikačných výstupov, časté služobné cesty niekedy aj viacdňové, zvládla napriek rodinným povinnostiam vždy dokonale.

Rozsah výsledkov jej prác je skutočne rozsiahly. Ich konkretizácia je ťažko vyjadriteľná v jednoduchých číslach, pretože zasahovali do všetkých činností, ktoré múzeum v tom čase plnilo. Ako samostatná odborná pracovníčka sa podieľala na plnení štátnych úloh vedeckého plánu výskumu predovšetkým v jeho najdôležitejšej časti, a to výskumom ľudového staviteľstva a bývania s konkrétnym výstupom, vypracovaním scenára regiónu Severozápadné Slovensko (výsledky publikovala aj na stránkach Zborníka SNM – Etnografia). Zároveň sa aktívne podieľala na monografickom výskume Myjavskej pahorkatiny (úlohu múzeum plnilo v spolupráci s vtedajšou Katedrou etnografie a folkloristiky FFUK v Bratislave), ktorý v nej zanechal nezabudnuteľné dojmy. Boli to najmä stretnutia s ľuďmi, žijúcimi často na odľahlých lazoch. Výsledky sumarizovala v štúdiu venovanej výskumu bývania a interiéru, a ktoré boli neskôr knižne publikované. Bola iniciátorkou, spoluautorkou rozsiahleho projektu a hlavnou riešiteľkou náročnej vedeckovýskumnej úlohy monografického výskumu ľudovej kultúry Turca. Rovnomenná monografia, ktorej bola E. Pančuhová spoluzostavovateľkou, a do ktorej prispela štúdiou Rodina a rodinné vzťahy, podobne ako aj príprava a realizácia rovnomennej výstavy (v spolupráci s Z. Mintalovou Zuberovou), patrili v tom čase v rámci SNM v Martine k tým najväčším počinom, a to nielen vďaka

množstvu riešiteľov. Samotná knižná publikácia patrí dodnes k tomu najlepšiemu, čo prispelo k dejinám Turca z hľadiska poznania jeho tradičnej ľudovej kultúry. Kolektívne výskumy jej neboli nikdy cudzie. Aktívne sa podieľala na ich riešení v rázovitej obci Čičmany (pod garanciou Považského múzea v Žiline) či na monografickom výskume mesta Vrútky, kde do rozsiahlej publikácie prispela štúdiou o rodine a rodinných vzťahoch. Svoje odborné znalosti v plnej miere uplatnila aj na kolektívnom výskume Vodného diela Žilina s výstupom publikovaným vo Vlastivednom zborníku Považia, v ktorom sa zamerala na problematiku výročného zvykoslovía. Odbornú erudíciu a rozhl'ad v metodológii národopisnej práce so zbierkami využila aj pri riešení náročných úloh spojených s centrálnou evidenciou a dokumentáciou muzeálnych zbierok, podieľala sa na vypracovaní metodiky prác, spojených s riešením jednotnej terminológie zbierok.

Akčný rádius jej odbornej činnosti plne rešpektoval potreby pracoviska, najmä v súvislosti s opätovne projektovanými úlohami, týkajúcimi sa výskumu slovenskej menšiny v zahraničí, najmä v susednom Maďarsku. Blízka jej bola najmä problematika rodiny a rodinných vzťahov v slovenských rodinách v Maďarsku (opakovane sa zúčastňovala na kolektívnych výskumoch v spolupráci s Výskumným ústavom Slovákov v Maďarsku v Békešskej Čabe). Získané výsledky publikovala najmä na stránkach nášho zborníka, ale i v Maďarsku (Békešská Čaba) a Českej republike. Bibliografický zoznam prác, venovaných práve tejto problematike, predstavuje skoro dve desiatky záznamov (štúdie, popularizačné články).

Jubilantke bola blízka najmä každodenná práca so zbierkami. Zaujalo ju duchovné bohatstvo ľudovej kultúry v jej zvykoslovných prejavoch, rodinné vzťahy a život detí v zbierkach nielen materského múzea, dokumentovaný predovšetkým zbierkou ľudových hračiek. Jej knižná práca v edícii FONTES s názvom Drevené hračky v slovenských múzeách, je dosiaľ ojedinelou v tejto odbornej spisbe. Výstupy spracovania bohatého fondu zvykoslovných artefaktov (zvykoslovné masky, vianočné betlehemy) veľmi úspešne prezentovala na kolektívnych, ale aj vlastných autorských výstavách doma aj v zahraničí. Podobne takto prezentovala aj kolekciu detských hračiek zo zbierok SNM v Martine (Taliansko, Poľsko, Chorvátsko, Nemecko, Maďarsko, Kanada, Belgicko). Práve v belgickom meste Binche pripravila úspešnú slovenskú časť stálej expozície v Medzinárodnom múzeu masiek a karnevalu (1997). Predovšetkým to však boli veľké výstavné projekty v rámci SR, z ktorých mnohé dosiahli viacero repríz v slovenských inštitúciách a múzeách s dodnes neprekonaným rekordom. Tak napríklad výstava Liptovskí murári pomáhali stavať Budapešť (v spolupráci s D. Ferklovou), ktorá dosiahla viac ako 11 repríz a obišla takpovediac celé Slovensko, ale aj zahraničie (premiéru mala v Budapešti). Autorsky sa spolupodieľala na veľkých výstavných projektoch, a to na výstave Turiec v ľudovej kultúre, Deti v minulosti (v spolupráci s A. Gazdíkovou), Ľud a kultúra Myjavskej pahorkatiny, Poklady ľudového umenia na Slovensku (výstava ako veľký projekt SNM v Martine, venovaný ľudovej kultúre na Slovensku, mala premiéru v Paríži, následne bola reprízovaná v Ríme a nemeckom v Oberschönenfelde). Zo zahraničných prezentácií možno spomenúť výstavu Sláva Bohu, pripravenú a realizovanú premiérovou v Città di Castello (Taliansko, 2005 – 2006) a v rozšírenej verzii v Záhrebe (Chorvátsko, 2007 – 2008) – obidve pripravené v spolupráci s M. Pastierikovou. Ďalej to boli výstavy Slovenské betlehemy (Varšava, 2006 – 2007), Vianoce národov Európy (Holandsko, 2000), ako aj výstava Tradície a súčasnosť českej a slovenskej ľudovej kultúry v spolupráci s Valašským múzeom v Rožňove pod Radhoštem vo Viedni v roku 1986. Vymenovanie všetkých prezentačných aktivít formou výstav či expozícií, podobne ako pri bibliografii publikačnej a publicistickej činnosti, je u kolegyňi Pančuhovej vo vymedzenom rozsahu príspevku nereálne. Odborné a vedecké štúdie, články populárnovedeckého charakteru, recenzie, správy, predstavujú skoro dve

stovky záznamov, podobne ako aj jej prednášková činnosť či spolupráca s médiami (filmové a televízne scenáre). Podobne ako jej aktivity v poradných orgánoch, vedeckých radách, nákupných komisiách nielen v SNM, ale aj v iných múzeách v rámci SR (napr. v Tekovskom múzeu v Leviciach, Kysuckom múzeu v Čadci, Oravskom múzeu P. O. Hviezdoslava v Oravskom Podzámku alebo SNM – Múzeu bábkarských kultúr v Modrom Kameni, pre ktoré pripravila v roku 1995 aj stálu expozíciu), bolo významné aj jej dlhoročné pôsobenie v komisii pre ľudové obyčaje Medzinárodnej komisie pre výskum ľudovej kultúry Karpát a Balkánu.

S PhDr. Evou Pančuhovou som spolupracovala niekoľko desiatok rokov, vlastne celú jej a moju spoločnú pracovnú cestu v Slovenskom národnom múzeu v Martine. Kolegyňa Evča, ako som ju volala, bola a stále je typ pracovníka, ktorý nepovažoval svoju prácu za niečo dané, čo musí ako povinnosť naplniť. Medzi kolegami bolo známe jej absolútne nasadenie pre každý druh činnosti, ktorých v múzeu nebolo málo. A nielen pre múzeum. Aktívne sa zapájala aj do diania v meste Martin, desať rokov viedla Kroniku mesta (1997 – 2006). Svedčí o tom aj vysoké ocenenie Cena primátora, ktoré získala v roku 2005, či prvé miesto, ktoré Kronika získala v roku 2006 v celoslovenskej súťaži organizovanej Národným osvetovým centrom v Bratislave v kategórii miest nad 30 000 obyvateľov. Vďaka svojim skúsenostiam bola viackrát členkou odbornej poroty tejto prestížnej súťaže. Každú prácu vykonávala s tým, že ju chce urobiť čo najzodpovednejšie, k jej plneniu pristupovala s plným nasadením. Dokázala sa vysporiadať s jej niekedy neúmerným množstvom, ktoré musela podeliť medzi svoju rodinu a múzeum. Svedčí o tom rozsah jej dosiaľ vykonaných prác, zachytený v množstve úspešných výstav, expozícií, článkov. Ale aj vzťahmi na pracovisku, s kolegami, ktorých dodnes vďaka svojim nekonfliktným prístupom má a stále s nimi napriek odchodu na dôchodok komunikuje. Niekedy mám dojem, že z múzea nikdy neodišla. Pri občasných stretnutiach nás okrem iného spájajú najmä spoločné spomienky na tých, ktorí sme ešte tu zostali, ale aj, žiaľ, na tých, ktorí už nie sú medzi nami. Napriek pomerne dlhému času, ktorý uplynul od jej odchodu z múzea (2011), stále sa ešte dokáže vrátiť, aby pomohla a poradila. Tak je to aj v súčasnosti pri prácach, spojených s prípravou novej expozície Etnografického múzea s pracovným názvom Slovensko a jeho identita. Už ako dôchodkyňa vypracovala úvodný technický scenár k tematickej časti Sviatok v rámci ťažiskového triptychu Tradície. Evka patrí k tým pracovníkom nášho múzea, ktorí i napriek fyzickému odchodu nikdy z múzea neodišli a navždy s ním zostanú v symbolickom spojení, ktoré nemôže prerušiť ani prirodzený odchod na dôchodok.

Evka, dožila si sa významného životného jubilea. Aj keď vek sa akosi nepatrí pripomínať, v Tvojom prípade to ani nie je dôležité. Veď si v relatívnom zdraví a s láskou v rodine, ktorej si oddaná. Nech Ti to vydrží čo najdlhšie.

Eva Králiková

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA

- Drevené ľudové hračky v slovenských múzeách.* Martin: Osveta, 1988.
- Spôsob bývania a funkčné využitie priestorov obytného domu v oblasti Myjavskej pahorkatiny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 19.* Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXXII, Martin: SNM, 1978, s. 85-101.
- Zariadenie interiéru domu v Turej Lúke. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 19.* Edit. Š. Mruškovič. Roč. LXXII, Martin: SNM, 1978, s. 102-124.
- Formy rodiny a vzťahy medzi členmi domácnosti v Turej Lúke. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 21.* Edit. I. Krištek. Roč. LXXIV, Martin: SNM, 1980, s. 184-193.
- Zmeny vnútorných determinánt štruktúry obytného domu v okolí Myjavy po druhej svetovej vojne. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 23.* Edit. I. Krištek. Roč. LXXVI, Martin: SNM, 1982, s. 239-246.
- Severozápadné Slovensko v Múzeu slovenskej dediny a jeho urbanistické riešenie. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 27.* Edit. S. Horváth. Roč. LXXX, Martin: SNM, 1986, s. 251-282.
- Vedecko-výskumná činnosť Etnografického ústavu Slovenského národného múzea v Martine v rokoch 1970 – 1980. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 32.* Edit. E. Králiková. Roč. LXXXV, Martin: SNM, 1991, s. 207-220.
- Elementárna škola z Petrovic v Múzeu slovenskej dediny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 33.* Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVI, Martin: SNM, 1992, s. 77-84.
- Ťažba dreva v čičmianskych lesoch. In: *Čičmany.* Martin: Osveta, 1992, s. 42-47.
- Masky v slovenskom zvykosloví. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 34.* Edit. E. Králiková. Roč. LXXXVII, Martin: SNM, 1993, s. 162-182.
- Rodina a rodinné vzťahy v ľudovej kultúre Turca. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 36.* Edit. E. Králiková. Roč. LXXXIX, Martin: SNM, 1995, s. 96-106.
- Ľudové hračky v zbierkovom fonde SNM v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 37.* Edit. E. Králiková. Roč. XC, Martin: SNM, 1996, s. 113-127.
- Rodina a rodinné vzťahy v Sarvaši. In: *Národopis Slovákov v Maďarsku.* Békéscsaba: Magyar Néprajzi Társaság kiadványa, 1996, s. 74-84. ISSN 0139-4541.
- Zbierkový fond duchovnej kultúry v SNM v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 38.* Edit. E. Králiková. Roč. XCI, Martin: SNM, 1997, s. 67-83.
- Masks in Slovak customs. In: *Običaji co maski.* Skopje, 1998, s. 85-93.
- Ausdruckweisen der Volkskultur der Deutschen in der Slowakei im Gebiet des Hauerlandes. In: *Das Jahrtausend des zusammenhaftes im Karpathenbecken.* Békéscsaba, 1998, s. 461-465.
- Rodina, rodinné vzťahy a využívanie priestorov obytného domu Slovákov v Tárnoke a Šoškúte v Maďarsku. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 40.* Edit. E. Králiková. Roč. XCIII, Martin: SNM, 1999, s. 36-43.
- Výročné zvyky v zátopovej oblasti Vodného diela Žilina. In: *Vlastivedný zborník Považia.* Roč. XX, 2000, s. 195-209.
- Tradičný rodinný život Slovákov v Sarvaši a Malom Kereši. In: *Národopisný zborník MS.* Roč. 13, 2000, s. 101-114.
- Rodina a rodinné vzťahy vo vrútockom spoločenstve. In: MRUŠKOVIČ, Š., ed. *Vrútky 1255 – 2000.* Vrútky, 2000, s. 328-335. ISBN 80-96-8442-7-X.
- Spoločenské vzťahy v Turci v prvej polovici 20. storočia. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 42.* Edit. E. Králiková – E. Pančuhová. Roč. XCV, Martin: SNM, 2001, s. 60-73.

- Rodina a rodinné vzťahy. In: PANČUHOVÁ, E. – MINTALOVÁ, Z., eds. *Z ľudovej kultúry Turca*. Martin: Matica slovenská, 2004, s. 249-262. ISBN 80-7090-760-6.
- Spoločenské vzťahy. In: PANČUHOVÁ, E. – MINTALOVÁ, Z., eds. *Z ľudovej kultúry Turca*. Martin: Matica slovenská, 2004, s. 263-282. ISBN 80-7090-760-6.
- Zo života pitvarošskej rodiny. In: DIVIČANOVÁ, A. *V službách etnografie*. Békéscsaba: Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku a Ústav etnológie SAV v Bratislave, 2004, s. 318-329. ISBN 963-86573-1-6.
- Výchova detí v slovenskej rodine v novohradskej Lucfálve. In: DIVIČANOVÁ, A., ed. *15 rokov Výskumného ústavu Slovákov v Maďarsku*. Békéscsaba, 2005, s. 171-179.
- Tradičné výročné a rodinné obyčaje. In: MLYNKA, L., ed. *Región Vodného diela Žilina*. Martin: Matica slovenská, 2005, s. 187-206. ISBN 80-7090-793-2.
- Usadlosť z Liptovskej Sielnice č. 148. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 47*. Edit. M. Halmová. Roč. C, Martin: SNM, 2006, s. 153-170.
- Hospodárska usadlosť Slovany. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 48*. Edit. M. Halmová. Roč. CI, Martin: SNM, 2007, s. 29-42.
- Ľudová hračka ako múzejný predmet – budovanie zbierkového fondu hračiek v SNM v Martine. In: FERENCOVÁ, H., ed. *Hračky a hry v 21. storočí*. Modrý Kameň: Múzeum bábkarských kultúr a hračiek, 2008, s. 59-64.
- Z histórie elementárneho školstva v Turci a jeho prezentácia v Múzeu slovenskej dediny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 50*. Edit. A. Kiripólská. Roč. CIII, Martin: SNM, 2009, s. 20-44.
- Betlehemy v zbierkovom fonde Slovenského národného múzea v Martine. In: *Národopisný zborník MS*, č. 15, 2009, s. 140-164.

ANNE OLÁHOVEJ K SEDEMDESIATKE

Nie je veľa tých, ktorí pracovali v Slovenskom národnom múzeu v Martine takmer celoživotne a iba málokto začínal bližšie poznávať múzeum v takom mladom veku, ako Anna Oláhová. Jej prvé kontakty s múzeom, jeho zbierkovým fondom, zvlášť zbierkami keramiky a ľudového nábytku, siahajú do obdobia jej stredoškolského štúdia. Vtedy, ešte ako študentka Strednej školy umeleckého priemyslu v Bratislave, bola počas dvoch letných prázdnin zamestnaná v SNM v Martine s cieľom reštaurovania keramiky a kresbovej dokumentácie práve týchto zbierkových súborov.

Mgr. Anna Oláhová, rod. Maruňáková, sa narodila 19. októbra 1950 v Martine. Stredoškolské štúdium absolvovala na Strednej škole umeleckého priemyslu v Bratislave, so študijným zameraním Modelárstvo úžitkovej a dekoratívnej keramiky (odbor Výtvarné spracovanie keramiky). A to ju oprávnilo prijať bezprostredne po maturite ponuku SNM v Martine, kde v roku 1970 nastúpila už ako zamestnankyňa na pozíciu reštaurátorky keramiky a skla. Práve v rokoch 1972 – 1975 boli v súvislosti s prípravou nových národopisných expozícií konzervátori a reštaurátori múzea vyťažení na maximum. Nesporne to bola pre mladú, začínajúcu reštaurátorku dobrá škola. Všetci, kto jubilantku poznáme, vieme, že k robote sa vždy stavia čelom a že má mimoriadne šikovné ruky (ako povedala jedna z bývalých kolegyň, Hanka mala vždy dve pravé ruky). Popri tomto viacročnom pracovnom nasadení si stihla založiť rodinu, byť matkou a diaľkovo študovať etnológiu na vtedajšej Katedre etnografie a folkloristiky Filozofickej fakulty UK v Bratislave. Tu je potrebné uviesť, že príležitosť študovať popri zamestnaní dával mladým ľuďom vtedajší riaditeľ Slovenského národného múzea v Martine Š. Mruškovič, ktorý ich tak podnecoval v odbornom raste. Samozrejme, že to znamenalo i neustále zvyšovanie nárokov na ich prácu, čo nie každý zvládol. Naša jubilantka štúdium ukončila štátnou záverečnou skúškou v roku 1977 a následne bola zaradená na pracovnú pozíciu samostatnej odbornej pracovníčky – etnografky. Ešte ako študentka národopisu sa prirodzene zúčastňovala aj na dotazníkových výskumoch pre potreby Múzea slovenskej dediny, ako aj terénnych výskumov v oblasti Myjavskej pahorkatiny, ktoré viedol Š. Mruškovič. Ako sama spomína, „... do úmoru sme chodili po kopaniciach, samotách, kde nás čakali tie najvzácnejšie nálezy. Skice, rôzne doplnujúce poznámky ohľadom farebnosti, ako aj výroby, tiež podrobné merania nábytku som nakoniec doma spracovávala do samostatných kresieb perom tušom“.¹ Výsledky tohto viacročného výskumu sa stali súčasťou jej diplomovej práce o výtvarnom prejave na ľudovom nábytku v severozápadnej časti Myjavskej pahorkatiny.

Túto jej v teréne nadobudnutú dôkladnú znalosť konštrukcie, výroby i výzdoby ľudového nábytku napokon múzeum nikdy nevyužilo. Po návrate z druhej materskej dovolenky začiatkom 80. rokov bola totiž preradená do osvetového oddelenia, ktoré malo rôzne, často

¹ OLÁHOVÁ, A. Múzeum – moja súčasť... In: *V múzeu vážne i prostopašne 2 (Spomienky pracovníkov)*. Martin: SNM, 2017, s. 102.

sa meniace názvy, ale podstata zostávala rovnaká – príprava a realizácia výstav, kompletná propagácia múzea a práca s návštevníkom. Absolútne nič z toho, čo by korešpondovalo s jej dovtedajšou prácou. Ale nebola by to Hanka, keby si neporadila.

Zvlášť sa zaujíkala o rôzne tlače múzea, propagačný materiál k výstavám, na ktorom sa často podieľala pri jeho zostavovaní, grafickej úprave a redakcii. Postupne sa práca oddelenia rozšírila aj na propagáciu novovzniknutého Múzea Karola Plicku a v tom období nastalo, resp. dospelo k vyvrcholeniu odhodlanie jubilantky skúsiť zmenu. „K nám, trom žienkam... pribudol Eugen Lazišťan... ako bývalý vedúci redaktor obrazovej literatúry vo Vydavateľstve Osveta v Martine... veľa mi o svojom živote rozprával a práve on ma podporil v tom, aby som skúsila prácu redaktorky...“² Takže na viac ako tri roky, od augusta 1989 do novembra 1992 múzeum opustila, aby pracovala vo Vydavateľstve Osveta v Martine ako samostatná a nejaký čas i vedúca redaktorka v redakcii obrazovej literatúry.

Aj keď neskôr vďačne na toto obdobie spomínala, hlavne čo sa týka vzácných redaktorských skúseností, i u nej platilo, že kto raz pracoval v múzeu, poznačí a ovplyvní ho to natrvalo. K 1. decembru 1992 sa po ponuke vtedajšieho riaditeľa Milana Kiripolského do múzea vrátila a začala sa ďalšia významná, viac ako dve desaťročia trvajúca etapa jej profesionálnej dráhy.

V roku 1993 nastúpila do funkcie kurátorky fondu Múzea Martina Benku. Ale skôr, než sa dostala k samotnej odbornej práci, musela sa niekoľko mesiacov boriť so sťahovaním

² OLÁHOVÁ, A. Cit. 1, s. 104.

celého inventára Múzea M. Benku z budovy Etnografického múzea späť do budovy Múzea M. Benku, ktoré bolo niekoľko rokov zatvorené. Doslova v šibeničnom termíne uskutočnila reinštaláciu celej expozície, ktorá podľa poslednej vôle umelca mala byť zariadená autenticky, ako počas jeho života. Koncom 80. rokov boli totiž celá expozícia, zbierkový fond a ostatné zariadenie Múzea M. Benku z dôvodu prípravy celkovej rekonštrukcie objektu a plánovanej pristavby Galérie Martina Benku vysťahované. V zložitých prvých porevolučných rokoch však múzeum na túto príležitosť čakalo márne, a tak SNM v Martine nezostávalo nič iné, ako vykonať na objekte najnutnejšie práce (výmalba interiérov a pod.), opätovne inštalovať expozíciu a sprístupniť ju návštevníckej verejnosti v plánovanom termíne, ktorým bol august 1993.

Po tomto hektickom období a opätovnom sprístupnení múzea verejnosti sa naša jubilatka mohla začať venovať vlastnej odbornej práci, a to pokračovať v spracovávaní pozostalosti M. Benku. Podstatná bola dokumentácia zbierok, ich triedenie podľa tematických skupín a výtvarných techník, zdokonaľovanie podmienok uloženia zbierkového fondu múzea, čo umožnil novozriadený depozitár. Odborná dokumentácia a katalogizácia zbierkového fondu v MMB, kompletné podklady pre centrálnu evidenciu múzejných zbierok, ako aj jeho viaceré revízie boli samozrejmom súčasťou starostlivosti o tento fond, ktorý má viac ako 11 000 položiek výtvarného charakteru. Dobrovoľnou súčasťou jej práce sa stala aj ochrana tohto fondu – hlavne jej zásluhou bola časť výtvarných diel ošetrovaná, prerámovaná, pripravená na prezentáciu. Dôležitá pre ňu bola propagácia múzea, prednášková činnosť, odborné konzultácie a štúdium života a diela umelca, štúdium materiálov podľa tematického zamerania jednotlivých spracovávaných tém. Nebola by to Hanka Oláhová, keby sa do toho, tak ako jej je to vlastné, nepustila s plným nasadením. Za dve desaťročia pôsobenia v tomto múzeu a teda každodenného styku s výtvarným dielom Martina Benku ho dôverne poznala a stala sa jeho uznávanou znalkyňou. Benkove rozsiahle výtvarné dielo ako i jeho študijný materiál z ciest po Slovensku jej poskytli možnosť ho nielen odborne spracovať, ale aj formou reprezentatívnych autorských výstav predstaviť verejnosti, pričom sa orientovala najmä na Benkovu úžitkovú tvorbu, a to knižnú a známkovú tvorbu, ako aj umelcovu tvorbu pre svetskú a sakrálnu architektúru. Nie je možné v rámci tohto príspevku pripomenúť všetko z tejto jej vyše dvadsaťročnej aktívnej práce, rada by som však upriamila pozornosť práve na prezentáciu výtvarnej tvorby M. Benku doma i v zahraničí, ktorej jubilatka venovala mimoriadnu pozornosť a – ako sme si už v múzeu zvykli – samostatne, popri výtvarno-priestorovom riešení výstav, dokázala sama diela adjustovať, baliť, vešať, zohnať sponzora... S rôznymi zameranými výbermi z tvorby M. Benku prešla doslova celé Slovensko. Bolo to takmer 30 výstav pre mnohé múzeá a hlavne galérie na Slovensku, samozrejme, popri prezentáciách v Martine (SNM v Bratislave a jeho organizačné zložky na Myjave a v Levoči; Galéria MIRO v Snine; Múzeum mincí a medailí v Kremnici; Poštové múzeum v Banskej Bystrici; Galéria Klasik v Žiline; Tatranská galéria v Poprade; Oravská galéria v Dolnom Kubíne; Východoslovenské múzeum v Košiciach; Galéria MAB v Trenčíne; Šarišská galéria v Prešove; Galéria mesta Bratislavy; Novohradské múzeum a galéria v Lučenci; Liptovská galéria PMB v Liptovskom Mikuláši). Rovnako cielene prezentovala dielo M. Benku i v zahraničí. Boli to viaceré výstavy z tvorby M. Benku pre partnerské múzeá a galérie v Českej republike (Galerie výtvarných umění v Hodoníne) a prostredníctvom spolupráce so Slovenskými inštitútmi tiež v Prahe (1997), Budapešti (1998) a Moskve (2003) a i. Zviditeľnenie Benkovej tvorby podporovala nielen svojou odbornou spoluprácou s autormi monografií o Benkovi, ktorých sa stala spoluautorkou (Bajcurová, K. *Martin Benka*. Trenčín : Q-EX, 2005. Spoluautorstvo – koncepcia a zostavenie obrazovej časti a životopisných údajov; Bajcurová K. – Benza, M. *Martin Benka, odev môjho ľudu*. Trenčín: Q-EX, 2006. Spoluautorstvo – koncepcia a zostavenie obrazovej časti,

autorstvo – textová dokumentácia výtvarných diel), ako i s rôznymi inštitúciami na Slovensku, ktoré použili dielo umelca ako súčasť ich výstavných projektov.

Ako zástupca SNM v Martine bola členkou Správy pozostalosti Martina Benku, kde pravidelne predkladala rôzne návrhy a podnety ohľadom propagačných tlačí, zabezpečenia reštaurovania a rôzneho využitia diel tohto umelca, ktoré zároveň aj realizovala. S rovnakou dôslednosťou pripravovala každoročne Spomienkovú slávnosť M. Benku, ktorá je tradične spojená s odovzdávaním Ceny M. Benku. Mimoriadnu pozornosť venovala aj propagácii Múzea M. Benku, a to prípravou sprievodcov po expozícii múzea a mnohých drobných tlačí, ako sú reprezentačné kalendáre, plagáty, súbory pohľadníc či obrazové skladačky k výstavám. Ako kurátorka tohto fondu priebežne publikovala, predovšetkým na stránkach zborníka Etnografia, viacero príspevkov zameraných na priblíženie tohto zbierkového fondu a menej známych životných osudov M. Benku. Za túto dlhoročnú angažovanosť jej v septembri 2002 Rada Fondu výtvarných umení v Bratislave, Komisia pre Správu pozostalosti po národnom umelcovi M. Benkovi udelila Cenu Martina Benku za teoretickú a výstavnú prezentáciu životného diela a pamiatky M. Benku, pričom ju A. Oláhová získala zatiaľ ako jediná z kurátorov Múzea M. Benku.

Od roku 1994, popri na spravovaní zbierkového fondu MMB, sa súbežne venovala edičnej činnosti múzea. Jej znalosti a zmysel pre precíznosť zvlášť prejavila ako redaktorka a koordinátorka pri reprezentačnom katalógu k výstave Poklady ľudového umenia Slovenska (1999 – 2003), ktorý bol vydaný v troch jazykových verziách (francúzsky, taliansky a nemecky). Aj keď sa jej pôsobenie v Múzeu M. Benku skončilo v júli 2013, neútlmila jej práca pre Slovenské národné múzeum a naďalej s ním spolupracuje. Zodpovednú a aj technickú redaktorku Zborníka Slovenského národného múzea v Martine – Etnografia a Kmetianum vykonáva nepretržite podnes. Je to dvadsaťpäť rokov, a dvadsaťšesť ročníkov nášho zborníka a päť ročníkov Kmetiana, ktoré nesú pečať jej pozornej a skutočnej zodpovednej práce. Aj tu, tak ako pri všetkom, čo zobrala jubilanťka do rúk, cítime jej pracovné nasadenie a vážnosť, s ktorou vždy vykonávala a vykonáva každú prácu. Práve pri zostavovateľských a redakčných prácach na zborníku som mala najväčšiu príležitosť spolupracovať s jubilanťkou a sledovať jej dôslednosť a zaujatie pre zverené úlohy. Vždy sme, myslím si, spolupracovali korektne, v priateľskej a otvorenej atmosfére, ktorá jej je vlastná. Vždy som si na A. Oláhovej vážila jej zodpovedný a dôsledný prístup k práci a tiež jej otvorené jednanie. Ako jedna z mála vždy dokázala a dokáže pomenovať veci priamo a neuhýbať, a s človekom takéhoto „razenia“ je radosť spolupracovať.

Milá Hanka, prijmi úprimnú gratuláciu k životnému jubileu so želaním pevného zdravia a spokojnosti. A nech Ťa neopúšťa Tvoj povestný optimizmus.

Mária Halmová

VÝBEROVÁ BIBLIOGRAFIA

- Výtvarný prejav na ľudovom nábytku v severozápadnej časti Myjavskej pahorkatiny. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 20*. Edit. I. Krištek. Roč. LXXIII. Martin: SNM, 1979, s. 266-297.
- Múzeum Martina Benku. Sprievodca*. (Ed. A. Oláhová, text S. Ilečková, A. Oláhová.) Martin: SNM, 1995. ISBN 80-85753-48-0.
- Slovenská krajina v diele Martina Benku*. (Eds. Kolčák, I. – Oláhová, A.) Bratislava, 1998. ISBN 80-88862-09-4.
- Zbierkový fond Múzea Martina Benku v Martine. (K 110. výročiu narodenia M. Benku). In: *Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia 39*. Edit. E. Králiková. Roč. XCII. Martin: SNM, 1998, s. 70-84.
- Málo známa úžitková tvorba Martina Benku. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 40*. Edit. E. Králiková. Roč. XCIII. Martin: SNM, 1999, s. 68-74.
- Martin Benka (30. výročie úmrtia umelca). In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 42*. Edit. E. Králiková – E. Pančuhová. Roč. XCV. Martin: SNM, 2001, s. 202-205.
- Janko Hraško a iné rozprávky podľa Pavla Dobšinského*. (Predslov A. Habovštiak, A. Oláhová). Bratislava : KRIVÁŇ RaKK, 2001. ISBN 80-968613-0-1.
- Výtvarná tvorba Martina Benku so sakrálnym zameraním. (K 30. výročiu otvorenia Múzea Martina Benku). In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 43*. Edit. E. Králiková. Roč. XCVI. Martin: SNM, 2002, s. 123-134.
- Martin Benka – tvorba pre sakrálnu architektúru. In: *Zborník. Sakrálné zbierkové predmety v múzeách na Slovensku I. a II*. Dolný Kubín, 2002, s. 81-90.
- Múzeum Martina Benku. Sprievodca*. (Ed. A. Oláhová, text S. Ilečková, A. Oláhová.) Druhé, prepracované vydanie, Martin: SNM, 2004. ISBN 80-8060-126-7.
- Kresbová dokumentácia v Slovenskom národnom múzeu v Martine. In: *Zborník Slovenského národného múzea: Etnografia 49*. Edit. M. Halmová. Roč. CII. Martin: SNM, 2008, s. 103-111.
- LONGAUER, L. – OLÁHOVÁ, A. *Martin Benka: prvý dizajnér slovenského národného mýtu*. Bratislava: Slovart, 2008. ISBN 978-80-8085-574-1.
- Martin Benka a mesto Martin. In: *Zborník Slovenského národného múzea v Martine: Etnografia 50*. Edit. A. Kiripolská. Roč. CIII. Martin: SNM, 2009, s. 139-154.
- Dielo Martina Benku v SNM v Martine – Múzeu Martina Benku. In: *MÚZEUM*, 3/2013, s. 9-11.

NEKROLÓGY

ZA MARTOU ŠTEFKOVOU (*28. apríl 1940, Staré Hory – †10. máj 2020, Martin)

Začiatkom tohto roka ma redakcia Zborníka SNM v Martine – Etnografia požiadala o napísanie zdravice k osemdesiatym narodeninám pani Marty Štefkovej. Zdravicu som na jedno posedenie aj napísal. Bolo to príjemné písanie. Plné živých spomienok na roky prežité v múzeu, na prácu i zábavu v oddelení ľudového odevu a textilu, kam okrem pani Magdalény Kaňovej a mňa patrila aj pani Marta Štefková. Bol som rád, že som jej mohol hotový text zdravice poskytnúť už pred publikovaním a dokonca sa s ňou pri tej príležitosti aj pohovárať. Oboje ju potešilo. Bola rada, že sa na ňu nezabúda. V rozhovore však bola skleslá, poznačená únavou zo svojej choroby. Nereagovala na môj optimizmus. Podstatne ťažšie sa mi píše teraz, keď namiesto zdravice píšem nekrológ.

Marta Štefková sa narodila sa 28. apríla 1940 v Starých Horách rodičom Michelčíkovým. Otec pracoval ako míner v kameňolome. V kameňolome aj tragicky zahynul. Nebolo jej mame, ktorá bola domáca, ľahko vychovať štyri malé deti, vlastne dcéry, najstaršia mala osem a najmladšia len tri roky. Marta bola z nich druhá v poradí. Po základnej škole, ktorú vychodila už v Hornej Štubni, odišla študovať na Strednú priemyselnú školu textilnú v Ružomberku. Maturovala v roku 1958. Po maturite ju umiestenka zaviala najskôr

do odevného závodu Merina v Trenčíne, kde pracovala len jeden rok, a neskôr do Vojenského útvaru vo Vrútkach. Medzičasom sa stihla v roku 1961 aj vydať za Jozefa Štefku, ktorý pracoval ako samostatný vedecko-výskumný pracovník vo Výskumnom ústave železničnom Praha, ktorý mal pobočku vo Vrútkach. Spolu vychovali dve deti – Evu a Martina. Dcéra Eva vyštudovala veterinárne lekárstvo a syn Martin humánne lekárstvo. Obe deti rodičom robili a robia len radosť. Ťažkou ranou bola pre ňu roku 2010 smrť manžela, ktorý jej bol vždy životnou oporou.

Do Slovenského národného múzea prišla pracovať 1. februára 1962. Nastúpila do už vyššie spomínaného oddelenia ľudového odevu a textilu. Jej pracovitosť, húževnatosť a organizačné schopnosti spôsobili, že z pôvodnej pomocnej asistentky sa postupne stala roku 1968 riadnou asistentkou, roku 1972 samostatnou pracovníčkou v oddelení vedeckého výskumu a roku 1977 dokonca až vedúcou oddelenia dokumentácie. Keď v roku 1986 odišla do dôchodku, v múzeu mala odpracovaných dlhých 24 rokov, takmer celú jednu štvrtinu ľudského života.

Pani Marta Štefková zomrela 10. mája roku 2020, v kruhu svojej rodiny, unavená a vyčerpaná zo svojej ťažkej choroby. Bolo to len niekoľko dní po oslave jej osemdesiatych narodenín, ktorým už chýbala jej povestná radosť zo života a životaschopnosť.

Prosím tých, ktorí pani Martu Štefkovú poznali, i tých, ktorí ju nepoznali, ale pri svojej práci majú možnosť sa stretnúť s výsledkami jej práce v múzeu, venujte jej tichú spomienku.

Mojmír Benža

ZA STANISLAVOM HORVÁTHOM

(*28. september 1948, Šišov – †25. apríl 2020, Martin)

Správu o úmrtí PhDr. Stanislava Horvátha prijali s hlbokým zármutkom Slovenské národné múzeum i slovenská etnografická a múzejná pospolitosť, ktorej kontakty so Stanislavom Horváthom boli dlhoročné a viac ako kolegiálne.

Slovenské národné múzeum v Martine bolo prakticky jeho jediným, a to zamilovaným pracoviskom. Do múzea nastúpil po ukončení vysokoškolského štúdia v roku 1972 a pracoval v ňom až do odchodu na dôchodok v roku 2014.

Počas týchto 42 rokov svojho odborného pôsobenia prešiel v múzeu viacerými pracovnými zaradeniami i riadiacimi funkciami, vrátane výkonu funkcie zástupcu riaditeľa či vedúceho Múzea slovenskej dediny a vedecko-výskumného oddelenia. Práve vtedy, keď viedol vedecko-výskumné oddelenie, som nastupovala do SNM v Martine – rovno do tohto oddelenia, a tak tu bol S. Horváth mojím prvým priamym nadriadeným, ktorý ma oboznamoval s pracoviskom a dával mi prvé úlohy.

Pri nástupe S. Horvátha do SNM v Martine malo už toto pracovisko vybudovaný pomerne široký kolektív skúsených etnografov, od ktorých mal možnosť sa priučať a s nimi spolupracovať, na čo v neskoršom období vďačne spomínal. Osobitne to boli Š. Mruškovič, A. Polonec, I. Krištek a mnohí ďalší. Začiatkom 70. rokov 20. storočia sa múzeum nachádzalo v období intenzívnej realizácie nových národopisných expozícií v Etnografickom múzeu a tiež prípravy a výstavby celoslovenskej expozície ľudovej architektúry a bývania – Múzea slovenskej dediny. A práve výskum a dokumentácia ľudovej architektúry sa stali jeho hlavnou a nosnou vedeckovýskumnou a odbornou prácou. Výrazne sa podieľal na mnohých kolektívnych i individuálnych výskumoch ľudovej architektúry v rámci takmer celého Slovenska. Výsledky z týchto výskumov zúročil v početných publikačných výstupoch i pri scenáristickej príprave niektorých expozíčných regiónov a tiež v aktualizácii či úprave pôvodnej koncepcie výstavby Múzea slovenskej dediny. Konkrétne ide napr. o libreto a scenár regiónu severozápadné Slovensko, okresy Čadca, Dolný Kubín, Považská Bystrica, Žilina, libreto a scenár regiónu Biele Karpaty – Ponitrie, okresy Nitra, Prievidza, Topoľčany, dotazníkové výskumy pre potreby Múzea slovenskej dediny z lokalít Liptovský Kríž, Kšinná, Timoradza, Dubodiel, Omšenie, Ostratice, Nitrica, Nedožery-Brezany, Čereňany, Nedanovce, Nemečky a mnohých ďalších. Podieľal sa tiež na scenáristickej príprave expozíčného zariadenia viacerých objektov tohto múzea, v rámci ktorej sa podrobne zaoberal napr. históriou žandárskych staníc a hasičských zbrojníc v Turci či želiarskymi usadlosťami v tomto regióne. Intenzívne sa tiež venoval výskumu dejín Múzea slovenskej dediny od jeho prvých snáh o vybudovanie národopisnej expozície v prírode pri SNM v Martine v 30. rokoch 20. storočia až po mapovanie aktuálneho stavu.

Ako kurátor dlhodobo spravoval zbierky poľnohospodárstva a v neskoršom období i archeológie, v ktorých sa napriek ich rozsahu a rôznorodosti výborne orientoval.

Stanislav Horváth bol aktívnym dlhoročným členom Národopisnej spoločnosti Slovenska, Únie múzeí v prírode a subkomisie pre múzea v prírode Medzinárodnej komisie pre štúdium

kultúry v Karpatoch a na Balkáne, ktorá sa zaoberala zásadnými koncepčnými otázkami budovania múzeí v prírode.

Iba pred necelými dvoma rokmi sme kolegovi a priateľovi Stanislavovi Horváthovi pripravili do zborníka Slovenského národného múzea v Martine – Etnografia zdravicu k jeho sedemdesiatinám. A v apríli tohto roka sme sa s ním navždy rozlúčili, a to symbolicky, v myslí, spomínaním na roky strávené v múzeu i mimo neho, pretože nebolo možné ho odprevadiť na jeho poslednej ceste v rodnom Šišove. Verím, že príde čas, keď budeme môcť do tohto jeho milovaného rodiska prísť a pokloniť sa jeho pamiatke.

Mária Halmová

OBSAH

Úvodom (<i>Halmová, Mária – Králiková, Eva</i>)	5
Introduction (<i>Halmová, Mária – Králiková, Eva</i>)	7
Štúdie a materiály	
<i>Halmová, Mária</i> : Niekoľko poznámok k poštátneniu Slovenského národného múzea	9
<i>Ferklová, Daša</i> : Zbierka praslic v Slovenskom národnom múzeu v Martine.	18
<i>Jaššová, Simona</i> : Cholvarok z Terchovej v Múzeu slovenskej dediny	40
<i>Váleková, Monika</i> : Diela európskych umelcov a portréty v zbierke Múzea Martina Benku	63
<i>Mintalová Zubercová, Zora</i> : Sociálno-zdravotná situácia detí na Slovensku po druhej svetovej vojne	93
Správy	
<i>Sýkora, Radovan</i> : Z činnosti Slovenského národného múzea v Martine v roku 2019	123
<i>Sýkora, Radovan</i> : From the Activities of the Slovak National Museum in Martin in 2019	136
<i>Sýkora, Radovan</i> : Realizácia projektu „Kultúrne dedičstvo Javorníkov a Beskýd“ v Múzeu slovenskej dediny	142
<i>Peťová, Anna</i> : Knižnica Slovenského národného múzea v Martine. Správa o knižničnom fonde za roky 2018 – 2019	154
<i>Šumková, Barbora</i> : Prírastky v zbierke ľudového textilu Slovenského národného múzea v Martine od roku 2000	157
<i>Dudková, Eva</i> : Zbierka ľudového odevu Slovenského národného múzea v Martine s akcentom na detský odev	163
<i>Zelinová, Hana</i> : Dvadsať rokov Múzea kultúry Čechov na Slovensku.....	182
<i>Pastieriková, Marta</i> : Medzinárodné projekty Slovenského národného múzea so zameraním na ľudové umenie, podporené Európskou úniou.....	192
Recenzie a informácie	
<i>Dudková, Eva</i> : Benža Mojmir. Tradičný odev Turca.....	203
<i>Beňušková, Zuzana</i> : Zuskinová Iveta. Ovčiarci na Slovensku	206
Jubileá	
<i>Pančuhová, Eva</i> : K 70. narodeninám Zory Mintalovej Zubercovej.....	208
<i>Králiková, Eva</i> : K životnému jubileu Evy Pančuhovej	214
<i>Halmová, Mária</i> : K sedemdesiatke Anny Oláhovej	220
Nekrológy	
<i>Benža, Mojmir</i> : Za Martou Štefkovou (*1940 – †2020).....	225
<i>Halmová, Mária</i> : Za PhDr. Stanislavom Horváthom (*1948 – †2020)	227

CONTENTS

Úvodom (<i>Halmová, Mária – Králiková, Eva</i>)	5
Introduction (<i>Halmová, Mária – Králiková, Eva</i>)	7
Studies and materials	
<i>Halmová, Mária</i> : A few notes on the nationalisation of the Slovak National Museum	9
<i>Ferklová, Daša</i> : The collection of distaffs in the Slovak National Museum in Martin	18
<i>Jaššová, Simona</i> : <i>Cholvarok</i> shepherd's hut from Terchová in the Museum of the Slovak Village.....	40
<i>Váleková, Monika</i> : Works by European artists and portraits in the collection of the Martin Benka Museum	63
<i>Mintalová Zubercová, Zora</i> : The social and medical situation of children in Slovakia after the Second World War	93
Reports	
<i>Sýkora, Radovan</i> : Z činnosti Slovenského národného múzea v Martine v roku 2019	123
<i>Sýkora, Radovan</i> : From the Activities of the Slovak National Museum in Martin in 2019	136
<i>Sýkora, Radovan</i> : The realisation of the project “The cultural heritage of the Javorníky and Beskydy mountains” in the Museum of the Slovak Village	142
<i>Peťová, Anna</i> : Library of the Slovak National Museum in Martin. Report on the library collection for 2018 – 2019	154
<i>Šumková, Barbora</i> : Additions to the collection of folk textile of the Slovak National Museum in Martin from 2000.....	157
<i>Dudková, Eva</i> : The collection of folk clothing of the Slovak National Museum in Martin, with an emphasis on children's clothing	163
<i>Zelinová, Hana</i> : Twenty years of the Museum of the Culture of the Czechs in Slovakia	182
<i>Pastieriková, Marta</i> : International projects of the Slovak National Museum, focusing on folk art, supported by the European Union.....	192
Reviews and information	
<i>Dudková, Eva</i> : Benža Mojmir. Traditional Clothing of the Turiec Region	203
<i>Beňušková, Zuzana</i> : Zuskinová Iveta. Shepherds in Slovakia	206
Jubilees	
<i>Pančuhová, Eva</i> : On the 70th birthday of Zora Mintalová Zubercová	208

<i>Králiková, Eva</i> : On the birthday of Eva Pančuhová	214
<i>Halmová, Mária</i> : On the 70th birthday of Anna Oláhová.....	220
Obituaries	
<i>Benža, Mojmír</i> : In memory of Marta Štefková (*1940 – †2020).....	225
<i>Halmová, Mária</i> : In memory of PhDr. Stanislav Horváth (*1948 – †2020).....	227